

T.C.
GAZİANTEP ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANABİLİM DALI

**SÂLNÂME-İ HADİKA VE SÂLNÂME-İ EBÜZZİYA’NIN
TRANSLİTERASYONU**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

TALAT KARATAŞ

GAZİANTEP
KASIM 2010

T.C.
GAZIANTEP ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANABİLİM DALI

**SÂLNÂME-İ HADİKA VE SÂLNÂME-İ EBÜZZİYA’NIN
TRANSLİTERASYONU**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

TALAT KARATAŞ

Tez Danışmanı: Yrd. Doç.Dr. Yunus Emre TANSÜ

GAZIANTEP
KASIM 2010

T.C.
GAZİANTEP ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANABİLİM DALI

**SÂLNÂME-İ HADİKA VE SÂLNÂME-İ EBÜZZİYA’NIN
TRANSLİTERASYONU**

TALAT KARATAŞ

Tez savunma tarihi: 12.11.2010

Sosyal Bilimler Enstitüsü Onayı

Yrd. Doç.Dr. Ahmet
Ağır
SBE Müdürü

Bu tezin Yüksek Lisans tezi olarak gerekli şartları sağladığını onaylarım.

Doç. Dr. Bilgehan Pamuk
Tarih ABD Başkanı

Bu tez tarafımda okunmuş, kapsamı ve niteliği açısından bir Yüksek Lisans tezi olarak kabul edilmiştir.

Yrd. Doç. Dr. Yunus Emre
TANSÜ
Tez Danışmanı

Bu tez tarafımızca okunmuş, kapsam ve niteliği açısından bir Yüksek Lisans tezi olarak kabul edilmiştir.

Jüri Üyeleri
(Unvanı, Adı ve SOYADI)

İmzası

Doç. Dr. Bilgehan PAMUK

Yrd. Doç. Dr. Yunus Emre TANSÜ

Yrd. Doç. Dr. Murat CERİTOĞLU

ÖZET

SÂLNÂME-İ HADİKA VE SÂLNÂME-İ EBÜZZİYA'NIN TRANSLİTERASYONU

KARATAŞ Talat

Yüksek Lisans Tezi, Tarih Ana Bilim Dalı

Tez Danışmanı: Yrd. Doç.Dr. Yunus Emre TANSÜ

Kasım 2010, 285 sayfa

Sâlnâme, genel olarak geçmiş yılların veya bir yılın bütün olaylarını, her nevi icraatını, istatistik, ticaret, sanat, iktisat, tarih, fen ve biyografi bilgilerini özet halinde ihtiva eylemek üzere tertip edilen ve yayımlanan eserler hakkında kullanılan bir deyimdir. transliterasyonunu yaptığımız H.1290 (M.1873) tarihli Sâlnâme-i Hadika, Ebüzziya Mehmed Tevfik Bey'in ilk sâlnâmesi, daha doğrusu almanağıdır. Türkiye'de yayımlanan ilk almanaktır. Kendi tâbiriyle o zaman çıkarmakta olduğu, Hadika Gazetesine “*bir zamime-i senevviyye olmak üzere*” neşretmiştir. Hadika gazetesinde neşredilen birkaç makalenin ve çeşitli bilgilerin yer aldığı bu sâlnâme on bir senelik dâhili ve bir senelik siyasi olaylardan bahseder. Çeşitli makalelerin yer aldığı yıllıkta; edebiyat, tarih, coğrafya, özellikle matbaacılık ve basın tarihiyle ilgili – ilk gazetelerimizin tarihi hakkında oldukça geniş bilgiler verilmiştir- konulardan ve kanunlardan bahseden yazılar yayımlanmıştır. Devrinin olaylarını, ilgi odaklarını, halkın tecessüs konularını ve memleketin kültür seviyesini belirtmesi bakımından önemli bir eserdir.Sâlnâme-i Ebüzziya ise, Ebüzziya Tevfik Bey'in bu konudaki ikinci eseridir. Bu eseri H.1296 (M.1879) yılında neşretmiştir. Esere baktığımız zaman özellikle 50 sayfalık “Mukaddime”si ilgi çekici olup, “Maârif-i Umûmiye” tenkid edilmektedir. Ayrıca almanak ve sâlnâmelerin farklı anlamları ve ilk olarak nerelerde neşredildiği üzerinde ayrıntılı olarak durulmaktadır. Aylar hakkında ve en önemlisi maârif-i umûmi hakkında geniş bilgiler verilerek Avrupa'da eğitim ve mekteblerin üzerinde durarak bunlar yıllara göre istatistiki olarak açıklanarak bizdeki eğitim sistemi ile karşılaştırılmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Sâlnâme-i Hadika, Sâlnâme-i Ebüzziya, Almanak

ABSTRACT

TRANSLITERATION OF SALNAME-I HADIKA and SALNAME-I EBUZZIYA

KARATAŞ Talat

Master's Thesis: Department of History

Supervisor: Asist. Prof. Dr. Yunus Emre TANSÜ

November 2010 – Page: 285

Salname-annual- is a word that was designed and published summary which were contained, in general, of a year or all events of the past years, all kinds of performance, statistical, trade, art, economical, historical, scientific and biographical information. Transliteration and our assessment of H. 1290 (M.1873) dated *Salname-i Hadika*, Ebüzzıya Mehmed Tevfik Bey's first salname, rather almanac. It was the first Almanac published in Turkey. His *Salname* was published as a "zamime-i seneviye", it was his own phrase, in the journal of Hadika. It, that included some articles and informations published in the journal of Hadika, mentioned about the domestic policy of eleven years and the political events of one year. In the *salname* that several articles were in on, the papers were published about the subjects and laws related to literature, history, geography, especially on the history of printing and the pre-the wide information about the history of our first newspapers were given. It was an important work in terms of determining the events of the era, and points of interest, the public pry issues and to indicate the level of the country. *Salname-i Ebüzzıya* was the second work of Mr. Ebüzzıya Tevfik on this issue. He published this work in H.1296 (M.1879). When we look at the work, especially fifty – page introduction have been interesting, and "Maarif-i Umûmiyye"- Ministry of Education, was criticized. In addition, it was emphasised on, detailly, the first *salname*-annual- and almanac published place and their difference. Giving wide information about months, and most importantly, the Ministry of Education emphasising about the school by focusing on education in Europe and explaining by years as a statistically, he compared with the system of education in Ottoman.

Keywords: *Sâlnâme-i Hadıka*, *Sâlnâme-i Ebuzziya*, Almanac.

ÖNSÖZ

Bir topluma, ulusa ya da insanlığa herhangi bir alanda yenilikler getiren; onların gelişmelerinde, yararlı yönler gösteren, yollar açan üstün kişiler vardır. Bu insanları gelecek kuşaklara yaptıkları işlerle tanıtmak, eğitim ve öğretimin önde gelen konuları arasına girer. Ebüzziya Mehmed Tevfik, Osmanlı toplumunda hemen her bakımdan batılı anlamda değişiklik ve gelişmelerin, kontrolsüz denebilecek bir tarzda ve hızla yayılmaya başladığı bir zamanda dünyaya gelmiş, batılılaşma zihniyetine hayli müsait bir zeminde yetişmiş, karışık dönem ve olaylar içerisinde uzun süre yaşamıştır. Onun batılılaşmayı ve yenilikleri benimseyerek savunmasında, her halde bu şartların büyük rolü olmuştur. Sâlnâmeler tarihi kaynak olarak büyük öneme sahip olduklarından incelenilmesi bizlere değişik bir bakış açısı kazandıracaktır. Çünkü yayımlandığı yıllarda bir senede olup biten olayları anlatır. Genel olarak baktığımız zaman yapılmış olan yüksek lisans ve doktora çalışmalarında vilayet sâlnâmeleri ele alınıp Osmanlı Devleti'nin genel ve yerel durumunu ele alan incelemeler de sâlnâmeler kullanılmıştır. İşte bu yüzden bizde Türkiye'de yapılmış ilk özel sâlnâme olmasından dolayı bu çalışmayı yapmayı gerek gördük.

Bu araştırmada, özel sâlnâmeciliğimizde memleketimizde Ebüzziya Mehmed Tevfik Bey tarafından yayımlanan Avrupa'da olduğu gibi, gazete ve mecmualarda çıkan yazılardan seçerek, almanaklar gibi neşrettiği sâlnâmeleri inceleyerek belli bir döneme ışık tutmayı hedeflemektir. Çünkü araştırdığımız dönem Osmanlı Devleti'nin, zorluklar yaşadığı, düşman ülkelerle boğuştuğu, toprak kaybettiği bir dönem olmakla birlikte, reformist hareketler ve II. Meşrutiyet'e doğru giden bir süreç içerisindeydi. Bu yüzden bu dönemi de genel bir bakış olarak inceleme gereği duyduk.

Hadika gazetesinde neşredilen birkaç makalenin yer aldığı bu sâlnâme on bir senelik dâhili ve bir senelik siyasi olaylardan bahseder. "Mukaddime"deki tamamlayıcı ifadelerle göre ise Ebüzziya Mehmed Tevfik Bey, "Sâlnâmelerin âdeti gibi hatadan sâlim olarak bir cedvel-i Şühûr tertibiyle bazı vekâyi-i meşhureyi ve her millete zuhur eden eâzımı müsâdif oldukları Şühûr ve eyyamın mukabilinde tarihiyle derc" eylemiştir. Sâlnâme-i Ebüzziya'da ise almanak ve sâlnâmelerin yanı sıra Maârif-i Umûmiye" üzerinde durularak tenkit edilmekte ve kronolojisinde de o zamana göre aykırı bazı notlar bulunduğundan, bütün nüshaları II. Abdülhamid tarafından toplatılmış ve yok edilmiştir.

Bu çalışmamda doğrudan ya da dolaylı olarak pek çok kişinin yardımını gördüm. Beni böyle bir çalışmaya yönlendiren danışmanım, hocam Yrd. Doç. Dr. Yunus Emre Tansü'ye, ilgi ve yardımlarını esirgemeyen Doç. Dr. Bilgehan Pamuk'a, Arş. Gör. Mustafa Demir'e ve arkadaşım Yücel Çelik'e yürekten teşekkürlerimi sunarım.

Talat KARATAŞ

KASIM 2010

İÇİNDEKİLER

	Sayfa No
ÖZET	İ
ABSTRACT	İİ
ÖNSÖZ	İİİ
İÇİNDEKİLER	İV
KISALTMALAR	VI
1.GİRİŞ	1
1.1 GİRİŞ.....	1
2.SALNAMELER	43
2.1. Tanımı, Tarihi, Gelişimi ve Önemi	43
2.1.1. Çeşitleri.....	45
2.1.1.1. Devlet Sâlnâmeleri.....	45
2.1.1.2. Vilayet Sâlnâmeleri	47
2.1.1.3. Resmi Kurum ve Kuruluşlara Ait Sâlnâmeler.....	49
2.1.1.3.1. Bahriye Sâlnâmesi	49
2.1.1.3.2. Askeri Sâlnâmesi.....	50
2.1.1.3.3. Hariciye Sâlnâmesi	50
2.1.1.3.4. İlmiye Sâlnâmesi	51
2.1.1.3.5. Maarif Sâlnâmesi	51
2.1.1.3.6. Rasadhane-i Amire Sâlnâmesi.....	51
2.1.1.3.7. Rûsumat Sâlnâmesi	51
2.1.1.3.8. Türkiye Büyük Millet Meclisi Sâlnâmesi.....	52
2.1.1.4. Özel Konulu veya/ Kişi ve Kuruluşlara Ait Sâlnâmeler.....	52
3. EBÜZZİYA MEHMED TEVFİK	56
3. 1. HAYATI	56

3. 2. ESERLERİ.....	67
3.2.1. Sâlnâme ve Takvimleri.....	67
3.2.2. Değişik Konulardaki Telif Eserleri.....	68
3.2.3. Piyesleri	68
3.2.4. Biyografileri.....	69
3.2.5. Tercüme Eserleri	69
3.2.6. Derlemeleri.....	69
4. SÂLNÂME-İ HADİKA'DAKİ MAKALELERİN TRANSİTERASYONU...	71
5. SÂLNÂME-İ EBÜZZİYA'DAKİ MAKALELERİN TRANSLİTERASYONU.....	146
SONUÇ.....	219
SÖZLÜK	221
KAYNAKÇA	232
DİZİN	239
EKLER.....	245
Ek. A. Sâlnâme-i Hadika ve Sâlnâme-i Ebüzzıya'da Bulunan Makalelere Ait Bazı Örnek Belgeler.....	246
Sâlnâme-i Hadika'ya Ait Tarih-i Takvim Kısmı.....	247
Ek.A.1. Sâlnâme-i Hadika'daki Tarih-i Takvime Ait Örnek Bir Belge.....	271
Ek.A.2. Sâlnâme-i Hadika Önsözüne Ait Örnek Bir Belge.....	272
Ek. A.3 Maârif Hakkında Örnek Bir Belge.....	273
Ek. A.4. Türk Gazetelerinin Ortaya Çıkışı Hakkında Örnek Bir Belge.....	274
Ek. A. 5. Sâlnâme-i Ebüzzıya'daki Maârif-i Umûmi Hakkında İstatistikî Örnek Bir Belge.....	275
Ek. A. 6. Avrupa Devletleri'nin Nufuslarını gösteren Örnek Bir Belge.....	276
Ek. A. 7. Almanak ve Sâlnâmeler Hakkında Örnek Bir Belge.....	277
Ek. A. 8. Devletlerin Nüfus Dağılımlarına Ait Örnek Bir Belge.....	278
Ek. A. 9. Hükümetlerin Adl ve İntizamına Ait Örnek Bir Belge.....	279
Ek. A. 10. Hürriyet-i Efkâra Ait Örnek Bir Belge.....	280
Ek. A. 11. Gazetenin Nasıl, Nerede Ortaya Çıktığı Hakkında Örnek Bir Belge.....	281
Ek. A. 12. Amerika'da Mekatib Usulü Tahsil Hakkında Örnek Bir Belge.....	282
Ek. A. 13. Avrupa'daki Mekatib Usulüne Ait Örnek Bir Belge.....	283
Ek. A. 14. Sâlnâme-i Ebüzzıya'nın Önsözüne Ait Örnek Bir Belge	284
ÖZGEÇMİŞ.....	285

KISALTMALAR

a.e.	:	aynı eser
a.g.e	:	adı geçen eser
a.g.m.	:	adı geçen makale
c.	:	cilt
s.	:	sayfa
DİA	:	Diyanet İslam Ansiklopedisi
TDV	:	Türkiye Diyanet Vakfı
İA	:	İslam Ansiklopedisi
TTK	:	Türk Tarih Kurumu
TDEA	:	Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi
Ans.	:	Ansiklopedi
Bkz.	:	bakınız
Çev.	:	çeviren
Haz.	:	hazırlayan
yy.	:	yüzyıl
H	:	Hicri
M	:	Miladi
M.E. B	:	Milli Eğitim Basımevi
Mad	:	maddesi
Ed.	:	Editör
Yay.	:	Yayımları
YKY	:	Yapı Kredi Yayınları
Der	:	Derleyen
MSGSÜ	:	Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi

BİRİNCİ BÖLÜM

GİRİŞ

1.1. Giriş

Basın yayın, gazete ve matbaa tekniği gibi birçok alanda ülkeye çeşitli yenilikler getiren Ebüzziya Tevfik, bir edebi şahsiyet olmaktan ziyade Tanzimat devrinin önemli isimlerini sonraki nesillere tanıtan ansiklopedik bilgiye sahip bir yayımcıdır. Ebüzziya Tevfik zihniyet bakımından, bir milletin ancak gelenek ve göreneklerine, millî ve dinî inançlarına bağlı kalarak ve faydalı her türlü yeniliği benimseyerek gelişebileceğine inanan muhafazakâr bir Osmanlı aydınıdır. Asla yılmayan bir karaktere sahip olan Ebüzziya Tevfik'e hayatı boyunca cehaletle ve ülkeye zarar getirebileceğini düşündüğü şeylerle mücadele etmiştir. Rodos ve Konya'daki sürgün hayatı, faaliyetlerinden şüphelenen devrin yöneticileri tarafından defalarca gözaltına alınması, zaman zaman tutuklanması, matbaasının kapatılması ve hakkında verilen jurnaller onu yıldırmamış hayatı boyunca doğru bildiklerini söylemekten çekinmemiştir. Yaşadığı dönemde, Osmanlı Devleti'nin parçalanmasını önlemek için devrin diğer aydınları gibi Ebüzziya Tevfik, milliyetçilik ve Türkçülük ideolojileri yerine Osmanlılık bağına önem vermiş ve devletin Hıristiyan dünyası karşısına Müslüman unsurların çoğunluğu ile çıkabilmesi için sürekli olarak din birliğine ve Müslümanlık kavramına sarılmıştır. Ancak vatanın bütünlüğü ve selâmetinin esas itibarıyla Türk unsurunun gelişip kuvvetlenmesiyle mümkün olabileceğini belirtmekten de geri kalmamıştır.¹

Daha çok gazeteci hüviyeti ağır basan Ebüzziya'nın tiyatro yazarlığı, Namık Kemal² ve arkadaşları gibi halk kitlelerini hürriyet fikrine ve yenilik düşüncelerine

¹ Ziyad Ebüzziya. (1994). Ebüzziyâ Mehmed Tevfik (1849 - 1913). *İslam Ansiklopedisi*, c. X, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, s. 376.

² Namık Kemal 1840 – 1888. XIX. yüzyılın ikinci yarısında Türk Edebiyatı ve siyasi hayatında büyük tesirler meydana getiren vatan ve hürriyet şairi, dava ve mücadele adamı, edip, yazar, gazeteci ve idareci. Namık Kemal Batı kültürünü Londra ve Paristen başka Brüksel ve Viyane gibi diğer büyük

yöneltmek için bir vasıtaadır. Hatıra türündeki eser ve makaleleri ise Osmanlı Devleti'nin her bakımdan en karışık dönemiyle ilgili çeşitli sosyal, edebi ve siyasi olaylara ışık tutabilecek niteliktedir. Bu bakımdan öncelikle onun içinde yetiştiği dönem ve hareketin genel durum ve seyrini kısaca gözden geçirmek yerinde olacaktır.

İmparatorluğun batılılaşma eğiliminin temelinde, savaşlardaki cephe başarısını sürdürebilme kaygısı yatmaktadır. İkinci Viyana Kuşatması (1683)'na kadar Batı, Osmanlının gündeminde ciddi bir anlamda yer edinmemiştir.³ 1683 II. Viyana kuşatmasında ve sonrasında yaşanan hezimet, buna bir son nokta koymuştur.⁴ Osmanlı Devleti o güne kadar Batı karşısında hep savaş galibi ve ondan üstün süper bir güç olarak vardır. Ancak bu kuşatmadan sonra batı, ilk defa dikkate alınmaya başlanmış ve yakından tanınmak istenmişti. Zira cephe “güç”ünün ona geçtiği fark edilmişti. Dolayısıyla bu aşamada ona yenilmemek, hatta yenmek için onun gibi olmak anlayışı yerleşmeye başlanmıştı. Batılılaşma yönünde öngörülen medeniyet değişiminde bu kaygının önemli bir payı vardır.⁵

Son yüz elli yıldan bu yana, Batılılaşma hadisesi çeşitli boyutlarıyla Türk aydınının gündeminden düşmemiş, bu bakımdan hiçbir nesil de Batılılaşma münakaşalarına yabancı kalmamıştır.

Türk Batılılaşma hareketleri, görünüşte kültür alanlarında bile pratik ve teknik bir takım yenilikleri ihtiva ederse de aslında, mevcut kıymet hükümleriyle Batı'nın bize göre yeni olan değerlerinin karşı karşıya gelmesi demektir. İster iddia edildiği gibi sadece bir kısım aydın, ister halk kesimi tarafından olsun, iki farklı değer mukayesesi, tercih ve kabullerde bulunulması demektir.⁶

---

merkezlerde yaşayarak tanınmıştır. Ayrıca Namık Kemal Edebiyat ve tarihten başka Türk tüplumunun içtimai, iktisadi, hukuki, kültür, rejim ve siyaset meseleleri üzerinde önemle durmuş, onların etrafında zihinleri aydınlatma ve kamuoyu yaratma misyonunu üstlenmiş bir düşünce adamıdır. Bkz. Ömer Faruk Akün. (1991). Namık Kemal. *İslam Ansiklopedisi*, c. 32, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, s.361 – 378.

³ Alim Gür. (1998). *Ebüzziya Tevfik Hayatı; Dil, Edebiyat, Basın, Yayın ve Matbaacılığa Katkıları*. Kültür Bakanlığı Yayın Evi, , Ankara, s.1.

⁴ Mehmet Alaaddin Yalçınkaya. (2002). XVIII. Yüzyıl: Islahat, Değişim ve Diplomasi Dönemi (1703 – 1789). *Türkler Ansiklopedisi*, c. XII, Güzel, H.C., Çiçek, K.,Koca, S.(Ed.), Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, s. 479.

⁵ Gür, a.g.e. , s. 1.

⁶ Orhan Okay. (1999). Batılılaşma Devri Fikir Hayatı Üzerine Bir Deneme. *Osmanlı Medeniyeti Tarihi*, c.I, (Ed.) Ekmeleddin İhsanoğlu, İstanbul, s. 195.

Osmanlı yöneticilerinin Batı'ya ilk yönelmelerinin nedeni, "...hüsn-i tedbir âsârı mıdır, yahut mecburiyet nedeni midir.?" şeklinde bir soru ile irdelenmeye çalışılmış ve sorunun giderilmesi için çeşitli çözümler aranmıştır.⁷

Bu hareketin başlaması ve bu ihtiyacı doğuran sebepler hemen herkes tarafından aynı şekilde ortaya konmaktadır. İnalçık'a göre, davranışta değişiklik, değişme ve ıslah ihtiyacı, ancak şiddetli bir zaruret, bir müdafaa ihtiyacı, yani faide düşüncesiyle 1699'da kendini gösterecektir.

"Bu yöneliş sanıldığı gibi, yalnız askeri teknikte değil, zevklerde ve hayat felsefesinde Batı medeniyetine karşı bakışta da değişiklik meydana getirdi. Artık Batı beğeniliyor, onun başarıları karşısında hayranlık duyuluyordu. Bir zaruret olarak kabul edilen Batı askeri tekniğinden, 19. asırda devlet idaresinde ve askeri teknikte taklide geçildi. Aynı devirde edebiyatta ilk defa batılı hayat görüşü de aydınlar arasında yayılmağa başladı".⁸

Baştan beri ilk önemli askeri bozgun olarak işaret edilen Karlofça Antlaşması'ndan yirmi iki yıl sonra⁹, bu konuda 1718 yılında Sultan III. Ahmet'e (1703-1730) sunulan bir takirde Batı'nın üstünlüğünün nedenlerinin tartışılması, reform girişimleri açısından önemli bir başlangıç oluşturmaktadır. Yine bu dönemde Fransız Protestan Rochefort tarafından yapılan ve Osmanlı ordusunu Batı Avrupa'nın eğitim ve harp usullerine göre değiştirmekle ilgili teklifi Osmanlı Sadrazamı Nevşehirli İbrahim Paşa tarafından olumlu karşılanır ve Paşa, 1720'de Sultan III. Ahmet'e, Fransa'ya bir elçi göndermeyi tavsiye etmiştir. Bu tavsiye sonucu Fransa'ya tam yetki ile elçi sıfatıyla Fransa'ya gönderilmiştir. Gönderilen Yirmisekiz Mehmet Çelebi'nin Fransa görevinin en önemli sonucu, 1726'da ilk Osmanlı matbaasının kurulması olur ve "tarih, tıp, felsefi ilimler, astronomi ve coğrafya" ile ilgili kitapların basımına müsaade edilmişti.¹⁰

Osmanlı aydını, Batı medeniyetini, bilhassa bu medeniyetin üstün taraflarını ilk defa onun kaleminden öğrenmişti. Çelebi'nin Sefâret-nâmes'i, tabiatıyla o medeniyetin dayandığı temelleri değil, dış görünüşünü aksettirmektedir. 1721 yılının Fransa'sındaki şehirlerin ve sokakların intizamı, mektepler, laboratuvarlar, müzeler, rasathâneler, halı tezgâhları müşahede zevki olan Çelebi Mehmed Efendi'nin kalemiyle tasvir edilmişti. Bahçe ve ormanların insan eliyle tanzimi, nehir kanalları

⁷ Celal Pekdoğan. (2002). Modernleşmeye Giden Yolda Bazı Fikirler. *Türkler Ansiklopedisi*, c.XIV, Güzel, H.C., Çiçek, K., Koca, S.(Ed.), Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, s. 606.

⁸ Halil İnalçık. (2003). Atatürk ve Türkiye'nin Modernleşmesi. *Belleten*, XXVII, Sayı 108, TTK, Ankara, s. 627.

⁹ Okay, a.g.m. , s.197.

¹⁰ Pekdoğan, a.g.m. , s. 606.

ve benzeri şeyler, Türk elçisine hep bir ölçüye, hesaba bağlı marifetler olduğunu, tabiatın nasıl insan eliyle başka bir düzene sokulduğunu sezdirmiştir. Gördüğü bazı şeylere “anlatılır gibi değildir!” ifadeleriyle şaşkınlığını ve hayranlığını gizleyememektedir. Bir Osmanlı aydınının Batı dünyasına ilk tecessüslerini aksettiren Sefâret-nâme'nin hangi okuyucular üzerinde ne gibi tesir bıraktığı bilinemez. Ancak (Râşid tarihinin her iki basımı içinde 1740, 1865; müstakil kitap halinde 1866, 1899; Ali Süavi tarafından Paris'te 1872 olmak üzere) beş defa basılmış olması kitaba ve konuya ilgi gösterir.¹¹

Ortaylı ise: “*Osmanlı İmparatorluğu modernleşmeye acaba ne zaman başladı sorusuna: Nevşehirli İbrahim Paşa'nın açtığı mühendishaneler ve Baron de Tott'un Osmanlı topçusunu ıslah etmeye başlamasıyla mı, yoksa II. Mahmud'un Yeniçeri Ocağı'nı ortadan kaldırmasıyla mı? Modernleşmeyi nasıl algıladığımıza bakar bu sorulara verilecek cevap. Bana kalırsa ve ille de bir tarih lazımsa insanların insana layık güvenceyi elde ettikleri 1839 Gülhane Fermanı'nın okunduğu gün derim. Daha ferman torbaya konduğu an İslâm-Hıristiyan toplumun adetleri, Doğu-Batı kültürü ve hayat tarzının ne olduğu tartışılmaya başlanmıştı. O andan bu ana süregelen tartışmada Rum Patriği de muhafazakârlar arasında idi.*”¹²

Niye başlamıştır? Bir başka ifadeyle, modernleşmeye neden ihtiyaç duyulmuştur? Sorusunun cevabı ise modernleşmenin zamanlaması ile direkt olarak ilintilidir. Yani bu sorunun yanıtı, sürecin başladığı anın içindedir. İnalçık'a göre;

“*1699 tarihi aynı zamanda Osmanlıların nihayet Avrupa savaş teknolojisinin üstünlüğünü kabul edip örnek almaya karar verdiği tarihtir. Bundan sonra Osmanlı ordusunu modernize etmek üzere Avrupa'dan uzmanlar çağrılacak ve tarihimizde ordunun Batılılaşma sürecinde ön safta yer alma süreci başlayacaktır. İlk batılı mektepler ve mühendishaneler XVIII. yüzyılda faaliyete geçecektir.*”¹³

Bu askeri okul ve mühendishaneler zamanla modern Türk eğitim sisteminin temelini oluşturacaktır.

Osmanlıların batılılar ile coğrafi, askeri ve siyasi temasları sebebiyle batıdaki bilimsel ve teknolojik gelişmelerden, keşiflerden haberdar oldukları bilinmektedir. Onlar, Batı ile temas neticesinde ateşli silahlar, haritacılık ve madencilik konularındaki teknik ilerlemeleri ülkeye nakletmişlerdir. Buna ilaveten göçmen Yahudi bilginler kanalıyla Rönesans dönemi Batı astronomisi ve Tıp sahalarında erken dönemlerde temaslarda bulunmuşlardır. Önceleri bu ilgiyi seçmeci tarzda gösterirken savaşlarda mağlup olmaya başlayınca Avrupa bilimini ve teknolojisini,

¹¹ Okay, a.g.m. , s. 197.

¹² İlber Ortaylı. (2008). *Gelenekten Geleceğe*. Timaş Yayınları, İstanbul, s. 16.

¹³ Halil İnalçık. (2006). Türkiye ve Avrupa: Dün Bugün. *Doğu-Batı Makaleler I*, Doğu-Batı Yayınları, Ankara, s. 217.

ihtiyaçlarına göre almışlardır. Daha doğrusu askeri ve pratik gayelerle bilime ilgi göstermişlerdir. Dolayısıyla bilim alanında teori, deney ve araştırmayı bir bütün olarak nemsememişlerdir. Aslında Osmanlıların Batı bilim ve teknolojisini ile temasları, zamanla kendi bilim geleneklerini terk etmelerine yol amıştır. Bu da gösteriyor ki modernleşmenin, ilerlemenin ancak Batı bilim ve teknolojisini olduğu gibi nakletmekle mümkün olacağına inanmalarına sebep olmuştur. Osmanlı Devleti, 18. asırda Batı'dan birtakım teknik elemanlar getirmiş, İbrahim Müteferrika'ya matbaayı kurdurmuştur.¹⁴ Matbaanın kurulması için Müteferrika tarafından kitap basımının faydaları hakkında Vesiletü' t-tıbaa adlı bir risale ile Mehmed Said Efendi ve İbrahim Mteferrika¹⁵ birlikte Sadrazam İbrahim Paşa'ya müracaat etmişlerdi.* Matbaa konusunda muhtemel tepkileri ve itirazları önlemek amacıyla Sadrazamın da tesiriyle dini eserler haricindeki kitapların basılması için şeyhülislam da fetva vermiştir. Böylece matbaa meselesi bir uzlaşma yöntemiyle halledilip bütün kesimlerin desteği ile yayın faaliyetine geçmişti.¹⁶ 1770'den sonra özellikle, Sultan III. Mustafa döneminde mühendishane açılmıştır. Fakat mhendishanenin hocası ve kitapları da olmadığı için, bunları da Fransa'dan transfer etmiştir. Gelen hocalar Türkçe bilmediklerinden Fransızca tedrisat yapmak zorunda kalmıştır. Tıpkı 1826'da açılan Tıbbiye-i şahnede olduğu gibi. Daha sonra da Modernleşme hareketinin fikri temelleri de çeşitli vesilelerle Batı ülkelerine vazifeli olarak giden bazı Osmanlı devlet adamları tarafından geliştirilmiştir.¹⁷

Osmanlı yenileşmesinde veya modernleşmesinde, yenilik hareketlerinde daima çeşitli engeller ile karşılaşılmıştır. Bunlar değişik zamanlarda değişik şekillerde tezahür etmiştir. Bu engeller, umumiyetle Osmanlı'nın bünyesinden, ıslahat işine girenlerin hazırlıksız ve çoğu zaman yetersiz olmasından ileri gelmiştir. Bir de dünyadaki siyasi gelişmelerin doğurduğu ağır şartlardan ileri gelmişti. Bu anlamda Osmanlı Batılılaşması Batı'yı hayranlıkla değil zorunluluk nedeniyle tercih

¹⁴ Ekrem Işın. (1985). Osmanlı Modernleşmesi ve Pozitivizm, Tanzimat'tan Cumhuriyet'e. *Türkiye Ansiklopedisi*, c.II, İletifim Yayınları, İstanbul, s. 352.

¹⁵ İbrahim Müteferrika (? – 1747) İlk Türk matbaasının kurucusu, yayımcı, Osmanlı Devlet adamı ve aydını. Erdel'in Kolozver şehrinde (bugünkü Romanya'da Cluj şehri) dünyaya geldi. Asıl adı ve ailesi bilinmemektedir. Müslüman olmadan önceki hayatı hakkında çok az bilgi vardır. Bkz. Erhan Afyoncu. (1991). İbrahim Müteferrika. *İslam Ansiklopedisi*, c. 21, Türkiye Diyanet Vakfı, İstanbul, s. 324 – 327.

* Müteferrika: Padişahın maiyet görevlileri olup, padişah saraydan dışarı çıktığı ve Cuma namazına gittiği zaman mteferrikalar hükümdarın nnden giderler ve sefere gidişinde beraberinde bulunurlardı.

¹⁶ Yalnkaya, a.g.m. , s. 487.

¹⁷ Işın, a.g.m. , s. 352.

etmiştir.¹⁸ Türkiye’de hak ve özgürlükler için mücadele yeterince gelişmemiştir. Oysa Batı’daki idari ve siyasi değişiklikler, halktan yönetime doğru intikal eden bir etkinin ve mücadelenin sonucudur.¹⁹

Bilindiği gibi, Türk toplumunun çağı yakalama arayışları içerisinde ilk modernleşme çabaları askeri alanda başlamıştır. Bu sebeptir ki ordu, Türk modernleşme sürecinin merkezi kurumu olarak tarihe geçmiştir. Başlangıçta orduyu modernleştirmek, eğitim, teknoloji ve yapı bakımından Avrupa orduları benzeri bir ordu oluşturmak olarak algılanmıştır. Bu anlayış doğrultusundaki çabaların doğal sonucu olarak da, batı normları ve değerleri Türk toplumuna ilk kez ordu üzerinden girmiştir. Aslında Osmanlı yönetici sınıfının bu modernleşme çabalarından asıl maksadı, kendi varlıklarını ve güçlerini sağlamlaştırıp sürekli kılmaktır. Ne var ki bu çabalar beklenenin tam tersi bir sonuç doğurmuştur. Bu çabalar bir yandan Osmanlı yönetici seçkinlerinin sonunu getirirken, öte yandan da Kemalist Türk Devrimlerinin zeminini hazırlamıştır. Osmanlı Devleti’nin modernleşme hareketleri XIX. yüzyıl başlarından itibaren etkili olmaya başlamıştır. Yani Türk modernleşmesinin ilk izlerini Osmanlı Devleti’nin son dönemlerinde aramak gerekmektedir. Özellikle Sultan III. Selim ve II. Mahmut gibi reformist padişahlar Osmanlı sistemi içerisinde köklü değişiklikler yaparak imparatorluğun kötü giden kaderini değiştirmeyi amaçlamışlardır.²⁰ 1789’da Sultan III. Selim tahta geçtiği zaman, XVIII. yüzyılda maruz kaldığı bütün yenilgilere rağmen Osmanlı Devleti hâlâ Avrupa’nın en büyük devletlerinden biridir.²¹ Sultan III. Selim Nizam-ı Cedid ile ıslahat ve yenilik hareketlerine uygun bir ortam yarattığı ve bunları geliştirmeye çalıştığı sıralarda Osmanlı Devleti çok ciddi iç ve dış sorunlarla da karşılaşmaya başladı. Bundan dolayı Sultan III. Selim’in yenilikleri uygun bir olgunlaşma ortamı ve fırsatı bulamadan aksamıştır.²²

Sultan III. Selim’in reform ve Batılılaşma politikasında şu düşünceyi belirtmekte yarar vardır. Sultan III. Selim’i XVII. yüzyıl ortasında merkezi otoriteyi

¹⁸ İlber Ortaylı. (2006). *İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı*. Alkım Yayınları, İstanbul, s. 24

¹⁹ Bilal Eryılmaz. (1992). *Tanzimat ve Yönetimde Modernleşme*. İşaret Yayınları, İstanbul, s. 16.

²⁰ H.Tahsin Fendoğlu. (2002). Osmanlı Modernleşmesine Giriş. *Yeni Türkiye Dergisi*, Yıl:8, Sayı:46, s.149-150

²¹ Stanford J. Shaw. (2002). Osmanlı İmparatorluğu’nda Geleneksel Reformdan Modern Reforma Geçiş: Sultan III. Selim ve Sultan II. Mahmud Dönemleri. *Türkler Ansiklopedisi*, c.XII, Güzel, H.C., Çiçek, K.,Koca, S.(Ed.), Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, s. 610.

²² Mehmet Alaaddin Yalçınkaya. (2002). III. Selim ve II. Mahmud Dönemleri Osmanlı Dış Politikası. *Türkler Ansiklopedisi*, c.XII, Güzel, H.C., Çiçek, K.,Koca, S.(Ed.), Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, s. 634 – 635.

yeniden kurmuş olan Köprülüler zamanından beri uygulana gelen reform teşebbüsleri ile XIX. yüzyıl Tanzimat reformları arasında, geçiş döneminin bir şahsiyeti olarak ilgi çekici kılan şey, onun amaçlarına ulaşmak için Avrupalı uygulamaların kabulünün hazırlanması konusunda, yaptıklarının kapsamı ve Batı ile Osmanlı yönetici seçkinler sınıfı arasında iletişim kanallarını açma şeklindedir.²³

Netice itibariyle, iç ve dış engeller sebebiyle başarısızlığa uğrayan Nizâm-ı Cedîd ıslahat hareketi sonrasında tahtından indirilen Sultan III. Selim memleketinde uygulamak istediği yenilikler²⁴, gelenekçi kesimden ve yeniçerilerden koyu bir direniş akabinde Sultan III. Selim'in hem saltanatının, hem de hayatının sonunu getirmiştir.²⁵ Ancak yenilik düşünceleri zihinlerden silinmemiş ve halefleri onun açtığı ıslahat yolunda yürümeye devam etmişlerdir.²⁶

Bütün bu yaşananlara rağmen yılmayan Sultan II. Mahmud, Batılılaşmayı, Sultan III. Selim'in bıraktığı yerden ele aldı. Ne var ki başlangıçta, Sultan II. Mahmud da, Sultan III. Selim gibi Batı'yı tanımıyordu.²⁷ Buna rağmen, Sultan II. Mahmud, Sultan III. Selim ile aynı amaçlara sahipti; Fakat Sultan III. Selim'in tecrübesi sonucunda anlamıştı ki, toplumun diğer kesimleri idarenin ve toplumun mevcut yapısında çıkarları olanların denetimi altında kaldığı müddetçe, toplumun bir kesimini -orduyu- modernleştirmek mümkün değildi ve diğer kesimlerin kendi çıkarları tehdit edildiğinde reformlara engel olacak ve gerekirse onları ortadan kaldıracak bir konumda kalmalarını önlemek için Osmanlı sisteminin tamamını modernleştirmek gereklidir.²⁸

Sultan II. Mahmud'un bir darbe ile tahta çıkmasıyla Alemdar Mustafa Paşa da Sadrazamlığa getirilmiştir. Böylece yenilik ve ıslahat taraftarları yeniden iktidarı ele geçirmişlerdir.²⁹ Sultan II. Mahmud, hükümdarlığının ilk yıllarında Sadrazam Alemdar Mustafa Paşa ile birlikte "Sened-i İttifak"ı hazırlatarak, Ayan'ı da toplum ve siyaset hayatında etkili ve belirli ölçüde yetkili kılmıştır. Bu durum, siyasi

²³ Gül Akyılmaz. (2002). III. Selim'in Dış Politika Anlayışı ve Diplomasi Reformu Çerçevesinde Batılılaşma Siyaseti. *Türkler Ansiklopedisi*, c.XII, Güzel, H.C., Çiçek, K.,Koca, S.(Ed.), Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, s. 662 – 663.

²⁴ Besim Özcan. (2002). Sultan III. Selim Devri Islahat Hareketleri (Nizâm-ı Cedîd). *Türkler Ansiklopedisi*, c.XII, Güzel, H.C., Çiçek, K.,Koca, S.(Ed.), Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, s. 682.

²⁵ Fendoğlu, a.g.m. , s. 149 - 150.

²⁶ Özcan, a.g.m., s. 682.

²⁷ Enver Ziya Karal. (2006). Gülhane Hatt-ı Hümayunu'nda Batı'nın Etkisi. *Tanzimat Değişim Sürecinde Osmanlı İmparatorluğu*, (Ed.) Halil İnalcık, Mehmet Seyitdanlıoğlu, Phoenix Yayınları, Ankara, s. 72.

²⁸ Shaw, a.g.m. , s. 618.

²⁹ Yalçınkaya, a.g.m. , s. 642.

iktidarın toplumda öteki kesimlerle paylaşımı konusunda atılmış oldukça önemli bir adım teşkil etmiştir.³⁰ Yeniçeri Ocağı'nın disiplinsizliği ve düzensizliğinin giderilmesi için tedbirlerin alınması hususu tespit edilmiştir. Ayrıca, her biri mahalli otorite olan ayanların hak ve imtiyazları, devlete karşı sorumlulukları ve devletin kendilerine karşı takınacağı tavır, bir resmi belgede yerini bulmuştur.³¹

Sultan II. Mahmud, yeni askeri birimin de yardımıyla, iyice dejenere olmuş, tarihsel misyonunu çoktan doldurmuş olan Yeniçeri Ocağını 1826 yılında kaldırmıştır.³² Osmanlı tarihine Vaka-ı Hayriye olarak geçen bu olayın Osmanlı İmparatorluğu'nda modern reformun asıl başlangıcını teşkil ettiği bir gerçektir. Sultan II. Mahmud'un önderliğinde gerçekleşen bu olay, bundan sonra nasıl bir yol izleneceğini belirlemiştir. Artık geleneksel Osmanlı kurumları, iyileştirilmiş bile olsalar, korunmamış ve onların yeni kurumların oluşturulmasını engelleyecek ve hatta eski kurumlarda yapılacak yeniliklerin boyutlarını sınırlayacak bir konumda olmalarına izin verilmiştir.³³ XIX. yüzyılın başlarında, yenilik ve gelişme karşıtı bir güç haline gelmiş Yeniçerilerin yerine, yeni ve o dönemin koşullarında çok daha modern bir askeri yapılanma olan "Asakir-i Mansure-i Muhammediye" isimli askeri birimi kurmuştur.

Yeniçerilerin kaldırılmasının ardından, Devletin siyasi ve ekonomik yapısını daha modern hale getirme amacına yönelik çabalar başlamıştır. Böylece askeri alandaki reformlar, toplumsal ve kültürel alana da yayılmaya; savunmacı modernleşme, bütüncül modernleşme şeklini almaya başlamıştır. Çok çarpıcı bir gerçektir ki, Osmanlı'nın son dönemlerine doğru yozlaşma ve dejenerasyonun sembolü olarak algılanmaya başlanan ordu kurumu, özellikle son dönem Yeniçeriler, Sultan III. Selim ve Sultan II. Mahmut dönemlerinden itibaren yapılan değişikliklerle toplumda yenilik ve modernleşmenin odağı konumuna gelmiştir. II. Meşrutiyeti ve Cumhuriyet devrimini gerçekleştiren liderler kadrosunun bu kurum içinden çıkmış olması da, yaşanan bu hızlı değişim ve dönüşümün doğal bir sonucudur. Bu modernleşme sürecinde yapılan ıslahatlarda liberal etkiler görülmektedir ancak 3 Kasım 1839'da ilan edilen Tanzimat Fermanı ve bu fermanı izleyen süreç Türkiye'de liberal düşüncenin doğuşu ve gelişmesi açısından bir dönüm noktası olmuştur.³⁴

³⁰ Fendoğlu, a.g.m., s. 149 - 150.

³¹ Yalçinkaya, a.g.m. , s. 642.

³² Fendoğlu, a.g.m. , s. 150.

³³ Shaw, a.g.m. , s. 623.

³⁴ Fendoğlu, a.g.m., s.150.

Tanzimat Fermanı; Sultan Abdülmecid'in Sadrazamı Mustafa Reşid tarafından Gülhane Parkı'nda devlet ricâli, ulema, esnaf temsilcileri, gayrimüslim cemaatlerin reisleri, yabancı devletlerin elçileri ve büyük bir halk topluluğunun huzurunda yüksek bir kürsü üzerinde okunurken Sultan töreni köşkten takip etti. Fermanın okunmasından sonra dualar edilmiş, kurbanlar kesilmiştir.³⁵

Ferman, kişilerle devlet arasındaki ilişkilere hukuki yönden yenilikler getirmeyi ve şeriata dayanan eski yasaları değiştirmeyi öngörmeyi amaçlamıştır. Sadrazam Mustafa Reşid Paşa, Gülhane Hatt-ı Hümayunu'nu Padişah adına kaleme almıştır. Bu fermanla devlet ve birey arasındaki ilişkilerde devletin modernleştirilmesi amacına dayanan temel ilkeler kabul ve ilân edilmiştir.³⁶

Tanzimat Fermanı Osmanlı merkezi otoritesinin, padişahın, egemenliğini sınırlayan ve bu sınırlamayı bütün Osmanlı halkına duyuran ilk belgedir. Tanzimat Fermanında liberal sayılabilecek üç temel nokta vardır. Birincisi Padişahın kendi egemenlik hakkını sınırlamasıdır.³⁷ Çünkü belge, bir taraftan padişahın, diğer taraftan da ayan ve beylerin karşılıklı taahhütlerini içermekteydi.³⁸ İkincisi kişinin can, mal ve onurunun korunmasına dair hakların padişahın egemenlik alanından çıkartılıp yasal düzenlemelere bağlanmasıdır. Üçüncüsü ise yürütmenin "Mevad-ı Esasiye" olarak nitelenen ilkeler uyarınca düzenlenecek yasalara göre çalışmasıdır.³⁹

Tanzimat Fermanı ile Müslüman olsun, gayrimüslim olsun her vatandaş yasalar önünde eşit hale gelmektedir. Yargılamalar, halka açık olarak gerçekleştirilecektir. Yeni yasaların hazırlanmasında daha etkin olunabilmesi için, Meclis-i Vala-yi Ahkâm-i Adliye kurumunun üyelerinin sayısı arttırılmaktadır. Bu meclisin üyeleri Fermanın genel ilkelerinin, yasal bir düzenleme haline getirmekle görevlendirilmişlerdir. Söz konusu meclis, parlamento benzeri bir yapıya sahip olup, yürürlüğe konulacak yasaların tartışıldığı bir danışma kurulu niteliğindedir.

Tanzimat'ın programında da Osmanlıyı pratik yoldan hukukun üstünlüğüne dayalı bir devlet haline getirme gayreti vardır. Osmanlı milleti meydana getirmek için azınlık ve etnik milliyetçiliklerin devleti yıkmasını önlemek için“vatan ve millet sevgisi” ile “kalpleri kazanmak” kavramları geliştirilmiştir. Tanzimat'la ülke çok

³⁵ Abdullah Saydam. (2002). Tanzimat Devri Reformları. *Türkler Ansiklopedisi*, c.XII, Güzel, H.C., Çiçek, K.,Koca, S.(Ed.), Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, s. 783.

³⁶ Fendoğlu, a.g.m. , s. 150.

³⁷ Feroz Ahmad. (1999). *Modern Türkiye'nin Oluşumu*. Yavuz Alogan. (Çev), Kaynak Yayınları, İstanbul, s. 37 – 38 – 39.

³⁸ Orhan Avcı. (2004). Bugüne Uzanan Yakınçağ 1800 – 2000. *Selçuklulardan Bugüne Tarih El Kitabı*, (Ed.) Ahmet Nezih Turan, Grafiker Yayınları, Ankara, s. 369.

³⁹ Ahmad, a.g.e. , s. 37 – 38 – 39.

hızlı modernleştirilmiştir. Fakat buna rağmen batılılara yaranamamış ve 1856 “İslahat Fermanı” yayınlanmak zorunda kalınmıştır. Ferman Müslümanlar üzerinde tahripkâr bir tesir göstermiş ve Osmanlı Devleti’nin İslâmî hüviyetini kaybettiği düşünülmeye başlanmıştır. Dolayısıyla Müslümanların şiddetli tepkileri ile karşılaşmıştır. Çünkü devlet, halkına, örf ve adetlerine, inançlarına yabancılışmaya başlamıştır.⁴⁰

Oysaki Batı kamuoyu, Gülhane Hatt-ı Hümayunu’nu başka türlü karşılamıştır. Basın, istisnasız olarak Hatt-ı Hümayunu alkışlamıştır. Fransız gazetelerine göre “bu vesika Türkiye’nin muasır medeniyet yoluna girmesini mümkün kılacak müesseselerin temelini atmaktadır”; “Gerçek bir anayasadır”, “Batı medeniyetinin bir zaferidir”.⁴¹

Altı çizilmesi gereken önemli bir nokta da Tanzimatçıların kendilerini hiçbir zaman liberal olarak görmemelerine rağmen Avrupa’da olgunluk dönemini yaşayan liberal düşüncelerin imparatorluğa girmesinde önemli katkıları olmasıdır. Örneğin “Hükümetler halk için mevzu olup, yoksa halk hükümetler için mahlûk değildir” sözüyle Sadık Rıfat Paşa⁴² belki de ilk defa kutsal devlet anlayışını terk edip, liberal bir devlet anlayışını getirmekte görmüştür. Avrupa’nın gelişimini yakından inceleyen Sadık Rıfat Paşa "Avrupa'nın Ahvâline Dair" adlı risalesinde özgürlükçü politikaların ve temel hakların önemini altını çizerek ve Osmanlı ekonomisinin düzelmesi için liberal politikaların uygulanması gerektiğini vurgulamıştır. Tanzimat Döneminin etkili isimlerinden Ali⁴³ ve Fuat Paşalar⁴⁴ da özel mülkiyet anlayışının gelişmesi ile ekonomik ilerlemenin doğru orantılı olacağını belirtmişler ve liberal politikaların Osmanlı’nın kötü giden kaderini değiştireceğini düşünmüşlerdir.⁴⁵

⁴⁰ Işın, a.g.m. , s. 352.

⁴¹ Karal, a.g.m. , s. 66.

⁴² Sadık Rıfat Paşa (1807 - 1857). Viyana sefiri ve Hariciye Nazırı. İstanbulda doğan Mehmed Sadık Rıfat, Masârifât Nâzırı Hacı Ali Bey’in oğludur. Öğreniminin ardından 1821’de girdiği Enderun’daki Hazine Odası’nda bir yıl görev yaptıktan sonra Sadâret Mektûbi Kalemî’ne geçti. Bkz. Ali Akyıldız. (1991). Sadık Rıfat Paşa, *İslam Ansiklopedisi*, c.35, Türkiye Diyanet Vakfı, İstanbul, s. 400 – 401.

⁴³ Ali Paşa (1814 - 1871) Sadrazam. Tam adı Mehmed Emin Ali Paşa’dır. Ali Paşa, Fuad Paşa’nın ölümü üzerine (1869) hariciye nezaretini de üzerine almak suretiyle devlet idaresinde tek söz sahibi haline geldi. Bkz. Müjdat Uluçam. (1999). Ali Paşa. *Yaşamları ve Yapıtlarıyla Osmanlı Ansiklopedisi*, c. I, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, ss. 221 – 222.

⁴⁴ Fuad Paşa (1815 - 1869) Sadrazam. Tam adı Mehmed Fuad’dır. Fuad Paşa Tanzimat devrinin üç önemli şahsiyetlerinden biridir. Genellikle Mustafa Reşid Paşa İngiliz taraftarı olarak tanınırken Ali ve Fuad Paşalar Fransız taraftarı olmakla şöhret kazanmışlardır. Fuad Paşa devletin menfeati açısından milliyet fikirlerinin daima aleyhinde bulunmuş, çeşitli unsurlardan oluşan Osmanlı Devleti’nin bu fikirler yüzünden parçalanacağından korkmuştur. Bkz. Erol Özbilgin. (1999). Fuad Paşa. *Yaşamları ve Yapıtlarıyla Osmanlı Ansiklopedisi*, c. I, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, ss.464 – 466.

⁴⁵ Işın, a.g.m. , s. 352.

1856 yılında, ikinci bir ferman (Islahat Fermanı) yayınlanmıştır. Bu fermanla ise, bütün dini grupların eşit olduğu ilan edilip, imparatorluk içinde din ve ırk ayrımı yasaklanmıştır. Tanzimat Fermanı'nı izleyen dönemde ilan edilen Islahat Fermanı (1856) toplumdaki Müslüman- gayrimüslim eşitsizliğinin kaldırılması yolunda yine önemli bir adım olarak kayda geçmiştir. 1858 yılında çıkan Arazi Kanunnamesi ise özel mülkiyetin tanınması açısından son derece önemli bir ilerlemedir. Modernleşme sürecinin bir parçası olarak, Islahat Fermanı'nı takip eden yıllarda, batı tarzı askeri, tıbbi ve yönetsel akademiler açılmaya başladı. Tanzimat döneminde toplum hayatına etkin bir şekilde girmeye başlamış olan, Avrupa tarzı eğitim sisteminin bir ürünü olarak, toplumda yeni bir elit grubu ortaya çıktı. Genç Türkler ya da "Jön Türkler" olarak da adlandırılan bu yeni yönetici elit grubu, Klasik Osmanlı yönetici sınıfından tamamen farklıydı. Bu elit grubu, yalnızca Avrupai bir eğitime ve giyim kuşama sahip olmakla kalmıyordu. Bunun yanı sıra, düşünce ve yaşam tarzı bakımından da Avrupalı bir kimliğe sahiplerdir.⁴⁶

Burada dikkati çeken, Tanzimat ve Islahat Fermanları'nın birbirlerinden benzer veya farklı taraflarının karşılaştırılmasının, döneminde aldığı tepkilerdir. Tanzimat Fermanı, Osmanlı yönetiminin kendi teşebbüsü ile ortaya koyduğu bir reform programı olarak algılanmıştır. Islahat Fermanı baskılara boyun eğmek şeklinde değerlendirilmiştir.⁴⁷

Osmanlı Devleti Tanzimat'ı, özellikle de Islahat Fermanlarını, halkın veya devletin bağımsız iradesinin neticesi değil, politik zorunluluktan ilan etmiştir. Bâbiâli⁴⁸ yönünden bu Fermanların tek amacı vardır: Devletin varlığını sürekli kılmaktır. Bundan böyle Osmanlı Devleti'nde meydana gelecek olan; siyasi, sosyal, kültürel ve düşünsel hareketler Islahat Fermanı'nın tebaa arasına soktuğu olumsuz duygular tarafından etkilenecektir.⁴⁹

Tanzimat dönemini müteakiben, monarşik sisteme geçiş çabaları hız kazandı. Anayasal monarşiye geçişin ilk denemesi 23 Aralık 1876'da gerçekleşmiştir.⁵⁰

⁴⁶ Kemal H.Karpat. (2002). *Osmanlı Modernleşmesi-Toplum, Kuramsal Değişim ve Nüfus*. Durukan, Z. A. Durukan, K. (Çev), İmge Kitabevi, İstanbul, s. 95 – 96 – 97.

⁴⁷ Avcı, a.g.m. , s. 373.

⁴⁸ Bâbiâli: XVIII. yüzyılın sonlarından itibaren Paşa kapısı ve Sadâret Dairesi, nezaretlerinin kurulmasından sonra da Osmanlı hükümeti mânasında kullanılan bir tabir. Bkz. Semavi Eyice. (1991). *Bâbiâli. İslam Ansiklopedisi*, c. IV, Türkiye Diyanet Vakfı, İstanbul, s. 378 – 389.

⁴⁹ Özcan Yeniçeri. (2002). Kırım Savaşı Islahat Fermanı ve Paris Barış Antlaşması. *Türkler Ansiklopedisi*, c.XII, Güzel, H.C., Çiçek, K.,Koca, S.(Ed.), Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, s. 851.

⁵⁰ Bülent Tanör. (2002). *Osmanlı-Türk Anayasal Gelişmeleri*. Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, s. 125 - 126.

Böylelikle Tanzimat Dönemi'nin liberal reformları, 1876'da ilan edilen ilk Osmanlı Anayasası ile zirveye ulaşmıştır.⁵¹ 1876'da açılan meclis, Yeni Osmanlılar düşüncesinin zaferidir.⁵² Çünkü anayasal hareket Türk tarihinde “Yeni Osmanlılar Cemiyeti” olarak da bilinen gizli derneğin İstanbul'da kurulmasıyla, 1865 yılında başlamıştır.⁵³ Bu dönem, I.Meşrutiyet Dönemi olarak da bilinmektedir. İlk anayasa (1876 Anayasası, Türkiye'nin modern politik sisteminin resmi başlangıcı olarak kabul edilir⁵⁴), 1831 Belçika Anayasası model alınarak, Mithat Paşa tarafından hazırlanmıştır. Bu anayasa, bir taraftan Sultanın hükümlerlik haklarını tanımlarken, öte yandan da bireylerin en temel haklarından söz etmiştir. Ne yazık ki, bu dönem çok uzun sürmemiştir. Bu döneme Sultan II. Abdülhamid tarafından, 1878 yılında, çeşitli bahanelerle, son verilmiştir. Sultan II. Abdülhamid önce anayasayı rafa kaldırmış, sonra da parlamentoyu dağıtmıştır. Fakat Meşrutî düzen en azından isim olarak devlet sâlnâmelerinde geçmektedir. Bütün bu olup bitenler Osmanlı toplum ve siyaset hayatında, 1908 yılına kadar sürecek olan, aşırı otoriter ve baskıcı bir dönemin habercisi anlamına geliyordu.⁵⁵

Osmanlı Devleti eninde sonunda modern eğitimden yararlanarak, mezunlarına bir elit statüsü kazandıracak, “gelenekçiler” diye adlandırılanları yönetmek ve eğitmek hakkını elde etmelerini sağlayacak ve bu şekilde ilmiyenin devlet adına kurduğunu sandığı birliğin yerine, bilim ve ilerleme adına, yönetenler ile yönetilenler arasında bir birlik oluşturacaktı. Bu değişiklik Sultan II. Abdülhamid'den önce, devlet eski kurumları düzeltmeye ya da bu kurumlara paralel kurumlar oluşturmaya giriştikten sonra baş göstermiştir. Bu değişiklikle, devlet bir taraftan hâlâ İslâmî olduğunu ileri sürmüş ve birçok Müslüman tarafından öyle sayılmışken, aynı zamanda “modernistik” dünya görüşü ve eğilimli yeni kurumsal İslâmî yapılar oluşturmaya çalışmıştır. İşte Abdülhamid dönemi modernleşme anlayışını diğer dönemlerden ayıran en önemli fark budur.⁵⁶

⁵¹ İncalcık, a.g.e. , s. 340.

⁵² Avcı, a.g.m. , s. 387.

⁵³ Yuri A. Petrosyan. (2002). 1876 Anayasası ve Türk Tarihindeki Yeri. *Türkler Ansiklopedisi*, c.XII, Güzel, H.C., Çiçek, K.,Koca, S.(Ed.), Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, s. 899.

⁵⁴ Kemal H. Karpat. (2007). *Türkiye'de Siyasal Sistemin Evrimi (1876 - 1980)*. Soğancılar, E. (Çev), İmge Kitabevi, Ankara, s. 8.

⁵⁵ Tanör, a.g.e. , s. 125 - 126.

⁵⁶ Kemal H. Karpat. (2001). Osmanlı Devleti'nin Son Döneminde Kimlik, Devlet, İnanç ve Cemaatin Yeniden Yapılandırılması. *İslam'ın Siyasallaşması*. Yalçın, Ş. (Çev), İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, s. 179.

Osmanlı modernleşmesi tecrübesinin fikri kaynaklarına bakıldığında, modernleşme teşebbüslerini engelleyici, yavaşlatacağı düşünülen dini, geleneği yeniden inşa etme ve yorumlama süreçleri yan yana iç içe yürümüş ve bu iki yöneliş kısmen çelişik olarak birbirini beslemiştir. XIX. yüzyılda Avrupalılaşmayla eş anlamlı olan modernleşme, bir yandan Batı'nın sosyal, kültürel, siyasal kurum ve düşüncelerini topluma yerleştirirken, maddi birikimlerini de devlet sistemine yerleştirirken bir yandan da İslâm'a bağlanmayı pekiştiren, İslâm dinini savunmayı artıran bir yöntem köklemiştir.⁵⁷

Bu dönemde imparatorluğu modernleştirmek isteyen Sultan II. Abdülhamid, Karpat'ın söylemiyle, imparatorluğun ekonomik açıdan zayıf olduğunun ve iç çatışmalardan yıprandığının farkına varmıştır. Çare olarak bir dizi idari, ekonomik, eğitsel ve benzeri tedbirler uygulamış, fakat bu arada “modernizmi” izah edecek herhangi bir teorik, felsefi veya ideolojik bilgi vermemiş ve açıklamada bulunmamıştır. Sultan II. Abdülhamid'in modernizmi sadece dünyevilik idi yani hayatın maddi yönlerine ilgi duyma.⁵⁸ Sultan bu yüzden her biçimde maddi ilerlemeden yanaydı ve padişah olduğu günden beri, devletin siyasi geleneklerini ve padişahın üstünlüğünü sorgulamamaları şartıyla, pratik zekâlı ve sağduyulu yöneticileri tercih etmiştir. Bu anlamda da Osmanlı modernleşme tarihinde Sultan II. Abdülhamid döneminin özel bir yeri vardır. Bu yeni süreçte, devletin siyasi, hukuki, idari, kültürel ve sosyoekonomik yapılanması, merkezi otoritenin geçmiş ile gelecek arasında kurduğu ideolojik bir denge üzerine şekillenmiştir. Sultan II. Abdülhamid dönemi ideolojisi, hem geçmişe kök salmış Osmanlı mitosunun yeniden üretildiği, hem de modern dünyaya ait değerlerin mevcut kültürel dokuya eklemeli olduğu ortak bir çabanın ifadesidir.⁵⁹ Bu da gösteriyor ki Tanzimat dönemi ile Sultan II. Abdülhamid dönemi arasındaki fark, güç merkezi olarak Babıâli'nin yerini sarayın alması ve padişahın kontrolü elinde tutmasıdır.⁶⁰

Sultan II. Abdülhamid'in baskıcı yönetimi, diktacı yönetim ve verdiği modern eğitim kendi rejimi karşıtı oluşumları da beraberinde getirmiştir. İmparatorluk sınırları içinde, Sultan II. Abdülhamid ve onun yönetim anlayışına karşı çıkan birçok gizli, devrimci örgütler kurulmuştur. Bunların içinde en etkili ve başarılı olanının,

⁵⁷ Orhan Koloğlu. (2004). *Abdülhamid ve Masonlar*. I. Baskı, Pozitif Yayınları, İstanbul, s. 29.

⁵⁸ Karpat, a.g.e. , s. 284.

⁵⁹ Selim Deringil. (2007). *İktidarın Sembolleri ve İdeoloji*. Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, s. 144.

⁶⁰ Erik Jan Zürcher. (2007). *Milli Mücadelede İttihatçılık*. Salihoğlu, N. (Çev), İletişim Yayınları, İstanbul, s. 30.

Jön Türklerin kurmuş olduğu İttihad ve Terakki Cemiyeti olduğu da bilinen bir gerçektir. Bu cemiyet gücünü, özellikle genç askerler ve askeri okul öğrencilerden almıştır. Abdülhamid'in baskıcı yönetimine karşı ilk eylem Manastır'da başlamıştır. 1908 yılının Temmuz ayında başlayan bu başkaldırı eylemi, Resneli Niyazi*, Talat ve Enver Paşa tarafından organize edilmiştir. Abdülhamid, bu devrimci hareketleri bastırmada başarılı olamadı ve sonuçta, 1908 yılında, II. Meşrutiyet'i ilan etmek zorunda kalmıştır. İkinci Anayasal Hükûmet ⁶¹ Temmuz 1908 yılında kurulmuştur. Bu, Türkiye'nin siyasi hayatında oldukça önemli gelişmelerin yaşanacağı yeni bir dönemin başlangıcı olmuştur. 1908–1918 yılları arasında kapsayan İkinci Meşrutiyet Dönemi'nde, dört parlamento görev yapmıştır. Türk siyasi elitleri arasında oldukça önemli bir kan değişiminin de gerçekleşmiş olması nedeniyle, bu dönemin Türk siyasi hayatında ayrı bir yeri ve önemi vardır. Bu dönemle birlikte, birçok askeri ve sivil devlet görevlisi, bürokratlar ve çeşitli profesyonel meslek gruplarından bireyler, tarihte ilk kez Türk siyasi elitleri arasında yer almış ve Türk siyasi hayatında etkili olmaya başlamıştır. Yukarıda da belirttiğimiz üzere I. Meşrutiyet (1876–1878)'in ilânı ile Osmanlı Devleti'nin ilk anayasası olan Kanun-i Esasi ortaya çıkmıştır. Parlamenter bir siyasi yapının ortaya çıkmasında Tanzimat ile Osmanlı Devleti'ne giren ilerici düşüncelerin etkisi büyüktür. Ancak, kısa bir süre sonra Sultan II. Abdülhamid tarafından kapatılan Meclis-i Mebusan, siyasi arenada etkili olamamıştır. İttihad ve Terakki Cemiyeti daha sonra fırkası (partisi), ismini pozitvizmin iki ilkesi olan ilerleme (progress) ve birlik (order) kelimelerinden “İttihad ve Terakki” olarak almıştır. İttihad ve Terakki Cemiyeti üyeleri ve diğer Osmanlı Devlet adamları bu “ilerleme” ideolojisini ilerlemenin Batı'nın ilkeleri ile mümkün olacağına inandıkları için bu kadar benimsemişlerdir. Ayrıca belirttiğimiz bu devlet adamları ve cemiyet üyelerinin hepsi, Osmanlı devletinin bu ilerleme sayesinde modernleşip yıkılmaktan kurtulacağını düşünmektedirler. Çünkü gerek Tanzimat gerekse meşrutiyet aydınlarının ortak endişesi, kendi yüce Osmanlı devletini ne pahasına olursa olsun yaşatmaktı. Böyle köklü bir endişe, bir var olma kavgası bir problem olarak bütün aydınları şöyle veya böyle modernleşme macerasına sürüklemiştir. O dönem Maliye Nazırı olan Mehmed Cavid Bey tarafından biçimlendirilen ekonomi politikaları sayesinde 1908–1914 yılları arasında

⁶¹Ahmet Niyazi (1873–1912) Asker Kolağası olarak da bilinir. Meşrutiyetin geri getirilmesine yol açan ayaklanmanın lideri olarak ün salmıştır. Hareket Ordusuyla İstanbul'a gelmiştir (1909). Trablus'ta savaşmış, Arnavutluk'ta öldürülmüştür. Bkz. Ahmad, a.g.e. , s. 21 – 23 – 28 – 29.

etkin bir şekilde liberal ekonomiye yönelik icraatlarda bulunulmuştur. Cavid Bey, hem bilim adamı kimliğiyle, hem de yürütme erkinde güç sahibi kimliğiyle belki de bu topraklarda liberalizmin doruk noktasıdır. İlm-i İktisat isimli dört ciltlik eseriyle Cavid Bey sadece Avrupa'da liberalizmin çıkışından o güne kadar olan ekonomik durumu değil aynı zamanda sosyal ve politik durumu da ayrıntılı bir biçimde ele almıştır. 1881 basım tarihli “Mebadi-i İlm-i Servet-i Mile” ismini taşıyan ve Türk tarihindeki ilk klasik ekonomi kitabının yazarı olan Sakızlı Ohannes Paşa ise ekonomik liberalizmin Osmanlı'daki öncülerindendir. Adam Smith'ten oldukça etkilenen Ohannes Paşa, Osmanlı ekonomisinin önündeki tek çıkış yolunun liberalizm olduğunu vurgulamıştır. II. Meşrutiyet döneminin diğer bir liberal gelişmesi ise İttihad ve Terakki'nin içerisindeki gruplardan biri olan Prens Sabahaddin⁶² ve arkadaşlarının ön plana çıkması olmuştur. Sultan II. Abdülhamid'in kız kardeşi Seniha Sultan ile Mahmut Celaleddin'in oğlu olarak 1878 yılında dünyaya gelen Prens Sabahattin, Osmanlı toplumunun ilerleyebilmesi için "teşebbüs-ü şahsi" ve "adem-i merkeziyet" fikirlerine ağırlık veren İngiliz-Amerikan modelinin benimsenmesini savunmuştur. Prens Sabahaddin, toplumun yapısı değiştirilmediği için reform girişimlerinin başarılı olamadığını; insanının memur gibi değil girişimci gibi yetiştirilmesini, eğitim sisteminin bireyciliği esas alan biçimde yeniden gözden geçirilmesini önermiştir. İlk liberal parti sayılabilecek Ahrar Fırkasını kuran Prens Sabahattin İttihad ve Terakki'nin liberal olmayan politikalarını çok ciddi bir şekilde eleştirmiştir. Prens Sabahattin'in, daha sonra Ahrar Fırkasına dönüşen, Teşebbüs-i Şahsî ve Adem-i Merkeziyet Cemiyeti'nin 1906 yılında yayınlanan programı şöyleydi; "Siyasî ıslahat yapılarak yerinden yönetim sağlanacaktır. Vilayet meclisi üyeleri halk tarafından seçilecektir. Merkezde halk tarafından seçilecek bir meclis teşkil edilecektir. Osmanlı halkının hak eşitliği sağlanacaktır. Yerel yöneticiler halkın nüfus dağılımına uygun olarak, farklı etnik ve dinî oranlara göre seçilecektir." Ancak, Ahrar Fırkası, Prens Sabahaddin ve arkadaşlarının 31 Mart Vaka'sı olayıyla bağlantılı olduğu iddiasıyla kapatılmıştır. Ahrar Fırkasının kapanmasından sonra liberal olduğunu iddia eden Hürriyet ve İtilaf Fırkası kurulmuştur. Ancak bu fırkanın liberal kimliği tartışmalıdır. Zira bu fırka daha çok İttihad ve Terakki Cemiyetine

---

⁶² Prens Sabahaddin. (1878 - 1948). Son devir Osmanlı siyaset ve fikir adamı. Asıl adı Mehmed Sabahaddin olup babası Damad Mahmud Celâleddin Paşa, annesi Sultan Abdülmecid'in kızkardeşi Seniha Sultandır. Annesinden dolayı yerli kaynaklarda “Sultanzade” denilmekte, Batı kaynaklarında ise “Prens” olarak anılmaktadır. Bkz. Abdullah Uçman. (1991). Prens Sabahaddin. *İslam Ansiklopedisi*, c. 34, Türkiye Diyanet Vakfı, İstanbul, s. 341 – 342.

muhalefet eden farklı unsurların oluşturduğu bir parti izlenimini vermiştir. Son dönem Osmanlı aydınlarını ilgilendiren asıl büyük soru Avrupa “Medeniyeti”nden istifade edip etmeme sorunu değil İslâm- Osmanlı kültür dairesi içinde ve onun şartlarında bunun nasıl olacağı, başka bir ifade ile farklı bir medeniyete ait unsurların nasıl yerleştirileceği ve anlaşılabilir/uygulanabilir hale getirileceği sorunudur. Bu sorunun bir tarafı siyasi diğer tarafı da ilmi ve kültürelidir.⁶³

Osmanlı Devleti’nde, Sultan III. Selim ve Sultan II. Mahmut’la başlayan Türk batılılaşması; Tanzimat ve Islahat fermanları ile şekil düzeyinde, Sultan II. Abdülhamid ve İttihat ve Terakki iktidarları ile biraz daha altyapıya dönük olarak değişimler getirmiştir. Türk modernleşmesi adını verebileceğimiz, Türklerin yaşadığı modernleşme sürecini, diğer Müslüman toplumlardan ayıran fark, yukarıda da değindiğimiz üzere hiçbir yerde benzeri görülmediği şekilde, Türk toplumunda modernleşmenin hayati bir mesele haline gelmesidir. Osmanlı toplumu için modernleşmek bir hayat-memat meselesi idi. Osmanlı Devleti, bir devlet olarak yaşayabilmek için modernleşmek zorundadır. Türk modernleşmesinin kendine has bir seyir izlemesi ve değişik alanlarda ifrata düşmesinin sebebi budur. Bu zarureti ve sonuçlarını askeri alanda girişilen modernleşme hamleleriyle tasvir edilmektedir. Modernleşme tek yanlı bir süreç değildir. Yani her alanıyla Batı’ya doğru akan bir süreç değildir. Modernleşme ile Modernliği birbirinden ayrılmasının temel nedeni budur. Batı’dan gelen modern araçlar, kurumlar ve düşünceler çoğu zaman geleneksel ve yerli kurumlara, düşüncelere yeni bir atılım gücü kazandırırılar. XIX. yüzyılda, modernleşmenin girmesiyle Müslüman toplumlarda İslâmiyet’in kazandığı güçlü konum, başka faktörlerin yanında modernleşmenin ürünüdür. Modernleşmenin yol açtığı canlanmanın ilk alanı, matbaanın yaygınlaşması ve mektepler yoluyla İslâm kültürünün yeni bir atılım gücü kazanmasıdır.⁶⁴

Sonuç olarak denilebilir ki genel niteliklerini ve toplumsal değişmeye, ilerlemeye ilişkin modernleşme projesinin “yeniden yapılanma” , “muasırlaşma” ve “terakki” ifadeleriyle yansıtıldığı, Osmanlı-İslâm İmparatorluğu’nun uzun zamanlı modernizasyon sürecinin tarihini geleneksel-modern bağlamında değerlendirebilmektedir.⁶⁵

⁶³ İsmail Kara. (1999). Felsefe ve Tefelsüf Türkiye’de Felsefenin Dili Niçin Yok. *Cogito*, Sayı:19, İstanbul, s. 285.

⁶⁴ Mümtaz’er Türköne. (2003). *Türk Modernleşmesi*. Lotus Yayınları, Ankara, s. 278 – 279 - 281.

⁶⁵ Mehmet Akgül. (1999). *Türk Modernleşmesi ve Din*. Çizgi Yayınları, Konya, s. 49 - 50.

Yapmış olduğumuz bu genel değerlendirme içerisinde ortaya çıkan fikir akımlarına bakalım.

Milliyetçiliğin etkileri noktasında Fransız İhtilâli'nin rüzgârını şiddetli bir şekilde hisseden Osmanlı Devleti, XIX. yüzyılın başlarında, devletin kalıcılığı ve gelişmesi için tüm Osmanlı coğrafyasını kuşatabilecek bir millet projesine, geniş bir sosyal taban oluşumuna ihtiyaç duymuştur. Karpat'a göre bu arayış bir tür demokratlaşmanın başlangıcı olarak daha geniş kapsamlı bir sosyal taban arayışı olarak kabul edilebilmektedir. Devlet Osmanlı toplumunu bütünleştirmek istemiştir.

İşte bu amaçla devlet, zamanla Osmanlılık olarak bilinen bir politika izlemeye başlamıştır. Aslında bu, mevcut cemaatlerin, yani dini cemaatlerin mensuplarını devletin bireyleri, vatandaşları haline getirmektir. Gerçekten de on dokuzuncu yüzyılın ortalarından sonra devlet Osmanlı topraklarında yaşayan her bireyin Osmanlı vatandaşı olduğunu ve geçmişte bireylerin padişahın tebaası olmaktan başka bir özellikleri olmadığını ilân etmiştir. Böylece, o ana kadar kendilerini padişahın tebaası olarak görmüş olan fertlerin artık devletin vatandaşı oldukları söylenmiştir. Eşit vatandaşlık koşulları yaratmak için Müslümanlar ile gayrimüslimler arasında ayrıma neden olan bazı önlemler kaldırılmıştır.... Fakat modern anlamda, toprağı olmayan bir ulustan söz edilemez. Modern bir ulus var olabilmek için toprağına ihtiyaç duyar. Bir Osmanlı ulusu yaratmaya karar veren Osmanlı yönetim kadrosu, anavatan olarak tanımladıkları bir toprak sevgisi yaratarak, doğal olarak ulusun bir toprağına bağlanmasını sağlamak istediler. Be nedenle, 1870'lerde Osmanlı edebiyatında "vatan" fikri işlenmeye başlandı.... Osmanlı İmparatorluğu'nda vatan kavramının gerçek anlamda politik bir biçim içinde şekillenmesi ve ifade bulması Namık Kemal'in ünlü Vatan oyununda olmuştur. Bu oyun günümüzde bile Türk milliyetçiliğinin temel taşlarından biri olarak görülmektedir.⁶⁶

Bu arayış aynı zamanda dönemin bazı aydınları arasında yeni bir akımın doğmasına sebep olmuştur. *Yeni Osmanlılar* olarak ortaya çıkan bu grup en çok Batı'nın sömürü becerisinin farkında olunmadığı ve de aslında istifade edilmesi gereken tarafının, Batı'nın alınması gereken özünün anlaşılması noktalarında bir eleştiri sistematığı geliştirdiler.

Yeni Osmanlılar –temelde İslâm ruhuna dayanıyorlarsa da- İmparatorluğun selâmetini, İslâm ve Hıristiyan bütün tebaaya aynı hürlüğü veren bir iradede buluyorlardı. Bu görüşe Osmanlılık diyebiliriz. Namık Kemal, Ziya ve arkadaşları Türk olduklarının şuuruna sahip olmakla birlikte Osmanlıcı idiler. Fakat Osmanlıcılar da iki kısımdı: 1) İslâmî esaslara sarılarak siyasî bütünlüğü saran tehlikeleri önlemek isteyen devlet adamları: Âli Paşa, Fuat

⁶⁶ Kemal H. Karpat. (2006). *Osmanlı'da Değişim, Modernleşme ve Uluslaşma*. İmge Kitabevi, Ankara, s. 429 – 432 – 433.

ve Cevdet Paşa'lar bunlardandı. 2) Bu esaslarda ayrılmadan Batı'nın hürriyet ve meşrutiyet fikirlerini uygulamak isteyen Yeni Osmanlılarla Abdülhamid devrinde "Jön Türkler"⁶⁷

1860'larda Tanzimatçılara karşı başlayan sistematik eleştiriler yeni bir akımı ve bu akımı savunan bir grubu ortaya çıkarmıştır: *Yeni Osmanlılar*. Tanzimat Dönemi'nin iki vatanseveri Namık Kemal ve Ziya Paşa, Batılılaşmayı güçlü bir şekilde tenkit ettiler. Çünkü bunun geleneksel değerleri tahribata uğrattığını, sosyo-ekonomik sistem üzerinde yıkıcı etki yaptığını düşünmektedirler. Bu aydınlar, hükümete karşı tepkilerini Batılılaşmayı bürokratik zorbalık olarak değerlendirerek halkın adına dile getirmektedir. Onlara göre;

1. Batılılaşma reformları, bürokrasinin Batı Avrupa ile işbirliği ile zorla kabul ettirilmiştir.
2. Batılılaşma, bürokratlar tarafından, kendi durumlarını güçlendirmek için kullanılmıştır.
3. Asıl sorun, ekonomik bir nitelik taşımaktaydı.
4. Bu dönemde Batı sömürgeciliğinden herkes nasibini almaktadır. Ülkenin ekonomik çöküşünün sorumlusu Tanzimat'ın liberal siyasetidir. Osmanlı Devleti, kendi doğal kaynaklarını kendisi işletmelidir.
5. Avrupa'dan kanun alınmamalı ve Avrupa, yaşam tarzında taklit edilmemeliydi.⁶⁸

Tanzimat'la birlikte Osmanlı'da ortaya çıkan tepki hareketi Yeni Osmanlılar, tıpkı Tanzimat bürokratları gibi Tercüme odası veya Batılı eğitim kurumlarında yetişmiş olan ve Tanzimat'ı birçok açıdan yetersiz bularak eleştiren aydınlardan oluşmuştur. Yeni Osmanlılar, Tanzimatçıların sömürü olgusunu anlayamadıklarını, Batıya maddi ve manevi olarak bağımlı bir sınıf oluşturduklarını ve sınıf içgüdüleriyle davrandıklarını, kendi kültürlerini ihmal ettiklerin, buna karşılık ise ancak sathi anlamda Batılılaştıklarını söylemekte, eleştirilerini bu alanda yoğunlaştırmaktadır. Meşveret⁶⁹ ilkesini öne çıkaran Yeni Osmanlılar bu ilkeye dayanarak meşruiyetçi bir yönetimin gerçekleşmesi için mücadele etmişlerdir.⁷⁰

⁶⁷ Hilmi Ziya Ülken. (2005). *Türkiye'de Çağdaş Düşünce Tarihi*. Ülken Yayınları, İstanbul, s. 76.

⁶⁸ İnalçık, a.g.m. , s. 342 – 343.

⁶⁹ Meclis-i Meşveret: Osmanlı Devleti'nde önemli ve olağanüstü konuların görüşüldüğü danışma meclisi. Meşveret meclisi savaşa veya barışa karar vermek, antlaşmalar yapmak ve önemli devlet işlerini görüşmek üzere toplanırdı. Bkz. Ali Akyıldız. (1991). Meclis-i Meşveret. *İslam Ansiklopedisi*, c.28, Türkiye Diyanet Vakfı, İstanbul, s. 248 – 249. Ayrıca Meşveret İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin resmi yayın organı olarak Paris, Cenevre ve Brüksel'de yayımlanan siyasi gazetedir.

⁷⁰ Ümit Aktas. (1998). *Osmanlı Çağı ve Sonrası*. Bakış Yayınları, İstanbul, s. 201.

Yeni Osmanlılar hareketi Tanzimat'ın açtığı yolda, ancak Tanzimat'çıların mekanik bir sistem transferi anlayışına dayalı Batıcılıklarına karşı daha bilinçli bir Batılılaşmayı, İslâmî temeller üzerinde evrenselleştirilmesi gereken ve Osmanlı düşünce sistemini dikkate alan ama yine de sistemli olmayan bir anlayışı savunmaktadırlar. O nedenle genelde Osmanlıcı diyebileceğimiz bir siyasal birlikçiliği amaçlamaktadırlar. Yeni Osmanlılar hem Batıyı hem de Osmanlı merkezîyetçiliğine bağımlılıklarını sürdürdüler.⁷¹

Ancak, Batılılaşma tarihimizde en önemli hareket olarak ortaya çıkan Yeni Osmanlıların hürriyet eksenli bir çerçevede imparatorluğun toplumsal yapısındaki bozulmaya daha çok yönetilenler açısından yaklaşması önemli bir yeniliktir.⁷²

Düşünce ve eleştirilerinde belirli bir homojenlik bulunmayan Yeni Osmanlılar hareketinin en önemli özelliği, Tanzimat'tan Cumhuriyet'e uzanan anlayış ve yapılanmalarda ana faktör olan, Jön Türkler ve sonrasında ortaya çıkan İttihat ve Terakki hareketlerini beslemiş olmasıdır. İlber Ortaylı'ya göre Yeni Osmanlılar ve Jön Türkler ayrımı zamanlama kadar ideolojilerin ve örgütlenmelerin ve eylemin niteliğini belirleyen çizgiler açısından da gerekli ve doğru bir ayrımdır. Grubun içinde ideolojiden çok ideolojilerin bulunduğu Yeni Osmanlıların düşünceleri, anayasacı liberalizmin çizgilerinden modernist İslâmcılığa, hatta olgunlaşmış bir Türkçülüğe ve sosyalizme kadar çeşitli görüşleri içeren renkli bir yelpaze olmuştur. Bu anlamda onlar toplumda yeni bir anlayışı başlatan aydınlar olmuşlardır.⁷³ Pek çok şeyi birden temsil etmek durumunda olan bu düşünürlerin hepsinde, "Bu devlet nasıl kurtulur?" kaygısı egemen durumdadır.

Şerif Mardin'e göre ise, İbrahim Şinasi'nin⁷⁴ zamanında, iletişimin bir diğer mahsulü olan kalemler, yani Osmanlı büroları ne saraya, ne medreseye, ne de orduya mensup kimseler olarak kendilerine bir kimlik oluşturabilmişlerdir. İki cami arasında

⁷¹ Aktas, a.g.e. , s. 203 – 205.

⁷² Adem Çaylak. (1998). *Osmanlı'da Yöneten ve Yönetilen*. Vadi Yayınları, Ankara, s. 202.

⁷³ Ortaylı, a.g.e. , s. 264 - 265.

⁷⁴ İbrahim Şinasi (1826 - 1871). Gazeteci, şair, yazar, fikir adamıdır. Ahmed Cevdet Paşa, Münif Paşa ve Ahmet Vefik Paşa gibi çağdaşları olan Osmanlı aydınları arasında çok yönlü şahsiyetiyle dikkati çeken Şinasi'nin en önemli yanı, faaliyet gösterdiği hemen hemen her alanda bir yol açıcı olmasındandır. Batı şiirinden bazı örnekleri derli toplu tanıtan, ilk Türkçe tiyatro eserini kaleme alan, müstakil ilk Türk gazetesini kuran Şinasi bütün bu özellikleriyle Türk edebiyat ve kültür tarihinde gerçek anlamda bir yol açıcı görevi üstlenmiştir. Bkz. Abdullah Uçman. (1999). *Şinasi. Yaşamları ve Yapıtlarıyla Osmanlılar Ansiklopedisi*, c.II, İstanbul, ss. 593 – 595.

binamaz gibi ortalıktalardı. İşte Yeni Osmanlılar bu sosyal “kimlik” eksikliğine vurgu yapmışlardır.⁷⁵

Mardin’e göre, Yeni Osmanlılar kameralizm⁷⁶’in aynen uygulanmasına karşı çıkarak, halka verilecek olan “hürriyet” in, anayasaya bağlı bir parlamento ile sağlanması gerektiğini düşünmektedirler. Halka hiçbir sınırlama getirilmeden verilecek olan hürriyet’in yanlış sonuçlara götürmesinden endişe etmektedirler. Nitekim kendilerine verilen bu hakları azınlıklar dış devletlerin yardımı ile çok iyi kullanmışlardır.⁷⁷

Batılılaşma hareketlerinin önemli duraklarından biri de *Islahat Fermanı*’dır. Bu fermanla Osmanlı Devleti’nin Avrupa Devletler topluluğundan sayıldığı vurgulanmaktadır. Ancak ferman aynı zamanda, Osmanlı toplumu içindeki dengeleri ciddi anlamda değiştiren bir belgedir. İşin ilginç yanı, fermanla önemli haklar elde eden Hıristiyan tebaadan olmasına rağmen, Osmanlı toplumunda Müslümanlardan sonra birinci unsur sayılan Rumlar da *Islahat Fermanı*’ndan hoşnut kalmamışlardır:

*“Tanzimat’ı başlatan Gülhane Hatt-ı Hümayunu’nun ikinci bir aşaması görünümünde olan Islahat Fermanı (1856), devletin güttüğü politikaya karşı önemli tepkiler yarattı. Islahat Fermanı o zamana kadar “millet-i hâkime” olan Müslümanlardan bu imtiyazlı durumu alıyor, din farkı gözetmeksizin bir “Osmanlı” vatandaşlığı kurmaya çalışıyordu. Müslüman tebaanın tepkisine paralel olarak onlardan sonra “birinci” sırayı işgal eden Rumlar da bu sırayı kaybettiklerine üzüldüler. Fakat bunun yanında, az sonra Islahat Fermanı’nda yüzeyde amaçlanan “beraberliğin” tersine çevrildiği, gayri Müslümlere yabancıların kendilerine sağlanan hukuksal imkânları (malî kaynaklar, organizasyon bilgileri ve Batı diplomatik desteği sayesinde) Müslüman tebaayı çok geride bırakır şekilde kullandıkları görüldü. Bundan sonraki Türk düşünürlerinin çoğu bu iktisadî gelişme farkını Batı’ya verilmiş ödünlerin sonucu saymışlardır. Bu tepki, geleneksel sistemi savunan Cevdet Paşa gibi kişilerde daha sistematik bir biçim almıştır”.*⁷⁸

Yeni Osmanlıların karşı çıktıkları bu mesele de, görüldüğü gibi ıslahat fermanı ile azınlıklara verilen haklarla, devletin sömürülmesini kolaylaştırmasına yöneliktir. 1856’ da ilân edilen ıslahat fermanı ile azınlıklar, Müslüman halk ile aynı haklara sahip olmaya başlamıştır. Bu ferman ile azınlıklar, özellikle ticari alanda elde ettikleri hakları iyi kullanarak, devlet içinde diğer devletlerin yardımı ile önemli

⁷⁵ Serif Mardin. (2008). *Türk Modernleşmesi Makaleler 4*. (Der.) Mümtaz’er Türköne, Tuncay Önder, İletişim Yayınları, İstanbul, s. 86.

⁷⁶ Kameralizm: temelde genişçe bir orta sınıf yaratıp ekonomik sistemi bu orta sınıfın üzerine yerleştirmeye dayalı anlayış.

⁷⁷ Mardin, a.g.e. , s. 86.

⁷⁸ Mardin, a.g.e. , s. 14.

konumlara gelmiştir. Aynı zamanda bu ferman ile Müslümanların temsilcileri konumunda olan cemaat liderleri kendilerine verilen imtiyazları kaybetmişlerdir.⁷⁹

Yeni Osmanlıların karşı çıkmış oldukları bir diğer mesele de, Avrupa'nın kültürünün alınmasıdır. Yapılan düzenleme (Tanzimat) ve Islahat fermanları ile Batı'dan alınmaya çalışılan kültürün ahlaki hiçbir değeri yoktur. İslâm'ın getirmiş olduğu esaslar, kültür olarak yeterlidir.⁸⁰

Yeni Osmanlı düşüncesi, tek başına Osmanlı toplumunun modernleşmeyle beraber yüz yüze kaldıkları değişim sorunlarının anlaşılmasında bir laboratuvar olarak düşünülmektedir. Yeni Osmanlılar, Osmanlı siyasal kültürünün kadim kurumları ve kültürel kodlarının değişimi aşamasında, hem dönüştürücü aktörler olarak hem de değişimi kapsamlı bir şekilde ve kamusal bir düzlemde tartışmaya açarak kelimenin birçok anlamında yenilikler getirmişlerdir. Yeni Osmanlı düşüncesi, a) Osmanlı modernleşmesinde süreklilik, kırılma, yeniden inşa (yapılaşma) temalarının seyrini, b) XIX. yüzyıl Osmanlı liberalizminin felsefi dayanaklarını, c) Osmanlı zımnî sözleşmesinin bir demokrasi kuramı haline getirilebilme koşullarını d) İslâmî lehçenin siyasallaşma ve örgütlenme potansiyelini, e) Mardin'in ve İnalcık'ın cemaat ve sivil toplum konusunda değindikleri, ideolojik ve kültürel anlamları siyasete mal edici yönlerini anlamayı f) sosyal seferberlikçilik ile cemaatin kodlarını bütünleştirme girişimlerini ve son olarak g) modernleşmenin sosyal muhayyileyi "sıfırlama" etkisinin geçersizliğini (cemaatin ve toplumun yeni Osmanlıların kimliğinde yapılaşmasına bakarak) göstermek gibi çok katlı bir modernleşme çerçevesi sunma şansı yaratmaktadır⁸¹

Yeni Osmanlı Düşüncesi hakkında çalışmak, Mardin için sadece modernleşmenin gündemindeki sorunlara bakmakla ilgili olmayıp, "Türkiye'de (Osmanlı Devleti'nde) Cumhuriyet'ten önce demokratik düşüncenin bir türünün ortaya çıkmış olduğunu"⁸² vurgulamak gibi tarihsel bir gerekçeye de sahiptir.

Yeni Osmanlı cemiyetinin kuruluş nedenleri, esasında kuruluşları sırasında kendileri için düşündükleri ismin seçilip yerleşmesi sürecindeki tercihlerden çıkarılmaktadır. Yeni Osmanlılarca kullanılan *Jön Türk* bir bakıma Batı'nın

⁷⁹ Mardin, a.g.e. , s. 87.

⁸⁰ Mardin, a.g.e. , s. 88.

⁸¹ Yılmaz Yıldırım. (2007). *Şerif Mardin Düşüncesi Işığında Türk Modernleşmesi Açısından Sivil Toplum ve Osmanlı Kaynakları*. Yayınlanmamış Doktora Tezi, MSGSÜ, Sosyal Bilimler Enstitüsü, s. 215.

⁸² Şerif Mardin. (2001), *Yeni Osmanlı Düşüncesi. Tanzimat ve Meşrutiyet'in Birikimi Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce*, c. I, İletişim Yayınları, İstanbul, s. 42.

"ayna"sına bakarak üretilen bir kavramdı. Bu tip "onların bize bakmasından yola çıkarak bizim kendimize bakmamız" durumu Tanzimat'tan bugüne kadar modernliğimizi saptayan bir değerlendirme olmuştur ve galiba "Batı'nın bilim ve fikirlerini toplumumuza yerleştiriyoruz" savından çok daha anlamlı bir değerlendirmedir.⁸³ XVIII. yüzyılın ortalarında Avrupa'da yayılan bir "genç" hareketinin Osmanlı entelektüellerine tesir ettiği ve hareketin bu yolla Yeni Osmanlı adıyla başladığı bilinmektedir.⁸⁴ *Yeni Osmanlılar*, gazetecilikle hem toplumu Batı ile ilgili olarak bilgilendirmişler, hem de Batılılaşmaya karşı eleştiri ve muhalefet yapma imkânını kullanabilmeyi arzu etmişler ve başarmışlardır. "Bu yıllarda batı hakkındaki bilginin artması ve yayılması, Yeni Osmanlıların önemli bir rol oynadıkları, Osmanlı gazeteciliği yoluyla olmuştur. 1862'de İbrahim Şinasi tarafından kurulan ve daha sonra Namık Kemal ve Yeni Osmanlıların devraldıkları Tasvir-i Efkâr Osmanlı aydınları arasında siyasi bilincin gelişmesinde birinci derecede rol oynamıştır".⁸⁵ "Genç" söylemini böylelikle seçip yerleşmesini sağlayan İbrahim Şinasi Efendi'dir.⁸⁶

İnalcık'a göre, "çekişme, Tanzimat Dönemi'nde Yeni Osmanlılar önderliğindeki hararetli tartışmalarda, özellikle 1860'larda Namık Kemal ve Ziya Paşa'nın gazete makalelerinde, sonraları daha analitik bir biçimden Ziya Gökalp'in sosyolojik yazılarında ifadesini bulmuştur".⁸⁷

1865'e doğru şekillenen Yeni Osmanlılar hareketi, esas itibarıyla Tanzimat'ın Mustafa Reşid Paşa'dan sonraki uygulayıcıları Ali ve Fuad Paşalara karşı bir

⁸³ Mardin, a.g.m. , s. 44.

⁸⁴ Tarık Zafer Tunaya bu bakımdan genç Osmanlı hareketini *Birinci Jön Türk Hareketi* olarak adlandırır. Bkz. (Tarık Zafer Tunaya. (2004). *Türkiye'nin Siyasi Hayatında Batılılaşma Hareketleri*. İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, s. 56-57)

⁸⁵ Serif Mardin. (2008). *Türk Modernleşmesi*. İletişim Yayınları, İstanbul, s. 13 - 14.

⁸⁶ 1834 'te, Mazzini'nin kurduğu *Giovane Italia*, İtalya'da ve daha sonra bütün Avrupa'da *jeune* Europe akımı halinde 1850-1860 yıllarında yayıldı. Siyasal fikirlerin eğitim görmüş gençler arasında yayılması gençliği Avrupa'nın birçok ülkelerinde ilk kez görülen bir devrimci gücü durumuna getirmişti. Fakat arkasında yurtseverlik ve ulusçuluk heyecanı geleneğini bırakan *Jeune* girişimleri de her yerde bastırıldı. Fransa'dan İstanbul'a gelip yerleşen ve gazetecilik yapan bir *jeune*, Şinasi'nin daha Paris'te iken tanıştığı Giampietri'dir. Yeni Osmanlılar'dan söz eden edebiyat kitaplarında adı hep Jean Pietri olarak geçen Giampietri, İtalyan asıllı Mazzini-Garibaldi *jeune'lerinden* biridir. *Jeune* düşüncesinin Şinasi'yi etkilediği ve ismin Şinasi tarafından benimsendiği bilinmektedir. Önemli nokta şudur ki, *jeune'lük* Avrupa'da ulusçuluk ve meşrutiyetçilik, hatta cumhuriyetçilik yanlısı olmak anlamına geldiği halde, Türkiye'de bu hem din, hem devlet düşmanlığı anlamına geliyordu. Bu yüzden Avrupa'ya giden "genç"ler, "*Türkistan'ın erbab-ı şebabi*", "*civan*" gibi sözcükleri bırakarak, fakat ne "*jeune*" ne de "Türk" sözcüğünü alarak kendilerine en uygun ad olarak nizamnamelerine ve mühürlerine "Yeni Osmanlılar" adını koydular. Bu rasgele bir sözcük oyunu değildir; çünkü onlar için ne *Jeune'lük*, ne de Türklük bir anlam taşırdı. Bkz. Niyazi Berkes. (2008). *Türkiye'de Çağdaşlaşma*. Kuyaş, A. (Haz.), Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, s. 276 – 277.

⁸⁷ İnalcık, a.g.m. , s. 342.

başkaldırma olarak belirlemiştir.⁸⁸ Ortak tutumları, Ali ve Fuat Paşaların siyasetine muhalefetleridir. İktidardaki bu paşaları Avrupa Büyük Devletleri karşısında fazla tavizci buluyor, buna rağmen Osmanlı bütünlük ve egemenliğinin yine de gerektiği gibi korunamadığına, devletin dağılmaya doğru gittiğine inanmaktadır.⁸⁹ Ali ve Fuat Paşalar, gerçekten, Tanzimat hareketinin yürütücüleri olarak ıslahatı Mustafa Reşid Paşa'nın başlattığı şekilde, kameralizmin bir uzantısı olarak uygulamışlardır. Teb'aya "aşırı" bir hürriyet vermek söz konusu olamazdı, zira ana hedef "devlet"i kurtarmaktır. Yeni Osmanlılar bu tutuma karşı koyarak "hürriyet" istemekte ve bunun anayasaya dayalı bir parlamento ile sağlanacağını düşünmektedirler. Onlara göre Tanzimat, bir kültür taklitçiliği olduğu için, kültür planında kısır kalmış, Müslüman topluluğunu temelinden sarsmıştır. Bundan dolayı, Yeni Osmanlılar demokratik anlayışlarını şeriatın alacakları ilkeler üzerine kurmak istemişlerdir.⁹⁰

Yeni Osmanlılara göre Tanzimat'ın dayandığı bir temel felsefe, ahlaki değerlerin kökünü oluşturacak bir zemin yoktur. Yeni Osmanlılar bu boşluğu doldurmak için İslâm felsefesinden yararlanmayı teklif etmektedirler. Onlara göre, İslâm'da siyasi demokrasinin esaslarını bulmak da mümkündür.⁹¹ İslâmın temel değer olarak var olduğu bir toplumda anayasal bir hükümetin varlığı ile beraber demokratik sistemin uyumlu olabileceğini savunmaktadırlar.⁹² Bu bakımdan, "siyasi fikirlerini açıkladıkları yazılarında, geniş ölçüde İslâm siyaset teorisinin lügatçesine başvurumaktadırlar. Mesela, *adalet*, *bi'at* (itaat tarzı), *icma'-i ümmet* (umûmi konsensüs), *meşveret* (İstişare) gibi kelimeleri kullanmaktadırlar".⁹³ İşte bu tavır neticesinde Yeni Osmanlı'ların hem Batı siyasi düşüncesine, hem de İslâmî kültüre kendileriyle beraber kitleleri de çekmeyi amaçladıklarını görülmektedir. Bu sayede özellikle din kurumu, geleneksel karakteri yerine ideolojik bir yön kazanmaya başlamıştır.

Fakat geçmişle romantik ve gelenekçi bir şekilde ilgilenme sonucunda geçmişin söylemi tarafından kuşatılmışlardır; Yeni Osmanlılar, Osmanlı hayat tarzı ile ilişkilendirdikleri belirli değerleri sevdirmeye çalışarak, üzerinde çalıştıkları şeyin ağına yakalanmışlardır. Bu zaafın bir sonucu olarak, gerçekte hiç olmamış bir

⁸⁸ Mardin, a.g.e. , s. 86.

⁸⁹ Sina Akşin. (1987). *Jön Türkler ve İttihat ve Terakki*. Remzi Kitabevi, İstanbul, s. 18.

⁹⁰ Mardin, a.g.e. , s. 86 - 87.

⁹¹ Mardin, a.g.e. , s. 87 - 88.

⁹² Justin Mearthy. (2006). *Osmanlı'ya Veda İmparatorluk Çökerken Osmanlı Halkları*. Tuncel, M. (Çev), Etkileşim Yayınları, İstanbul, s. 51.

⁹³ Şerif Mardin. (2004). *Yeni Osmanlı Düşüncesinin Doğuşu*. Türköne, M. Unan, F. Erdoğan, İ. (Çev), İletişim Yayınları, İstanbul, s. 95.

uygulamanın (Osmanlı Devleti'nin şura yoluyla yönetilmesi metodunun) Tanzimat reformcuları tarafından tasfiye edildiğini düşünmeleridir. Tüm bu tavırlar Tanzimat'ın ikinci kuşak temsilcileri Ali ve Fuat paşaların istibdadına karşı muhalefetin beyaz yalanı olarak görülmek yerine, XIX. yüzyılda mevcut bulunan bir felsefi yetersizliğin sonuçları olarak değerlendirilmelidir.

Bu noktada Yeni Osmanlılar hareketinin bir bütün olmadığı, hareketin içinde en aşağı üç ayrı eksen bulunduğu belirtilmelidir. “Şinasi'nin kompleksiz Batıcılığı, Namık Kemal gibi en geniş oranda parlamenter demokrasiden faydalanmak isteyenler ve parlamenter demokrasiyi bir çeşit insan tabiatına aykırı “oyun” olarak değerlendiren Ali Suavi gibi kişiler.⁹⁴ Ancak, Tanzimat'ın terakki ve medeniyetçilik kavramı üzerinde herhangi bir ihtilaf yoktur. Diğer yandan her üç grubun bir ortak noktası da, Batı'nın endüstri medeniyetinin “bastırıcı” bir güç olması dışında, özerk, ona hâkim olunmaması prensibine dayalı bir “sivil toplum”u da yaratmış olduğunun nispeten az çok farkındaydılar. Batı'da, “hürriyet” kavramının gelişmesi, geniş oranda “kamu” ile “özel”in ayrılması, “kamu”nun yanında insanlara hareket serbestisini artıran bir “mahfuz bölge” yaratması ve kamunun Allah'a dayandırılan otoritesinin bu kökten arınmasıyla ilgilidir.⁹⁵ Yeni Osmanlıların, sivil toplumun bu kurumsal kaynaklarını tasarlayanın özgün bir şeklini ürettikleri söylenebilir. Diğer yandan Yeni Osmanlılar bürokratik kökenlerine karşı “müesses nizamın” ilgi-çıkarmasının dışında (çabalarının önemli bir kısmı sürgünde geçirdikleri yıllara rastlar), sosyal muhalefetin kültürel kodları ile işleyen bir muhalefeti yüklenmeleri, Osmanlı ilk siyasal ideolojisine yönelen kişilerin fikirlerine temel oluşturmaları, Osmanlı cemaatinin “toplum”sal bir forma dönüşmeye başladığı tarihsel kavşakta başrol oynamaları gibi özellikleri bakımından, Osmanlı sivil toplumuna kimlik kazandıran en önemli grubu oluşturmaktadır.

“Her şeyden evvel bu grup Osmanlı idareci sınıfı karşısına bir muhalefet olarak, o zamana kadar rastlanmamış, hareket kabiliyetini fikir alanından alan, aşağıdan yukarı şekil de kurulmuş bir siyasal kuvvet olarak çıkmıştır. Teokratik bir yapıya sahip, birleştirici unsuru din olan, fakat çeşitli dinleri ve milliyetleri bir arada yaşatmaya mecbur, Batılılaşmaya mecbur olan Osmanlı camiasında, ilk demokratik umûmi efkâr yapıcısı bu ekip olmuştur. Osmanlı toplumunun sosyal ve siyasal etik'ine dini değerleri yanında laik bir ideali düşünenler Birinci Jön Türk (Genç Osmanlı) hareketinin mensupları olmuşlardır. Aydınlık felsefesinden gelen bir tesirle, insan aklının araştırma konusu olabileceğini gene Genç Osmanlılar ileri

⁹⁴ Şerif Mardin. (2008). *Türk Modernleşmesi*. İletişim Yayınları, İstanbul, s. 89.

⁹⁵ Mardin, a.g.e. , s. 90.

*sürmüşlerdir. Saray karşısında fikir, basın, dernek kurma hürriyetlerine dayanarak, Yeniçeri metotlarından apayrı bir davranışla Batılı bir muhalefeti getirenler de gene onlardır. Böyle bir muhalefet memleket içinde yapılamadığı takdirde ısrarla ve azimle Osmanlı sınırları dışında da yapılabilirdi”.*⁹⁶

Öncelikle, ilke olarak, kendilerinden önce başlamış olan modernleşme projesinin içinde yer almaktadırlar. Fakat kendilerinden önceki sürecin mirasını kısmi olarak reddetme konusunda birlikte tavır almışlardı. Modernleşme projesi, onlara göre, yeniden gözden geçirilmeli ve geçmişte yapıldığını ileri sürdükleri yanlışlardan ve abartmalardan da kaçınılmalıdır.⁹⁷ Modernleşme projesi, "taklit" gibi yanlış olduğunu iddia ettikleri bir yörüngeden çıkarılmalı ve mevcut coğrafyanın ve toplumun kendilerince tanımlandığı “doğru” bir şekilde geliştirilmelidir.

Yeni Osmanlıların görüşlerinin anlamak için en iyi kaynaklardan biri Sultan Abdülaziz'e yazdıkları açık mektuptaki düşünceleridir. Bu görüş şöyle özetlenebilir: İlerlemenin baş koşulu özgürlüktür. Devletin çöküşünün ve Avrupa devletlerinin karışmalarının nedeni olan kötü yönetimin asıl nedeni özgürlük yokluğudur. Özgürlük olmayan bir ortamda reformlar yapılamaz. Asıl gerekli olan, sürekliliği garanti edilecek bir özgürlük rejiminin kurulmasıdır. Bu, padişahın bağımsızlığını kaldırmak demek olmadığı gibi, halkı dinlerinden ve geleneklerinden yoksunlaştırmak demek de değildir.

Özgürlükçü bir yönetimin kurulması, içteki hastalıkları tedavi edecek, Avrupa devletleriyle ilişkileri normalleştirecek, Müslümanlar için de hayırlı olacaktır. Çünkü adalet her yerde birdir, evrenseldir. Dinin alanı sadece maneviyat alanıdır. İnsanı sadece ahirete hazırlamaktadır. Bir ülkenin kanunlarını belirleyen din değildir. Din, ebedi gerçeklerin ifadesi olmaktan çıkarılarak dünya işlerine karıştırılırsa hem kendini, hem halkını yıkan bir güç durumuna getirilmiştir. Anayasalı devlet rejimi de evrensel gerçekliği olan bir rejimdir. Her ülke için tek meşru devlet şekli budur. Bundan ötürü Müslüman ya da Hıristiyan siyaseti ve devleti diye bir şey yoktur. Nerede olursa olsun tek bir adalet ilkesi vardır. İstibdat karşısında tek çıkar yol, sorumluluğu kontrol edilebilen bir yönetim kurmaktır. Bu devrime önderlik edecek aydınların ve hükümdarın yapacağı şey, Müslüman ve Hıristiyan halklar arasında eşitliği sağlamaktır.⁹⁸

⁹⁶ Tunaya, a.g.e. , s. 60.

⁹⁷ Cemil Koçak. (2001). Yeni Osmanlılar ve Birinci Meşrutiyet. *Tanzimat ve Meşrutiyet'in Birikimi Modern Türkiye'de Siyasal Düşünce*, c. I, İletişim Yayınları, İstanbul, s. 73.

⁹⁸ Berkes, a.g.e. , s. 287.

Yeni Osmanlıların demokratik muhalefeti, bir yönüyle aydınlanma felsefesiyle tanışık olmalarıyla, diğer yanıyla Osmanlı cemaatinin lehçesini çok iyi anlamış ve benimsedikleri hukuki ve siyasi öngörülerini bu lehçeyle uyumlu kılmaya çalışmış olmalarıyla alakalıdır. Mardin, İstanbul'da bir grup ulema'nın kendilerini desteklemelerinin⁹⁹ nedenini buna bağlamaktadır. İlginç bir şekilde bu desteğin daha derinde yatan tabanını anlamak için, söylemlerinin kökeninde bulunan Nakşibendiliğin bir popülist ve proto-demokrat hareket olarak nasıl işlediğini ayrıca irdelemek gerektiğini söylemektedir. Yeni Osmanlıların sosyal tabanı Tanzimat devlet hiyerarşisi ve –geliştiği derecede- İstanbul'un Batı'dan haberdar "sosyeta"¹⁰⁰ olduğu düşünülürse bu tespit daha da şaşırtıcı olmaktadır. “Kentsoylu” ve batıcı bu insanların, *hürriyet/ meşveret, kanun/nizam, parlamento, anayasa, hukuk devleti, laiklik* gibi özgün bir terminolojiyi getirmek yanında, bunu bir tarikatın (Nakşibendiliğin) *lehçesine* uyumlu kalarak (hepsinin sufi bir geçmişi olduğu unutulmamalıdır), gerçekleştirmeye çalışmaları Türk Modernleşmesi'nde Mardin'in bahsettiği bir “istisnacılığın” çarpıcı örneklerinden biridir.

Bu kaynaklar Yeni Osmanlı Düşüncesi'ni anlamak için tek önemli kaynaklar değillerdir. “Yeni Osmanlıların fikriyatı, 1876 Anayasacılığı ve Osmanlı İmparatorluğu'ndaki idari ve eğitim reformlarıyla, İstanbul'un kozmopolitliğiyle, Batı'dan giren modalar ve bunların gerektirdiği günlük hayatı çerçeveleyen eşya kullanımlarıyla birlikte, inceden inceye izlememiz mümkün olmayan interaktif bir süreç sonunda oluşmuştur. Bu izin tekli olarak etkisini ortaya çıkarmaya çalıştığımız anda ise Yeni Osmanlılarda yeni bilgi “stok”larıyla birlikte yeni değerlerin, yeni iletişim ağının ve yeni söylemin yerinin de önemini dikkat almak gerekir”.¹⁰¹ Yeni Osmanlıların yeniliklerinin oturduğu zemin yanında, bu zemin üzerine şekillenen söylem Tunaya'nın ifadesiyle şöyledir:

“Yeni Osmanlılar, Osmanlı siyasi tefekkürüne bir hayli yenilik getirmişlerdir. Teokratik gaye yanında Osmanlılığın ikinci bir gaye haline çıkarılması, din bağları yerine Osmanlılık fikrinin birleştirici bir unsur olarak teklifi onların eseridir. Zira mütereddit Tanzimat resmi hareketleriyle böyle bir fikri kolaylıkla savunamazdı. Genç Osmanlılar ise fikri cesarete sahiptirler. Siyasi edebi yanımıza ilk olarak muayyen bir terminoloji verenler Birinci Jön Türk hareketinin bu ateşli mensupları olmuştur. Avrupai bir hukuk devleti fikrini onlar işlemişlerdir. Meşrutiyet fikrinin canlı bir muhteva kazanması onların, sadece ıslahatı değil,

⁹⁹ Şerif Mardin. (2001). Yeni Osmanlı Düşüncesi. *Tanzimat ve Meşrutiyet'i Birikimi Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce*, c. I, İletişim Yayınları, İstanbul, s. 47.

¹⁰⁰ Mardin, a.g.m. , s. 51.

¹⁰¹ Mardin, a.g.m. , s. 50.

ihtilal zevkini tadan bu grubun eseri olmuştur. Genç Osmanlılar Batı'nın Aydınlık devri felsefesinin Osmanlı İmparatorluğu'ndaki tatbikçileri olmuşlardır".¹⁰²

Yeni Osmanlıların önemli katkılarından biri de kamuoyu kavramının önemine uygun girişimleridir. 19. yüzyılda Şinasi ve Namık Kemal gibi gazeteciliği geliştiren Yeni Osmanlı düşünürleri sayesinde, 1880'lerden sonra Osmanlı İmparatorluğu'nda hatırı sayılır bir "kamuoyu"nun geliştiği söylenebilir. Bunun yanında, belki daha önemli olanı, "kamu"nun geliştiği görülmektedir. Bunun yanında, belki daha önemli olanı, "kamu çıkarı" gibi kavramların da, XIX. yüzyılda, geleneksel bir Osmanlı ögesi olan devlet çıkarlarından ayrı ve farklı olarak gelişmektedir. Ancak, en ilginç olan taraf, bu gelişmenin kendi ülkemizde XIX. ve XX. yüzyılda aynı sürece bağlı olmadan, Batı'da ona "yatakılık" eden gelişmelere dayanmadan, "havada" gelişmiş olmasıdır.¹⁰³ Batı'daki "kamuoyu"nun arkasında, son kertede, çok eskilere giden topluluğun iktisadi kesimlerinin oluşturdukları, fakat onların varlığının dışında da çalışan bir kişi ve grup özekliği fikri vardır. Türkiye'de 19. yüzyıl sonu ve 20. yüzyıl başı süresince bu iktisadi kesimlerin özerkliğine dayanmadan gelişen sivil toplumun kültür üreten vasfı gelişmemiştir. Zira Gianfranco Poggi "Sivil toplum"un politikayı kontrolü altına almasıyla birlikte ikinci bir nitelik değişikliğine uğradığından bahsetmektedir. Poggi'ye göre "Sivil Toplum"un verdiği imkânlarla odaklanan burjuvazi radikalliğini bu yeni toplum tipinde otonom olarak gelişen ve girişimci "kast"ın faaliyetlerinden ayrı bir alan oluşturan, sosyal ve fikri yönlerinin gelişmesine borçludur.¹⁰⁴ Sivil toplumun bu bileşenleri bilhassa entelektüel, edebi sanatsal faaliyetlere girişmişler ve bu oranda farklı bir sosyal kimlik geliştirmeye başlamışlardı. Bu kimliğin bir "public" ya da zamanla birkaç "public"le karşılıklı bir etkileşimle kendini bulduğunu söylenmektedir. Bunlar gittikçe artan çalışmalarını bir dizi kuruluş ve iletişim araçlarıyla (bilimsel dernekler, edebi salonlar, mason locaları ve günlük ve periyodik basın) geliştirilmektedir. Osmanlıda tüm bu gelişmeler Yeni Osmanlı'ların öncülüğünde başlayan gazeteciliğin ve yayıncılığın etkisiyle ama kendilerinden sonra (II. Meşrutiyet döneminde) izleyebileceğimiz yeniliklerdir.

Yeni Osmanlı Düşüncesi, Osmanlı cemaatinin birebir entelektüel yansıması değildir. Ancak gösterilmeye çalışılan gibi kendi söylem ve eylem ardalanı bakımından beslendikleri bilgi stokları ve vaziyet alışları itibariyle, Osmanlı cemaati

¹⁰² Tunaya, a.g.e. , s. 58.

¹⁰³ Şerif Mardin. (1990). *Türkiye'de Toplum ve Siyaset- Makaleler I.* (Der.) Mümtaz'er Türköne, Tuncay Önder, İletişim Yayınları, İstanbul, s. 16 – 17.

¹⁰⁴ Mardin, a.g.e. , s. 29.

ile aralarında mevcut bulunan bir sürekliliği ve hatta temsiliyeti esas almışlardır. Diğer yandan, modern toplumun kurulmaya çalışılan üniter yapısı için gerekli olduğunu düşündükleri ‘Gemeinschaft’çı bağlılıkların ve dayanışma biçimlerinin, Osmanlı kadim kurum ve ilişkilerinde hazır olarak bulunduğunu düşünmekte ve bu örüntüleri işler kılmaya çalışmaktadır. Bu bakımdan sahip oldukları sosyal ve politik formasyonun oluşturmaya çalıştığımız resmine bakıldığında, onların cemaate mi yoksa modern topluma mı daha yakın olduklarını sorunlaştırmak bile anlamlıdır. Kanaatimizce Yeni Osmanlılar, bu iki yönelim arasında yapılaştırmacıydılar. Böylelikle sürekliliği ve yeniliği bağdaştırmayı modernleşmenin kusuru değil başarısı olarak görmektedirler. Bu amaçla savundukları anayasal sistemden beklentileri de bu yöndedir. Ancak anayasa bir toplum sözleşmesi olacaksa sözleşmenin taraflarından biri, yani, “halk” anlamında da olsa “toplum” henüz ortada yoktur. İşte bu nedenle gerekliliği artık kaçınılmaz olan Türk ulusal kimliği ve ulus-toplum nosyonunun inşasını ele almak ve bunu yaparken de madalyonun diğer yüzünü, yani Jön Türk düşüncesini bilmek gerekmektedir. Ancak bu sayede Yeni Osmanlıların özgün katkılarının muhasebesini tam olarak yapmak mümkün olabilecektir.

Yeni Osmanlılardan sonra devlete egemen olan ve modernleşme hareketlerinin bir halkası olarak kabul edilen Jön Türk düşüncesine bakacak olursak, Sultan II. Abdülhamid döneminin eğitimi yeniden düzenleme çalışmaları sonucunda doğurduğu olumlu modern okullar, yeni ulaşım araçları, gazete, kitap, dergi yayınlarının çoğalması¹⁰⁵ ile bu ortamlarda yetişen öğrenciler, Avrupa’da olup bitenlerden haberdar olma imkânları ile birlikte eleştirel bir tavır geliştirmişler ve bu tavırlarını da doğrudan Padişaha yöneltmişlerdir. Sonuçta bu bir akıma dönüşmüştür. Adını Fransızca Jeune Turc teriminden alan bu akım “Jön Türkler” olarak isimlendiriliyordu. Berkes bu noktayı şu şekilde açıklamaktadır:

“Bunların hepsini birden ‘Jön Türk’ akımı olarak adlandırmak gelenek olmuştur. Yeni Osmanlılar dolayısıyla gördüğümüz gibi, Fransızca Jeune Turc teriminden bozma olan bu ad bize ancak iki şey anlatır: a) Avrupa’da bunların ‘genç’lik akımı çerçevesinde görülmekte oldukları; b) Avrupa’da kullanılan bu adlandırmanın gerçek anlamlarını bilmeyen daha sonraki yazarların, bu Fransızca bozuğu terimle çeşitlerini göreceğimiz grup ve düşünlerin hepsini bir torbaya doldurarak aralarındaki görüş ayrılıklarını ve bu ayrılıkların önemini gözden kaybettirmeleri ya da bunları kişisel çekişmeler gibi göstermeleri. Gençlik akımının (jeun’eliğün) Batı’daki anlamının üç özelliği devrimcilik, ulusçuluk ve

¹⁰⁵ Kemal H. Karpat. (2009). *Osmanlıdan Günümüze Kimlik ve İdeoloji*. Timaş Yayınları, İstanbul, s. 53.

liberallik'ti...Jeune'lük, II. Abdülhamid döneminde dinsizlik, dehrilik, asilik, sosyalistik sayıldığı için o dönemin hafiyelerinin, jurnalcilerinin bürokratlarının bu terimi onlar hakkında bol bol kullanmaları sayesinde, onlar için jönlük nitelendirilişi yerleşmiş bir daha da kalkmamıştır. Edebiyat alanındaki tepkiler dışında, II. Abdülhamid yönetimine karşı başlıca üç çevrede gelişen siyasal nüveleşme doğdu.”¹⁰⁶

Sultan II. Abdülhamid rejimine karşı önce imparatorluk içinde, sonraları dış merkezlerde gizli cemiyetler kurarak mücadele eden bütün gruplar genel anlamda Jön Türklerin temel amaçları daha önce de değindiğimiz gibi Sultan II. Abdülhamid'in baskıcı yönetimine son vererek Kanun-i Esasi'yi tekrar yürürlüğe koymak olan bu muhalif grupların ilk nüvesi 1889'da Askeri Tıbbiye'de atılmıştır.¹⁰⁷ Askeri tıp öğrencileri, 1889 tarihinde, adı “İttihad ve Terakki Cemiyeti” olan bir örgütlenmeyi okul bünyesinde kurmuşlardır.¹⁰⁸

Daha sonra Mülkiye ve Harbiye gibi Batı tarzında modern eğitim gören okullara yayıldığı gibi, ülke dışında başka cemiyetlerde kurulmuştur. Bu cemiyetlerin başlıcaları, Paris, Cenevre, Kahire, Selanik, Sam, İstanbul gibi merkezlerde kurulmuştur.¹⁰⁹

Sultan II. Abdülhamid yönetimine son vererek Meşrutiyeti ilan etmek üzere teşkilatlanmış Jön Türklerin temel amaçları devlete zeval gelmemesi ve vatani kurtarmak noktasında odaklaşmaktadır. Bu temel amacın dışında tam mutabakat halinde olunan iki husus vardı: Birincisi, Kanun-i Esasi'nin geri getirilmesi, ikincisi de tüm unsurları Osmanlılık çerçevesinde birleştirmektir. Nitekim temel fikirlerini yansıtan 1895 nizamnamesinde Osmanlılık, anayasacılık, terakki ve devleti içine düştüğü durumdan kurtarma fikirleri vurgulanmaktadır.¹¹⁰

Jön Türk grupları arasında bu temel hedefe varmak için takip edilecek siyasi yollar konusunda fikir ayrılıkları mevcuttur. Bu konuda, Ahmet Rıza¹¹¹, Auguste Comte'nin Pozitivist fikirlerinden hareket etmekle beraber, kuvvetli bir merkezi hükümet vasıtasıyla yürütülecek Osmanlılık siyasetinin savunucularındandır.

¹⁰⁶ Berkes, a.g.e. , s. 390.

¹⁰⁷ Sükrü Hanioglu. (1989). *Osmanlı İttihat ve Terakki Cemiyeti ve Jön-Türklük (1889-1902)*. c. I, İletişim Yayınları, İstanbul, s. 174.

¹⁰⁸ Mccarthy, a.g.e. , s. 61.

¹⁰⁹ Hanioglu, a.g.e. , s.173 - 390.

¹¹⁰ Tarık Zafer Tunaya. (1984). *Türkiye'de Siyasi Partiler*. c.I, 2.Baskı, Hürriyet Vakfı Yayınları, İstanbul, s.39 - 44.

¹¹¹ Ahmet Rıza (1858 - 1930). Jön Türk hareketi liderlerinden ve Türk siyaset adamı. Memleketin kalkınabilmesi ve felaketten kurtulabilmesi için halkın eğitilmesinden başka çare olmadığı kanaatindedir. Ahmet Rıza, Padişahı, meşrutiyet rejiminin kötü bir şey olmadığına inandırmak için şeriatın meşveret usulünü emrettiğini anlatmaya çalışıyordu. Ayrıca Paris'e gitmeden önce Pozitivizm ve Auguste Comte düşüncesiyle ilgilenmiştir. Bkz. Ziyad Ebüzziya. (1991). Ahmet Rıza. *İslam Ansiklopesi*, c. II, Türkiye Diyanet Vakfı, İstanbul, s. 124 – 127.

“Ayrıcalık bayrağı” açanları ülkenin düşmanları ilân eden Ahmet Rıza, Türk unsuruna ağırlık verilmesinden yanadır. Ahmet Rıza ve yandaşları İttihad ve Terakki Cemiyetini oluşturarak Sura’yı Ümmet adlı bir gazete çıkardılar.¹¹²

Prens Sabahaddin grubu ise federalist fikirleri savunmaktadır.¹¹³ Prens Sabahaddin’e göre iki reformun başarılı olamayışının nedeni ne Mithat Paşa ne de Sultan II. Abdülhamid’tir. Osmanlı toplumunun yapısının niteliğindedir. Asıl dava, Sultan II. Abdülhamid’i devirmek değil, Doğulu toplum tipinden Batılı toplum tipine geçmektir. Mizancı Murad¹¹⁴ ise, İslâmı Türklükle beraber gelen bir unsur saymaktadır. Fikirlerinde de İslâm, siyasi bir motif olmaktadır. Türklüğe ve milli kültüre de önem verilmesini savunan Mizancı Murad: halifeliğin ön plana çıkarılmasını savunmaktadır.¹¹⁵ Bunların görüşleri etkili olmakla birlikte, 1908 sonrasında kişi olarak hiçbiri önemli bir rol oynamamıştır. Ahmet Rıza, silik bir İttihatçı olarak kalmış; Mizancı Murat devrim karşısında olan gericilerin yanında olmuştur. Prens Sabahaddin ise kısa bir süre sonra, aradaki çeşitli çabalarına karşın, hiçbir rol oynayamayacak biçimde ölümüne kadar sürgünde yaşamıştır.¹¹⁶

Genel olarak İslâm’dan Osmanlı vatandaşlarının birliğini sağlama amacına hizmet eden bir araç olarak yararlanmaya çalışan Jön Türkler, fikirlerini yaymak için sade Türkçenin gerekliliğini de hissetmişlerdir.¹¹⁷ Bütün grupların tamamında Osmanlıcılık esastır. Bu sebeple kuruluşundan itibaren Jön Türklerin yayın organlarında işlenen temalardan biri de bağımsızlık isteğiyle mücadele eden azınlık örgütlerine karşı çıkılmasıdır.¹¹⁸ Ancak, İmparatorluğa yabancı müdahalesi, Duyûn-u Umûmiyye gibi gelişmeler sebebiyle ortaya çıkan antiemperyalist eğilim ve Balkanlar’daki ayrılıkçı akımlara bir çözüm imkânı azaldıkça Türk deyiminin daha sık kullanıldığını, Türklere ve Türk milliyetçiliğine gösterilen ilginin giderek

¹¹² Şerif Mardin. (1995). *Jön Türklerin Siyasi Fikirleri (1895–1908)*. İletişim Yayınları, İstanbul, s. 129 - 162.

¹¹³ Mardin, a.g.e. , s. 210 - 218.

¹¹⁴ Mizancı Murad (1854 - 1917). Jön Türkler’in önde gelen isimlerinden, fikir adamı, gazeteci ve yazar. Tanzimat’tan sonraki Türk fikir hayatının önde gelen şahsiyetlerinden olan Mizancı Murad, gerek Mekteb-i Mülkiye’deki hocalığı gerekse Mizan gazetesindeki yazılarıyla hürriyet ve meşrutiyet çeken genç nesle önderlik yapmış. Onlara tarih bilinci kazandırmış bir aksiyon adamıdır. Bkz. Abdullah Uçman. (1991). Mizancı Murad. *İslam Ansiklopedisi*, c. 30, Türkiye Diyanet Vakfı, İstanbul, s. 214 -216.

¹¹⁵ Mardin, a.g.e. , s. 63 -103.

¹¹⁶ Berkes, a.g.e. , s. 393.

¹¹⁷ Mardin, a.g.e. , s. 197.

¹¹⁸ Şükrü Hanioglu. (1981). *Bir Siyasal Düşünür Olarak Dr.Abdullah Cevdet ve Dönemi*. Üçdal Nesriyat, İstanbul, s. 209.

büyüdüğünü görmektedir.¹¹⁹ Fakat Jön Türklerin temel meselesinin “devleti kurtarmak” olması; milliyetçi eğilimin sistemdeki ayrılıkları hızlandıracağı endişesi ve Sultan II.Abdülhamid rejimine son verme konusunda bütün unsurlarla işbirliği yapmaları sonucu yayın organlarında devamlı Osmanlıcılığın savunmasını yaptıkları izlenmektedir.¹²⁰

Bu amaçlar doğrultusunda mücadele eden Jön Türk gruplarını bir merkez etrafında birleştirmek ve ortak bir hareket tarzı belirlemek amacıyla 1902’de Paris’te bir kongre toplanmıştır. Kongrede, amaçlanan iç ihtilale Avrupa devletlerinin müdahalesini sağlamak isteyen Ermeni delegelerini destekleyen Prens Sabahaddin ile yabancı müdahaleye karşı çıkan Ahmet Rıza grubu arasındaki görüş ayrılıkları sebebiyle yurt dışındaki Jön Türk hareketi ikiye bölünmüştür.¹²¹

Bu kongreden sonra Ahmet Rıza’nın öncülüğünü yaptığı Osmanlı İttihad ve Terakki Cemiyeti, 1906’da Selanik’te subay ve memurların kurduğu Osmanlı Hürriyet Cemiyeti ile birleşmiştir.¹²² Bu birleşmeden sonra güçlenen Jön Türk hareketi, özellikle Balkanlardaki genç subayların çalışmaları sonucu 24 Temmuz 1908’ de II. Meşrutiyetin ilanını sağlamıştır.¹²³

İşte Türkiye’de toplumun devleti değil, devletin toplumu kurduğu temasını ele almak gerekirse, öncelikle toplum kavramıyla sivil toplum olgusunun gelişmesinin beraberce ve II. Meşrutiyet döneminde gerçekleştiği söylenebilmektedir. Ancak bu gelişmeleri, devletin toplumunu yaratması şeklinde mi görmek gerektiği çok açık değildir. Jön Türk hareketinin “yeni hayat” ideası, bir yanıyla bir ulus-toplum yaratma amacı olarak, bir yandan da fikirlerini gerçekleştirmek amacıyla oluşturmaya çalıştıkları ara yapılar (bankalar, ticari ve endüstri burjuvazisi, odalar ve yasalar) şeklinde bir sivil toplum projesi olarak görülse bile, bu gelişmelerin arkasında, değindiğimiz Yeni Osmanlıların öncülüğünde başlayan kamuoyunun şekillendirdiği sosyolojik bir birikim vardır. “Hürriyetin ilanı” olarak adlandırılan II. Meşrutiyet döneminde gelişen sivil

¹¹⁹ Mardin, a.g.e. , s. 184 - 209

¹²⁰ Tarık Zafer Tunaya. (1956). *Türkiye’nin Siyasi Gelişme Seyri İçinde İkinci Jön Türk Hareketinin Fikri Esasları*. İÜ Hukuk Fakültesi Tahir Taner’e Armağan, İstanbul, s. 167 - 187.

¹²¹ Yusuf Hikmet Bayur. (1983). *Türk İnkılabı Tarihi*. c.I, Kısım 1, 3.Baskı, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, s. 297 - 298.

¹²² Tarık Zafer Tunaya. (1984). *Türkiye’de Siyasi Partiler*. c.III, 2.Baskı, Hürriyet Vakfı Yayınları, İstanbul, s. 14–16.

¹²³ Sevket Süreyya Aydemir. (1972). *Enver Pasa*. c.I, 2. Baskı, Remzi Kitabevi, İstanbul, s. 503 - 564.

dinamiğin ayrıntılı bir incelemesi gösterecektir ki, bu dönemdeki siyasi aktivitenin arkasında, Tanzimat döneminin getirdiği sosyolojik yapının yarattığı bir “özgürlük patlaması” vardır. Bu dinamiğin Jön Türk hareketinin toplum tasarımı uyan “makbul vatandaş” beklentisine uyduğu söylenemez. Zira Jön Türklerin “total kurum” anlamındaki toplumu, teb’a dan vatandaşa yönelmeyi öngörse de, vatandaş temelli bir total kurum olarak toplum idesi, Ziya Gökalp’taki *tesanüt* (solidarisme. İttihat Terakki Cemiyeti’nin adındaki *İttihadiyyun* kelimesi de bu anlamdadır.) tipi organizmacı bir cemaate karşılık düşmektedir.

1890’lardan itibaren biraz şekillenmeye başlayan Osmanlı edebiyatı, yabancı basının İstanbul’da artan şekilde okunuyor oluşu, Türk gazetelerinin temalarının yavaş yavaş Avrupa’dakilerle paralellik kazanmaya başlaması, Beyoğlu’nun giderek yabancılarla dolup taşması gibi gelişmeler, Osmanlı yurttaşlarına Avrupa’da işlerin ne yöne doğru gittiğine dair bir fikir vermeye başlamıştır. 1889’da Askeri Tıbbiye’de kurulan İttihat-ı Osmaniyye¹²⁴ (Jön Türkler) cemiyeti, benzer iletişim kanallarıyla Avrupa’yı izleyen gençler tarafından kurulan bir örgüttü. Bu yıllarda Avrupa’da genel eğilim, Osmanlı Genç’lerinin yıllarca esinlendikleri “hürriyet”ten yana değildi. Avrupa’da parlamenter demokrasiye olan inancın irtifa kaybetmesi, Osmanlıda Genç Osmanlıların irtifa kaybedip, Jön Türklerin yükselişiyle paralellik göstermektedir. Buna, “genç”liğin “yeni”liğe baskın çıkmasıdır. Jön Türkler’in (1894’te İttihat ve Terakki adını seçeceklerdir) milliyetçiliğine kaynak oluşturan önemli bir ikinci etmeni Mardin şöyle açıklar;

*“Zamanla, bu gruplara gücünü veren tılsımın, “madde” olmayan fakat gene bilimden kaynaklanan toplum şekillenmesiyle ilgili bir öge olduğu anlaşılmaya başlanmasıdır. Açıkça görülüyor ki Batılıların başarılarının sebebi organizasyon, disiplin ve kimliklerin belirtecek bir ideolojik odak noktasının varlığı idi. Bundan dolayıdır ki, İttihat ve Terakki içinde şekillenen Şakir-Nazım grubu Türkçülüğe, parti örgütlenmesine ve askeri örgütlere daha çok önem vermeye başladı”*¹²⁵.

Bu hareketlerde Jön Türklere farklılığını veren temel unsur, Mardin’in Osmanlıya göre “yeni bir tutum” dediği, *heyecan* faktörüdür. Geleneksel Osmanlı

¹²⁴ 21 Mayıs 1889’da İttihad-i Osmanî adıyla ve Abdülhamid Hanı tahtan indirmek gayesiyle gizli bir cemiyet olarak kuruldu. Daha sonra İttihat ve Terakki adını aldı. Yapılan ilk toplantıda Cemiyetin başkanlığına Ali Rüşdi, kâtipliğine Şerfeddin Mağmumi, muhasip üyeliğe de Asaf Derviş seçildiler. Bu konuda daha fazla bilgi için bkz. Yunus Emre Tansü (2002). *Batıcı Düşüncenin Etkili Bir Sözcüsü İttihad Dergisi. (1904 - 1932)*. Yayınlanmamış Doktora Tezi, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 481.

¹²⁵ Şerif Mardin. (2008). *Türk Modernleşmesi*. İletişim Yayınları, İstanbul, s. 99.

tutumunda heyecan bir zaaftır. Osmanlı devlet adamları işlerini heyecanla değil zekâ ile çözmeye alışkındır.¹²⁶

İroniktir ki Jön Türklerin “gençlik heyecanı” Sultan II. Abdülhamid’in siyasi zekâsı arasındaki on yıllarca süren çekişme, 1909’da sultanın tahtan indirilmesine kadar (“genç”lerin gençliklerinin ve heyecanlarının ülkenin içine düştüğü zor koşullarla beraber bittiği zamana kadar) sultan lehine gelişmiştir. Jön Türkler, Yeni Osmanlı Düşüncesinin ateşli ve “heyecanlı” hürriyetçisi Namık Kemal’in izinden gittiklerini söyleseler de, Namık Kemal’in kolektif ve yarı metafizik hürriyet heyecanı, Jön Türklerin toplum tasarımı tam uygun değildi. Çünkü Jön Türklerin “yeni onur”u ile Osmanlı “eski onuru” arasında ki fark artık belirginleşmeye başlamıştı. Tanzimatla başlayan bu süreçte yeni bir *uyruk* kavramı gelişmiştir. Bu yeniliği iyi anlayabilmek için, Osmanlı’da ve tüm Müslüman dünyada egemen olan yapısal bir unsurun, kamusal mekanizmaları yürütmekte kişilerarası ilişkilerin rolünün (eski onur anlayışının), Tanzimat reformlarıyla beraber başlayan ve modern eğitim kurumlarında yetişen öğrencilerin (sınıf geçme sınavları, diploma, burs koşulları, seçme sınavları, zorunlu hizmet ilkeleri gibi kişisel olmayan bağlılıklar yoluyla) edindikleri formasyonla beraber kazandığı yeni bir “onur” ilkesi ile değişen işlerliğine bakmak gerekmektedir:

*“Eski onur anlayışı bir "mekanizmayı sürdürme" olanağını ortaya çıkarır. Bu mekanizmanın yanı sıra getirdiği özelliklerden biri, özel bir onurluluk anlayışıdır. "Pir"ine kul olmak, onursuzluk değildir, çok aranan bir nitelik olan "vefa"dır. İyi memur vefakâr memurdur. Kişinin onuru, pirinin gücüne bağlıdır. Gerçi insan, Allah'ın bir yarattığı olduğu oranda korunmuştur, saygıya değerdir. Fakat bu saygı bugünkü sistemlerde olduğu gibi yasaların güvenceye aldığı bir konu değildir. Tek güvence, kurulmuş olan insan ilişkilerine uyulmasına, "padişahın", "pir" in ya da "büyük"ün, "küçük"ü koruma ilkesini bağlayıcı saymasına dayanır. İşte, Gülhane Hatt-ı Hümayunu kişi haklarının bazılarını (yaşama, mülkiyet, onur gibi) düzenleyici yasalarla korunacağını; çok açık değilse de yine anlaşılabilir bir biçimde dile getirmesiyle, yeni bir insan hakları ve onurluluk anlayışı getiriyordu”.*¹²⁷

Jön Türklerin elinde yeni onur anlayışı, insan haklarının her alanda bir uzantısı olmaktan çok, daha genelleşmiş bir toplumun modern donanımı olarak görülmelidir. Bunu, devletle bağlılığı azalan ve kendi yasalarıyla çalışan “total kurum” olarak toplum imgesinin belirmesinin bir sonucu olarak görülmektedir. Henüz öğrenci olan Jön Türkler için okul, bugün için düşünemeyeceğimiz kadar

¹²⁶ Şerif Mardin. (1993). *Türkiye’de Din ve Siyaset - Makaleler 3*. İletişim Yayınları, İstanbul, s. 275.

¹²⁷ Şerif Mardin. (1990). *Türkiye’de Toplum ve Siyaset- Makaleler 1*. (Der.), Mümtaz’er Türküne, Tunçay Birkan, İletişim Yayınları, İstanbul, s.215.

etkili bir kimlik kazanım mekânıdır. Taşradaki ailelerinden kopup gelen öğrenciler ailelerinin ve onların kültürüne değil, yatılı olarak kaldıkları okulların “pozitif” dünyasına kayıtsız şartsız bağlı kalmıştır. Okul, sonradan düşledikleri “total toplumun” eşdeğeri olarak zihinlerini şekillendirmiştir. Yapılı ve organize bir topluluğun(okulun) işlerliğini gördükleri ölçüde buna benzer bir toplum fikri onlara çekici görünmüştür.

Bu işlerlik kuralına ilaveten bir seçkincilik ideolojisi de özellikle Harbiye’de edindikleri ideoloji tarafından pekiştirilmiştir. Subayların bir ülkenin "seçkin"i oldukları tema'sının öğrencilere her fırsatta tekrar edilmesi, öğrenci üniforması, okulun "ideoloji "si ve okulun "espri"si, bütün bunlar Harbiye'yi “kalem”den çok ayrı bir kuruluş olarak tanımlamamızı sağlamaktadır. Harbiye, "sınırları kapalı" bir "total kurum"dur. Total kurumun içinde bulunanlar da çok daha kolayca bir grup, bir topluluk olarak harekete geçebilmektedir. Hele, yaşadıkları kurumun iç mantığı ile hükümetin "siyaseti"i çelişkili olduğu durumlarda daha ilginçtir.¹²⁸

Jön Türkler, “sosyal seferberlikçiliğin” “heyecan”la kaynaştığı, bu heyecanla altı dolduran “yeni onurun” yücelttiği bir milliyetçiliği temsil eden harekettir. Gerek Sultan II. Abdülhamid’in *Pan-İslamizmi*¹²⁹, gerek Yeni Osmanlılar’ın *Osmanlıcılığı*¹³⁰, esasında Jön Türk hareketi gibi birer ön-ulusalcılık (protonationalism) olsalar da hatta seferberlikçilik ideolojisini eşit olarak paylaşıyorlar da, Jön Türkler’e atfen kullandığımız kavramlardaki “tılsım” bu fikirlerde yoktu. Bu tılsım (heyecan, onur, ve müspet bilim), Jön Türklerle başlayan ulus-toplum ve sosyoloji fikriyle ilişkilidir.

Jön Türklerin elinde toplumun icadı ile milletin icadı- başka pek çok yerde olduğu gibi- beraber yürümektedir. Burada heyecan ve onurun yanında biraz da bilim gerekmektedir. İşte böylece sahne alan ateşli Jön Türk Ziya Gökalp’in sosyolojik

¹²⁸ Mardin, a.g.e. , s. 224.

¹²⁹ Pan- İslamizmi: İslâmcılık, XIX. yüzyılda Osmanlı Devleti’nde ortaya çıkan dini- siyasi ideoloji. İslâmcılık İslâmi inanç, düşünce, ahlak, siyaset, idare ve hukuk bakımından hayata hâkim kılmak, Müslümanlar arasında birlik ve dayanışmayı tesis ederek İslam ülkelerini Batı karşısında geri kalmışlıktan kurtarmak amacına yönelik bir çözüm anlayışı olarak XIX. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Osmanlı aydınları tarafından dile getirilmeye ve tartışılmaya başlanmıştır. İlk defa Yeni Osmanlılar arasında gündeme gelen bu ideoloji, II: Abdülhamid döneminde faydacı bir politika unsuru olarak değerlendirilmiş, II. Meşrutiyet’ten sonra ihya ve çizgisinde bir İslâm düşüncesi şeklinde takdim edilmesinin yanında alternatif ve modernist bir toplum ve devlet yönetimi projesi olarak Cumhuriyeti’nin kuruluşuna kadar varlığını sürdürmüştür. Bkz. M. Orhan Okay, Alim Kahraman. (1991). İslâmcılık. *İslam Ansiklopesi*, c. 23, Türkiye Diyanet Vakfı, İstanbul, s. 60 – 71.

¹³⁰ Osmanlıcılık: Farklı unsurları Osmanlı kimliğinde birleştirmeyi amaçlayan siyasi düşünce. Özellikle 1789 Fransız İhtilali’nin etkisiyle ortaya çıkan milliyetçilik akımını önlüyüp Osmanlı Devleti’ni parçalanmaktan kurtarmak amacına yöneliktir. Bkz. Azmi Özcan. (1991). Osmanlıcılık. *İslam Ansiklopedisi*, Türkiye Diyanet Vakfı, İstanbul, s. 485 – 487.

eserleri, yeni bir politik ideolojinin, Türk milliyetçiliğinin formülasyonu için 'bilimsel' temeller sağlamıştı. Balkanlar'daki milliyetçi hareketler gelişip imparatorluk parçalanırken, ulusal temelde yeni tanımlanan bir birim için ideolojik bir çözüm bulunmaktadır. “Ziya Gökalp (1876-1924) Emile Durkheim'ın izleyicisidir ve onun eserleri üzerine seminerler vermiş, daha sonra *Darülfünun'da* sosyoloji müderrisi olmuştur. Durkheim'ın gelecek topluma ilişkin iyimser görüşünü paylaşmaktadır: Bu toplumda, pozitivism ve idealist bir normatif felsefe, bir cemaatçilikle birleşiyor.”¹³¹ Yeni toplum bilgisi sosyal uyum ve ilişkilerin bilimi olarak tanımlanmaktadır.

Bu yüzden Ziya Gökalp'in düşünce sisteminde Türkçülük, siyasal boyutu ötesinde sosyal boyutu da olan bir düşünce yumağıdır. Milleti ve toplumu kaynaştıran bir anlama sahip olması bakımından “halkçılığı” temel almaktadır. Bu halkçılık, eski hâkim kültürün, sarayın yüksek kültürünün karşısına konan bir halk kültürünün zenginliğine dayanmaktadır. Milliyetçilik, hâkim olan 'yabancı' yüksek kültürden kurtuluş ve milletin hakiki niteliklerinin kültürel olarak canlandırılması anlamına gelmektedir. Ancak, eğer milliyetçilik gelişirse, yabancı yüksek kültürü tasfiye etmekte, ama yerine eski yerel alçak kültürü koymamaktadır; Kendisine özgü bir yerel yüksek kültürü (okuryazarlığa dayanan, uzmanların aktardığı bir kültür) canlandırmakta ve kat' etmektedir.¹³²

Emile Durkheim ve sosyolojideki yapısal işlevselcilik okulu gibi, Ziya Gökalp¹³³ de bütün toplumların, mekanik dayanışmaya ve ileri bir iş bölümüne dayalı organik toplumlara doğru evrim geçirdiklerine inanmaktadır. Ziya Gökalp bu mantığı izleyerek, çağdaş dönemlerdeki morfolojik, demografik, siyasi, iktisadi ve sınai değişikliklerin, insan örgütlenmesinin iki düzeyinde, dünyadaki yapısal ve işlevsel farklılaşmayı artırmakta olduğuna inanmaktadır. Birinci düzey (Emile Durkheim'ın toplumlar için kullandığı terimle) kültür milletlerdi; ileri iş bölümü burada bireylerin birleştirildiği mesleki bir grup yapısı yaratmaktadır. En gelişmiş

¹³¹ Taha Parla.(1989). *Ziya Gökalp, Kemalizm ve Türkiye'de Korparatizm*. İletişim Yayınları, İstanbul, s. 41.

¹³² Ayşe Durakbaşa. (2000). *Halide Edip, Türk Modernleşmesi ve Feminizm*. İletişim Yayınları, İstanbul, s. 84 - 85.

¹³³ Ziya Gökalp fikir adamı, sosyolog, şair. 1910 yılında Diyarbakırdan ayrılırken çökmekte olan İmparatorluğun kurtuluşunu Osmanlıcıkta ve meşrutiyetin ilanında bulan Ziya Gökalp şimdi Türk milliyetçiliğinin esaslarını ortaya koyan Durkheim sosyolojisinin metotlarını milli bünyemize uygulayarak Türk tarihi, Türk destanları, Türk mitolojisi, Türk kültür ve medeniyeti üzerine çeşitli araştırmaları, eserleri yayımlanmıştır. Türk düşünce tarihinde derli-toplu bir fikir yapısına, felsefi bir sisteme sahip bir düşünür olarak dönüyordu. Bkz. Nuri Akbayar. (1997). *Ziya Gökalp. Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi*, c. VIII, Dergâh Yayınları, İstanbul, s. 660 – 666.

toplumlarda, bu meslek grupları (örneğin, aile, mesleki kuruluşlar) bağımsız ama karşılıklılığa dayalı bir biçimde işleyerek toplumda uyum yaratmaktadırlar. İkinci düzey ise, Ziya Gökalp'in farklı milletlerin ait olduğu ve birbirleriyle ilişki kurduğu millet-üstü zümre şeklinde gördüğü medeniyettir.¹³⁴

Kendini bir davaya adanmış kamusal bir entelektüel ve ideolog olarak Ziya Gökalp, dönemindeki dönüşümleri anlamlandırmaya yönelik girişimlere katıldı ve bu dönüşümleri aydınlığa kavuşturmuştur. Bunu da kavramsal olarak birbiriyle bağlantılı iki yolla yapmıştır. Bunlardan birincisi, “millet”, “ümme”¹³⁵, ve “muasırlaşma” kavramlarına yeni anlamlar yüklemektir. İkincisi de, hızlı siyasi, iktisadi, sosyal ve ideolojik değişimlerin yaşandığı bir bağlamda, Türk milli kültürü, İslâm ve muasır (modern) medeniyet arasındaki ilişkiye dair yeni bir anlayış sunmaktır. Kısacası, Ziya Gökalp Türklerin bir yandan modernliğin arzulanır yönlerini özümserken, bir yandan da hem kendi milli kültürlerini hem de dinlerini korumaya yeteneklerinin altında, Ziya Gökalp'in kendi terimlerini kullanacak olursak, Türk harsı (kültürü) ile Türk medeniyeti arasındaki kritik kavramsal farkı kavrama zorunluluğu olduğuna inanmaktadır.¹³⁶ Ziya Gökalp medeniyet ile hars arasındaki ayrımı, Osmanlı-İslâmî bağlamının son, Türk-laiklik bağlamının ilk dönemlerinde yapmıştı. Bu tarihsel kavşakta Gökalp, idealist bir devrim teorisyeni olarak “kuvvet fikirler” üretme peşindedir.

Yeni yaratmak devrimci bir iş olarak algılayan Ziya Gökalp, sosyal devrimi şu şekilde tanımlar: “Eski hayatı beğenmeyerek, yeni bir hayat yaratmak. Yeni hayatla, "yeni iktisat", "yeni aile", "yeni estetik", "yeni felsefe", "yeni ahlak", "yeni hukuk", "yeni siyaset" amaçlanmaktadır. Bu kendi deyimiyle bir "içtimai inkılâp" anlamına gelmektedir”¹³⁷ Eski hayat tüm bu alanlarda yeni bir yaşam tarzı yaratmakla sona erer ve "yeni hayat" Osmanlı için kurtuluş yolu olmaktadır.

Ziya Gökalp'ı izleyen gelişmelerin büyük ölçüde onun düşüncesine bağlı kaldığı bir gerçekse de, onun pratiğe rehber olan teorisi, sonrasında “doktrin aksiyondan sonra gelir” şeklindeki bir tavırla yer değiştirmiştir. Ziya Gökalp'ın “pozitivist idealizmi” (ve solidarist korporatizmi), sonrasında pür pozitivist bir siyasi

¹³⁴ Andrew Davison. (2002). *Türkiye’de Sekülerizm ve Modernlik*. Birkan, T. (Çev), İletişim Yayınları, İstanbul, s. 176.

¹³⁵ Ümmet: topluluk, halk, cemâat, tâife; bir dinin mensupları, bir peygambere inanıp onun etrafında toplananlar demektir. Bkz. Nihad M. Çetin. (1997). Ümmet. *İslam Ansiklopedisi*, c. XIII, 1. Baskı, MEB. Yayınları, İstanbul, s. 102 – 104.

¹³⁶ Davison, a.g.e. , s. 147.

¹³⁷ Zafer Toprak. (2001). Osmanlı’da Toplumbilimin Doğuşu. *Tanzimat ve Meşrutiyet'in Birikimi Modern Türkiye’de Siyasî Düşünce*, c.I, İletişim Yayınları, İstanbul, s. 314.

anlayışla devam etmiştir. Ziya Gökalp'teki cumhuriyetçilik ve milliyetçilik, büyük ölçüde devam ettirilmekle beraber, onun iktisadi devletçiliği ve seçkinci olmayan halkçılığı, bürokratik-idari devletçiliğe ve vesayetçi bir halkçılığa dönüşmüştür. Bunun temel nedeni, Yeni Osmanlı düşüncesinde esas olan sürekliliğin yeniden üretimi ve yapılaştırmacı çabaya karşılık, Jön Türk'lerde "yeni hayat" ideası olarak görüldüğünden Osmanlı kadim eski iletişim sistemleri ve kurumlarına karşı radikal bir kırılma doktrinin egemenliğidir. Bu gelişmelerin neticesi olarak ulus-toplum yaratmak, tüm (sivil) toplumsal unsurların bürokratik toplumun uzantısı haline getirilmesi şeklinde anlaşılmıştır..

Diğer bir önemli fikir akımı olan İttihad ve Terakki Cemiyeti ise, önceleri İttihad-i Osmani adıyla 1889'da Askeri Tıbbiye' de kurulan bu cemiyet, 1894'te Paris'teki Jön Türklerin lideri Ahmet Rıza Bey'le ilişki kurulmuş ve adı Osmanlı İttihad ve Terakki Cemiyeti olarak değiştirilmiştir.¹³⁸ Osmanlı'nın çöküşünü ve istibdadı durdurmak amacıyla¹³⁹ İttihad ve Terakki Cemiyeti, Sultanselim civarında, Çukurbostan'da verilen son kararlar Askeri Tıbbiye Mektebi öğrencilerinden İbrahim Temo¹⁴⁰, Harputlu Abdullah Cevdet¹⁴¹, Kafkasyalı Mehmed Reşid, Bakülü Hüseyinzade Ali¹⁴² ve Diyarbakırlı İshak Sükûti¹⁴³ tarafından 1892 tarihinde kurulmuştur.¹⁴⁴ Cemiyetin diğer önemli şahsiyetleri Talat Paşa¹⁴⁵, Enver Paşa¹⁴⁶,

¹³⁸ Serif Mardin, *Türk Modernleşmesi*, s.98.

¹³⁹ Tarık Zafer Tunaya, *Siyasal Partiler*, c.III, s. 19.

¹⁴⁰ İbrahim Temo (1865 - 1945). İttihat ve Terakki Cemiyeti kurucularından Osmanlı siyaset adamı. 22 mart 1865'te Manastır Vilâyeti Ohri kazasının Istruga kasabasında doğdu. Dobruca, Pazarcık, Şumnu, Varna, Rusçuk, Lom, Filibe ve Tutakan şehirlerinde İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin birer şubesinin açılmasında öncülük eden İbrahim Temo, cemiyetin Balkanlardaki lideri durumuna geldi. Avrupa şehirlerinde bulunan Jön Türk liderleriyle görüşmeler yaptı. Osmanlı İttihat ve İnkılâp Cemiyeti'nin II. Abdülhamid'e karşı düzenlediği başarısız bombalı suikast girişimlerinde aktif rol oynadı. Bkz. Şükrü Hanioglu. (1991). İbrâhim Temo. *İslam Ansiklopedisi*, c. 21, Türkiye Diyanet Vakfı, İstanbul, s. 354 – 355.

¹⁴¹ Abdullah Cevdet (1869 - 1932) son devir fikir ve siyaset adamı, Jön Türk hareketini başlatanlardan biri. 9 Eylül 1869'da Arapkir'de doğdu. Trablusgarpta, Şevket Bey tarafından kurulan yedi numaralı İttihat ve Terakki Şubesi'nin faal bir üyesiydi. Bkz. Şükrü Hanioglu. (1991). Abdullah Cevdet. *İslam Ansiklopedisi*, c. I, Türkiye Diyanet Vakfı, İstanbul, s. 90 – 93.

¹⁴² Hüseyinzade (1864 - 1940) İlk Türkçülerden, fikir adamı, hekim. 1889'da İbrahim Temo'nun öncülüğünde kurulan İttihat ve Terakki Cemiyetine üye oldu. Bkz. Yüksel Çelik. (2008). Turan Ali (Hüseyinzade). *Yaşamları ve Yapıtlarıyla Osmanlılar Ansiklopedisi*, c. II, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, s. 630 – 631.

¹⁴³ İshak Sükûti (1868 - 1902) İttihat ve Terakki'nin kurucularından, gazeteci, hekim. 1889'da kurulan ve sonradan İttihat ve Terakki adını alacak olan İttihad-ı Osmanî Cemiyeti'ni kuranların önde gelenlerinden. Bkz. Yüksel Çelik. (2008). İshak Sükûti. *Yaşamları ve Yapıtlarıyla Osmanlılar*, c. I, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, s. 658 – 659.

¹⁴⁴ Ahmet Bedevi Kuran. (2000). *İnkılâp Tarihimiz ve Jön Türkler*. Kaynak Yayınları, İstanbul, s. 45.

¹⁴⁵ Talat Paşa (1874 - 1921) Asıl adı Mehmed Talat'tır. Gezici postacılık görevi sırasında Selanik ve Manastır arasında şehir şehir, kasaba kasaba gezerek İttihat ve Terakki'yi anlatma fırsatı buluyordu. 1906'da arkadaşlarıyla birlikte kurdukları Osmanlı Hürriyet Cemiyeti (adı sonradan İttihat ve Terakki olarak değiştirildi) içerisinde birleştirici ve uzlaştırıcı bir rol üstlenmiştir. Oldukça hareketli bir hayat

Said Halim Paşa¹⁴⁷, Ziya Gökalp, Şeyhülislam Musa Kazım, Emanuel Karaso¹⁴⁸ ve Hallaçyan Efendi'dir.¹⁴⁹

İttihad ve Terakki Cemiyeti Osmanlı Devleti'nin son döneminin en önemli aktörlerinden olmayı başarmıştır. “Bunu çok geçmeden Mekteb-i Harbiye, Mekteb-i Mülkiye ve Mekteb-i Hukuk'ta kurulan İttihad ve Terakki Cemiyeti şubeleri izledi. Mayıs 1895'de, İttihad ve Terakki yanlısı olduklarından kuşkulanan Harbiye'deki öğrencilere karşı genel bir temizlik harekâtı gerçekleştirildi. Aynı yıl, İttihad ve Terakki üyeleri gizlice İngiliz sefaretleriyle temas kurdular. İttihad ve Terakki üyeliği seçkin okullarda hızla yayıldı. Bu, büyük bir kaygı yarattı; 18 Aralık 1895 tarihli bir hükümet raporu şu yorumu yapıyordu: "Bu unsurların, amaçları Devlet-i Aliye'ye sadık, sağlam karakter ve ahlâka sahip insan yetiştirmek olan mekâtib-i şahanelerin talebeleri arasında bulunması özellikle üzücüdür.... Bu da söz konusu mekteplerin hoca ve talebeleri üzerinde daha sıkı bir denetimin kullanılmasının gerektiğine işaret etmektedir."¹⁵⁰

İttihad ve Terakki Cemiyeti, Osmanlı'nın son döneminde hatırı sayılır bir yer işgal etmektedir. Önce bir cemiyet olarak belirginleşen ve daha sonra bir partiye dönüşen bu hareket, döneminde ve dönemimizde hararetli tartışmaların odağında yer almayı başarmıştır. Masonik kökenlerinden her üç kanalın da işleyiş etkinliği yöreden yöreye değişmektedir. Örneğin, İttihad ve Terakki Cemiyeti'nin Selânik

---

yaşayan Talat Paşa devletin kontrolü dışındaki Selanik mason locasına girerek burada gizlice İttihad ve Terakki'yi teşkilatlandırmıştır. Bkz. Ahmet Kavas. (1999). Talat Paşa. *Yaşamları ve Yapıtlarıyla Osmanlılar Ansiklopedisi*, c. II, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, s. 605 – 607.

¹⁴⁶ Enver Paşa (1881 - 1922) İttihad ve Terakki Cemiyeti'nin liderlerinden, Osmanlı Harbiye Nazırı. Asıl adı İsmail Enverdir. İstanbulda doğdu. Enver Bey iel İttihad ve Terakki Cemiyeti'nin ileri gelenleri 23 Ocak 1913 tarihinde Bâbüâli Baskınını gerçekleştirdiler. Enver Bey bu hükümet darbesinde öncü rol oynamıştır. Bkz. Şükrü Hanioğlu. (1999). Enver Paşa. *İslam Ansiklopedisi*, c. XI, Türkiye Diyanet Vakfı, İstanbul, s. 261 – 264.

¹⁴⁷ Said Halim Paşa (1864 - 1921) Osmanlı Sadrazamı ve fikir adamı. Kahire'de dünyaya gelen Said Halim Paşa, Mısır valisi Kavalalı Mehmed Ali Paşa'nın torunu olup babası Şûray-ı Devlet üyesi Mehmed Abdülhalim Paşa'dır. 1903'te Jön Türkler'le ilişkisi bulunduğu ileri sürülerek İstanbul'dan uzaklaştırılmıştır. Önce Mısır'a ardından Avrupa'ya gidip Jön Türkler'le doğrudan münasebet kurmuş, onlara maddi ve fikri destek vermiş. 1906 'da Osmanlı Terakki ve İttihad Cemiyeti'nin (1906 - 1907) müfettişliğine getirilmiş. II. Meşrutiyet'in ilanından sonra diğer İttihatçılarla birlikte İstanbul'a dönmüştür. Bkz. M. Hanefi Bostan. (1999). Said Halim Paşa. *İslam Ansiklopedisi*, c. 35, Türkiye Diyanet Vakfı, İstanbul, s. 557 – 560.

¹⁴⁸ Emanuel Karasu (1863 - 1934) Avukat ve siyaset adamı. İttihad ve Terakki Cemiyeti'nin önde gelen isimlerinden Selanikli avukat ve siyaset adamı E. Karasu Efendi, 1908 ve 1912 seçimlerinde Selanik, 1914 seçiminde ise İstanbul'dan milletvekili seçilmiştir. Bkz. Roni Morgulies. (1999). Karasu Emanuel. *Yaşamları ve Yapıtlarıyla Osmanlılar Ansiklopedisi*, c. II, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, s. 14 – 15.

¹⁴⁹ Tarık Zafer Tunaya, a.g.e. , s. 36 - 37.

¹⁵⁰ Selim Deringil, a.g.e. , s. 145.

Ocağı'nın gelişmesinde mason locası etkin olurken, Manastır Ocağı'nın gelişmesinde Melâmi Tarikatı¹⁵¹ etkin olmuştur.¹⁵²

1908 devrimine, Sultan II. Abdülhamid'in hal'inden, Balkan Harbi'ndeki başarısızlığa ve Osmanlı Devleti'ni Birinci Dünya Savaşı'na sürüklemelerine kadar hep tartışılmış ve eleştirilmişlerdir. Peki, tarih sahnesine nasıl çıkmışlardır? Mardin bu sorunun cevabını şöyle özetliyor:

*“İttihat ve Terakki Cemiyeti, önce İttihad-ı Osmanî adıyla 1889'da Askerî Tıbbiye'de kuruldu. 1894'te İttihat ve Terakki adını almıştır. O yıl cemiyet üyelerinin bir kısmı Avrupa'ya geçmeyi hızlandırmışlardır. Cemiyet, 1908 devriminden bir süre sonra siyasî parti olarak hayatını sürdürmüştür. İttihat ve Terakki zaman zaman değişik ideolojilerle ve personelle karşımıza çıkmaktadır, fakat bütün bu ideolojilerin arkasında Osmanlı devletini kurtarma fikri yatmaktadır. 1905'e kadar cemiyet, kendini Namık Kemal'in “hürriyet” fikirlerinin varisi olarak gösterirken oldukça düzensiz bir çalışma yapmış, Avrupa'ya kaçan idarecilerinin bir kısmının 1897 yılında padişahla işbirliğini kabul etmesi örgütü çok zayıflatmıştır”.*¹⁵³

Ortaya çıktığı şartlar ve daha sonra kendilerinin bile beklemediği büyük gelişim karşısında İttihat ve Terakki Cemiyeti hareketinin sahip olduğu psikolojik arka plan vazgeçilmezlik üzerinde şekillenmektedir. “...başlangıçta kısa bir süre, İttihat ve Terakki Cemiyeti ulusal siyasal bir örgütlenme modeli olarak görülüyordu. Bu doğmakta olan bir ulusal Türk biriminin ilk siyasal görünüşüdür.... Bu ne aşağıdan, halk sınıflarından gelmiş, ne tepeden inmiş bir örgütlenişti. Kalabalık ve taklit psikolojisinin İttihat ve Terakki'nin bu ilk görünüşüne sağladığı özgüven ve tekel duygusu, bu cemiyetin siyasal parti haline gelişine kadar üzerinden kalkmamıştır. Sonuna dek, ulusun bircik, gerçek siyasal örgütlenişi olduğu inancından kendini kurtaramadı”¹⁵⁴.

Niyazi Berkes bu düşüncelerinin yanında, İttihat ve Terakki Cemiyeti'ni kapsadığı alan, oturduğu zemin ve daha birçok noktada da irdelemektedir. Niyazi Berkes'e göre;

“1. İttihat ve Terakki, Osmanlı toplumunun ancak geleneksel hayatlarında değişmeler olmuş kuşaklarını ya da bölümlerini kolayca kendine bağlayabilmiştir. 2. İttihat ve Terakki,

¹⁵¹ Melamiyye: Melâmet anlayışını benimseyenlerin oluşturduğu tasavvuf akımı ve tarikat. Bkz. DİA. (199). Melamiyye. *İslam Ansiklopedisi*, c. 29, Türkiye Diyanet Vakfı, İstanbul, s. 25 – 34.

¹⁵² İlkin Tekeli. (2007). *Cumhuriyetin Harcı, Köktenci Modernitenin Doğuşu*. İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, s. 54.

¹⁵³ Mardin, a.g.e. , s. 97 – 98

¹⁵⁴ Berkes, a.g.e. , s. 402–403.

Müslüman-Türk dışındaki halkları da kendine çekemedi. 3. İttihat ve Terakki'nin toplumsal temeli de tüm biçimini bulamadı".¹⁵⁵ demektedir.

Şerif Mardin de İttihat ve Terakki'yi hürriyet fikrine bakışı noktasında eleştirmekte ve Jön Türk hareketi ile karşılaştırmaktadır. "Jön Türkler, II. Abdülhamid aleyhindeki çalışmalarına "hürriyet"i kurtarmakta olduklarını söyleyerek başlamışlardı. Oysa İttihad ve Terakki'nin 1876 Anayasası'nı yeniden yürürlüğe koymanın ötesinde bir "hürriyet" kuramı yoktu".¹⁵⁶

Şerif Mardin, İttihad ve Terakki'nin fikri kökenlerini de şu şekilde tarif etmektedir: "İttihad ve Terakki Cemiyeti'nin fikrî kökleri arandığında Askerî Tıbbiye'de 19. yüzyıl biyolojik materyalizminin etkisini görürüz. Askerî Tıbbiye öğrencileri, kendilerine okutulan derslerin icabı olarak, hayatı, Allah'ın iradesinin bir ürünü olmaktan çok biyolojik ve fizyolojik süreçlerin bir sonucu olarak görüyorlardı".¹⁵⁷

Serif Mardin'e göre, İttihad ve Terakki Cemiyeti, Osmanlı'daki istibdada karşı yönelen ilk hareket olmamıştır. Bu cemiyetin tarih içindeki kökleri Yeni Osmanlılar Hareketine dayanmaktadır. İki grup arasındaki ilişki yalnız amaçlarının birleşmesinden değil, fakat İttihad ve Terakki Cemiyeti'nin Yeni Osmanlılar hareketine dahil olmuş kimselerden yararlanması, sosyal desteğini bir kuşak önce belirmiş sosyal kırıdamalardan alması ve 1860'larda üretilmiş bir ideolojiyi kendine siar edinmesinden kaynaklanmaktadır.¹⁵⁸

İttihad ve Terakki Cemiyeti 1907 Eylülünde daha önce Selanik'te Mustafa Kemal, İsmet Bey ve arkadaşlarının kurduğu Osmanlı Hürriyet Cemiyeti ile birleşmiştir.¹⁵⁹

23 Temmuz 1908'de ilan edilen II. Meşrutiyetle birlikte hükümetin çıkardığı bir seçim kanunu ile yapılan Kasım-Aralık seçimlerinde 288 temsilcilik kazanan İttihad ve Terakki Cemiyeti ordu ile birlikte siyasi denetimi ele geçirmiştir.¹⁶⁰

Cemiyetin 1908'de neşredilen nizamnamesine göre maksat ve mesleği şu şekilde özetlenmiştir: Meşrutiyet idaresinin tesisi, cins ve mezhep farkı gözetmeksizin bütün Osmanlıların maddi ve manevi alanda refahın sağlanması, fesat

¹⁵⁵ Berkes, a.g.e. , s. 403.

¹⁵⁶ Mardin, a.g.e. , s. 99.

¹⁵⁷ Mardin, a.g.e. , s. 98.

¹⁵⁸ Şerif Mardin. (1995). *Jön Türklerin Siyasi Fikirleri (1895–1908)*. İletişim Yayınları, İstanbul, s. 31.

¹⁵⁹ E. Kural Show. (1983). *Osmanlı İmparatorluğu ve Modern Türkiye*. c.II. Harmancı, M. (Çev), İstanbul, s. 321 - 322.

¹⁶⁰ Show, a.g.e. , s. 335.

ve ayrılık çıkarıcıların yine meşru yollarla engellenmesidir. Ayrıca bu cemiyetin Halife Sultan Hazreti Padişaha hürmeti de belirtilmiştir.¹⁶¹

1913 Nizamnamesi ile ismindeki “Cemiyet” sözcüğünü atarak kendini “Fırkay-ı Siyasiye” ilân eden İttihad ve Terakki Cemiyeti bu tarihten sonra muhalefetsiz bir meclis ile ülkeyi idare etmiş ve ideolojisinde hayli değişiklikler olmuştur. Osmanlıcılık niteliğinin yerini Türkçü ve milliyetçi niteliğe bırakmıştır. 1916’da siyasi programda yapılan değişikliklerle; dini ve ser’i mahkemeler birbirinden ayrılmış, hukuk sisteminde laiklik ilkesi kabul edilmiştir. Sosyal yardım, sağlık işlerine önem verilmiş, milli iktisadı geliştirecek önlemler alınması ve kurumlar oluşturulması kararlaştırılmıştır.¹⁶²

İttihat ve Terakki’nin Yeni Osmanlılar hareketine dâhil olmuş kimselerden yararlandığını ve bunu ideolojisini gerçekleştirmek için kullandığını yukarıda belirtilmiştir. Bu birikimli etkileşim süreci Jön Türkler içinde daha da net çizgilere ayrılacak ve nihayetinde 1902 Jön Türk kongresinde iyice billurlaşacaktır.” Kongrede azınlıklarca desteklenen Sabahattin ve Lütfullah Beylerin özgürlükçü bir devrim için Batılı ülkelerin Osmanlı devletine müdahalesini savunmaları cemiyeti ikiye bölmüştür. Prens Sabahaddin taraftarları Osmanlı Hürriyet Perveran Cemiyeti adı altında yeni bir örgüt oluşturdular. Ahmet Rıza ve yandaşları ise İttihad ve Terakki Cemiyetini oluşturarak Sura’yı Ümmet adlı bir gazete çıkardılar. Prens Sabahattin kanadı bölgesel özerklik, yerinden yönetim, bireysel girişim ve kişisel özgürlükleri savunurken; İttihatçı kanat merkezîyetçi, Türkçü, seçkinci ve otoriter bir anlayışa sahiptiler ve Alman Friedrich List’in milli iktisat düşüncesini savunmaktaydılar. Oysa Sabahattin kanadı İngiliz iktisadi görüşü olan serbest (liberal) ticaret anlayışına sahiptir. Her iki kanatta meşrutiyetçi ve laik eğilimlere sahiptirler. İslâm birliği düşüncesini reel politik açıdan uygun bulmazken, bir sosyal gerçeklik olarak İslâmiyet’in varlığını teyit etmektedirler. O nedenle birinci derecede imparatorluk güçlendirilmeli ve halkı cehalet ve sefaletle düşür eden müstebit yönetim tasfiye edilmelidir. Prens Sabahaddin’in eleştirileri ve programı daha kuramsal ve derinlikli analizlere dayanırken, ittihatçı kanadın eleştirileri tepkisel ve sistemin özünden ziyade Sultan II. Abdülhamid ve kadrolarını tasfiyeye yöneliktir. Her iki kanatta ulusal bir burjuvazi oluşturulması konusunda hemfikirdiler. İngilizler de uzun vadeli bir politika olarak bu fikri desteklemektedir.

¹⁶¹ Tunaya, a.g.e. , s. 67.

¹⁶² Tunaya, a.g.e. ,s. 31.

Sömürülerini ülkedeki siyasal iktidara dayandırmaya çalışan Almanlara karşı İngilizler ulusal bir burjuvaziye dayandırılacak bir sömürü yönetiminin daha rasyonel ve verimli olacağı inancındaydılar.”¹⁶³ İşte bu niteliklerle ortaya çıkan bu iki kanadın farklı görünümlerdeki uzantıları yeni Cumhuriyetin yapılanması ve oluşumunu belirlemiştir.

Bütün bu hadiseler içerisinde İttihad ve Terakki Cemiyeti 10 yıla yakın süren iktidarını Birinci Dünya Savası mağlubiyetiyle noktalamıştır. Mondros Mütarekesiyle başlayan dönemin başlarında İttihad ve Terakki Cemiyeti son kongresini yapmış, bu kongrede kendini feshettiğini ve Teceddüt Fırkasına dönüştüğünü açıklamıştır. İttihad ve Terakki Cemiyeti yasal yönden tarihe karışmış fakat ittihadçılar kendilerine yeni yol atamaya devam etmişlerdir.¹⁶⁴

Sonuç olarak baktığımız zaman, Osmanlı Devleti XIX. yüzyılda hâlâ büyük bir coğrafya üzerinde bulunan bir devlettir.”Bunun yanında İmparatorluğun sosyal yapısı da çok farklılıklar arz ediyordu. Bu kadar büyük bir”coğrafyada, bu kadar çeşitli halkları ve kültürleri bünyesinde bulunduran bir yapıda elbette ki modernleşme farklı kavram ve akımlarla tezahür edecekti. Bu anlamda Osmanlı modernleşmesi, devlet adamlarını, bürokratları ve aydınları çok değişik problemlerle karşı karşıya bırakmıştır. Söz konusu aktörler, devlet ideolojisi, lâikleşme, ulusçuluk, vatan, İslâmcılık gibi konuları düşünmek ve çözmek zorunda kalmışlardır. Ayrıca bu konular, yeni anlayış ve akımların doğmasına sebep olmuştur. Osmanlı modernleşmesi bu akımları doğururken, bu akımlar ve savunucuları da görüldüğü gibi Osmanlı modernleşmesini etkilemişlerdir.

---

¹⁶³ Aktas, a.g.e. , s. 238.

¹⁶⁴ Tunaya, a.g.e. s. 37.

İKİNCİ BÖLÜM

2. SÂLNÂMELER

2.1. TANIMI, TARİHİ GELİŞİMİ VE ÖNEMİ

“Sal” Farsça bir sözcük olup Türkçe karşılığı “yıl”dır. “Nâme”de gene Farsça bir sözcük olup “yazılı, yazılmış, küçük kitap” anlamlarına gelip birleşerek kelimeler meydana getiren bir sözcüktür. Ayrıca gene Farsçada “nâme”, “mektup, kitap, mecmua” anlamlarına gelen¹⁶⁵ bu tabir genel olarak geçmiş yılların veya bir yılın bütün olaylarını, her nevi icraatını, istatistik, ticaret, sanat, iktisat, tarih, fen ve biyografi bilgilerini özet halinde ihtiva eylemek üzere her ne tertip edilen ve yayınlanan eserler hakkında kullanılan bir deyimdir.¹⁶⁶

Farsça “sene” ve “mektup, kitap” anlamına gelen iki kelimedden oluşan birleşik bir kelime olan sâlnâme Türkiye’ye Tanzimat’tan sonra girmiştir. Bugün için “yıllık” sözcüğü ile karşıladığımız sâlnâmeyi Fransızcada karşılayan sözcük “annuarie”, İngilizcede ise “year-book”tur.¹⁶⁷

Osmanlılarda ilk resmi sâlnâme Hicrî 1263 (M.1847) senesinde yayınlanmıştır.¹⁶⁸ Bunu ilk düşünen ve tatbik mevkiine koyduran Sadrazam Büyük Mustafa Reşid Paşa’dır.¹⁶⁹ Bu işe Abdülhak Hamid’in babası Hayrullah Efendi memur olmuş, o da

¹⁶⁵ Ferit Devellioğlu. (1982). *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat*. Güneşal, Aydın S. (Haz.), 19. Baskı, Aydın Kitabevi Yayınları, Ankara

¹⁶⁶ Midhat Sertoğlu. (1986). *Osmanlı Tarih Lûgatı*. Enderun Kitabevi, İstanbul, s. 297.

¹⁶⁷ Hasan Duman. (1999). *Osmanlı Sâlnâmeleri ve Nevsalleri Bibliyografyası ve Toplu Kataloğu*. c. I, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, s. XVIII.

¹⁶⁸ Mehmet Zeki Pakalın. (1993). *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*. c. I, MEB Yayınları, İstanbul, 1993, s. 106.

¹⁶⁹ Mustafa Reşid Paşa (Büyük) (1800-1858). Osmanlı Devlet adamı. Devletin çeşitli kademelerinde görev yaptıktan sonra çeşitli kereler Paris ve Londra büyükelçiliği ve altı defa sadrazamlık yaptı. Ülkede bir ıslahat gereğine Padişahı inandırdı. 1839’da Gülhane Hatt-ı Hümayunu okudu. Böylece Osmanlı İmparatorluğu Batı anlayışında bir hukuk devleti olma yoluna girdi. Maarif sahasında da yenilikler yapan Reşit Paşa karantina merkezlerini çoğalttı ve bu kuruluşları geliştirmek amacı ile “Meclis-i Umûr-ı Sıhhiye”yi kurdu. Bkz. Nazım Tektaş. (2009). Mustafa Reşid Paşa. *Osmanlıda İkinci Adam Saltanatı Sadrazamlar*, Çatı Kitapları, İstanbul, ss. 516 – 528.

sâlnâmeyi Ahmed Vefik Paşa'ya yaptırmıştır.¹⁷⁰ İlk Sâlnâmelerde sadece takvim ve devlet teşkilatı yazılı iken sonraları devletin resmi teşkilatından başka her nezaret ve daireye ait olarak amir ve memurların isimleri memuriyete atanma tarihleri rütbe ve nişanları da gösterilmiştir.¹⁷¹ Sâlnâmeler Hicrî 1306 (M. 1888) senesinden itibaren Memurin-i Mülkiye komisyonuna bağlı Sicil-i Ahvâl¹⁷² İdaresi tarafından tertip edilmiştir. Resmi sâlnâmeler saltanatın sonuna kadar bu idare tarafından hazırlanmıştır.

Genel sâlnâmelerden başka yine resmî mahiyette olmak üzere nezaretlerle vilayetler ve resmi müesseselerde sâlnâme çıkarmışlardır. Nezaretlerin bir kısmı yalnız bir tane sâlnâme yayınıyla iktifa etmemişler, açtıkları bu çığırda tekâmül göstermek suretiyle devam etmişlerdir. Yalnız ayları, günleri ve vakitleri göstermek üzere “Takvim” adlı küçük kıtada eserler ve yine takvim ile beraber faydalı malumatı da ihtiva ettikleri için almanak sayılabilen “Takvim-i Ebüzziya”, “Takvim-i Bahar”lar çıkarılmıştır. O tarzda çıkan ilk eser Ebüzziya Tefvik Bey'in¹⁷³ tertip ve neşrettiği “Sâlnâme-i Hadika”dır.¹⁷⁴ Fakat burada belirtelim ki sâlnâme kelimesi “Almanak” ve “Takvim” ile karıştırılmaktadır. Aslında herhangi bir şeyin doğru yerini gösterme manasını taşıyan takvim, günlerin, ayların, mevsimlerin, yılların ve bayramların cetvelidir. Almanak, ise sâlnâmeye çok yakın fakat onun mevzuları yanında halka hitap etme mecburiyeti ile ev idaresi, sağlık örgütleri, fıkralar ve mizahi resimler gibi her şeye yer veren eserlerdir. Sâlnâme devlet tarafından yayınlandığı gibi hususi müesseselerce de yayınlanmaktadır. Sâlnâmelerin tarih kaynakları arasında mühim bir yeri vardır.¹⁷⁵

Sâlnâmeler, genellikle devlet teşkilatı ve kadroları ile buraları işgal eden rical ve yüksek dereceli memur adlarını, memlekete ait sair, umûmi malumatı ihtiva etmektedirler. Bir de özel müesseseler yahut şahıslar tarafından yayınlanan gayri resmi sâlnâmeler vardır ki bunlar da geçen bir yılın iç ve dış olaylarından, önemli şahsiyetlerinden bahsetmektedirler. Daha geneldirler, tek amacı olan pek ciddi ve ilmilerinin yanında mizaha yer verenleri de bulunmaktadır. Bunlar ise resim

¹⁷⁰ Pakalın, a.g.e. , s. 106.

¹⁷¹ Fahri Çoker. (1963). Bahriye Sâlnâmeleri. *Donanma Dergisi*, c.76, s. 441, s. 1.

¹⁷² Sicil-i Ahvâl: Memurların kayıtlarının tutulduğu daireye verilen ad. Bkz. Pakalın a.g.e.

¹⁷³ Ebüzziya Tefvik Bey Ülkemizde matbaacılığı geliştiren Ebüzziya Tefvik Bey ansiklopedik bilgiye sahip bir naşirdir. Bkz. F.A. Tansel. (1964). Ebüzziya Tefvik. *İslam Ansiklopedisi*, c. IV, MEB. Yayınevi, İstanbul, ss. 100 – 103.

¹⁷⁴ Pakalın, a.g.e. , s. 106.

¹⁷⁵ Çetin Atilla. (1983). Osmanlı Yıllıkları. *Türk Dünyası Araştırmaları*, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı Yayınları, Sayı 22, Şubat, s. 196 – 197.

bakımından gayet zengindirler. Sâlnâmeler ise devlet tarafından, ister şahıslarca çıkarılmış olsunlar, tek veya umûmi maksada göre tanzim edilmektedirler.¹⁷⁶

Osmanlılarda resmî sâlnâme yayınlanması ilk defa XIX. asrın ortalarında Büyük Mustafa Reşid Paşa'nın düşünce ve himmetiyle başlamıştır.¹⁷⁷ Bundan sonra gittikçe gelişerek her sahada gerek resmi, gerek hususi müesseseler tarafından pek çok çeşitte ve pek faydalı yayınlarda bulunulmuştur.¹⁷⁸

2.1. ÇEŞİTLERİ

2.1.1. DEVLET SÂLNÂMELERİ

Türkçe'de yıllık sözcüğü ile karşılanabilecek olan sâlnâmeler XIX.yy'ın ortalarından itibaren kültür hayatımıza girmeye başlamıştır. Sâlnâme-i Devlet-i Aliyye-i Osmaniyye adı altında yayınlanan ilk sâlnâme H. 1263 (M.1847) tarihli dir.¹⁷⁹ Bunu ilk düşünen ve hayata geçiren Sadrazam Büyük Mustafa Reşid Paşa'dır.¹⁸⁰ 1763 yılından itibaren Almanya'da Gotha'da Almanca, daha sonra Fransızca olarak, jeneolojik tablolar ve diplomatik şahıs adları yıllığı şeklinde yayınlanmakta olan "Almanach de Gotha"ları gören Reşid Paşa bunlara benzer bir Türkçe neşriyatı arzu etmiş ve O'nun isteği ile ilk devlet sâlnâmesi Hekimbaşı Abdülhak Efendi, Müverrih Hayrullah Efendi¹⁸¹, Ahmet Vefik Efendi (sonra paşa)¹⁸², Müverrih Cevdet Paşa¹⁸³ gibi şahısların yardımlarıyla hazırlanmıştır.¹⁸⁴

¹⁷⁶ Sertoğlu, a.g.e. , s. 296

¹⁷⁷ Louis Massignon. (1971). Sâlnâme. *İslam Ansiklopedisi*, c. X, II. Baskı, MEB Yayınları, İstanbul, s. 134.

¹⁷⁸ Sertoğlu, a.g.e. , s. 296-297.

¹⁷⁹ Uğur Kocabaşoğlu ve Murat Uluğtekin. *Sâlnâmelerde Kayseri*, Kayseri Ticaret Odası Yayınları, Kayseri, 1998, s. VI.

¹⁸⁰ Pakalın, a.g.e. , s.106

¹⁸¹ Hayrullah Efendi (? - 1866). İstanbul'da doğdu. Hekim, tarihçi ve devlet adamı. 160 yıldan fazla Padişahlara hizmet etmiş bir aileye mensuptur. Ulemeden meşhur tabib Abdülhak Efendinin oğlu, şair ve diplomat Abdülhak Hamit'in babasıdır. Önce ilmiye, daha sonra tıp ve tabiat tahsil edip, maarif teşkilâtında önemli görevlerde bulundu. Tıp ve tabiat ilimlerine ait olanları tercüme olmak üzere, tarih ve coğrafya alanlarında eserleri vardır. Tarih alanında en önemli eseri Devlet-i Aliyye-i Osmâniyye'dir. Bütün Türk tarihini anlatan bir eser yazmak istemiş ve bu amaçla vak'anüvislerin yalnız Türk tarihine ait kayıtlarından Tarih-i Umûmi adlı kısmen başarılı bir eser telif etmiştir. Büyük elçi olarak gittiği Tahran'da 1866'da ölmüştür. Bkz. Ömer Faruk Akgün. (1991). Hayrullah Efendi. *İslam Ansiklopedisi*, c. 17, Türkiye Diyanet Vakfı, İstanbul, ss. 67 – 75.

¹⁸² Ahmet Vefik Paşa (1823 - 1891), Devlet adamı, edip, sefirlik, nazırlık, valilik, Dârülfünûn'da hocalık, Şûrâ-yı Devlet azalığı yaptı. Başta Moliere olmak üzere Fransızcadan önemli tercümelemler yaptı. Bkz. Ömer Faruk Akgün. (1991). Ahmet Vefik Paşa. *İslam Ansiklopedisi*, c.2, Türkiye Diyanet Vakfı, İstanbul, ss. 143 - 157.

Daha sonraları Meclis-i Maarif Başkâtibi Behçet, meclis azasından Rüşdi Beyler Devlet sâlnâmesinin tertibiyle vazifelendirildi.¹⁸⁵ Bir müddet sonra İrade-i Seniyye ile Maarif nezareti Mektubî kalemi heyetine havale edilen bu iş nihayet, H. 1306 (M.1888) senesinden itibaren de Memurin-i Mülkiye komisyonuna bağlı Sicil-i Ahvâl-i memurin idaresi tarafından yerine getirmeye başladı.

Devlet sâlnâmeleri, zamanına göre hayli yüksek bir para olan altı kuruştan satışa çıkarılmışsa da, üçüncü sayıdan itibaren beş kuruştan satılmaya başlanmıştır.

Devlet tarafından yayınlanan Sâlnâme-i Devlet-i Aliyye-i Osmaniyye'ler H. 1263 (M.1912) yılları arasında 68 cilt olarak düzenli bir şekilde yayınlanmıştır. 1334 (M.1918) tarihini taşımaktadır. Önce küçük hacimli ve yüz sayfa civarında iken zamanla gerek sayfa gerekse boy bakımından genişleyerek bir sayfayı aşmıştır.

1263 (M.1847)-1297 (M.1880) tarihleri arasındaki 1'den 35'e kadar olan sayılar taş baskı ile daha sonrakiler ise matbaa harfleriyle yayınlanmışlardır. İçlerinde altın yaldızlı ve lüks baskılara tesadüf edilmektedir. Özellikle Sultan II. Abdülhamid dönemindekiler en mükemmelleridir ve bunlar çok zengin bilgilerle doludur. Devletin resmi teşkilatından ve coğrafyasından başka, memurların isimleri, tayin tarihleri, rütbeleri, nişanları gösterilmekte birer vesika hüviyetindedirler. Ancak, 1908 senesinden öncekilerde Hanedan'a, yabancı hanedanlara ait bilgiler alınmamıştır.¹⁸⁶

1263'ten 1325'e kadar olan dönemde 64 adet Devlet Sâlnâmesi çıkarılmış ve bunlarda hicri yıl esas alınmıştır. 1263 hicri yılı, 20 Aralık 1846 – 10 Kasım 1847 dönemini kapsar. 1326 Rûmî yılında, hicri yıl yerine mali yıl 1 Mart – 28 Şubat arası resmen kabul edildiğinden, yıllığın 65. sayısı 1326 mali yılı için çıkarılmış ve bunu 1327 – 1328 (defa 66 – 67) mali yılları için neşredilenler takip etmiştir. 1913 – 1916 yılları arasında savaş sebebiyle yıllık yayımlama işi ele alınamamıştır. En son Devlet Sâlnâmesi 68 defa olarak 1918 yılında çıkarılmıştır.

¹⁸³ Ahmet Cevdet Paşa 1822 Bulgaristan Lofça doğumludur. Asıl ismi Ahmet olup Cevdet mahlâsını sonradan almıştır. Büyük bir alim ve devlet adamıdır. Devlet idaresinin çeşitli kademelerinde görev alan Cevdet Paşa, Meclis-i Maarif baş kâtipliği, valilik,, nazırlık, Dârüloallimin müdürlüğü ve vak'anüvislik yapmıştır. Büyük Reşid Paşa'nın tasarladığı nizâm-nâmelerin hazırlanışında görev almıştır. Aynı zamanda şairdir. Tarih, hukuk, edebiyat alanlarında birçok eser verdiği gibi tercümeleleri de vardır. 1895'de İstanbul'da ölmüş ve Fatih Sultan Mehmet türbesi haziresine gömülmüştür. Ali Ölmezoğlu. (1945). Cevdet Paşa. *İslam Ansiklopedisi*, MEB. Yayınevi, İstanbul, ss. 114 – 123.

¹⁸⁴ Duman, a.g.e. , s. 3.

¹⁸⁵ Meydan Larousse. (1972). Meydan Gazetecilik ve Neşriyat Ltd. Şti., İstanbul, s.885 – 886.

¹⁸⁶ Duman, a.g.e. , s. XVIII.

Sultan II. Abdülhamid döneminde, Rumeli'deki kayıplar üzerine Padişahın İslâm Birliğine önem vermesi sebebiyle, Arap Yarımadası'ndaki Vilayetlere önem verilmeye başlanmıştır. Devlet Sâlnâmelerinde mülki taksimat işaret edilirken, önceleri daima Edirne Vilayeti'nden başlanmak üzere ve öncelikle Rumeli, sonra Anadolu ve daha sonra Arabistan Vilayetleri'nin gösterilmesi yolundaki usûl terk edilerek, bu devirde Hicaz Vilayeti'nden ve Mekke'den başlanıp, Arabistan Vilayetleri'nin başa alınması usulü gelmiştir.¹⁸⁷

Devlet Sâlnâmeleri H.1263 yılında başlar, 1326'ya kadar her yılınki tamam olmak üzere kesintisiz devam etmektedir. 1326'dan itibaren Malî yıl esas kabul edilerek 1326, 1327, 1328 yılların ki de yayınlanmıştır. Bundan sonra da birkaç sene fasılayı müteakip 1333'te imparatorluk devrinin son nüshası yayınlanmıştır. Bunlarda devletin bütün resmi teşkilat ve kadrolarından başka buraları işgal eden ricalin ve memurların isimleri, tayin tarihleri, rütbeleri, nişanları gösterilmiştir.

2.1.2. VİLAYET SÂLNÂMELERİ

Devlet sâlnâmelerinin faydası görüldükten sonra *vilayet ve nezaret sâlnâmeleri* çıkarılmaya başlanmıştır.¹⁸⁸ Bilhassa bu hususta vilayetler pek faal davranmışlardır.¹⁸⁹ Vilayetlerin yönetsel bölünüşünü, memurların listelerini, yerel tarih ve coğrafya bilgilerini, ticaret, ekonomi, nüfus, okullar, kütüphaneler vb. bilgileri içeren vilayet sâlnâmelerinin ilki 1866 tarihlidir. Bununla birlikte devlet sâlnâmelerinde görülen düzenlilik vilayet sâlnâmelerinde görülmektedir.¹⁹⁰

İlk vilayet sâlnâmesinin H.1282 (1865) yılında Trabzon'a ait olduğu bazı kayıtlarda varsa da ilk Osmanlı Vilayet Sâlnâmesi 1283 (1866)'da Bosna¹⁹¹, son vilayet sâlnâmesi ise 1334 (1918) yılında neşredilen müstakil Bolu Sancağı Sâlnâmesidir. Vilayet idaresi çalışmalarının düzenlenmesi özellikle "Vilayet Nizamnâmesi"nin 1284 (1867)'de neşredilmesinden sonra vilayet sâlnâmelerinin tertibinde büyük bir artma görülmektedir. Kimi vilayetlerin yalnızca bir defa sâlnâme yayımlamalarına karşılık kimi vilayetlerde otuzun üzerinde sâlnâme

¹⁸⁷ Duman, a.g.e. , s. 4-5.

¹⁸⁸ Duman, a.g.e. , s.XVIII.

¹⁸⁹ Pakalın, a.g.e. , s. 106.

¹⁹⁰ Kocabaşoğlu ve Uluğtekin, a.g.e. , s. VI.

¹⁹¹ Bu konuda bkz. Pakalın, a.g.e. , s. 106 ve Yılmaz Öztuna. Sâlnâme. *Türk Ansiklopedisi*, s. 85'te H.1283 senesinde Bosna'da yayımlanan sâlnâmeyi ilk yıllık olarak kabul ederken, Hasan Refik Ertuğ ise H.1285/M.1368-69 yılında çıkarılan Tuna vilayeti sâlnâmesinin ise ilk sâlnâme olduğunu iddia etmektedir. Hasan Refik Ertuğ. Osmanlı Devrinde Sâlnâmeler, *Hayat Mecmuası*, s. 8

yayınlanmışlardır. Bunların içinde Türkçe-Arapça, Türkçe-Rumca, Türkçe-Boşnakça ve hatta sadece Arapça olanlar bile vardır.¹⁹²

Vilayetlerce tertip olunan sâlnâmeler içinde çok kıymetli olanları mevcuttur. Halep, Hüdavendigâr, Selanik, Manastır, Diyarbakır vilayetlerine mahsus olanlar gerçekten çok kıymetlidir. Özellikle tarih ve coğrafya açısından değerli bilgiler bulunmaktadır.¹⁹³

Vilayet sâlnâmelerinde, kütüphanecilik ve kültür tarihimiz açısından özellik arz eden iki vilayetin sâlnâmesinden bahsetmekte yarar vardır. Bunlardan birincisi Konya Vilayeti kütüphanelerinin toplu kataloğunu ihtiva eden ve H.1290 (M.1873)'da yayınlanan sâlnâmedir. Sâlnâme Konya Vilayeti sınırları içerisinde 14 kazada bulunan 21 kütüphaneden bahseder. Sâlnâmenin sonunda 101 sayfalık bu toplu kataloğun adı, “ Konya Vilayeti Dâhilinde Bulunan Kütüphanelerde Mevcut Kütübün Cetvelidir.” İkincisi ise H.1303'te yayınlanan Hüdavendigâr (Bursa) Vilayeti Sâlnâmesi'nde yer alan 93 sayfalık “Bursa'da bulunan Kütüphanelerde Mevcut Kütübün Miktar ve Nevailerıyla Esamisini Mübeyyen Cetvelidir.” Bu iki sâlnâmede de, kütüphanelere göre her birinde ne kadar kitabın bulunduğu ve bunların neler olduğunu görmek mümkündür. Vilayet sâlnâmeleri incelenirken, durumları itibarıyla özellik arz eden dört esas vardır. Bunlardan birincisi Cumhuriyetten sonra 1927 yılında neşredilen “Urfa Sâlnâmesidir.” Vilayet sâlnâmelerinin bilinen tarzı dışında yer alan bu sâlnâme Arap harfleri ile yazılmıştır. İkincisi, 1927 – 1928 yılı için hazırlanıp, 1929 yılında basılan “İzmir Sâlnâmesidir.” Bilindiği gibi İzmir Aydın Vilayeti'nin merkezidir. Üçüncüsü ise, 157 – 158 sıra no'da 2 ciltlik “Beyrut Vilayeti” adlı eserdir. Her ne kadar adı sâlnâme değilse de şekil ve verdiği bilgiler büyük önem taşır. Dördüncüsü de “Kızıl Acaristan¹⁹⁴ Sâlnâmesidir.” Bilinen Osmanlı vilayetinden olmasına karşılık şekil itibarıyla Arap harfli olması nedeniyle ve Acaristan'ın bir süre Osmanlı ülkesi olması nedeniyle vilayet sâlnâmeleri arasında yer alır.

Vilayet sâlnâmeleri arasında yer alan Cebel-i Lübnan, vilayet değil sancaktır. Ancak bazı özellikleri dolayısıyla, Beyrut Vilayeti ile Suriye Vilayeti'nden ayrılmıştır. Mısır ise, vilayet değildir ve özel statüye sahip bir Osmanlı ülkesidir. Ege

¹⁹² Duman, a.g.e. , s. 5.

¹⁹³ Pakalın, a.g.e. , s. 106.

¹⁹⁴ Duman, a.g.e., s. 5. XVII. ve XVIII. yüzyıllarda Osmanlı egemenliği altında bulunan bu yer, XIX. yüzyılda Ruslar tarafından işgal edilmiştir. Bugün ise Gürcistan, Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliğine bağlı bulunmaktadır.

Denizinde Anadolu kıyılarına yakın sulardaki adalar, Cezair-i Bahr-ı Sefid (Akdeniz Adaları) adı altında bir vilayet halinde toplanmıştır.¹⁹⁵

Vilayet sâlnâmeleri kütüphanecilik ve kitapçılık açısından nadir eserler sınıfına girmektedirler. Hemen hepsi Tanzimat'tan sonra vilayet merkezinde kurulmuş olan "Vilayet Matbaaları"nda basılmışlardır. Vilayet matbaaları Cumhuriyetin ilk yıllarına hatta otuzlu yılların sonuna kadar resmi ve özel baskı işlerini yapmış, sonra giderek önemlerini yitirerek ya kapanmış ya da satılmışlardır.

2.1.3. RESMÎ KURUM VE KURULUŞLARA AİT SÂLNÂMELELER

Üçüncü grup sâlnâmeleri teşkil ederler. Devlet ve vilayet sâlnâmeleri kadar düzenli yayınlanmamışlardır.

2.1.3.1. Bahriye Sâlnâmesi

Bahriye nezaretine bağlı Fen komisyonu marifetiyle düzenlenen ve yayınlanan resmi sâlnâmelerdendir. Ait olduğu nezaretin bütün teşkilatı, kadroları ve buraları işgal eden zevatın adları, rütbeleri ve nişanlarından başka donanmayı teşkil eden gemilerle, bunların evsafı hususunda geniş malumatı içerir. İlki Hicrî 1307 (M. 1890-1891)'de çıkarılan bu sâlnâmenin 1308, 1309, 1310, 1311, 1312, 1313, 1314, 13315, 1316, 1317, 1318, 1319, 1320, 1321, 1322, 1323, 1326 ve son olarak da 1330 yıllarına ait olanı yayınlanmıştır. İlk Bahriye sâlnâmesinin önsözünde sâlnâmenin içindekiler şu şekilde sıralanmaktadır:¹⁹⁶

1. Padişah'ın vasıfları
2. Yabancı hükümdarların resmi günleri
3. Osmanlı Nişan ve Madalyalarının tesis tarihleriyle tarifleri
4. Elkâb-ı Resmiye
5. Bahriye Nazırı ile bütün paşalar ve Bahriye Nezareti memurlarının sınıf ve kıdem sırasıyla isimleri, memuriyetleri, duhul ve nasıpları ile haiz oldukları nişan ve madalyalar.
6. Bahriye Dairesine bağlı bütün meclisler ve komisyonlar ile buralara memur Üstsubay, Subay ve Memurlar.

¹⁹⁵ Duman, a.g.e. , s. 6.

¹⁹⁶ Çoker, a.g.m. , s. 1.

7. İstanbul ve İstanbul dışındaki donanma ve sair birliklerde görevli üstsubay ve subaylar.
8. Donanma gemileriyle nakliye ve İdare-i Mahsusa vapurlarının nitelikleri.
9. Yabancı devletlerinin harp gemilerinin resimleri

1912 yılından sonra ancak 1915'te Bahriye Sâlnâmesi yayınlanabilmesinin sebebi ise araya giren balkan harbi ve I. Dünya Harbidir.¹⁹⁷ Osmanlı denizciliğinin son Sâlnâmesi 22. tertip olarak 1918 yılında yayınlanan Sâlnâmedir.¹⁹⁸

2.1.3.2. Askeri Sâlnâmesi

Osmanlı orduları ve teşkilatı kadroları ve bu mevkileri işgal edenlerin en küçük rütbelisinden en büyüğüne kadar olanların isimleri, nişanları vesaireler hakkında bilgi veren Keçecizade Fuad Paşa'nın seraskerliğinde yayınına başlanan resmî sâlnâmelerdendir. Bahriye Sâlnâmesi yayınlanıncaya kadar deniz ordusuna dair bilgileri de içermektedir. Askerî sâlnâmelerin ilki Hicrî 1279¹⁹⁹ (M. 1862-1863)'da çıkarılmıştır.

Askeri sâlnâmelerin ilki 1282 (1866)'da sonuncusu 1326 (1910)'da yayınlanmış olup zabıtların isimlerini, rütbelerini, nişanlarını, ordu teşkilatını, ayrıca istatistikleri içermektedir.²⁰⁰

2.1.3.3. Hariciye Sâlnâmesi

Hariciye nezareti Sicil-i ahvâl müdiriyeti marifetiyle tertip olunmuş resmî sâlnâmedir. Hariciye nezareti ilk sâlnâmeyi Hicrî 1302 (1884-1885) tarihinde çıkarmıştır.²⁰¹ Kanuni sultan Süleyman devrinden itibaren yabancı elçiler, Türk elçileri, Reis'ül-küttablar, ilk Hariciye nazırları ile Hariciye nezaretinin içteki ve dıştaki teşkilatından, temsilcilerinden, nişanlarından ve yabancı devletlerin dış işlerinden, bazı muahedelerden, sair hususlardan bahseden kısımları ihtiva eder. Yalnız 1302, 1306, 1317 ve 1320 yıllarına ait olmak üzere dört tane çıkarılmıştır.²⁰²

¹⁹⁷ Çoker, a.g.m. , s. 3.

¹⁹⁸ Çoker, a.g.m. , s. 4.

¹⁹⁹ Pakalın, a.g.e. , s. 106.

²⁰⁰ Sertoğlu, a.g.e. s. 297-298. Askeri sâlnâmelerin, Hasan Dumanın Osmanlı Sâlnâmeleri ve Nevsalleri adlı eserinin 7. sayfasında 14 defa, İslam Ansiklopedisi sâlnâme maddesinde 17 defa, Sertoğlu aynı eserinde 15 defa yayımlandığını yazıyor.

²⁰¹ Pakalın, a.g.e. , s. 106.

²⁰² Sertoğlu, a.g.e. , s. 297.

2.1.3.4. İlmiye Sâlnâmesi

H. 1334 (1915-1916) senesinde yayınlanan “İlmiye Sâlnâmeleri” çok kıymetli malumatı ihtiva etmektedir.²⁰³ Meşihat-ı Celile-i İslâmiyye’nin Ceride-i Resmîyesine ek olarak Meşihat-ı Ülya mektupçuluğu marifetiyle tertip olunmuş resmi sâlnâmedir. Baş tarafındaki ifadeye göre Daire-i meşihat’ın teşkilat ve muamelatına ve tarik-i ilmînin tertibat ve tekemmûlatına müteallik malumat-ı haliye ve tarihiyeyi içerir. Birçok Şeyhülislamın fetvalarının tıpkıbasımlarını da ihtiva eden bu sâlnâmeden yayınlanan bir tanedir ve Hicrî 1334 yılına aittir.²⁰⁴

2.1.3.5. Maarif Sâlnâmesi

Maarif Nezareti tarafından hazırlanan ve yayınlanan sâlnâmelerdendir. Maarif Nezareti ilk sâlnâmesini H. 1316 (M.1898-99) tarihinde çıkarmıştır.²⁰⁵ Maarif Nezaretinin tarihçesi, nazırları ve bu nezaretin teşkilatı, kadroları ve bu mevkileri işgal edenler hakkında izahat verdikten başka imparatorluk dâhilinde, ister maarife ister diğer bir makama veya yere ait olsun bütün mektepler ve maarifi alakadar eden daha birçok hususa dair malumatı havidir.²⁰⁶ Maarife ait nizam, talimat ve programlar da bulunur. İlk sene için 1257 sayfalık bir sâlnâme çıkaran Maarif Nezareti 1318 (1900-1901)’de üçüncü defa olarak bastırdığı sâlnâmedeki sayfa sayısını 1678’e çıkardığı gibi Osmanlı Devlet’inin bir de haritasını koymuştur. Hicrî 1325 (M.1907-1908) senesinde son olarak çıkarılan altıncı Maarif Sâlnâmesinin sayfa sayısı 742’dir.²⁰⁷

2.1.3.6. Rasadhane-i Amire Sâlnâmesi

Rasadhane-i Amire İdaresinin Ticaret ve Nafia Nezaretine bağlı olduğu zaman, adı geçen idarece tanzim ve yayınlanan Sâlnâmelerdendir.²⁰⁸ Esasında Rasathane-i Amire Müdürü Kombari tarafından Fransızca olarak yazılan ve sonra Fenn-i Hikmet-i Tabiiye muallimi yüzbaşı Said Efendi’nin Türkçe’ye çevirdiği bu

²⁰³ Pakalın, a.g.e. s. 106.

²⁰⁴ Sertoğlu, a.g.e. , s. 297-298.

²⁰⁵ Pakalın, a.g.e. , s. 106.

²⁰⁶ Sertoğlu, a.g.e. , s. 297-298.

²⁰⁷ Pakalın, a.g.e. , s. 106.

²⁰⁸ Sertoğlu, a.g.e. , s. 298.

ilmi sâlnâmede; çeşitli maksatlara göre ait olduğu yılın gözlem cetvelleri yapılmış baş tarafında beher sene birer sâlnâme neşri kararı okunuyorsa da günümüze ulaşanı yalnız Rumî 1288 (M.1872) yılına ait olanıdır.²⁰⁹

2.1.3.7. Rüsumat Sâlnâmesi

Maliye Nezaretinde merbut Rüsumat emanetinin veya son zamanlardaki adı ile Rüsûmat Müdüriyet-i Ummisinin Umur-u Tahririyye dairesince tertip olunmuş resmi bir sâlnâmedir. İmparatorlukta vergi işlerinin bilhassa gümrüklere ait olanlarından ve dolayısıyla bu idarenin kuruluş safhasından, geçirdiği değişikliklerden, tertip edildiği zamanki teşkilatından, kadrosundan ve bunların başında bulunanlardan ve nihayet gümrüklerin hâsılat ve muhtelif talimatından bahseder. Devamlı olarak her sene çıkarılacağı kaydedilmişse de günümüze ulaşanı yalnız Hicrî 1330 yılına aittir.

2.1.3.8. Türkiye Büyük Millet Meclisi Sâlnâmesi

Bu grupta bahsedilecek diğer bir yıllıkta Türkiye Büyük Millet Meclisi'nce 1928 yılında çıkarılan yıllıktır. Üzerinde “Devre: 3, İçtimai: 1” yazılı yıllık, 203 sayfa metin ve yaprak resimden oluşmaktadır. Başkan ve komisyon başkanları, yöneticiler ve bazı milletvekillerinin resimleri verilmiştir. Özetle şu konulara yer verilmiştir. Meclis-i Aliyi doğrudan doğruya alakadar eden bazı kanun, nizamnâme ve talimatnameler, Heyet-i Umûmiyyenin mesai hülasası (encümenler, toplantılar, encümenlerden gelen mazbatalar, kabul edilen kanun, tefsir, karar vb.), layihalar, tezkereler, sorular ve cevapları, istifalar, istifa edenlerin yerlerine seçilenler.²¹⁰

2.1.4. ÖZEL KONULU veya/ KİŞİ VE KURULUŞLARA AİT SÂLNÂMELER

Özel konulu veya kişi ve kuruluşlara ait dördüncü gurubu teşkil eden sâlnâmelerden ilki, Ali Süavi'nin²¹¹ Pariste yayımladığı üç yıllıktan ilki olan

²⁰⁹ Sertoğlu, a.g.e. , s. 298.

²¹⁰ Duman, a.g.e. , s. 9-10.

²¹¹ Ali Suavi. Osmanlı gazetecisi ve yazarı. İstanbul'da doğdu. Çankırılı olup, İstanbul'a yerleşen ve kağıt mühreciliği yapan Hüseyin Efendinin oğludur. Öğrenimini çeşitli okullarda ve medreselerde yapmıştır. Rüştüye öğretmenliği için açılan imtihanları kazanarak, Simav ve Bursa rüştiyeleri

“Türkçe Fi Sene 1288” (M.1871) ilk özel sâlnâme kabul edilmektedir. İlk önce memleket dışında yayınlanmış olan Ali Suavi'nin yıllığı, memlekete ait genel istatistikî bilgiler veren bu kitap, o zamanın sanayi hayatı hakkında da oldukça teferruatlı bilgiler vermektedir.²¹²

Yalnız ayları, günleri ve vakitleri göstermek üzere “Takvim” adlı küçük kıtada eserler ve yine takvim ile beraber faydalı bilgileri de içerdikleri için almanak sayılabilen “Takvim-i Ebüzziya”, “Takvim-i Bahar”lar çıkarılmıştır. O tarzda çıkan ilk eser Ebüzziya Bey'in düzenleyip yayınladığı “Sâlnâme-i Hadika”dır.

Özel sâlnâmecilikte, kurduğu matbaalarla çok temiz ve güzel görünümlü sâlnâme yayımlayan Ebüzziya'nın tartışılmaz bir yeri vardır. Ebüzziya Bey tarafından H.1290 (M.1873) senesinde yayımlanan “Sâlnâme-i Hadika” ülkemizde yayımlanan ilk özel sâlnâmelerdendir. Ülkemizde özel sâlnâmecilik Ebüzziya Bey tarafından ileri bir düzeye getirilmiştir, denilmiştir. Ebüzziya Tevfik Bey'in bu konudaki ikinci eseri H.1294 (M.1877) yılında neşrettiği “Sâlnâme-i Ebüzziya”dır²¹³

Bunun yanı sıra kurduğu matbaada en temiz ve zarif eserler neşreden Ebüzziya “Sâlnâme-i Kameri”, “Sâlnâme-i Ebüzziya”, “Rebi-i Marifet”, “Nevsal-i Marifet” adlarıyla çeşitleri ayrı on altı kadar almanak neşretmiştir. Önemlileri: Nevsal-i Afiyet, Nevsal-i Asır, Nevsal-i Askeri, Musavver Nevsal-i Meşahir, Nevsal-i Bahri, Nevsal-i Baytari, Nevsal-i Osmani, Nevsal-i Ragıp, Nevsal-i Milli, Hediye-i Sâl, Cemiyet-i Tedrisiye-i İslâmiye Sâlnâmesi, Sâlnâme-i Fenni, Zümrüdü Anka Sâlnâmesi, Annelere ve Çocuklara Sâlnâme²¹⁴

Ali Suavi ve Ebüzziya Tevfik Efendi'nin yayınladıkları sâlnâmeler haricinde yayımlanan özel kişi ve kuruluşlara ait diğer sâlnâmeler şunlardır:

Sâlnâme-i Türki, Bahçesaray'da H. 1300 (M.1882)'de İsmail Gaspıralı tarafından yayınlanmıştır. Rusya'da yaşayan Türklere ait ilgi çekici bilgiler vermektedir. Yıllık/almanak hüviyetinde görülmesi de kültür tarihçilerinin dikkatini çekmesi bakımından önem taşır.

öğretmenliklerinde bulunmuş, sonra İstanbul'a dönmüştür. Bir müddet sonra Filibe Rüştüyesi'ne atanmışsa da burada cemaat teşkilâtı yapmaya çalıştığından görevinden çıkarılmıştır. Tekrar İstanbul'a dönen Ali Suavi bir yandan Muhbir adlı gazetede yazılar yazarken bir yandan da camilerde vaaz vermeye başlamıştır. Bundan dolayı Kastamonu'ya sürülmüş buradan kaçarak Avrupa'ya gitmiş, burada Mustafa Fâzıl Paşadan yardım görmüştür. Avrupa'da boş durmayan Suavi bir takım gazeteler yayımlamaya başlamış, gerek bu gazetelerdeki yazılarıyla gerekse Yeni Osmanlılar Cemiyeti'ndeki çalışmalarıyla kendini tanıtmıştır. Bkz Nazile Abbaslı. (2002). *Ali Suavi'nin Düşünce Yapısı*. Bilge Karınca Yayınları, İstanbul, s. 15 – 46.

²¹² Duman, a.g.e. , s. 9-10.

²¹³ Duman, a.g.e. , s. 10-11.

²¹⁴ Pakalın, a.g.e. , s. 106.

Sâlnâme-i Gayret, Saraybosna’da Gayret Cemiyet-i Hayriye’si adındaki bir dernek tarafından 1906-1907 yılları arasında Türkçe ve Boşnakça yayınlanmıştır.

Sâlnâme-i Servet-i Fünun’un içindekiler çeşitlidir. Mali 1910 yılına ait olanı, 1322 – 1325 yıllarının oldukça geniş tarihçesini verir. Mali 1911 yılına ait olan öncekinden bir misli daha büyük olup, bunda dahili ve harici her türlü olaylara yer verilmiştir. Bu yıllık, 1898 senesinden sonra çıkmayan Nevsal-i Servet-i Fünun’un yerine, İsmail Suphi ve Mehmed Fuad Beylerin yardımıyla çıkarılmıştır.

Zümrüd’ü Anka Sâlnâmesi, 1924 yılında İstanbul’da resimli ve portreli olarak bir defa yayınlanmıştır.

Diken ve İnci Sâlnâmesi, Sedad Simavi Bey tarafından hazırlanmış olup, Resimli Gazete Sâlnâmesi de aynı şahsın aynı isimli gazetesi tarafından yayınlanmıştır.

Karagöz Sâlnâmesi, Karagöz Gazetesi tarafından mizahi ve genel konulara dair bilgilerle yayınlanmıştır.

Türkiye Sâlnâmesi, 1927 yılında Hasan Hulki Bey tarafından hazırlanarak, İstanbul’da yayınlanmıştır. Tüccarı ilgilendiren kanun ve nizamnâmeler, Türkiye’nin bütün şehirleri ve ticaret adresleri, İstanbul ve yabancı memleketler hakkında bilgi vermektedir. Daha çok ticaret rehberi hüviyetindedir. 1928 yılında ikinci kez yayınlanmıştır. Her ikisi de Türkçe ve Fransızca’dır.

Türk Yılı, Türk Ocakları Merkez Heyeti adına Yusuf Akçura tarafından hazırlanmıştır. Bilinen nüshası 1928 yılına aittir. Değerli bilgileri taşır. 1914 yılına ait bir başka nüshasının aynı yazar tarafından hazırlandığı ifade edilirse de bazı araştırmacılar tarafından uzun süre rastlanamamıştır.²¹⁵

Sâlnâmelerin içinde önemli bir yer tutan nevsalleri de şöyle sıralayabiliriz:

- 1 – Takvimü’n Nisa, H.1317 (M.1899).
- 2 – Mehmed İhsan, Nevsâl-i Servet-i Fünûn, H.1310 – 1314 (M.1892 – 1896), 5 adet.
- 3 – Hüseyin Vassâf, Nevsâl-i Asr, H.1313 – 1315 (M.1895 – 1897), 3 adet.
- 4 – Besim Ömer Paşa, Nevsâl-i Afîyet, H.1315 – 1322 (M.1897 – 1904), 4 adet
- 5 – Nevsâl-i Ma’lûmât, H.1315 – 1317 (M.1897 – 1899), 2 adet.
- 6 – Selanikli Tevfik, Nevsâl-i Askerî, H.1316 (1898).

²¹⁵ Duman, a.g.e. , s. 10-12.

- 7 – Osman Ferid ve Ekrem Reşad, Nevsâl-i Osmanî, H.1325 – 1327 (M.1907 – 1909), 3 adet.
- 8 – Nevsâl-i Milli, H.1330 (M.1911).
- 9 – Kanaat Kütüphanesi, Milli Nevsâl, H.1338 – 1341 (M.1919 – 1922), 4 adet.
- 10 – Musavver Nevsâl-i Milli, H.1314 (M.1896).
- 11 – Nevsâl-i Atâî, H.1321 (M.1903).
- 12 – Musavvet Eczacı Nevsâli, H.1328 (M.1910).
- 13 – Nevsâl-i Edebî, H.1340 (M.1921).²¹⁶

---

²¹⁶ Duman, a.g.e. , s. 13-14.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

EBÜZZİYA MEHMED TEVFİK

3. 1. HAYATI

Ebüzziya Mehmed Tevfik'in Baba Tarafından Soy Kütüğü

Esbkeşan Horasanlı Hacı Hasan Ağa

(Mevlana Celâleddin Rûmi ile birlikte Horasandan Anadoluya göç eden aşirete mensub;

Koçhisar'da yerleşti; XIII. Yüzyıl)

Hacı Hamid Efendî

İmam Nuri Efendi

Şeyh Enbiyâ Dede

Koçhisar'da Enbiya Dede zaviyesinin banisi

(Bu zatın babadan oğla evladı: Esbkeşan Hüseyin Ağa, Tımarlı Sipâhi Esbkeşan Şehid Ahmed Ağa, T.S.E. Hacı Mehmed Ağa, T.S. Hasan Ağa, Esbkeşan Şehid Mehmed Ağa, İmam Kara Halil Efendi, Hacı Hasan Abdullah Efendi, Şeyh Mehmed Ali Efendi, Şeyh Mustafa Fazlı Efendi, Hacı Mehmed Kâmil Ağa, Hasan Ferid Hoca, Evkâf Memuru Kâmil Efendi).

Kâmil Efendi

(Evkâf Memuru)

Ebüzziya Mehmet Tevfik Bey

(1848-1913)

1305

Behçet Bey

(Midilli Kaymakamı iken

(M. 1887) de

Rumlar tarafından

şehit edildi.)

Ziya Bey (1870-1896)	Talha Bey (1882-1922)	Velid Ebüzziya (1884-1945)
Ebüzziya 1921)	Ziyad Ebüzziya (1911-1994)	Selim (Doğ.
	Alev (Doğ. 1938)	Talha (Doğ. 1941) ²¹⁷

Gazeteci, yayımcı, siyaset adamı (İstanbul 17 Şubat 1849 – 27 Ocak 1913).²¹⁸ Soy kütüğünden de anlaşıldığı gibi XIII. Yüzyılda Horasan’dan gelerek, Konya’nın Koçhisar (bugün Ankara’ya bağlı) kazasına yerleşen “Şerefli” aşiretine mensup Esbkeşan (atçıken) Hacı Hasanoğlu ailesindedir.²¹⁹ Babası Şerefli aşiretinden gelen ve Evkaf mümeyyizlerinden olan Kamil Efendidir.²²⁰ Belge olmamakla birlikte, soyunun Şeyhülislâm Ebüssuut Efendi’ye kadar dayandığı yolunda rivayetler bulunmaktadır. Nitekim torunu Ziyad Ebüzziya Bey, 10 Şubat 1990 tarihli mektubunda konuyla ilgili olarak bir takım bilgiler vermektedir. Buna göre “Ebüzziya, Ebüssuut Efendinin torunlarındandır. Erkek tarafı mı kadın tarafı mı bilmiyorum. Ancak Hattat Hâlet Efendi halazâdesidir. Hâlet Efendi de Ebüssuut ahfâdındandır.”²²¹

Tevfik Beyin Babası Hasan Kamil Efendi, Koçhisar’da Evkaf Memuru²²² iken 1843 yılında İstanbul’a, Maliye Daire Sergi Kalemine tayin edilir, böylece ailesi İstanbul’a yerleşir. Ailenin İstanbul’a yerleşmesinden 6 yıl sonra Yerebatan’da, Toprak sokaktaki evde Mehmet Tevfik doğar. Babası Hasan Kamil Efendi, oğlunun doğumu üzerine Gelenbevi İsmail Efendiye ait Risâle-i Müsellesât adlı esere şu notu düşer: “ Bu gece ba’de’l-işâ bir mahdûmum tevellüd edip nâmı Tevfik tesmiye

²¹⁷ Bu soy kütüğünün bulunduğu kaynak için bkz. R. Ekrem Koçu. (1968). Ebüzziya Mehmet Tevfik Bey. *İstanbul Ansiklopedisi*, c.IX, İstanbul, s. 4876. Ayrıca Alim Gür, a.g.e. , s. 23.

²¹⁸ Ziyad Ebüzziya. (1997). Ebüzziya Tevfik. *TDEA*, Dergâh Yayınları, c.II, İstanbul, s. 418.

²¹⁹ Ziyad Ebüzziya. (1964). Ebüzziya Mehmed Tevfik. *DİA*, c.10, İstanbul, s. 374.

²²⁰ İhsan Işık. (2006). Ebüzziya Tevfik. *Resimli ve Metin Örnekli Türkiye Edebiyatçıları ve Kültür Adamları Ansiklopedisi*, c.III, 1.Baskı, Elvan Yayınları, Ankara, s. 1129.

²²¹ Gür, a.g.e. , s. 24.

²²² Işık, a.g.m. , s. 1129.

kılınmıştır. Cenâb-ı Hak cemi umurunda tevfikât—ı ilâhiyyesine muvaffak ve mazhar-ı saadet ve refâh-ı mutlak buyursun. Âmin ve bihürmet-i Yâsin.”

17 şehr-i Rebi'ü'l-

Evvel 1265

Hasan

Kamil.

Bu belge sayesinde, 10 Şubat 1849 Cumartesi gününün akşamında doğduğu kesinleşmiştir.²²³

İlk tahsiline Cevriye Kalfa Sıbyan Mektebi'nde başladı, sekiz yaşında babasının ölümü üzerine “peder mande” denilen usulle, Maliye Sergi Kalemi'ne “çırağ” (maaşlı stajyer) edilerek memuriyete başladı (13.12.1857).²²⁴ Memurluk yaparken tanıştığı Namık Kemal ve Şinasi'nin çevresinde yetişti.²²⁵

Tanzimatçıların çoğu gibi, Ebüzziya'nın da muntazam tahsil hayatı yoktur; o kendi kendisini yetiştirmiştir.²²⁶ Nitekim bir yazısında o, “Ben Arabî'den ders almadığım gibi Türkçemizden dahi ders olarak ne (Kavâ'id-i Osmaniyye) okudum, ne de o kabilden olan kütüb-i âliye-i lisâniyye.” Sözleriyle, düzenli bir dil eğitimi görmediğini açıkça bildirmiştir. Buna rağmen zamanla Ebüzziya Tevfik, biliş derecesinde şüphe ve itirazlar olsa bile Fransızca, Almanca, Arapça ve Farsça gibi yabancı dilleri öğrenebilmiştir.²²⁷

Manevi şahsiyetinin teşekkül ve gelişmesinde Kemal'in tesiri görülür. 16/17 yaşında iken, Kemal ve onun vasıtası ile Şinasi ile tanıştı. O devir gençliğin edebi mahfili sayabileceğimiz Uzun-Kahve (sonraki adı ile Sarafim kıraathânesi) ile Tasvir-i Efkâr matbaasına devama başladı. Kemal Sadullah Bey (Paşa), Hâlet Ali, Refik, Vidinli Tevfik, Âtetullah, Reşad ve Nuri Bey'lerin toplandığı bu muhitler o kadar cazip idi ki, Tevfik Bey memur bulunduğu Maliye nezareti mektub-i kalemine devam etmez oldu; hatta bu yüzden, o sırada teşekkül eden esham-ı umûmiye tahrirat kalemine, bir zatın tavsiyesi ile tayininden haberi bile olmamıştı. Kendi ifadesi ile melce' ve mektep, Kemal ve peyklerinin toplandığı Tasvir-i Efkâr matbaası idi.²²⁸

²²³ Gür, a.g.e. , s. 24.

²²⁴ Z. Ebüzziya, a.g.m. , s. 418.

²²⁵ Büyük Ansiklopedi. (1990). Ebüzziya Tevfik. c. IV, Milliyet Yayınları, s. 1480.

²²⁶ F. A. Tansel. (1964). Ebüzziya Tevfik. *İslam Ansiklopedisi*, MEB Yayınları, c.IV, Cüz 29-33, İstanbul, s. 100.

²²⁷ Gür, a.g.e, s. 25.

²²⁸ Tansel, a.g.m., s. 100.

Maliye Nezareti'nde çeşitli kalemlerde çalıştıktan sonra, Şûrâ-yı Devlet²²⁹ (Danıştay) mülâzımlığına alındı.²³⁰ Ebüzziya burada hem değerli şahsiyetlerle beraber, önemli hizmetler yapar, hem de basınla münasebetini daha sıkı bir şekilde sürdürür. Bu konuda kendisi şu açıklamayı yapar : “Gerek Sait Bey ve gerek ben Şûrâda bulunmakla beraber, matbûatla olan münasebetimizi muhafaza etmiş ve lüzum gördükçe yazmakta kusur etmemiş idik.”²³¹

Bu arada Ruznâme-i ceride-i havadis'de çalışmaya başladı (1864). Namık Kemal ve onun vasıtasıyla Şinasi'yi tanıdıktan sonra Tasvir-i efkâr'da yazmaya başladı²³² ve 1865' te dört başı mamur bir örgüt olmaktan çok, bir takım vatansever gençlerin topluluğu olan “Yeni Osmanlılar” adlı cemiyete katılmıştır.²³³ Yirmi yaşında Terakki gazetesi yazı işleri müdürü oldu (1868). Bu gazetenin ilavesi mahiyetinde olan Terakki muhadderat ismi ile ilk kadın dergisini (1868), Terakki eğlencesi ve Letâif-i asâr (1870) isimleri ile iki mizah dergisi yayımlamıştır. Diyojen, Hakâiku'l vekâyi gibi dergi ve gazetelerde yazmış (1870), Hayal, Çingiraklı tatar dergilerinde çalışmıştır.²³⁴

İdareci kadronun değişmesi üzerine, Midhat Paşanın bir zamanlar koruduğu kişilerle birlikte Ebüzziya Tevfik de, 1872 tarihinde²³⁵ kendi adıyla neşrettiği bir kısım yazıları hükümette rahatsızlık uyandırdığından Şûrâ-yı Devlet'teki görevine son verilmektedir.²³⁶

Bu gelişme onun hayat akışını büyük çapta değiştirmiş. Artık o, kendisini büsbütün basın, yayın, matbaacılık ve edebiyata verme imkânına kavuşmuş olmaktadır. Böylelikle yazarlığının “hazırlık” sayılabilecek safhası kapanarak, “gelişme dönemi” başlamaktadır.²³⁷

²²⁹ Şûrâ-yı Devlet (1868): Türk Danıştay'ının kurulmasında başlangıç olarak kabul edilen Şûrâ-yı Devlet, Meclis-i Vâlâ-yı Ahkâm-ı Adliye'nin geçirdiği değişmelerin son halkası olmuştur. Meclis-i Vâlâ'nın kurucusu olan Mustafa Reşid Paşa'nın yetiştirdiği ikinci kuşak Tanzimatçıların eseri bir organdır. Başta özellikle Ali Paşa olmak üzere Fuad Paşa, Midhat Paşa ve Ahmed Cevdet Paşa Şûrâ-yı Devlet ve Divân-ı Ahkâm-ı Adliye olarak iki ayrı bünyede şekillenen bu meclislerin yaratıcıları olmuşlardır. Daha fazla bilgi için bkz: Mehmet Setitdanlıoğlu. (1999). *Tanzimat Devrinde Meclis-i Vâlâ (1838 - 1868)*. 2. Baskı, TTK, Ankara, s. 55 – 63.

²³⁰ Z. Ebüzziya, a.g.m. , s. 418.

²³¹ Gür, a.g.e. , s. 27.

²³² Z. Ebüzziya, a.g.m. , s. 418.

²³³ Ebüzziya Tevfik. (2006). *Yeni Osmanlılar*. Kutlu, Ş. (Çev.), 1. Baskı, Pegasus Yayınları , İstanbul, s. 12.

²³⁴ Z.Ebüzziya, a.g.m. , s. 418.

²³⁵ Gür, a.g.e. , s. 27.

²³⁶ Z.Ebüzziya, a.g.m. , s. 375.

²³⁷ Gür, a.g.e. ,s. 27.

Şinasi'nin ölümü üzerine Tasvir-i Efkâr Matbaası satılığa çıkarılmış, aynı günlerde ülke meşrutiyet fikirlerini yaymak için bir gazete yayımlatmayı düşünen Mustafa Fâzıl Paşa bu matbaayı alarak Yeni Osmanlılar Cemiyeti kurucularına hediye etmişti. Namık Kemal ile Menâpirzâde Nuri ve Kayazâde Reşad beylerin haklarından feragat etmeleri üzerine Ebüzziya matbaanın sahibi oldu.²³⁸ İşte Şurâ-yı Devletten azledilen Tevfik Bey, Sultan hamam'da kiraladığı bir pasajda söz konusu matbaayı kurar ve açar. Burada ilk yayımladığı eserler arasında (1872), kendinin ilk telifi olan Ecel-i Kaza adlı piyesi de yer alacaktır. Ancak bu matbaada Ecel-i Kaza'dan daha önce, altıncı yayın dönemini idrak edecek olan İbret basılacaktır.²³⁹

Okuyucu kesiminden büyük ilgi gören İbret'in tirajının kısa zamanda süratle yükselmesi Mahmud Nedim Paşa hükümetini ürküttü ve gazete henüz 19. sayısında iken dört ay süreyle kapatıldı (Temmuz 1872). Hemen arkasından İbret'in sahiplerinden Nuri Bey Ankara mektupçuluğuna, Reşad Bey Bilecik kaymakamlığına gönderildi. Ebüzziya da İzmir'de yeni kurulan Muhâkeme-i Kebîre-i Merkeziye başkâtipliğine tayin edilerek İstanbul'dan uzaklaştırılmak istendi. Ancak Ebüzziya harcırahını almak bahanesiyle hareketini geciktirirken sadâret değişikliği oldu; Mahmud Nedim Paşa'nın yerine getirilen Midhat Paşa'nın sadâreti sırasında İzmir mahkemesi lağvedildiğinden Ebüzziya sürgünden kurtulmaktadır.²⁴⁰ Ebüzziya Tevfik'i zor durumdan kurtaran Midhat Paşa, bir takım sebepler yüzünden Namık Kemal'i Gelibolu Mutasarrıflığına göndermiştir. Gelibolu'ya giderken Namık Kemal'e refakat eden Tevfik Bey, tek başına bir gazete çıkarmak düşüncesiyle çok geçmeden İstanbul'a dönmüştür.²⁴¹

Ebüzziya, bu sürgünden kurtularak Sirac²⁴² isimli bir gazete çıkarmaya çalışmış, ruhsat verilmeyince bir ziraat gazetesi olan Hadika'yı kiralarak siyasi gazete haline getirip yayınlamaya başlamıştır.(9.11.1872). Aynı zamanda matbaasında yayımcılığa devam etmektedir. Bu sırada hükümet yazılarını aşırı bulduğu Hadika'yı 56. sayıda kapatınca, yayıma devam edebilmek için Cüzdan

²³⁸ Z.Ebüzziya, a.g.m. , s. 375.

²³⁹ Gür, a.g.e. ,s. 28.

²⁴⁰ Z.Ebüzziya, a.g.m. , s. 375.

²⁴¹ Gür, a.g.e. , s. 28.

²⁴² Gazetenin son derece kısa olan ön sözü şundan ibaretti: "Sirâc öyle bir araçtır ki onun yakılmasının sebebi karanlıklar içinde bir yol gösterici olmak içindir. Memleketimizde ise gazetecilik dünyası-henüz gecelerimiz gibi karanlık olduğundan – böyle bir ışık aracına gerçekten ihtiyaç vardı. Dolayısıyla, şunu söylemek isteriz: Sirâc, eğer rüzgârdan korunabilirse kendi âleminde çevresine ışık saçmaya çalışacaktır. Bunu umarak çıkıyoruz. Tevfik Allah'tandır. Bkz. Ebüzziya Tevfik; a.g.e., s. 432.

isimli bir dergi yayımlamış, ancak dergi ilk sayısında hem kapatılmış hem de toplatılmıştır. (Cüzdan, Türk yayın hayatında toplatılan ilk dergidir, 5.2.1873).²⁴³

Bunun üzerine, “Hadika Başyazarı”, “Tevfik” adlı bir yayın organı neşri için başvuruda bulunduğu sırada, daha önceden her işlemini biten, “Yalnız ruhsat i’tâsı” kalan Sirac’ın imtiyazını alır ve ilk sayısını 15 Mart 1873’te çıkarır. Gündelik gazete olarak yayımladığı Sirac’ın onuncu sayısı çıktığında Hadika’nın da ceza süresi dolar. Matbaadaki yayımcılık işleriyle birlikte, iki gündelik gazeteyi birden sürdüremeyeceğini anlayan yazar, Hadika’yı haftalık bir yayın organı haline getirir. Her iki gazeteyi de Tasvir-i Efkâr Matbaasında basmaktadır.

Yine 1873 yılında, bizde ilk defa bir gazete adına çıkarılan ve ilk edebi almanak özelliğini taşıyan, Sâlnâme-i Hadika’yı yayımlamıştır.

Bir taraftan özellikle Sirâc’taki yayınlarıyla Tevfik Bey hükümete ilişiyor ve göze batıyor, diğer taraftan görevlerinden azledilerek, İstanbul’a ve İbret’e dönen N. Kemal’le Nuri Beyin sert yazıları idarecileri rahatsız ediyordu. Bunlara N. Kemal’in Şehzâde Murat’la kurduğu diyalog ve Vatan yahut Silistre piyesinin ikinci oynayışından sonraki gelişmeler de eklenince, saray çevresi hareket geçer. Abdülaziz’in irâdesiyle, bir edebi ilâve olan “Sirac-ı Edebi” de dâhil, anılan gazeteler tamamen kapatılır.²⁴⁴ Sirac’ın kapatılmasındaki asıl sebep; maaşlarını alamadıkları için yürüyüş yapan tersane işçilerini haklı bulan makeleler yazması üzerine, “Yeni Osmanlılar canlanıyor” endişesinin olmasıdır. Ardından “muzır neşriyat”ta buldukları gerekçesiyle N. Kemal, Ahmet Mithad, İsmail Hakkı (Bereketzade), Nuri ve Tevfik beyler 1873 Nisanında tutuklanırlar. Çok geçmeden N. Kemal Kıbrıs’a, Ahmet Mithad ile E. Tevfik Rodos’a Nuri ve İsmail beyler ise, Akka’ya sürülürler.²⁴⁵

Tevfik Bey, Rodos’ta sürgün bulunduğu süre içerisinde (1873 - 1876), hem mahpuslarla ve el sanatlarıyla ilgilenmek gibi bir takım olumlu hizmetler yapmış, hem de okuyup yazmaya ve yayın faaliyetlerini, “Ebüzziya” takma adıyla sürdürmeye çalışmıştır.²⁴⁶ Çünkü Mehmed Tevfik imzasını kullanırken, bir mahpus ve sürgünün kendi adıyla yazı yazması yasak olduğundan, bundan sonra büyük oğlu Ziya’ya nispetle Ebüzziya takma adını kullanmaya başladı. 31 Mayıs 1876’da ilan edilen aflu İstanbul’a döndükten sonra gazetelere verdiği ilanlarda bundan böyle bu

²⁴³ Z.Ebüzziya, a.g.m. , s. 418 - 419.

²⁴⁴ Gür, a.g.e. , s. 28 – 29.

²⁴⁵ Z.Ebüzziya, a.g.m. , s. 375.

²⁴⁶ Gür, a.g.e. , s. 29.

takma adı isim olarak kullanacağını açıkladı. Bu isim ailesine daha sonra soyadı oldu.²⁴⁷

Rodos'ta, Ahmet Midhat Efendi ile birlikte memlekette Batılı tarzda öğretim yapılan ilkokul olan Medrese-i Süleymaniye'yi kurmuştur.²⁴⁸

Rodos'ta iken neler okuyup, hangi eserlerle ilgilendiği konusunda kendisi şunları yazmaktadır : “Hakikaten ben hâfız-ı kütüp Abdullah Efendinin muâvenetiyle Harîrînin galatât-ı havâs hakkında (Dürretü' Gavvâs Fi Evhâmi'l - Havâs) isimindeki kitabını okuyordum. Çünkü zindana girdiğimiz zaman can sıkıntısını müfit bir eğlence ile def etmek istemişim. Vaktiyle elime (Bir Milyon Galat) nâmında Fransızca bir esercik geçmişti. Sahifelerinin bâlâsında (söyleme - yazma) (söyle - yaz) tenbihleri muharrer cedveller içinde galat kelimelerle fasîh kelimeler cem edilmişti. Ben de onu takliden gerek takririmizde, gerek tahririmizde mütedâvil olan galatları cem'e başlamışım. Sonraları bu eseri daha mükemmel bir şekle koymak istediğimden o zamana kadar ismini bile işitmediğim bu kitabı – ki sahib-i Makâmât Harîrî merhumundur – Abdullah Efendi getirmişti. Fakat ondan pek az şey alabildim. Çünkü kelimâttan ziyâde nahve müteallik galatât-ı câmi idi.

Yazar'ın Rodos'ta hazırladığı veya çıkardığı eserler ise şöyle sıralanabilir: Nümûne-i Edebiyyât-ı Osmâniyye (1879) adlı, Osmanlı nesrinin tekâmülünü gösteren antoloji, Muharrir (1876) dergisi (Bunun ilk dört sayısı Ebüzziya Rodos'ta iken, İstanbul'daki Şemsettin Sami'ye çıkarttırılmıştır.) Ayrıca yazar “ Ebüzziya” künyesini büyük oğlu Ziya'ya nispetle ilk defa bu aylık dergide kullanmıştır.), Habibe yahut Semâhat-ı Aşk (1874) adıyla Victor Hugo'nun Angelo Tyran de Padoue isimli piyesinden adapte, Üç Yüzlü Bir Karı (1877) adıyla Paul de Kock'tan Ahmet Midhat'la birlikte yapılan çeviri.²⁴⁹

Yaklaşık üç yıl kadar Rodos'ta sürgün olarak kalan Ebüzziya Tevfik, Sultan Abdülaziz'in hal edilmesi, yerine V. Murat'ın tahta oturarak siyasi af kararı alması üzerine 1876 Haziranında İstanbul'a döner.

Yazarın bu aradaki faaliyetleri hakkında elde yeterli bilgi ve belge olmamakla birlikte, bazı tespit ya da tahminlerde bulunmak mümkündür.

²⁴⁷ Z.Ebüzziya, a.g.m. , s. 375.

²⁴⁸ Abdullah Uçman. (2008). Ebüzziya Tevfik. *Yaşamları ve Yapıtlarıyla Osmanlılar Ansiklopedisi*, Yapı Kredi Yayınları, c. I, İstanbul, s. 391.

²⁴⁹ Gür, a.g.e. , s. 29 – 30.

Öncelikle belirtmek gerekir ki, Rodos'tan dönüşe kadar Ebüzziya daha çok “edebi bir şahsiyet tesiri” bırakır. Bundan sonra edebiyatla münasebetini tamamen kesmemekle birlikte, bu dala eskiden olduğu kadar ağırlık vermediği söylenebilir.

Sürgünler döndüklerinde İstanbul'da, Midhat Paşa²⁵⁰ başkanlığındaki bir komisyon, memleketin bünyesine uygun bir anayasa hazırlamaya çalışıyordu. Sürgünden dönenlerden N. Kemâl'in bu komisyona girdiği bilinmektedir. E. Tevfik'in de “ Kanun-ı Esasi”yi hazırlayan heyetle irtibatı olduğuna dâir ipuçları varsa da, rolü ve derecesi konusunda mevcut bilgi ve belgeler çerçevesinde, kesin konuşmak hayli güçtür.

Bu arada Tevfik Beyin Rodos dönüşünden sonra yayımladığı bir ilândan söz etmek gerek. Sabah gazetesinde çıkan bu ilânda yazar, hem “Ebüzziya” künyesini ismine ekleyerek devamlı kullanacağını bildirmiş, hem de yayımlamayı düşündüğü eserlerin isimlerini açıklamıştır. Yazarın orada sıraladığı 15 kadar eserden, elde sadece Nümûne-i Edebiyyât mevcuttur. Eskiden değişik isimlerine rastlanabilen Tevfik Bey, bu tarihten sonra yayımladığı yazılarında sürekli “Ebüzziya” künyesini de kullanmıştır.²⁵¹

II. Abdülhamid tahta geçtikten bir süre sonra, Abdülhamid'in hazırlattığı Kanun-i Esasi çalışmalarına katılmış; aynı zamanda sarayda kurulması tasarlanan “Cemiyet-i Mütercimine” dâhil edildi.²⁵² Fakat “Cemiyet-i Mütercimi”nde görev verilmesine rağmen Ali Suavi'nin aynı komisyonda olmasından dolayı o da öteki üyeler gibi bu görevi kabul etmemiştir.²⁵³

Bu başlamasıyla bitmesi bir olan faaliyet dışında E. Tevfik, matbaası ve Muharrir dergisiyle de kısa bir süre uğraşır.

İmzasız bir açıklamasından anlaşıldığına göre Ebüzziya, ay ve günü belli olamamak kaydıyla, 1877 yılında Viyana'ya bir seyahat yapar. Aynı yılın sekizinci ayında Bosna Vilayeti Mektupçuluğuna asâleten atanıp²⁵⁴ vilayet gazetesinin

²⁵⁰ Midhat Paşa (1822 - 1884) Sadrazam. Asıl adı Ahmet Şefik'tir. Divan-ı Hümayun kaleminde kendisine Midhat mahlası verilmiş ve asıl isminden ziyade Midhat ismiyle tanınmıştır. Midhat Paşa sadrazamlığı esnasında bir Kanun-i Esasi müsveddesi hazırlayarak Padişaha takdim etti. II. Abdülhamid yaptığı inceleme sonunda 23 Aralık 1876'da Kanun-ı Esasi ilan edildi. Bunu takiben Midhat Paşa seçim kanunlarının hazırlığına girdi. Midhat Paşa, meşrutiyet yönetimi kurulmasıyla devlet işlerinin düzenleneceği kanısında idi. Bkz. Tahsin Özcan. (1999). Midhat Paşa. *Yaşamları ve Yapıtlarıyla Osmanlılar Ansiklopedisi*, c. II, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, ss. 207 – 211.

²⁵¹ Gür, a.g.e. , s. 30 – 31.

²⁵² Z.Ebüzziya, a.g.m. , s. 375.

²⁵³ Işık, a.g.m. , s. 1130.

²⁵⁴ Gür, a.g.e. , s. 31.

idaresini ve yayımını üstlenmektedir.²⁵⁵ Yaklaşık bir yıl sonra (Temmuz 1878) “vekaleten”e dönüşecek olan söz konusu görev, 1878 Ağustosuna kadar sürecektir. Yazar burada iken Bosna Vilayeti Sâlnâmesi’nin 13. sayısını, tipografi baskı ile orijinal bir şekilde çıkarmıştır.²⁵⁶ Ebüzziya’nın buradaki görevi, Bosna-Hersek’in Avusturya tarafından geçici olarak işgaline kadar sürmüştür.²⁵⁷

E. Tevfik, bir süre sonra Bosna’dan İstanbul’a dönüşünde yeni bir matbaa kurmaya çalışırken 1879’da Sâlnâme-i Ebüzziya adlı ikinci özel almanağını hazırlamıştır. Ancak eser daha matbaada iken gelen bir emirle imha edilmiştir.²⁵⁸

Sâlnâme-i Ebüzziya başlığı altında “Fünûn ve Edebiyata Dairdir” kaydını taşıyan ve zabıtaca el konarak yok edilen bu almanağın elde üç nüshası mevcuttur.

1880 Şubatında Hazine-i Hassaca bir “hizmet-i muayyenede istihdam” edilen Ebüzziya, kanaatimizce bu tarihten itibaren basın, yayın hayatının “olgunluk” dönemine girer. 1880’den sonra basın, yayın ve özellikle matbaacılık alanlarına daha bir ağırlık verdiği görülmektedir.

Nitekim yazar 1880’den 1900 (Konya sürgünü)’ne kadar, Sâlnâme-i Kameri, Rebî-i Marifet, Takvim-i Ebüzziya, Takvimü’n Nisâ gibi adlar veya genel başlıklar altında, toplam 18 adet yıllık türü eser yayımlamıştır.

E. Tevfik, devrin fikir, edebiyat, sanat ve kültür dünyasını yansıtan Mecmua-i Ebüzziya ‘yı da yine 1880’den itibaren çıkarmaya başlar. 1912 yılına kadar yayımladığı bu dergi, çeşitli sebepler yüzünden sekiz defa kesintiye uğrar ve en son 159. sayıda kalır.²⁵⁹

Diğer taraftan eski matbaasını Mihran Efendiye bırakan²⁶⁰ Ebüzziya Tevfik, Almanya’dan getirttiği son model baskı makineleri²⁶¹, alet ve edevatıyla 1881’de, Türk basımcılık tarihinde bir dönüm noktası sayılabilecek “Matbaa-yı Ebüzziya’yı” kurar ve 1882’de faaliyete geçirir. Vefatından sonra oğulları tarafından da işletilen bu matbaada Ebüzziya, gittikçe tekâmül etmek kaydıyla, özellikle Konya’ya sürüldüğü 1900 tarihine kadar, yurt içinde ve dışında takdirle anılan sanat baskıları gerçekleştirmiştir²⁶². Namık Kemâl, Ziya Paşa, Şinasi, Ahmet Rasim, Rezaizade

²⁵⁵ Işık, a.g.m. , s. 1130.

²⁵⁶ Gür, a.g.e. , s. 31.

²⁵⁷ Z.Ebüzziya, a.g.m. , s. 375.

²⁵⁸ Işık, a.g.m. , s. 1130.

²⁵⁹ Gür, a.g.e. , s. 32.

²⁶⁰ Gür, a.g.e. , s. 32.

²⁶¹ Z.Ebüzziya, a.g.m. , s. 375.

²⁶² Gür, a.g.e. , s. 32.

Ekrem, Muallim Naci gibi²⁶³ devrin tanınmış şahsiyetlerine ait yüzlerce eser basan E. Tevfik, bunlardan bazılarıyla “kitaphaneler” oluşturmuş, böylelikle okumanın geniş halk kitlesi arasında yayılmasını sağlamıştır.

Batıdaki uygulamaları örnek alarak oluşturduğu “Kitaphane-i Meşahir” serisinde (1882) hepsi kendine ait, 12 hal tercümesi çıkarmıştır. “Kitaphane-i Ebüzziya”da (1886) ise, toplam 110 eser yayımlamıştır. Bunlardan bazıları kendi telif ve derlemeleridir. Bazıları ise, devrin güçlü ve tanınmış kalemleri tarafından değişik tür ve konularda yazılmış eserlerdir.

Hayatının bu devresinde siyasi muhalefetten uzak kalarak daha çok basın, yayın ve matbaacılıkla uğraşan Ebüzziya, tespit edebildiği kadarıyla 1900 yılına kadar 1877’deki Viyana seyahati dışında, üç kere daha yurt dışına çıkmıştır. Yazar 1909 Temmuzunda da mebus arkadaşlarıyla birlikte İngiltere’ye gidecekti. Bu seyahatleri sırasında elde ettiği, daha çok basın, yayın ve matbaacılıkla ilgili bilgi ve malzemeleri alabildiğine kullandığını bu arada belirtmek gerekir. Öte yandan Hazine-i Hassadaki görevi sürerken Ebüzziya,²⁶⁴ ısrarlı talepleri üzerine II. Abdülhamid tarafından Mekteb-i Sanayi Müdürlüğüne getirilen Ebüzziya, aynı zamanda devrinin önde gelen bir kufi hattatı ve arabesk süsleme sanatçısıdır. Yıldız Sarayı’nın salon tezyinatıyla Yıldız Camii’nin tezyinatı ve levhaları da Ebüzziya’ya yaptırılmıştı. Ayrıca Padişahın kendi eliyle imal ettiği muhtelif ahşap eserlere işlediği “Abdülhamid” amblemleri de onun istifidir. Ancak mektepte yenilikçi bir takım faaliyetleri ve ders vermek için Avrupa’dan bazı sanatkârları getirtmesi üzerine aleyhinde bir jurnal verilen yazar 1892 Aralığında Mekteb-i Sanayi Müdürlüğü’nden alınarak, Şurâ-yı Devlet Âzâlığı’na atanmıştır. Burada mümkün olduğu kadar politikadan uzak durmaya çalışmıştır.²⁶⁵

Gerek kendi dergisinde, gerekse 1893 – 1900 yılları arasında yazdığı Malûmat, Servet, Musavver Fen ve Edep, İrtikâ, Hazine-i Fünûn gibi edebiyat ağırlıklı yayın organlarında mümkün mertebe siyasetten uzak makaleler yayımladığı halde²⁶⁶ E. Tevfik, 1893 – 1900 yılları arasında on defa tutuklanmıştır.²⁶⁷ Yaptığı işle devlet memurluğunun bağdaşmadığı gerekçesiyle Abdülhamid yönetimi tarafından²⁶⁸

²⁶³ Işık, a.g.m. , s. 1130.

²⁶⁴ Gür, a.g.e. , s. 32 – 33.

²⁶⁵ Z.Ebüzziya, a.g.m. , s. 375 – 376.

²⁶⁶ Gür, a.g.e. , s. 33.

²⁶⁷ Z.Ebüzziya, a.g.m. , s. 376.

²⁶⁸ Işık, a.g.m. , s. 1130.

verilen jurnaller üzerine oğlu Talha ile beraber Konya'ya sürgüne gönderilmektedir.(1900).²⁶⁹

Sekiz yıldan fazla süren sürgün hayatı boyunca matbaası mühürlenip kapatıldığından Almanya'dan getirttiği makinelerle deposundaki kitaplar büyük ölçüde zarar görmüş. Sürgün yıllarında Konya vilayet gazetesine imzasız yazılar yazıp²⁷⁰, dille ilgili çalışmalar yapmıştır. Öteden beri kûfi hat ve arabesk tezyinatla uğraşan ve İstanbul'da başta Yıldız Camii olmak üzere birçok binaya bu meraklarını nakşeden Ebüzziya, Konya'da da, aynı sanat gücünü duvar seccadelerine yansıtmıştır. Bir başka deyişle yeni sürgün yerinde de, kûfi yazılı ve arabesk tezyinatlı nefis duvar seccadeleri dokumuştur. Ayrıca Konya'da ince sanat zevkini yansıtan çok güzel bir köşk yaptırarak, onun geniş bahçesini çiçek cenneti haline getirmiş ve orada lale yetiştiriciliğini başlatmış olduğuna dair bilgiler de vardır.²⁷¹

E. Tevfik, II. Meşrutiyetin ilânıyla (1908) sonra çıkan genel aflu İstanbul'a döndü ve İttihat ve Terakki Fırkasından Meclis-i Mebusana 1908 yılında Antalya milletvekili seçilmiştir.²⁷² Yazarın İstanbul'a gelişi, İkdâm'da şöyle haber verilir: “Devr-i istibdâdın dũçâr-ı kahrı olarak Konya'ya teb'it edilmiş olan Ebüzziya Tevfik Beyefendi dün akşam Haydar Paşa istasyonuna muvâsalat eylemiş ve binlerce halk tarafından “ Yaşasın hürriyet, yaşasın vatan” alkışlarıyla istikbâl ve nutuklar îrât edilmiştir.²⁷³

Bu arada E. Tevfik, uzun süre âtıl kalmaktan perişan bir hale gelen matbaasını açarak, tekrar faaliyete başlarsa da, basımcılıkta sürgün öncesi seviyeyi bir daha tutturamamaktadır.²⁷⁴

1909 Nisanında Yeni Osmanlıların dost ve yardımcısı Fransız gazeteci Korsikalı Le Courrier d'Orient (Lö Kurye Doryan – Doğu postası) adlı gazeteyi Fransızca olarak çıkarmaya başlayan Ebüzziya, aynı yılın Mayıs ayında, bundan sonraki yayın faaliyetleri arasında önemli bir yer tutan Yeni Tasvir-i Efkâr'ı yayımlar. 31 Mart Vakası'ndan sonra gelişen olaylarda arka arkaya ilan edilen örfî idareler içinde gazetesi defalarca kapatıldı. O da değişik isimlerle (Yeni Tasvir-i Efkâr, Tasvir-i Efkâr, İntihâb-ı Efkâr, Hak, yine Tasvir-i Efkâr, yine İntihâb-ı Efkâr,

²⁶⁹ Z.Ebüzziya, a.g.m. , s. 376.

²⁷⁰ Z.Ebüzziya, a.g.m. , s. 376.

²⁷¹ Gür, a.g.e. , s. 33 – 34.

²⁷² Uçman, a.g.m. , s. 391.

²⁷³ Gür, a.g.e. , s. 34.

²⁷⁴ Gür, a.g.e. , s. 34.

Tefsir-i Efkâr) ²⁷⁵ çıkmak kaydıyla E. Tevfik'in sağlığında toplam 649. sayıya ulaşmıştır. Bunun uzun süre kesintiye uğradığı bir sırada yazar, Mecmua-i Ebüzziya'yı haftalık edebi ve siyasi yayın haline getirerek, Mayıs 1911'de 54. sayıdan itibaren yeniden çıkarmıştır.

Ebüzziya, bu dönemde de rahat bir gazetecilik ve matbaacılık yapmaz. Ömrünün son dönemlerinde gazetesi, hatta matbaası kapatılır. Bu hususlara değinen İhsan Sungu, bundan sonraki gelişmeleri, gazete haberlerine dayanarak ve devrin olaylarını özetleyerek şöyle anlatmaktadır: “ Ebüzziya da tevkif edilmek istenmektedir. Çok sert bir havada esasen rahatsız olan Ebüzziya'nın Erenköy'ünden İstanbul'a kadar getirilmesi, romatizmasını şiddetlendirmiş ve bunun üzerine evinde birkaç gün istirahat etmeye mecbur olmuştur. Kamil Paşa Kabinesinin 23 Ocak 1913'te istifaya mecbur olması üzerine yerine gelen Mahmud Şevket Paşa Kabinesi, 25 Ocak 1913'te Tasvir-i Efkâr'ın yeniden çıkmasına müsaade etmiştir. Ebüzziya, yeni kabinenin yaptığı tevkifler üzerine “Yeni Mevkuflar” başlığı altında yazdığı son makalesini 27 Ocak 1913'te gazete idaresine bizzat getirdi ve oğlu Velid'e vermiştir. Evine gitmek üzere köprüden Haydarpaşa vapuruna binmiş iken vapurun hareketinden önce kendisine bir fenalık gelmiş ve yanında bulunan Dr. Besim Ömer Paşa tarafından alınan tedbirlere rağmen hayata gözlerini yummuştur.

Vefatı (27 Ocak 1913) geniş yankı uyandıran E. Tevfik, Bakırköy'deki aile mezarlığına, genç yaşta vefat eden büyük oğlu Ziya'nın yanına gömülmüştür.

Üsküdarlı Talat Bey, Ebüzziya Mehmet Tevfik'in ölüm tarihini, şu kıtayla tesbit edilmektedir.

“Nâgâh Ebüzziya da gitti
Dergâh-ı bülend-i kibriyâya
Cevher gibi bir düşer bu tarih
Hak rahmet ede Ebüzziya'ya.” ²⁷⁶

3. 2. ESERLERİ

3.2.1. Sâlnâme ve Takvimleri.

- 1 – Sâlnâme-i Hadika (İstanbul 1290). Türkiyede çıkarılan ilk almanaktır.
- 2 – Bosna Vilâyeti Sâlnâmesi (Saraybosna 1295). Tipografi ile basılan ilk il sâlnâmesidir.

²⁷⁵ Z.Ebüzziya, a.g.m. , s. 419.

²⁷⁶ Gür, a.g.e. , s. 35 – 36.

3 – Sâlnâme-i Ebüzzıya (İstanbul 1296). Dağıtılmadan önce el konulup imha edilmiştir. İmha edilmesinin sebebi, muhtevasında yer alan olayların kronolojik listesinde II. Abdülhamid'in sürgüne gönderdiği Süleyman Paşa'nın sürgün tarihinin yerr almış olmasıdır.

4 – Sâlnâme-i Kamerî (İstanbul 1297).

5 – Rebî-i Ma'rifet – Sâlnâme-i Ebüzzıya (İstanbul 1297). İkinci seneden itibaren Rebî-i Ma'rifet – Takvim-i Ebüzzıya (II – VII, İstanbul 1299 - 1305), Dokuzuncu seneden itibaren Nevsâl-i Ma'rifet - Takvim-i Ebüzzıya (IX – XI, İstanbul 1306, 1308, 1310), On ikinci seneden itibaren Takvim-i Ebüzzıya (XII – XIV, İstanbul 1311, 1315, 1316) adıyla yayımlanmıştır. VI. Cildi (İstanbul 1303), Türkiye'de çinkografi usulüyle resimlendirilmiş ilk eserdir. Çeşitli aralıklarla on dört yıl yayımlanan bu takvim, Ebüzzıya'nın Nisan 1900'de Konya'ya sürgüne gönderilmesiyle durmuş, sürgünden döndükten sonra ise bu yayını devam ettirememiştir.

3.2.2. Değişik Konulardaki Telif Eserleri

1 – Millet-i İsrâiliyye (İstanbul 1305).

2 – Makame-i Tevkîfiyye (İstanbul 1311). On iki nüsha basılan bu eser bir hatıratır.

3 – Ne Edât-ı Nefyi Hakkında Tettebbuât (İstanbul 1324).

4 – Yeni Osmanlılar Tarihi. İlk defa 1909 – 1910'da Yeni Tasvîr-i Efkâr'da tefrika şeklinde neşredilen eser, yıllar sonra notlar ve açıklamalarla birlikte Latin harfleriyle üç cild halinde Ziyad Ebüzzıya tarafından yeniden yayımlanmıştır. (İstanbul 1973 - 1974).

5 – Lu-gat- Ebüzzıya (İstanbul 1306).

3.2.3. Piyesleri

1 – Ecel-i Kazâ (İstanbul 1288). Altı perdelik bir dram olan eser, 29 Kasım 1872'de Gedikpaşa'daki Osmanlı Tiyatrosu'nda saray dışında Türk seyircisine oynanan ilk telif piyestir. Ayrıca Türk edebiyatında tenkit edilen ilk telif piyes de yine Ecel-i Kazâ'dır.

2 – Habîbe yahut Semahât-ı Aşk (İstanbul 1291). Dört perdelik bir dram olan Victor Hugo'nun Anjelo ou le tyran adlı eserinden adeptedir. Ebüzzıya bu eseri Rodos'ta sürgünde iken yazmıştır.

3.2.4. Biyografileri

- 1 – Gutenberg ve İhtirâ-ı Fenn-i Tab' (İstanbul 1299).
- 2 – İbn Sina (İstanbul 1299).
- 3 – Galile (İstanbul 1299).
- 4 – Napolyon (İstanbul 1299).
- 5 – Diyojen (İstanbul 1299).
- 6 – Benjamen Franklin (İstanbul 1299).
- 7 – Büfon (İstanbul 1299).
- 8 – Hasan b. Sabbâh (İstanbul 1300).
- 9 – Ezop (İstanbul 1300).
- 10 – Yahyâ b. Hâlid Bermek (İstanbul 1300).
- 11 – Hârûn er-Reşîd (İstanbul 1300).
- 12 – Jan Jak Russo (İstanbul 1303).
- 13 – Namık Kemal (İstanbul 1304).
- 14 – Nikola Şamfor (İstanbul 1305).
- 15 – Sürûrî-i Müverrih (İstanbul 1305).
- 16 – İmparator Vilhelm (İstanbul 1305).
- 17 – Nefî (İstanbul 1305).
- 18 – Kemal (İstanbul 1306).
- 19 – Kemal Bey'in Tercüme-i Hâli (İstanbul 1326).

3.2.5. Tercüme Eserleri

- 1 – Tarîk-i Refâh, Franklen'in Servet Hakkındaki Nesâyihi (Saraybosna 1295).
- 2 – Üç Yüzlü Bir Karı (İstanbul 1294 , Charles Paul de Kock'tan Ahmet Mithat ile beraber).

3.2.6. Derlemeleri

- 1 – Reşid Paşa Merhumun Bazı Âsâr-ı Siyâsiyyesi (İstanbul 1289).
- 2 – Numuûne-i Edebiyyât-ı Osmâniyye (İstanbul 1296).
- 3 – Cümel-i Müntehabe-i Kemal (İstanbul 1299).
- 4 – Muharrerât-ı Husûsiyye-i Âkif Paşa (İstanbul 1301).
- 5 – Durûb-ı Emsâl-i Osmâniyye (Şinasi'nin eserine 1764 atasözü ilavesiyle, İstanbul 1302).

- 6 – Muntehabât-ı Tasvîr-i Efkâr, Siyâsiyyat – Şinasi, Kemal (İstanbul 1303).
- 7 – Muntehabât-ı Tasvîr-i Efkâr, Edebiyat – Şinasi (İstanbul 1303).
- 8 – Muntehabât-ı Tasvîr-i Efkâr, Edebiyat – Kemal (İstanbul 1304).
- 9 – Tazarruât-ı Sinân Paşa (İstanbul 1309).
- 10 – Muntehabât-ı Tasvîr-i Efkâr, Makalât – Kemal (İstanbul 1311).
- 11 – Muntehabât-ı Tasvîr-i Efkâr, Makalât – Şinasi (İstanbul 1311).²⁷⁷

---

²⁷⁷ Ebüzziya Tevfik'in eserleri için bkz. Tansel, a.g.m. , s. 102 – 103, Işık, a.g.e. , s.1129, Z.Ebüzziya, a.g.m. s.377 – 378.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

SÂLNÂME-İ HADİKA

1290

ESER

TEVFİK

MUKADDİME

Vâkıâ bir eser ne kadar mükemmel olursa ondan istifade o kadar etraflı olmak lazım gelir. Ma'mafih bir memlekette emsal-i mesbuk olmayan bir şey vücuda gelince ne kadar nakısad da olsa yine faideden halî kalmaz zannederim.

Medeniyeti hazırada muktedamız olan ümem-i garbiye esbabı terbiyet ve ma'rifeti her yolda her türlü vasıtalarla neşr ettikleri gibi bazen eğlence tarzında ve âkla gelmedik bin türlü vesail ile de istihsala çalışıyorlar. Bundan pek büyük faide de gördüler.

Bu tecrübeye mebnidir ki elif ba cüzleri etfâln rağbetini câlib olacak tesavir ile muretteb olmak gibi teşvikiyle bir adamın hayalinden zuhur eder etmez kavaîd-i kulliyeye rengini almaktadır.

Bu kabildendir ki Avrupalılar bizdeki gibi başlıca mündericât-ı erbabı menasibi ta'daddan ibaret bir yolda değil her sene ibtidasında her nev-î malumattan bahis bin türlü sâlnâmeler icad ve neşr ederek halkın zevk ve istifadesine hizmet ederler. Hususen her gazete her sene ibtidasında bir sâlnâme tertibiyle en güzide makalelerini ve bir senelik vakayının icmalini neşr eylemek âdet hükmüne girmiştir.

Bizde kendimizde mevcut olmayan bir şey-i mademki nâfi'dir ve mademki ne kadar naciz olsa da hazine-i îrfan millete bir yadigâr olmak kabiliyetine haizdir. Gerek icad gerek taklid tarîkiyle olsun kabul edilebiliriz.

Bedayi-î taklidi icad kadar makbul olamazsa da o kadar müfid olabilir.

Bu mutalaaya binaen bende geçen sene (Sâlnâme-i Edebiyat) ünvanıyla bir mecelle tertib ve neşr etmek tasavvurunda idim. Fakat araya bazı mevan-î tesadüf ettiği için muvaffak olamamıştım. Binâenaleyh Hadika gazetesine bir zımmiye-i seneviye emlak üzere bu sâlnâmeyi 1290 senesi için birinci defa olmak üzere tertib ve neşr eyledim.

Mündericatı Hadika'da neşr olunan birkaç mu'tena makale ile sair bazı malumat ve bir senelik vakayi' siyasiyyeyi şamildir.

Sâlnâmelerin âdeti gibi hatadan salim olarak bir cedvel şühûr tertibiyle bazı vakayi' meşhureyi ve her millete zuhur eden e'azımı müsadif oldukları şühûr ve eyyamın mukabilinde tarihleriyle derc eyledim.*

---

* Tefvik Ebüzziya. (1290). Mukaddime. *Sâlnâme-i Hadika*, ss. 1-3.

BİR LAZİME-İ SİYASET

Hükümetlerin âdl ve intizamına çare taharrisiyle meşgul olan eshâb-ı danişin kendilerince aksâ-ül gâyât âdd eyledikleri madde emri teşri-î her türlü su-i istimale manî olabilecek bir derece-i kemâle is'al etmektedir.

Böyle bir maksad vâkıa medeniyet için en büyük bir medar-ı saadet olabilir ve mevani-î bir endazlıkta bu kadar i'cazlar göstermiş olan kuvvet-i maârif ilerde belki öyle bir matlubu i'layı dahi fîle getirebilir. Fakat gerek tarihlerde ve gerek zamanımızın ahvâlinde bu güne kadar nizamatı arzu olunduğu derecede değil belki onun aşr-ı mertebesinde bile şümûlü te'siri meşhud olabilir.

Hatta bu şümûl-i te'sirin imkân husulunda istîdâd bile görülmüyor.

Binâenaleyh bu noksanın telafisi olsa olsa icray-ı ahkâma müvekkel olanların intizam-ı ahlakıyla hâsıl olabiliyor.

İslâm Devletlerinin hali birer birer nazar-ı tedkik önüne alınırsa davamızın burhanı kendi kendini meydana atar: mebde-i zuhurdan ta yakın vakitlere gelinceye kadar Düvel-i İslâmiyenin kâffesi ekmele-i her şerâyî olan ahkâm-ı fikhiyesiyle idare olunurdu.

Hal böyle iken Ömer bin Âbdulâziz'in hasenatı fevkaladesiyle mesela hâkim biemri ilahın seyyiat-ı reddiesi beyninde bayağı âklın tahdid edilemeyeceği derecelerde fark görülmez mi?

Şu kadar var ki insan bi't-tabi meyli ta'addisiyle mecbul olduğu için dünyada hükümetin zuhuru lazım gelmiş iken onun hüsn-i halini yine insandan beklemek âleni bir tenakuz değil midir? Mütalaası bir vakit hatır hıraş olmaktan hali kalmaz.

Bununla beraber tabiat-ı beşeri ve hiç olmazsa cemîyete hizmet edecek bir fırkayı mümkün mertebe tehzib etmek nizamın kefaletini cüz-i külli kâffe-i muamelat-ı idareye ta'mim eylemekten bin kat suhuletlidir.

Bu hale binâen denilebilir ki bir devletin heyet-i idaresi ahlak-ı fazıla ashabından mürekkebe olunca nizamatı -fena değil fakat- nakıs olsa bile yine hüsn-i idare tahtında bulunması kabildir. Lakin memurlarda siyasetçe lazım olan ahlak mevcut bulunmadıkça nizamatta olan kemâlatın saadet medeniyetçe hiçbir tesiri olamaz.

Muradımız emr-i teşri'in ehemmiyetini inkâr değil vazifesini layıkıyla bilir. Memur yetiştirmenin lüzumunu beyan etmektir.

Nazar-ı hâkim eshabı indinde muhakkaktır ki Devleti Aliyye'nin beş asır müddetde ve dünyada hiç misli görülmedik surette tantane-i ikbalini nice bin ihtilal ateşlerinin nice bin istila tufanlarının arasından şan ve namusuyla çekib çıkaran yalnız yeniçeri ve saray ve devair-i vuzera namlarıyla maruf olan üç büyük mekteb-i fezailin yetiştirdiği ateş fikirli temyur yürekli kahramanlar idi. Onların yerine kaim olanların ekserisi ise hademet-i devleti yalnızca bir sermaye-i servet ve pek munsıf olursa medarı maişet bilenlerdi.

Bir memura göre hırs-ı ikbalı nihayet dereceye götürmek bile caiz olabilir. Fakat eline aldığı memuriyet emrini ûmumun han-ı ihsanında davet-i tezkiresi addetmek hiçbir vakit, hiçbir millet için fevz ve necat alametlerinden ma'dud olamaz!

Memur hizmetini sermaye-i servet bilirse irtikâbında kendince bir kaîde-i ticaret addetmek tabîdir.

Memur maîşeti hizmetince münhasır görürse en büyük vazifesini en küçük bir ma'zuliyet muhatarasından kurtulmak yolunda feda eylemek zaruridir.

Memura lazım olan hizmeti devlete asker gibi vazife namına girmek ve maîşetini ta'yîn âlir yolda kabul eylemektir.

Bu iki kaîde hâsıl olduktan sonra arada haysiyetini arasın ikbalını arasın, terakkisini arasın hiçbirine ta'riz olunamaz. Meğerki bu teharriler sırasında vazife şenliği garazkarlığı meramına vasıta-i husul etmiş ola!.

Ma'lum bir meseledir ki devlet kapısı her meslekten her taraftan teveccüh edip gelmekte olanların kâffesine açık kaldıkça ve kesret-i îyal ve killet-i maîşetten bahsetmek me'muriyet istidalarında delili istihkak yerini tuttukça bir devletin muhtaç olduğu her hizmet için tarif ettiğimiz yolda me'mur bulunabilmek tabiatın ibzar-ı kabiliyette hiç misli meşhud olmadık bir sefâhatine tevakkuf eder.

Tabiatın ise bu babda imsakı ne derecelere baliğ olduğunu göstermek için me'murlarımızın dirayet ve ahlakça buldukları hizmetlere layık olanlarını bir kere ta'dad edivermek kâfidir.

Zamanı inkilâbımızdan beri re's-i idareye ehliyet perverler de geldi. Fakat yine lüzumu kadar eshabı kabiliyet yetiştirmediler. Çünkü eshabı ehliyeti yetiştirmekle maksat hâsıl olmaz... Ma'rifet ehliyeti icad etmektir.

“Rızk-ı hüdayı nabit meyveden îbaret olan memleketin âhalisi aç kalır.”

Ya ehliyeti icadın çaresi var mıdır? Evet, vardır hatta dest-gahlarına mekteb nâmı verilir.

Vaktiyle kâinatı önünde serfûrû perde-i inkiyad eden, Şimşir Osman'ı on onbeş seneden beri delibaşı bozuntularının elinden alındı. Harbiyemizin yetiştirdiği eshabı fetanete teslim olundu.

Şimdi ordularımız bir yere sevk olunursa hiç olmazsa yapacağını bilir ve ekseri teşebbüsünde de muvaffak olur.

Bir kerede hidematı mülkiye ve umur-ı adliyye adam yetiştirmek için lazım olan mektebler te'sis olunsun. Me'muriyetler kalemlerden çıkan divan kâtibi kırıntılarıyla dairelerden dökülüp gelen kavvasbaşı eskilerinin pençesinden kurtarılın meslek ve vazifesinin hiç olmazsa nazariyatını görmüş olanlara tevdi edilsin. O zaman görürüz ki mülkûn her tarafında herkes yaptığını bilmeye başlar ve hatta hıfz-ı cah için dahi bilmediğini yapmak ve yaptırmak bütün bütün ortadan zail olur.*

---

* Tefvîk Ebüzziya. (1290).Bir Lazime-i Siyaset. *Sâlnâme-i Hadika*, ss. 4 – 9.

Bu makalede özellikle nizam ve ahlak üzerinde durularak bir devletin gelişmesinde ahlaklı ve dirayetli kişilerin iş başına gelerek görevlerini yerine getirilmesini böylelikle devlete bir mecal gelmeyeceği üzerinde durularak en önemli siyaset tarzının ma'rifet ehliyeti icad etmenin önemine dikkat çekmektedir.

MAÂRİF

(**En-nasu imma alimun ev mute'allimun ve'l-baki hemecun**)

Dünyada şeref insaniyet feyz-i ma'rifetten ibarettir. Yoksa nisabı ilmiye malik veya tahsiline salik olmayan avamın hevammdan hiç farkı olmaz bir kere meziyyat-ı insaniyeyi düşünelim! ...

Herkesi hâlık'ıyla vazife-i hilkatından haberdar eden maârif değil midir?

Fıtratımızdaki istîdad-ı kemâli bilfi'l izhar eden maârif değil midir?

Mevcudat zemini ekser havassıyla bereber beni nev-înize hizmetkâr eden maârif değil midir?

Dünyanın bir köşesinde ni'amı fevâidi diğer köşesinde bulunanların payına isar eden maârif değil midir?

Tufanzade-i fena olan bunca akvam-ı salifenin measir-i îrfanını cihanı medeniyette daimiyyü'l istikrar eden maârif değil midir?

Hakikat! Dünyada maârifetten büyük ne meziyyet tasavvur olunsun?

Ma'rifet hakkın ecell-i lütuf sübhanisidir.

İzzetin hamisi mamuriyetin banisidir

Daim eyler zahir ve batında taklib-i umûr

Sanki akvam-ı şuûnun sani-î sanisidir.

Maârif sayesinde ki Avrupa'da herkes mebûsan âhalinin ta'yin ettiği menafi-i vikayeye kafil olur.

Hâlbuki Asya'da hiç kimse mebûsan-ı ilahiyenin tebyin ettiği şerayi-i himayet edemez!

Maârif sayesinde ki İngilizler bir küçük ordu ile üç yüz milyondan ziyade nüfusa malik olan Çin hükümetinin payı tahtına dâhil olur. Halbuki o koca Çin hükümeti bir küçük fırka-i Asya'nın bile üzerine varmaya cesaret edemez !.

Maârif sayesinde ki birkaç günde bir kaç Avrupalı birkaç bahrı muhiti geçerek dünyanın öbür köşesine vasıl olur.

Halbuki birkaç milyon Tatar birkaç yüz seneden beri divarı aşmaya kesb-i kudret edemez!...

Maârif sayesinde ki daire-i medeniyet içinde hakikatı çeşm-i idrake nihan olan bunca îlel-i muhlikenin tedavisi kabil olur.

Hâlbuki bedeviyet sahralarında hiç kimse vücudu meydanda olan siba'a karşı def-î mazarrat edemez!

Maârif sayesinde ki Paris'de bir edib kâmil üç beş ay çalışarak bir hikâye tertib etse müddeti ömründe zaruret görmeyecek kadar servete nail olur.²⁷⁸ Hâlbuki İstanbul'da bir allame-i bi-mu'adil müddeti ömründe telif edeceği kitapların mahsulüyle üç beş ay istifa-yı hacet edemez!

Bir kere nazar-ı im'an ile bakılsın ki maârif bildiğimiz akvam içinde intişar edeli ne kadar âsar-ı bedia meydana getirmiştir?

Tabi'atın bir kaç şûbesi tedvin olundu. Kendi kuvvetiyle büyüyecek bir kelleyi tahrikden aciz olan bir hâkimi eğer haricinde bir nokta-i istinad bulsaydım zemini yerinden oynatırdım. Farz-ı imkanisiyle muftehir eyledi.

Fenn-i siyasetin bazı kavaîdi ta'yin olundu. Mülkü iki üç eyalete munhasır olan bir hâkimi müddette fetih için cihan içinde cihan teharrisine muktedir eyledi.

Zuhur-u İslâm mekarim-i ahlakı itmam eyledi: Bir iki asır içinde kıta'atı selasenin ekser cihetleri kanun-ı adl ve hak olan şeriate münkad edildi.

Ulema-yı kiram kavaîdi akl bu naklin tedkikine ikdam eyledi. Dünyayı Firdevs-i mamûriyet eden medeniyetin esbab-ı külliyesi î'ad edildi.

İçlerinde hâkimler zuhur etti ki seyfi-i adaletleri Maşrıktan Mağribe resan olurdu. Hâkimler vücuda geldi ki telifat-ı adide ve keşfiyat cedideleriyle her biri kudret-i saniînin kemâline burhan olurdu.

Bazı ehli sanat basmayı icad etti. O zamana kadar havâssa munhasır olan kemâlat-ı akliyenin ta'mimiyle fevaid-i medeniyetinin gördüğümüz dereceye vüsûlüne medar oldu.

Bir takım erbab-ı ma'rifet seyahat-i bahriyeyi î'tiyad etti. O vakte kadar ûmmanı hafada kalmış olan bir kıta-i uzma daire-i temeddüne alınarak haiz olduğu atayayı kudretten ûmum insaniyet hissedar oldu.

Birkaç hâkim istidlat nazariyenin tatbikatı hariciyeye ihtiyacını te'yid eyledi. Bu ihtiyacın sübutu fuyuzat-ı tabiattan istifadeyi belki bin derece tezyid eyledi.

Usûl-i heyet ve kuvve-i cazibe kanunları ve havassı anasir gibi bir takım hafaya-yı kudretin idrakiyle efkâr-ı beşer ihâtası kabil olamayacak kadar vus'at bulunduğu musellemdir. Bu keşfiyattan sa'adeti halimizce hâsıl olan netayic-i nafi'aya ise piş-i nazarımızdaki masnû'ati bedia'nın herbiri bir delili muntazamdır.

²⁷⁸ Buna delil olmak üzere Paris'de yalnız zamanımızda mevcut olan birkaç edibin miktarı servetini aşağıda gösterdik.

Meâsir-i saireden katı nazar akla göre buhar kuvvetiyle seyyala-i berkiye hassesinin keşfinden büyük ne hizmet olabilir? Bunlar terakki-i medeniyet için iki vasıta-i üzemadır ki biri ruh kadar bediül-eser, biri hayal gibi serf'ü's seferdir.

Biri tedârik-i ihtiyacât için hizmetkar olmuş : o vasıta ile yermi milyon nüfuslu bir memlekette dört yüz milyon nüfus kuvveti bir dakika âram etmeksizin î'malî levazim işgalindedir!.

Diğeri te'ati-î muhaberat için tatar olmuş o rabıta ile kürre-i zemin ebnaı cinsiz için bir meclis-i ülfet halindedir!

Biri ne garib vasıta-i kudrettir ki tûg-ı siyahına takınıb taht-ı revanına süvar oldukça karada, denizde icrâ-yı meram ile rüzgâra infazı ahkâm eylediği için hem hâkime-i dünya hem malike derya ünvanıyla tavsif olursa ahradır!

Diğeri ne acîb mûcize-i fitrattır ki barika-i seyyalesinin mecra-yı nakli olan teller sürati intikal barikasının hayatı şû'âna benzer. Aksayı şarkın vuku'atını muntehayı garbe îsal için muhtaç olduğu müddet bir dakikadan bile ednadır!.

Mâ hâsal-i muy-u ezfar gibi tasallût-ı ağyar ve germ bu sert rüzgardan tahaffuz edecek vesaitten bile ârî olarâk hârabe zar zemine gelmiş olan beni nev-imiz üç dört bin seneden beri bunca baran bela ve hunabe istila tûfanlarına uğramışken esrarı tabiatı idrak ve hafaya ma'rifeti istidarake sarf ettiği ikdamat fevkalade sayesinde öyle bir mertebe-i îtilaya vasıl olmuşdur ki tasavvuru akıllara hayret verir!.

Ya nasıl hayret vermesin? Öyle bir mahluk zaîf ruyı zemine hakim ve tabiatı külliye iradeti cüziyesine hadim olmuştur!.

Basit âlemde medaini azime inşasıyla revabıt-ı ictimaî teşyid ediyor.

Mûhîti azamda sefayini cesime peydasıyla vesaîfî intifaı tezyid ediyor.

Î'dad ettiği edevat ile sebbah gibi mevci-i deryada sair oluyor!. Fıtratı ise o mahiyetten muberradır. İcad ettiği âlat ile zî cenah gibi ücu havada daire oluyor!. Hasleti ise o hasîyetten mû'arradır. Cismi hakir amma efkârına eb'ad gibi had ve inca bulunmaz.

Ömrü kasîr ama âsarı yine î'dad gibi had ve ihşa tasavvur olunmaz.

Mekmen-i kudrette mestur olan serairi tabiatı pîraye-i efkâr etmektedir.

Mahzen-i fitratta matmûr olan cevahiri ma'rifeti sermaye-i bazar etmektedir.

Kah zamanın en dakik olan vekayînden istidlalı netaic eyliyor!.

Kâh zeminin en amîk olan mevazından istihsalı hevayic eyliyor!

Kıt'aları ayırıyor, deryaları birleştiriyor. Beyaban dâhilinde sular ûmman sahilinde karalar peyda ediyor! Âlemin her lezzetten tabiatın her kuvvetinden

mustefid olur. Bu istifade çoğaldıkça meşâkı tabiat na-bedid oluyor. Her illetin devasını arıyor. Her hacetin esbabı istifasını buluyor.

Devletler teşekkül etti ki mülklerinin hududunda güneş gûrub etmiyor.

Memleketler teessüs eyledi ki güneşin gûrubuyla içlerinden âydınlık gitmiyor.

Sabah Ma'rifeti Dünyayı Tuttu

Biz ne zamana Kadar böyle İran-hab-ı fûtur olub dûracağız? Lisani müdaheneden dün işittiğimiz efsanelere kapılmaktan ise bir kere gözümüzü açalım derece-i marifetimize im'an-ı nazar edelim. Milel-i mütemeddineden evvelin paye-i terakkiyede olanların bile avamında la ekal nısfı okuyup yazmak bilir. Halbuki milletimizin binde biri namını tahrir ve belki kıraattan acizdir !!!

Havassın tahsili ise avamdan ziyade şayan-ı teessüf görünür. Mekatibi askeriyeden başka te'sisatı îlmîyemizin hangisinden bir adam yetiştiyse her türlü müşkilata galebe şanından olan fetanet ve gayret fevkalade sayesinde. Bununla beraber onlarda mühendis ve müderris ve katib ve zabıt gibi birkaç sınıf me'murdan ibaret görünür.

Ma'rifetin faidesi yalnız ûmumun hivan-ı ihsasına mihman olmaya vesa tatmidir? Elbette değil.

Zira görüyoruz ki servet ve me'mûriyetine gıpta keş-i tehassur olduğumuz Avrupa'da iğneden ipliğe varınca ne kadar mahsûlatı medeniyet varsa en büyük destgahı mekteb ve en birinci üstadı ma'rifettir.

Ya hal böyle iken bizim tezyid-i maârifte olan ihmalimize ne sebep bulunabiliyor?

Acaba bazı mutaassıbların "ma'rifet-i iz'âaf-ı din eder."

Yollu iltizam ettikleri bâtil zehabe mı î'tibar olunuyor? Bu bir akide-i dalledir ki mûtekidleri "ulûbu'l ilme minel mehdi ilellehdi." Fermanıyla me'mur olan Furuk-ı İslâmiye arasında cehle-i înadiyye unvan-ı mürekkebiyle tavsif olursa layıktır.

Diyanet-i fûnun şettadan ibaret bir zübde-i ma'rifet iken ilim ile din arasında nasıl mubayenet tasavvur olunabilir? Eğer bu mubayenet tahsisen ma'kûlata hasredilmek isteniliyorsa oda ne sûretle kabul olunur? Hikmet ki mecmû-i ma'kulata şamil bir îlimdir. Nassı kerim içinde hayrı kesir ünvanı şerefine mûzafferiyetle mukerremdir.

Bundan başka bir meselede akl ve nakl te'arruz edince hücceti baliğa kûdreti olan aklın hükmü evvel ve nakl onunla muevvel olduğu için ûlema-yı şeri'at iştigalı ma'kulat ile mükellef bulunduğu ûmûmu erbab-ı danîş indinde musellemdir.

Mantık gibi hendese gibi isbat-ı hakikat eden berahin-i ma'kuleden î'tikadça mazarratı tevehhüm etmek teslis arasında tevhid arayanlara yakışır.

Acaba bir takım mutegallibin maârifî nizam devleti ihlal eder tarzında meydana koydukları zum-ı fasid mi nazarı dikkatı celb ediyor? Ma'rifet herkese hak ve vazifesini bildirdiği için ahkâmı hürriyeti ikmal eder. Yoksa nizam devleti bir vakit ihlal etmez. Halkın hukukunu idaresinde iktidarına kim kail olamaz? Meğerki menşur hükümeti esareti ûmumiye pençîği zannedenler ola. Acaba maârifde görülen ri'ayetsizliğe serveti ûmumiyenin noksanımı sebep tutulur? Tahsili uğrunda buhl etmek nasıl caiz olabilsin? Bir devlet taklili mesarifle hatta idare-i ûmumiyesindeki israfatın tamamıyla önünü alamaz. Fakat tezyidi maârifle cihan hazinelerini yağma eder.

İspanyollar vaktiyle âlemin en zengin altın madenlerine malik olmuş iken maârifde olan noksanları cihetiyle ellerinde bir şey kalmadı. İngilizler mahsulü demir ve kömürden îbaret bir mülkte sahip oldukları halde maârifde olan kemalleri hasebiyle memleketlerini dünyanın hazine-i serveti hükmüne getirdiler.

Zaten cevher-i servetin madeni maârif sermaye-i saadetin mahzeni yine maârifdir.

Bu halde maârifin terakkisini servetin tezayüdünden beklemek validenin kerimeden doğmasına intizar hükmünde kalmaz mı?

Acaba maârifte mülkçe bir ihtiyac mı mureccah tutuluyor?

Eğer öyleyse ihtiyacatın hangisidir? Bir zarûriyatı idare içinde umûru askeriyeden mühimmini göremiyor. Ma'mafih onu dahi maârifden mukaddem tutamayız.

Evet, bir millet ki kılıcı sayesinde kâim olur. Mâkamında kılıca dayanarak daim olur. Hattı zatında dahi sefyi şecet mâliki rikab-ı âlem olmuş bir cihangirdir ki cihangirler hükmüne esirdir.

Fakat oda bâzûyi tedbirin kabza-i teshirinde olursa sahibi te'sirdir.

Evet: bir vakit kılıcın hasmi davada olan hüküm katını görenler.

(Elmecdu lissefi leysel mecdu ilkalemi)

Derlermiş. Şimdi topun tenviri mudde'ada berki sâtiîni seyredenler

(Elvezu lil îlmi leysel fevzu lil'alemi)

kavlini îtiraf ediyorlar.

Maârife iktiza eden sermayeyi satveti askeriyenin tezyidine sarf etmek insana kendi beynini yedirmekle kuvvet vermeye çalışmak kabilinden olmaz mı? Hâsılı bu bahaneler î'tizarlara hiç mahal yoktur.

Zamanımız durabilecek zaman değil bütün cihan-ı insaniyet kemali şevk bu şitab ile tarik-i terakkiyede kat-î mesafata başladı.

Teveccüh olunan kâ'be-i kemalat ise bu dar-ı mihnet içinde bir diyarı saadettir. Bu diyarı saadete vusûl için azm ve ikdam etmek her akla göre fariza-i zimmettir. Fariza-i zimmet bu iken vay o kavme ki betalet döşeginde me'lûf huvab gaflettir. Huvabı gaflette kalan halkın elbette karargâhı sahrayı vahşettir. Sahrayı vahşetin her mahsûlu bir nev-i zehiri meşekkattir. Zehiri meşekkatin netice-i te'siri bittab helak ve nedamettir helak ve nedametten bir cemiyeti tahlis edecek vasıta ise mücerred gayret ve ma'rifettir.

Akıllı isen biz de bu yolda kimseden geri kalmaya gayret edelim gayret edelim ki bir saat evvel bir kadem ileri gidelim. *

KEMAL

---

* Tefvik Ebüzziya. (1290). Maârif. *Sâlnâme-i Hadika*, ss. 10 – 22.

HÜRRİYET-İ EFKÂR

İnsanın hürriyeti muhtar olduğundan ihtiyarı ise sahib-i fikr bulunduğundan gelir.

Bu bedâhet göz önüne alınca tamamıyla teslim olunmak iktiza eder ki her türlü havass-ı beşeriyyeye olduğu gibi hürriyete dahi esas kuvve-i mütefekkiyedir.

Yehr kârımızda vücudunu iddia ettiğimiz hürriyeti fikirden mütevellid olunca fikrin vücudunu inkâr etmek sıfırdan aded teşekkül edebilir demek kabilinden olmaz mı?

Dünyada hangi madde vardır ki kendinin malik olduğu bir hassayı mahsulü veya tabir-i aharla eseri olan diğer bir madde de icad edebilesin? Yoktur delail-i nezariyyeye ne hacet? Tatbikatı meydanda durmuyor?

Bir adamın velev taşlarla beyni ezilsin fikrince kanaat ettiği tasdikâtı tağyir etmek kabil midir?

Velev hançerle yüreği parelensin vicdanınca tasdik ettiği mu'tekadâtı gönülden çıkarmak mümkün olabilir mi?

Demek ki nakli akli hikemi siyasi ilmi zevki her nev-i efkâr zaten serbest zaten tabîdir. Değişirse kimsenin icbarıyla değil tabiatın ilcasıyla değişir.

İbret-bin olacak vakayi-î meşhuredendir ki şemsin istikrarı kürenin devri hakkında Kopernik'in meydana koyduğu kavli-i hakimaneyi delail-i riyaziye ile isbat eden meşhur Galile bu î'tikaddan dolayı - her hakikatı muhalifi din suretinde göstermeğe ma'ruf olan - ruhban güruhu tarafından ilhad ile itham olunur. Eğer taib ve mustağfir olmazsa ta'ûn-ı insanı dinlemeye şayan olan ma'hûd engizisyonun pençesine düşeceği kendine ihtar edilir. Akrabası, ahababı, şakirdanı, âşinaları musallat olurlar. Tehdid ve ilhah kuvvetlerinin sevkiyle kiliseye gider. Bir takım teşrifat-ı ûzma arasında kavlinin hata olduğunu î'tiraf eder. İstedikleri gibi taib ve mustağfir olur. Fakat kiliseden çıkarken yine efkârında olan cihet-i tabîye galeyana başlar. Bir türlü kendini alamaz ayağını birkaç kere yere vurdu. "ma'mafih yine dönen küredir"der.

Pek kanlı pek hatırlı pek muteaddid tecrübelerle sabit olmuştur ki fikre galebe yine mücerred fikrin şanındandır. Maddiyatı te'addiyat efkâr üzerine taslit olunca barûta dokunan ateş veyahud buhara hadden ziyade icra olunan tazyik hükmünü vermek mukarrerdir.

Bir kere tarihleri gözümüzün önüne alalım: vaktiyle İslâmda zendeka çıktı, ilhad çıktı. Tabiyyun zuhûr etti. Tenasuhiye zuhûr etti. Hiç birinin üzerine kılıç çekmediler. Meydanı fennî kelama bıraktılar. Şimdi Memalik-i İslâmiyenin hiçbir yerinde onlardan veyahud o kabileden olan birçok mezheblerden eser bile görülemiyor.

Avrupa'da katolik î'tikadının en ehemmiyetsiz bir cihetine dokunacak ne kadar mezheb dini ve hikemi zuhur ettiyse üzerlerine o dehşetli engizisyon musallat oldu. İşkenceyi diri diri âdam yakmak ağıza erimiş kurşun akıtmak hadlerinde bile tutmadı mahsus alet icad etti. Bir takım biçarelerin tâ ölüm derecesine gelinceye kadar her kemiğini ayrı kırdırdı. Yine mazlumunu evladına bakarcasına himmetlerle şifayab eyledi.

Sonra ikinci üçüncü dördüncü defaya kadar yine kemiklerini kırdırdı. Bu kadar ezalar, bu kadar belalar, beraber daima galebe katolik mezhebinin aleyhinde bulunanlar da kaldı! halen de onlarda kalıyor !!!

Birçok ukala bu hakikatı piş-i nazara alarak demişlerdir ki: fikri insaniyede bir garib hassa görülür. Hürriyetini şahane şahane izhar etmeye başlayınca eğer pek şiddetle üzerine yine varılırsa kendinde olan ûlu mahiyeti birden bire kemaliyle idrak eder. Karşısında her ne türlü kuvvet mevcut olursa olsun mukavemetten çekinmez. Hatta yüzde doksan nisbetinde de galib olur.

Tazyiki az gördüğü zaman ise hasmının zaafını anlar.

Fare ile oynayan kedi yavrusu gibi eğlenir. Yolda bir harekete başlar.

Mesela istediği birşeyi ciddi söylemekte mazarrat görürse kinaye ile söyler. Ona da muktedir olamazsa muamma ile anlatır. Tasvir ile gösterir. Hâsılı elbette bir tarîk bulur maksadına nail olur.

Bir aşçının Girid fethini tirit kafiyesinden istifade ile bir padişaha (memnuîyet hilafına olarak) beyana muktedir olabildiği meşhurdur.

Her kimse isterse girit tirit kafiyesi kadar manasız bir münasebet bularak fikrini izhara muktedir olabileceğini de dünyada hiçbir akıl inkâr edemez.

Ahvâlimize dikkatle bakalım. Hafızamıza müracaat edelim. Acaba tasavvuru değil hatta neşri men olunmuş bir fikir bulabilir miyiz ki hakkında vûkû bulan memnuiyyet cârî olmuş olsun?

Bu halde dünyada bir cemîyet için fevkalade muzır olabilecek fikirler de vardır. Onların neşrinde mümaneat olunmasın mı? deniliyorsa biz de deriz ki:

Evvela Reşid Paşa merhumun Paris muahedesi aleyhinde olan lâyihasında dediği gibi herkes mecnun olmadığından bir fikir tamamıyla hakikate makrun olmadıkça bin de bir kere kendini ûmûma kabul edemez.

Saniye bir fikrin tasavvuruna veyahud intişarını men etmekten ise sû-i tesiratını meydan vermemek bin kat kolaydır.

Sâlisen her memlekette bulunan kudret-i teşri'înin vazifesi memleketin halini lâyıkıyla takdir ederek oraca muzır olabilecek efkâr ve ef'ale kanunu sed etmektir. Mükemmel bir kanun yapılıncâ kasden hem yanlış, hem muzır bir fikir neşretmek pek güçleşir. Hataen böyle neşr vukû bulursa ihtiyar edenleri te'dib etmeğe de hiçbir manî kalmaz.

Râbi'an teşri'înin dairesi bir had ile mahdûd değildir.

Farz edelim ki muzır olabilecek bir fikrin bir yolda neşrine manî olacak ceza ta'yîn olunmamışta kanunun o ciheti nakıs kalmış bir mazarratlı fîl zuhur edince derhal ona karşı da bir fikra-i nizamiye neşredilebilir.

Denilirse ki sonradan neşr olunan nizamın hükmü sevabıke cari olamayacağından bu tedbir hadd-izatında müessir görülmez.

Bizde şöyle cevap veririz ki:

Bir adam fikre-i lisanen kalem-i tahriren hadd-ı zatında memnû olması lâzım gelecek – bir fîli - kanunun noksan bulunmasından istifade ile ihtiyar ederse mademki o fîlin tekerrürüne meydan bırakmamak kabildir. Hükümetçe o tedbire müracaatla iktifa lazım gelir.

Hele bir adamın bir defalık olarak bir hatırlı fikirde bulunduğundan veya bir hatırlı fikir neşrettiğinden dolayı itham edilememesi bir hükümetin nafi veya muzir veya hükümsüz ne kadar efkâr varsa içlerinden istediğini veya tabir-i sahihiyle – istemediğini neşr ve belki tasavvur ettirmemeye “ila mâşâallah-u te'alâ” muktedir kalmasından kıyas ve nisbeti muhal ad olunabilecek derecelerde ehven olduğundan zannımızca bir akıl yoktur ki iştibah eylesin.*

---

* Tefvik Ebüzziya. (1290). Hürriyet-i Efkâr. *Sâlnâme-i Hadika*, ss. 23 – 29.

ŞÂKİRİN VEFÂTI

NE HATA İŞLEDİK EY TİRKİÇ ENDAZ FELEK
MİLLETİN GELDİ CİĞERGAHINA DURDU PİKAN

İnsan danış beyler - hâfız muşfikler - aileler gibi tabiatın asırlarca itâb-ı nefes ederek yetiştirebildiği cevahiri isti'daddan kimini verem döşeklerinde kimini cünûn sahralarında kimini meyhane köşelerinde heba olmuş gördükçe hakikaten nurdide-i vatan denilmeye şayan olan sa'ir bir takım nevadiri adab ve îrfanın sine şikaf her âfat olan efkâr-ı hürriyetin zorbazusu sayesinde felekle pençeleşircesine meydana atılarak ve saika-i ye's ile ifna'yı vücut etmektense en kudretli silah teaddiye bile galip olan kalemlerine dayanarak beş on sene içinde azadi-i istikbâle berâati istihlal olma üzere en evvel edebiyatın rabt ve usul kalem denilen zincir esaretine olsun. Pare pare ettiklerini görmek insaniyete müştak olanları bir hayat-ı saniyeye mazhar olmuş kadar vecd hâl-i müstağrak etse layıktır...

“ Ve inna fetehna leke fethen mûbinâ” yazılmış gibi görünüyor

Fakat .....heyhat.....vatanın her hasıl ettiği terakki ciğerinden bir parça koparmakla vücuda geliyor !..

Sad'hayf !.....eğer o ciğerpareler zulm ve teaddi denilen sağ husumet önüne itilmiş olsaydı bu kadar teessüf edilmezdi :

Zira böyle böyle bir muhtırayı ihtiyar edenler ihtiyar edenleri sevenler bu yolda her türlü belayı evvelden düşünür evvelden göze alırlar. Aslı teessüf olunan şurasıdır ki felek bazı kere -hakikate şark-i şuerasının tasavvuru gibi – insandan da zalim oluyor !!!

Hatta insaniyetin kendi sail(e) hâsıl ettiği fevaidden bile nisbetinden ve belki sermayeden ağır haraç alıyor! Mesela memleketimizde eli kalem tutar ve bununla beraber bir hükümet sayesinde gençliğinden istiğna gösterir birkaç çocuk peyda olduğunu işittik.

Arası bir yıl geçmesinden bu fikir terakkiyeye rayet-keş musabakat olanlardan (refik)in daha yüzünü görmeden hakikaten fikri terakkiyenin nâsiye-i ikbalinde nûru irfan ile büyük kollarda tabutunu gördük !!!

Mesela yetmiş sekiz senesi Osmanlılar içinde hukuku şahsiyesini iddia için bir muntazam arzuhal yazmaya beş kişi mevcut olduğu bilinmezken tasviri efkâr zuhur etti. Edebi-i hukuk-ı hali istikbâl-i haiz olduğumuz hasaisi halka gösterdi.

Arası beş sene geçmeden ta Avrupa'nın muntehayı garbında kalem-i Osman-ı hukuk-ı siyasiyesini iddia etmeye başladı.

Bu sırada ise Şinasi'nin adi tabutunu değil fakat ruhu mukaddesine manevi tabut hükmünde olan cisim alilini her adım attıkça mezarına yaklaşır bir halde görmeye başladık!...

Memleketimizin en büyük ukalâsında ad olunan zatlar nezdinde bile bu terakki-i temayülât İstanbul'un ya musteîd ya nuhus ya arzucar veyahud bu üç sıfatın ikisini veya üçünü câmi bir kaç kişiye hasr olunmuş iken hiç kimsenin beklemediği bir zamanda memleketin ta- muntehayı hududu olan bu seneden (Gülşen sarayı) nâmında ve yukarıdan aşağı hamiyet-i islâmiyye ile medeniyet-i garbiyeye meftun olan ve belki bu iki fikri fikir vahid ad eden erbabı şebabın mesleğinde bir gazete zuhur etmeye başladı...

İstanbul'ca merak olundu. Hal ve şanı soruldu. Cevaben şu mektup alındı.....

Sûret-i Mektub

Mektub-i hamiiyet uslubunuzu aldım senemi tahsilimi bu seneden beri yere çıkıp çıkmadığını Avrupa'ya seyahat edip etmediğini ve lisanı ecnebiye vukuf ve âdem-i vukufumu öğrenmek istiyorsanız baş üstüne söyleyeyim. Bendeniz yirmi üç yaşındayım tahsilimden ne olacak? Pederimden bazı mertebe usul dersleri gördüm. Memleketimizde ûlumu aliyeye tedris olunur mektepler yok ki ben senede Avrupalı bir gencin tahsil ettiği kadar bende behre-dar ilim ve ma'rifet olayım. Yazabildiğim kadar lisan-ı Osman-ı ve şive-i inşayı yine burada bazı muharrerâtı edebiyeyi mutala'a ile öğrenebildim. Bu seneden bir yere çıkmadım. Yalnız mülhakattan bir ikisinde ufak tefek bir iki me'muriyet verdim. Avrupa'ya gitmeyi en ziyade arzu ederdim. Çünkü memleketimizde mefkud olan usul tahsil Avrupa'da halkının hasâis fitratlarından mıdır nedir? Me'a ziyadeten mevcut olduğundan hiç olmazsa kemalat-ı insaniyeyi hezar, şerm ve hicab ile ecnebi bir memlekette ecnebi bir lisandan öğrenmek hevesinde idim. Buna biri müteehhil olmak diğeri (saadeti beşeriyenin azam vesaitinden olan) akçace müzâyaka halinde bulunmak gibi iki mani-î haylulet

ettiği için muvaffak olamadım. Avrupa el-sine-i garbiyesinden Fransızca gibi her yerde en ziyade müsta'mel olan bir lisanı öğrenmek hevesi de sâir arzularımdan pek de dün geldi. Bunda kudretsizlik namında olan zalime meydan vermediği için tahsile kudret-yab olamadım.

Yalnız Slavca bilirim çünkü buralarda en mutedavil lisan odur.

(Gülşen sarayı) hakkında gazetenizde gösterilen muhabbet uhuvvetkarenin ve beni bilmediğiniz için bilmemekle sevk eden gayret hamiiyetşî'arlarının teşekkürünü ne lisanla ifa edeceğimi bilemem .....

Medar olacağı için daima mektup ihsan buyurmanızı rica eder ve mûkabelede kusur etmeyeceğime vicdanı aliyenizi zamir tutarak efendimi temin eylerim bâki

.....fi 29 zi-l-hicce sene 85

imza

Gülşen Sarayı

Muharriri

ŞAKİR

Bizce Memalik-i Osmaniyye'nin bir eyaletinde yetişmiş şu yaşta bir adamın İstanbul'da bulunan efkâr-ı ceyyide ashabıyla ehemmi efkâr olması mustebîd değil mûcibi iftihar idi.

Fakat böyle bir nadireye o vakit ûmum-ı millet taaccüb etti ve hele maksadımızı İstanbul'a ve İstanbul içinde veya vatan haricinde) birkaç kişiye hasır edenlere bütün bütün beht icab eyledi. Üç sene geçmeden Gülşen sarayı bir dereceye vardı ki daha payitahtta hâsıl olmayan nezaret-i umûmiyeyi bu senede fîle çıkarmaya başladı. Osmanlı süngüleriyle muhafazasına mutmainn olduğumuz biz hakkı birçoğunun kalemi sayesinde mudafa'aya cesaret eyledi.

Sırlılılarla boğaz boğaza geldi. Ne garibtir !.....İzmir'de (devir) namıyla bir serbest gazetenin zuhurunu işittiğimizin ve Gülşen sarayının meslek hamiyet-kar-anesi her vilayete sırayet edeceğini istidlale başladığımızın aynada idi ki Gülşen sarayının müessisi olan o koca (Şakir)'in vefat ettiğini kulaklarımızı yırtacak beynimizi paralayacak bir halde istimâ eyledik.....

(Rahmetullahi aleyhi) tabirde hata varsa mazur tutulsun (radi-Allahu anhu) millet kendinden razıdır Allah da kendinden razı olsun.....cenabı

haktan Şu kadarcık bir temenni ederiz ki bu meziyette olanların millete bari bundan sonra hiç birini tabiat elinde zebûn göstermesin zira sararmıŐ solmuŐ cephelerini rahat dõŐeĐinde gõrmek insan olan için tahammûl olunacak musibetlerden değildir. *

---

* Tefik Ebûzziya. (1290). Őakirin Vefatı. *Sâlnâme-i Hadika*, ss. 30 – 36.

MÜSÂVÂT

Bu malum bir şeydir ki insanın cinsiyet ve kavmiyet ve zaaf ve kuvvet ve seyyiat ve fazilet ve cehl ve dirayet gibi vücudunu istila eden birçok avârıza mebnî dünyada iki adam bulunmaz ki hakikat-i halde birbiriyle tamamen musavi olsun.

Şu kadar var ki bu tegayyürat-ı izafiyenin hiçbiri zatı insaniyeti ne terfî ve ne tenzil edeceğinden insan ne cinste ne mezhebde ne kudrette ne ahlakta ne dirayette bulunursa bulunsun hukuk nazarında ne kimseye rüchan davası edebilir ne kimseden aşağı kalır.

Çünkü bahsettiğimiz avârızın herhangi bir olursa olsun insana cânib-i kudretten silah tecâvüz olmak için verilmiş bir hassa değildir.

Vakia müellifler görülür ki istîdad-ı beşerde olan tefvütü ashabına bir imtiyazı mahsus addederek mesela bir gabi hakkında icra olunabilecek cezayı bir zeki hakkında daha hafif bir sûretle fîle çıkartmak isterler. Fakat mademki bir adam diğerinin hakkına tecavüz ede fîli meydanda dururken onun istîdadını düşünmekte hiçbir mana görülemeyeceği için bir âkil ile bir şahsa âyrı âyrı birer tokat vursalar âkile âkil olduğu için bakil kadar ceza etmemek dünyada ne kadar ahmak varsa cümlesini ûkalanın keyfe ma-yeşa tasarrufuna esir etmek demektir.

Bir de istîdadın tefâvütü o derecelerde kâbil-i inkisamdır ki eğer hukukta tutulmak lazım gelse mesela İbn-i Sina'ya nisbet iki saat tevkifden başka ceza görememesine hükm olunan bir kabahat için bizim mahalle bekçisini bacaklarından sürüyerek muebbeden kalmak üzere gayya kuyusunun esfel-i sâfiline atmak lâzım gelir.

Vâkıa Avrupa'da bir temayüz-i necâbet görülüp duruyor ve bunun hak olduğunu ispat etmeye çalışanlar da bulunuyor.

Lâkin davalarını iptale şu sualcik kifâyet eder:

- Acaba bu zâdegân denilen familyaların mebdeleri var mıdır? Varsa elbette zâdegândan değildir.

Çünkü zâdegândan olsa kendine mebdeiyet isnad olunamaz. Bu halde ya nasıl olabilir ki? âhad-i nasdan bir adam familyasını insaniyetin fevkine çıkara bilsinde yine âhadi nasdan bir diğer âdam kendisini o hanedanın azasından biriyle müsavi olacak dereceye çıkarmasın!

Bu hallerden anlaşılır ki insanın hukuk-ı tabîîye ve zatiyesince aklen musavatına halel verecek bir kaîde bulabilmek muhaldir. Yalnız mevzuatı siyasiyeden usul-i idare bir takım imtiyazat ve meratibin vücudunu iktiza edeceğinden bahs olunuyoz ve bunu pek çok kabul edenler de bulunuyor. Bu meratib-i muhtelifenin birincisi askerlikte mevcut olan rütbelerdir. Bunlar rivayet olunduğuna göre hıfz-ı nizam için elzem imiş, biz askerlikle şeref-yab olamadığımız için bu babda bir doğru mutalaa beyanına kendimizce iktidar göremeyiz.

Yalnız şu kadar diyebiliriz ki otuz sene zarfında kılıc kuvvetiyle dünyanın en büyük bir hükümetini tesise muvaffak olan ashabı ve tâbiîn-i kirâm hazerâtı arasında yüz başılık, bin başılık yok idi.

Bir ordunun ve belki bütün orduların bugün reisi olan zât yarın o hizmetten infizal edince en adi bir neferiyle musâvi olurdu.

İkincisi askerlik gibi hidemât-ı mülkiyede dâhi bir nev-i merâtibin lüzumu farz olunmuş ve bu farzı sakimin en büyük tesirat ve mazarratı hayfâki bizim memlekette görülmüştür. Bu babda yüz bin türlü delil irad edebiliriz.

Biz me'mul ederiz ki bu türlü tecrübeler meydanda dururken elbette şu rütbe-i mülkiye mâzimiz gibi istikbâlimizide teşviş etmez.

Bizde inkâr etmeyiz ki hükümetin hüsn-i idâresi me'muriyetlerin derece derece birbirine tâbi bulunmasıyla hâsıl olur. Fakat bununla daha büyük bir hizmette bulunanların daha küçük bir işte olanlara ve ve ine ine ûmûm halka şahsen hiçbir vakit ruchanı lazım gelmez.

Merâtibde olan tefevvukdan ashabı merâtibin dahi hissedar edilmesi o derece bedihiyü'l butlandır ki mesela vaktiyle birbirine halef selef olarak bir vakit makâm-ı sadarete ve ondan sonra hariciye nezaretinde görülmüş olan Alî ve Fuad Paşaların hakkı tefevvuk hangisinde olduğunu idrakda akıllar mutehayyir olur.

Hele me'murun efrâda hak-ı tekaddümünü – me'mur efrâd tarafından maaş alır bir hizmetkâr olduğunu düşünenlere göre - kabul edebilmek haylice güç şeylerdendir.

Şurasını da unutmayalım: musâvâtın en garib bir sûretle fakat onu bizde görülüyor!

Biz ki müslümanlarız vatanımıza hem paramızla hem canımızla hizmet ederiz. Sâir vatandaşlarımız ki edyan-ı sâire ashabıdır. Bu hususta yalnız para sarf ederler. Acaba biz kavaslık onlara köşe sarraflığı divan-ı kudretten tevcih olunmuş bir hizmet midir?

Biz ki İstanbullularız asker vermeyiz! ve vergi vermeyiz! fakat mesela içeceğimiz tütün reji altına alınır !!

Sâir vatandaşlarımız ki taşralılardır. Ve vergi verirler, asker verirler yalnız tütünü istedikleri gibi alırlar, istedikleri gibi kaydırırlar, istedikleri gibi içerler !!

Hukuk ve şerefçe müsavâtsizliğin tesiri yalnız bazı efrâda ait ise idarede olan ittihadsızlık bütün heyeti lerze nak eder. Biz de mademki İstanbul'un külliyyât ve belki cüziyat-ı umûrda dahi merci'iyeti bâkidir. Hem o derecede bâkidir ki buradan mesela Bosna'ya tahrir-i emlaki idâre için bin beş yüz kuruş aylıklı bir me'mur gönderiyoruz. Böyle paytahtı dışarılara nisbetle bin türlü istisna halinde ve taşralara paytahta ve birbirine nisbetle bin türlü mugeyaratta durdukça idaremizde bir hüsnü intizam hâsıl olmak kâbil değildir.....*

* **

---

* Tefik Ebüzziya. (1290). Müsâvât. *Sâlnâme-i Hadika*, ss. 37 – 42.

BİZ İSTEMESSEK ZELİL OLMAZDIK

Aslı hemcinsine muhabbetten munşe'ab olan hasâil ki elsine-i islâmiye'de nâmına mekârim-i ahlak denilir. Ahvâl-i şahsiyeye karşı insanda ne kadar hilm ve atıfet-i iktiza ederse ahvâl-i ûmumiyyeye karşı o derecelerde ve belki ondan ziyade teessür ve şiddeti icab eyler.

Çünkü ûmumun her biri diğer bir ferd tarafından ûmum nâmına sudur eden ef'alı sırf şahsi addeder de hilm ve atıfetine mukâbeleyi meslek tutarsa bir veya birkaç ferd ûmum nâmına efrâdın cümlesini dâima ezebilmek tabîdir.

Efrâdın bazısı ûmumun hilm ve atıfetine istinâden böyle bir iktidara mâlik olunca ibtidaen kendilerini ve sonra herkesi o hilm ve atıfetten tecrid ederler.

Bu hal öyle ise mekârim-i ahlak yine mekarim-i ahlak nâmına olarak esasından mahvedilmiş olur.

Nazariyatta böyle bir tenâkuz zuhur edince fiiliyatta intizam kâbil değildir. Fiiliyatta intizam olmayınca cemîyette bekâ – ve hiç olmazsa – saadet mümkün olamaz.

İşte bundan dolayıdır ki dünyada ne kadar büyük millet görülmüşse terakkilerinin zuhur ve devamına büyük sebebi istiklal-i zatiye meftuniyet veyahud tabir-i âharla esaret-i siyasiyeden nefrettir.

Bu nefretin fikdanı halinde halkın bekâyı saadetine ne ma'rifet ne medeniyet ne servet ne şeceat ne muntazam kânun ne mükemmel mahkeme ne hüsn-i idare kifayet eder.

Bu esbâb bir dereceye kadar Fransa'da mevcut idi. Fakat halkın cumhur firkalarınca mevcut olan bazı efkârından tevahhuş ederek Napolyon'a gösterdiği 'teslimiyet' cümlesini faidesiz bıraktı. Daha iki yıl evvel cihanın hâkim-i manevisi olan koca bir milleti iki ay içinde mahvolacak dereceye götürdü.

Biz üç bin kişilik bir aşiretle dünyanın üç kıtasını ayağımızın altında lerzenak etmeye muktedir olabildiğimiz zamanlarda şehzadelerimiz, padişahlarımız terk-i saltanatı e'azz-i âmal addederdi.

Bir müderrisimize teklif-i vezerat etmek idamına hüküm etmekle beraberdi. Bir sipahiyi hatta vilayet-i îtasıyla çiftçilikten ayırmak muhal idi.

Bir yeniçeriyi dünya ve ma-fihayı önüne koysalar serkeşlikten – veya daha doğrusu serbazlıktan – ayırmak kâbil olamazdı.

Târik-î îlmü adalete hizmetten ibaret idi. Onun için her muktedir olan tarafından bi'l-iftihar ihtiyar olunurdu.

Zabitlik ve askerlik bütün bütün vatan uğrunda silaha müracaat demek idi. Onun için ûmum tarafından bin hâhişle kabul edilirdi. Devletin en ziyade vus'at ve şevketi vaktinde devâirin ûmumunda kırk kâtib bulunmazdı. Yine o zamanlarda vüzerâ dairelerinde (köle olmamak üzere) kırk hizmetkâr görülmezdi.

Çünkü adl ve vatan hizmetinin hâricinde olarak her ne nâm ile olursa olsun devlet sayesinde teayyüş etmek adeta uşâklık veya tabiri sahihle esareti ihtiyariyeye hükmünde idi.

İşte o “abâlı kübeli Türkler”bir kaç asırlar bütün cihana galib-i mutlak geçindiler. Bir kaç asırlar ve belki bu asra gelinceye kadar düşar oldukları yüz bin türlü zaafı beraber bütün cihana mağlup oldular. Zira o bahsettiğimiz nefret-i esâret bir cevhere benzer vâkıa muntazam bir şekle konulması pek müşkildir. Fakat bir kere şeklini bulunca umulmaz derecelerde kıymettar olur. Ve değme bir kuvvetle ezilmez, ezilse bile hiç olmazsa ezenlerin de elini ayağını parça parça eder.

Hayfaki biz bir zamandan beri o cevheri ulviden mahrum olduk.

Haziney-i devlet-i ûmumiyye bir maîşetgah sanıyoruz.

Bir ârzuhal yazıpta yüz kuruş kazanmayı bir kuruş kazanmak için yüz etek öpmekten daha zelil farz ediyoruz.

Halbuki fezail-i celilerine tapınırcasına hayran olduğumuz halife iki yüz milyon nüfusa hâkim iken yine maîşetlerini deve çobanlığında hurma bağbağlığında ararlardı. Bu hale en büyük sebep paytahtın vatana müteallik olan cân ve mâl tekâlifinden dâima teberrî edip durması ve ale'l ûmum bendelik – veyahud marûf olan tabir-i sakimince (bendeğiyyet) – dena etini levazım-ı haysiyetten addedilmesidir.

Paytaht ise bir milletle mukayese olunduğu halde vücuda nisbet kalb hükmünde kalır. Binaenaleyh biz ki İstanbul ahâlisiyiz, bu meskenette bu hizmetkarlık ibtilasında devam ettikçe adeta vatanımızın kalbindeki cerihalardan peyda olmuş kurd hükmünde kalacağız.!..... Kendi bekâsına sebep-i vücudu olan bir cismin ifna-yı hayattan başka bir medar bulamayanlar hakkında vatanımızın bir karış toprağını kendi kanlarıyla reyyan etmek için fedâ-yı cân eylemek şî'ar-ı hamiyyetleri olan koca kahramanların (şerrül halefidir) diyenlere ne yüzle cevap verebiliriz?

Ne zamana dek ekmeğimizi taştan çıkarmaya kâdir olduğumuz halde yalnız taayyüş için min gayr-i istihkak asla icrasına muktedir olmadığımız devlet

hizmetlerini matmah-ı nazar ve belki matmah-ı îmâret bilerek keşkül tutmaktan haya etmeyeceğiz?.....

Birazda nefsimizin teazzüzünden ise insaniyetimizin î'zazını düşünelim. Hiç olmazsa tırnaklarıyla yer kazıpta verdikleri tekâlîf sayesinde bin türlü nîmete mustağrak olduğumuz köylülerden utanalım !!!

Hele şurasını iyice düşünelim ki İstanbullular hükümetin parasına, askerine muhtac oldukça bir gün olup aç kalmamak ihtimalinin haricindedir.

Ya hal böyle ise niçin husul-i maîşeti mesaîden beklemeyelim.*

---

* Tefîk Ebüzziya. (1290). Biz İstemezsek Zelil Olmazdık. *Sâlnâme-i Hadika*, ss. 43 – 48.

İSTANBULDAN NİÇİN VERGİ VE ASKER ÂLINMAZ?

Bir memleketin payitaht olmaya vatandaşlık vezaifinin kâffesinden mahrum olmak neden lazım gelsin? diyebilecekti Devlet-i Aliyye'nin bidayeti zuhurundan veyahud fethinden beri İstanbul tekâlifinden mu'af tutulmuş ondan ne çıkar?

Zaten haksız olan bir şey kâdim olmaya hak mahiyetini bulmak mı lazım gelir? Rum devleti İstanbul halkına buğday da tevzî edermiş. Öyle bir kadim adet var diye biz de mi ittibâ edelim?

Devlet-i müsavât ümumiyyeyi ilan etmiş iken nasıl câiz olur ki umûm memalik halkı vergi ile mükellef olsun da yalnız bir şehrin ahâlisi muaf tutulsun? Umûm memleketin delikanlıları hıfz-ı vatan uğrunda asker olsun, çanta taşısın, soldat sallasın yalnız bir şehrin çocuklarında – birkaç bedelden başka – mülazimden aşağı asker bulunmasın?

Kevaîd-i adl ve hakka ne suretle tevâfuk edebilir? ki taşrada bedel-i cân edercesine bir ikdâm ve meşakkatle senede birkaç kile buğday hasıl edebilen bir rençber birkaç nâm ile devlete vergiler versin de İstanbul'da kûşe-i rahata korularak günde binlerle altınlar devir eden bankerlerin hazineye bir para ianesi olmasın?

İstanbul'dan bir muntazam vergi alınsa yalnız temettüden seksen yüz bin kese hâsıl olur. Bu paraya hazinenin ihtiyacı yok mudur?

Dünyada hiçbir imtiyaz yoktur ki ifsad-ı ahlak etmesin.

İstanbul'da taşralara nisbet kesretini gördüğümüz mefasidin sebab-i asliyesin de her türlü tekâliften masuniyettir. Kimse hükümete vergi verecek ve veremediği halde mahbus olacak değil ki masrafını irâdına uydurmaya çalışsın !.... Kimse vatan uğrunda nefsinin muhataraya koymamış ki vatanın kıymetini lâıyıkıyla idrak eylesin !.....

Vaktiyle Fuad Paşa nâmıyla muvazenesinde İstanbul için vergi göstermiş idi. Alınacak paranın nereye gideceği sorulabilmek korkusundan mıdır? nedir? Tahsiline kalkışmadı.

Şimdi ise hükümet halk nazarında emniyet ve îtibara mazhar olduğundan böyle hazinece olan mazarrat-ı külliyesi beraber kavaîd-i adl ve hakkı ihlale ve ahlak-ı ümumiyyeyi ifsade badi olan bir halin devamına meydan verilmeyeceği ümid kavisindeyiz.

Paytaht siyasiyata müteallik olan kâffe-i mevaddın merkezi intişarıdır. Bu türlü münasebetsizlikler orada bâki oldukça taşraların intizamına bi't-tab-î imkân bulunamaz.

Me'murlarımızda vergi vermelidir ki mukellifinin halini layıkıyla bilsinler, zabıtlarımızın oğulları da neferen olmalıdır ki neferâta lüzumu kadar rahm etsinler...*

---

* Tefkik Ebüzziya. (1290). İstanbuldan Niçin Vergi ve Asker Alınmaz?. *Sâlnâme-i Hadika*, ss. 49 – 52.

TÜRKİSTANDA DİPLOMASİ

Dünyada idarenin en müşkil ciheti muamelat hariciyedir. Bir diplomat bir serasker gibi fenn-i harbinin eseri hakikatine veya bir heyeti vukelâ gibi maârif-i siyasiyenin mesleki necatında yürümekle değil keşf-i zamir ve keşf-i istikbâl ve ketm-i fikir ve ketm-i hal ile nüfuz ve menfaatçe dâima birbirine rekabetten hali olmayan devletlerin her temayülünden istifade etmek ve kendi devletinin bulunabileceği müşkilattan hiç kimseyi istifade ettirmemek gibi havarık-ı adat izharıyla mükelleftir.

Devletin teşahhusu kâbil olsa muamelatı duveliyeye ta'yîn ettiği me'murlarında teşahhus eder. Böyle bir me'mur bir koca ümmet efrâdının ûmumu ve hususi kâffe-i menafi'ne kâfil olacak hâlbuki ifa-yı vazifede istinâd için bir muayyen şöyle dursun ne kendi tecrübesinden başka bir numunesi ne kendi dirayetinden başka bir üstadı bulunur. Hatta kendi tecrübesi ile olsa olsa dûrâdûr istidlâlât ile mukayyed olabilir. Çünkü bir türlü tedabir ile iki meselede muvaffak olmak ihtimalinin hâricindedir.

Çehrede en hafif bir eser telaş veya cephede en küçük bir Çin tereddüd ile bir koca devletin istiklalini istikbâlini muhatarada bırakmaya müsteîd zamanları olabilecek öyle bir imtihanigah ızdıraptan ise zaten insan ve binaen aleyh kemal-i külliyyeden mahrum olan diplomatlar geçecek .....

Bir devlet bir yerin zabtını veya bir maksadın tervicini iltizam eder. Asker yine hazinesine müracaattan evvel matlabının husûlünü me'murin-i hariciyesini maharetinden bekler. Bir devlet muhataraya uğrar, askeriyle, hazinesiyle kendini kurtarmaktan aciz kaldıktan sonra ûmumun tahammül edemediği bar-ı girâni bir diplomatın himmetine tahmil eyler.

Bu hallere nazaran denilebilir ki büyük bir diplomat olmak, bir devlet kadar büyük olmak demektir.

Ve istîdadın fevkaladeliğine olan ihtiyacındandır ki muamelat-ı hariciyede ashab-ı maharet idarenin sair şübelerinden dâima az zuhur eder.

Fiiliyat-ı siyasiyece erbab-ı iktidar yetiştirmeye hemen her kavimden ziyade feyyaz olduğu müsellemler olan nesli kerim Osman Ragib Paşa zamanına kadar kemal-i dirayetle mutehalli diplomatlar peyda etmekte dahi imsak eylememiştir.(bu e'azamın

teracim-i ahvâli için bir fihrist iradına bile mecellemizin hacmi müsaid olmadığından o yolda bâzı izahât î'tasına muvaffak olmadık.)

Fakat Râgıb Paşa zamanından sonra zuhur eden kaht-ı rical arasında müdebbiri külliyat olacak ve muamelat-ı düveliyeyi idare edecek vükela hiç yetişmez olmuştı.

Bu fikdân ise Rusya'ya karşı açılan dört muharebede şân-ı millete terettüb eden bin türlü tenezzüllerden başka yarı mülkün ziyâ'ını ve Cezayir'in, Yunan'ın, Sırbistan'ın filanın bu hale gelmesini intâc eyledi.

Ashab-ı dikkat Babîâli'nin bir odasında sahihan vükeladan olmaya lâyük bir zat görmekten ye's-i külli ile meyus olduğu sırada idi ki Reşid Paşa merhum tedbir-i külliyat ve idarey-i muamelata iktidar sıfatını ve bununla beraber birçok da kusurları câmî olduğu meydan-ı ikbalde zuhur eylemişti.

Reşid Paşanın vefatından sonra vükelalıkta ahlaken kendine faik ve dirayeten mutekarib birkaç zat görüldü. Fakat hariciye nâzırlığında istibdad eden zatlar gerek dirayeten ve gerek ahlaken kıyas kabul etmez mertebe madununda idiler. Arada ise bir de ehliyet düşmanlığı peyda olduğundan efkâr-ı ûmumiyyeye Devletlü Halil Şerif Paşa hazretlerinin hasâis-i âliyesini hariciye müsteşarlıklarında olan ef'aliyle takdir etmeye başlayınca kadar o makamı celilenin istikbâl-i karibince ümitleri bütün bütün münkati' olacak dereceye gelmişti.

Nihayet kader beslediği ikbâlî fîle getirdi. Devleti Aliyyede – tarih-i siyasetinde nâmı bir fasl-ı felâhe mukaddime olabilecek – bir hariciye nâzırına daha nail oldu.

Müdahinlik şerefiyle müftehir olanlardan bulunmadığımızıza iğtiraren kemal-i emniyetle beyan ederiz ki şimdi devlet ve millet menâfi'-î hariciyesinin bir yed-i kifâyete mevdû' olduğundan emin olabilir.

Müşarun ileyh hazretlerinden bir büyük ümidimiz de imtiyazat-ı ecnebiyyeye bir nihayet vererek mülkümüzde adaleti tasallut ecânibden tahlis ile tanzimat ve teşkilâtı müesseselerinin evsaf-ı müceddidânelerine iştirak etmeleridir. *

---

* Tevfik Ebüzziya. (1290). Türkistanda Diplomasi. *Sâlnâme-i Hadika*, ss. 53 – 57.

SÂLNÂME-İ HADİKA

1290

MALÛMÂT-I MÛTENEVVIÂ

VE

İSTATİSTİK

GAZETE

Nerede, Nasıl ve Ne Vakit Zuhûr Etmıştır?

Memleketimizde matbuat – bazı kaya kuyuklarından da veya ağaç oyuklarından da zuhur eden hudâyı nâbet-i minnettâr gibi – muzik ızdırabı içinde doğup yine müzik ızdırabı içinde büyümektedir.

Vakı'a tabiâtında istidâd nemadır kâr olunca – ne kadar ağır yük altında dahi bulunsa – dâye-i terakkiyenin eseri ikdamı ve ihtimamın ve isti'dâd tabiîyeye inzımm-ı sayesinde ne vakit olsa izharı kemal eylemesi tabîdir.....

Demek isterim ki gazeteler halde ne derecelerde tazyik altında bulunsa istikbâlde âzadi-i tam halinde bulunacağına emniyetimiz kemaldedir.

Sâlnâme-yi gazete nâmına neşrettiğim için erbâb-ı mutalaaya zamanımızda gazetelerin revacı hangi kavim meyanında hadd-ı kemale erdiğini ve memleketimizde bu vasıta-i nâciyeyi kimin icâd eylediğini bildirmeyi ve buna mukaddime olmak üzere gazetelerin nerede nasıl ve ne vakit zuhur ettiğinin mücmelen tarihini arz eylemeyi münasib âdd eyledim. Gazete ibtida içinde ihdas olunmuştur.

Her gün şuûnât-ı kevnîyye bir varakaya zabt edilerek akşamları Hakan-ı Çin bulunan zata arz olunurdu. Bunların bir aylığı bir yere cem' ve sene başında on iki aylığa bir cild îtibâr olunarak kütübhane-i hakaniyede hıfz edilirdi.

Memalik Çin'in her yerinde bu kâide cârî olduğundan velâti ruznâme-i vekâyîlerini ayda bir kere Makarr-ı Hakamı olan Pekin'e takdim ederlerdi.²⁷⁹

Usulu mezkûr Keldanilerle kadim Mısırlılar beyininde dahi intişar ederek onlarda vekâyî kevnîyenin fakat en mühimlerini kiremit üzerine zabt ederek gerek saraylarda ve gerek me'abidde hıfz eylerlerdi. Muahheren eski Yunanlılar, Mısıryunun bu usuluna takliden Yunanistan'ın vekâyî-î mühimmesini Marmaranın veyahud taşrada tımarlara tahriri kâide ittihaz ve nâmına (evri) yani evkâtı tesmiye ettiler. Yunanlılar bundan başka hâdisatı yevmiyeye mahsus (efmeyrid) yani hevadisnâme ünvanlı birer defter tutmayı dahi ihdas eylediler. İşte Avrupa kıtasında asıl gazete o zaman zuhur etmiştir. Demek sahih olabilir. Şu kadar var ki ümumi değildi. Latin muerrihlerinden (semir ve menus) zabt ettiği tarihe (diyarum) yani

²⁷⁹ Bu kâide Çin'de elân carî imiş.

vuku'at-ı yevmiye nâmını vermiştir. Fen tabînin icadına kadar halka mahsus hiçbir yerde gazete olmadığı cihetle Avrupa halkı hevadis rüzgârı memaliki ecnebiyeden gelenlere sormakla vekayî âlemden haberdar olurlardı.

Fakat nâmı âlemi temeddünün her yerinde meşhur ve mütearrif olan Gutenberg tabâat icad ettiğinden sonra birkaç kişi zuhur ederek zamanlarının hevadisi yevmiye ve vekayi-î siyasiyesini gayri mevkût bazı risalelere derc ile neşretmeyi bir nevi ticaret ittihaz eylediler.

O tarihten on yedinci asra kadar Avrupa'nın Venedik'ten mâ -adâ bir yerinde evkâtı mu'ayyenede gazete tab olunmamıştı.

El-an mevcut olan yolda en evvel gazete Venedik'te zuhur etmişti: 1563 tarihinde Devlet-i Osmaniyye ile Venedik'in cumhuru binende vukû bulan muharebe esnasında vekâyî-î harbiyeyi halka î'lan için (hevadisi muharrere) nâmıyla yevmi bir varaka neşredilerek en evvel el ile yazılırken biraz sonra tab edilmeye başlamış ve bu varakay-i matbu'a (gazete) denilen bir bakır sikkeye satıldığı cihetle evrakı hevadise gazete nâmı o zamandan beri olmamıştır.

Zikri olunan gazetenin altmış senelik nush matbu'ası el-an Floransa müzesinde mahfuzattır. Nermurgunda tab olunan birinci gazetenin nâmı (âvizu) olup konağı tarihte te'sis eylediği meçhul ise de 1612 senesinde neşr olunan bazı nüshaları Avrupa müzesinde mevcuttur. Ma'mafih zikir olunan Venedik'in gazetesinden sonra neşr eylediğinde şüphe yoktur.

Birinci İngiliz gazetesini 1588 zilvurud ve varlığı te'sis etmemiştir ki 50 numara velev nüshası İngiltere müzesinde mahfuzdur.

Fransa'da en evvel neşredilen gazeteyi (journal dö Frans) nâmıyla tabib meşhur Nevdot te'sis etmiştir. Bu gazeteyi mûmâ-ileyh Nevdot kendisine baktırılan hastalara bir eğlence olmak üzere ihdas etmiştir ki mahsusa bir kâtibe yazdırarak hastalarına irsâl eylemiş.

Bu journal dev Fransa'nın o zamanlardan elle dolaşarak Paris ahâlisî binende şöhret bulması tabibi mûmâ-ileyhin şevkini mûcib olarak menfaati kendisine aîd olmak şartıyla 1632 de Fransa hükümeti tarafından bir imtiyaz-ı istihsal etmiş ve matbû-i ve mevkuf olarak neşretmeye muvaffak olmuştur. Bu gazetenin tekmi nuüşhaları Paris kütübhanesinde mevcuttur.

İşte efkârı ammenin tercümânı veya tabiri âherle akvâmı mütemeddinin yarı cânı olan gazetenin Avrupa'da sebebi ihdası biri zabt vekayî diğeri hevadis harbiyeye vukuf ve üçüncüsü de şihhat-ı merzâyı eğlence ile te'min gibi üç fikre mebnidir.

Gazetelerin bir firkanın veyahud bir hükümetin tervec-i efkârına âlet olmaklığı Şarl-nâm İngiltere kralının vefatından sonra İngiltere’de meydana çıkmıştır.

Fransızların devri inkılâb dedikleri 93 ihtilalinden beri matbû’at bütün Avrupa’da kaderine lâıyk olan hürriyeti hâiz olmaya başlamıştır.

Bundan bir sene mukaddem neşr olunan bir istatistiğe göre elyevm memaliki müctemide her bin kişiye bir gazete – ve İsviçre’de yedi bin kişiye bir – ve Hollanda yani Felemink’de 10000 kişiye bir – Belçikada 15000 kişiye bir – Fransa ve İngiltere’de 20000 kişiye bir – Prusya’da 26000 kişiye bir – İtalya’da 4000 kişiye bir – ve Avusturya’da 105000 kişiye bir – Memalik-i Osmaniyye’de 320000 kişiye bir – Rusya’da 70000 kişiye bir gazete isabet ettiği anlaşılmıştır.*

---

* Tefik Ebüzziya. (1290). *Gazete; Nerede Nasıl ve Ne zaman Zuhur Etmiştir?*, *Sâlnâme-i Hadika*, ss. 59 – 64. Ülkemizde bu konu üzerinde ilk ve en ayrıntılı duranlardan biri Ebüzziya Tefik olmuştur. Özellikle bu makalede bunları görebiliriz. Burada giriş ifadelerinden sonra “Gazete ibtida Çin’de ihdas olmuştur diyen yazar, bunu ispatlamaya çalışır. Olayları kremite kaydeden Güldaniler, eski Mısırlılar ile mermere işleyen eski Yunanlıların “Havadis-nâme” adlı defterlerine kadar götürür. “Umûmi gazetenin ortaya çıkışı ile matbaanın Gutenberg tarafından icadı arasında irtibat kurar. İngiltere, Fransa gibi bazı Avrupa ülkelerinde ilk gazetelerin hangi adlarla, ne zaman, nasıl ve ne maksatla çıkarıldıklarını, nerelerde saklandıklarını anlatır. Daha sonra dünya devletlerindeki gazete dağılımı ile istatistiki verileri aktarır.

TÜRK GAZETELERİNİN TERÂCİM-İ AHVÂLİ

- 1 -

Takvim-i Vekâyi

Resmi

İstanbul'da en evvel zuhur eden gazete takvim-i vekayî'dir.

Vâlid-i cenâbı Padişah-ı Mahmud Sani'nin şarkın haddi inhitata varmış olan aklını garbın kemale ermiş olan fikriyle mezc etmek mukasad müceddid-anesi âsarından 1247 senesi cümâd-el-âhire yirmi beşinde haftada bir defa neşr olunmak üzere te'sis edilmiştir.

O zamanın elde mevcut olan bazı nüshalarından dahi anlaşılır ki takvim-i vekayî bugün Avrupa'daki emsali gibi devlete müteallik ne kadar mühim şeyler varsa cümlesini halka îlan edermiş. Hatta Nizib vak'a-i malumesini intâc eden Mısır hadisesine müteallik pek çok muharrerat muhimmenin neşrine vasıta olarak halkı hakikat meseleden ona eylemiştir ki zamanımızda gerek dâhili ve gerek harici bu mi'sal-i mesâili siyasiyeye yalnız havâss mahrem tutulmaktadır. !

Takvimin en iyi hâli müşarün-ileyh Mahmud Sani zamanında olduğundan onun vefatıyla beraber berikinin de ehemmiyeti mahv olup gitmiştir.

İstitrad

Sultan Mecid devrinde gazete gibi bir milletin cediti âlemini, vukufunu, kemâlini, fikrini, iz'anını, îbretini, bâsiretini, îrfanını, servetini, kudretini, hâsılı akla gelen gelmeyen bin türlü saadetini mûcib olan vesâite ve o yolda vesaitte hizmet edecek erbâbı vukuf ve kemale rağbet edilmemiş ve yirmi iki sene imtidâd eden devr-i saltanatında (...) bir ceride ile gayri resmi bir tercüman-ı ahvâl zuhur etmiştir.

Hatta tevatüre söylerler ki takvim-i vekayî bir senenin şa'ban târihini havi olarak fakat ertesi sene seferde neşrine muvaffak olduğu bir nüshasında mahmil haccın İstanbul'dan hareketini Şam'a avdetinden sonra îlan edebilmiştir!

Vakıa takvim şimdi dahi zamanı zuhurundaki gibi devletin umuru mühimmesini neşr hizmetiyle müşerref değilse de yine hiç olmazsa vaktiyle olsun çıkabilmektedir. Hususen me'murlar înde harac kâğıdı hükmünde tutulmaktan kurtulması asrı padişahiyede hâsıl olmuştur.

Takvimin bugün dahi zamanı zuhurundan ziyade ehemmiyet bulması pek kolaydır.

Avrupa'da resmi gazeteler ya dâhiliye veyahud hariciye nezaretlerinin zir hükmünde bulduklarından devlete müteallik dâhili harici ne kadar vekayî zuhur ederse kâffesini onunla ilân ederler. Prusya'ya dair tevatür bulmuş bir meseleyi bir Fransız gazetesi neşrettiğinden sonra Prusya'nın resmi gazetesinden izahat bekleriz dese de demese de onun hakikatını Berlin resmi gazetesi îlana mecburdur. Ayrıca bizde de takvim-i vekayi-î hariciye nezareti celilesinin zir nezaretine alınır ve bununla beraber mevaddı muhimme-i siyasiye îlan edilir ve hususen devletimiz hakkında Avrupa'nın bazı gazez-gar gazetleri tarafından amiden vukû bulan neşriyat bununla reddedilirse takvim-i vekayîde asrın terakkiyesine muvaffak ve vazائفine mutabık bir yolda neşr olunmaya başlar.

- 2 -

Ceride-i Havadis

Bin iki yüz elli altı (1256) senesinde İngiliz Vilyım Çörçil tarafından neyyim resmi olarak te'sis edilmiştir.

Zuhurundan yirmi birinci senesine kadar haftada bir defa neşredilir. Bir nüshası üçbuçuk kuruşa satılırdı. İbtidayı neşrinde bir sene kadar halkın rağbetini celb etmek için îlan tağidir gibi mevzuları rast geldiğine Bâd-ı hevâ verirlermiş.

Hizmeti ise Avrupa'nın sırf eğlenceden îbaret olan letaif vukuatına ve Amerika ile Hind ve Çin'in – o zamanlarca tahkiki hemen muhalattan olan - acaba beyana tercümân olmaktan îbaret idi.

Müessisi devletten iki bin beş yüz kuruş maaş alırdı. Müşterilerinin ekserisi havass ile me'murini devlet ve vulattan îbaret idi. Ma'mafih iradı masrafına ma'riyadetin kifayet eylerdi. Hatta Kırım muharebesi ceride-i havadis için bir devir mesûd olmuştur. Çünkü halk âra sıra çıkardığı îlaveleri kaht ve gala zamanında ekmek kapışır gibi yağma eder ve makineleri basmaya yetişemezdi. Ceride-i havadis memleketimizce fevkalade olarak böyle bir devir dahi geçirmiş olduğu halde ne şeklini ne lisanını ve ne de vazifesini ıslah etmeyi hatırına bile getirmeyerek deve yürüyüşünden ayrılmamış iken tercüman-ı ahvâlın hudusunu istirkâb ile yevmi ve fakat sülusanı hikâye ve sülusanın nısf-ı havadisi ve nısf-ı îlan olarak iki sahifeden îbaret bir îlave neşrine başladı ki muahhara iki sahife daha îlavesiyle ruznâme-i ceride havadis nâmı verdi. İki üç senede bu hal ile devam eyledikten sonra hacmini

büyüterek şimdiki şeklinde neşrine başladığı gün bir makale ile babası olan ceride-i havadisın köşe-i ferağı ihtiyar etmesi cihetle kendisi zamanın ihtiyacatına muvaffak hizmet edeceğini ilân etmiş idi ki bir hayli zaman halen ve kalan güzel bir yolda devam ve muehheren bazı efadili e'azımın î'anei maddiye ve maneviyelerine dahi mazhar olarak haliçe rağbet hâsıl edebilmiştir.

- 3 -

Tercümân-ı Ahvâl

İzmid mutesarıfı Agâh Efendinin imzasıyla ve Şinasi merhumun s'ayi ve ikdamı mahsusuyla 1277 senesi rebi-ül ahirinin altısında neşr olunmuştur.

Bir müddet büyük kıt'ada haftada bir ve sonraları Şinasi'nin kifayet etmesi cihetle ufak olarak üç defa çıkarılırdı.

Gayri resmi olarak bir Türk imzası altında en evvel çıkan gazete tercümân-ı ahvâl ve Müslüman gazeteleri içinde en evvel tatil ile mücazat edilen gazete yine tercümân-ı ahvâldır.

Bir zaman erbâbı şebab içinde maîşet gazete muharrirliğinde aramak fikri ahrar anesine memleketimizde icad eden veya tabiri ahirle bu fikri terakkiyeye râyet-keş müsabâkat olanlardan Refik'in fikir ve kalemi sayesinde devam eyledi.

Hayif ki mefharı ahrar olan bu nâdire-i rüzgârın büyük kullara da heder olup gitmesi üzerine tercümanında eski lisan-ı gaib olmaya ve gittikçe mefluc adamlar gibi bütün bütün dili tutulmaya başladığı hengâmede idi ki gâh edibi meşhur Kemalın î'anesi ve hasre-i Haleb'te vefat eden (gencine hüner) nâmı te'lif muhtasar müellifi Hüsnü Subhi'yenin kalemi sayesinde bir müddet daha irade-i hâl ve kale muvaffak oldu. Nihayet merhumun Haleb'e me'muriyeti tercümanında bütün bütün sükût ve sukunetini mûcib olarak 1283 senesinde tatil hizmet eyledi.

- 4 -

Tasvîr-i Efkâr

Zamanımızda îlmi, edebi, fikri, siyasi birçok bedaye masdar birçok sikametın mahviyyete bâîs-i müstakil olan edibi Azam Şinasi tarafından 1288 senesi zi-l-hiccesinin salhında te'sis olunmuştur.

200 nüshaya kadar kendi nezareti altında neşr eyledi kendisi Avrupa'ya çekildikten sonra ise umur-ı tahririyesi edibi meşhuru Kemale inhisar eylediğinden dört yüz altmış beş numaraya kadar onun tarafından yazıldı. Memleketimizde neşr

olunan Türk gazeteleri içinde zuhurundan nihayetine kadar tasvî-i efkârdan başka mesleğini muhafaza etmiş bir gazete görülmemiştir.

Hele ciheti tahririyesi ûkul-ı üdebâyı hayran edecek bir tarzı bediada idi.

Vakîâ tasvir sekiz yüz bu kadar nüshaya kadar devam eyledi ise de haddi intihası zikir olunan 465 numarasıdır. Çünkü edebi müşarun-ileyhin (şark meselesi) ünvanıyla yazdığı makale bu numarada münderic ve kendisi o makale için muharrirlikten men olunmuş idi.

- 5 -

Muhbir

İlk nüshası Filip²⁸⁰ imzasıyla 1283 senesi şa'banın yirmi beşinci Salı günü çıkmıştır. Hatta tasvî-i efkâr zuhurunu makaleyi âtiye ile tebrik ve îlan etmişti.

“Lisan-ı Osmanide tıbaatın terakkisine dâir geçen numaramızda birinde neşretmiştik. Bu defa dâhi matbuatın terakkisini mucib olacak bir eserin zuhurunu maa el memnuniye îlan ederiz.

Şöyleki: Şa'banın yirmi beşi tarihinden bed'-ı ile muhbir nâmında bir gazete daha neşr olunmaya başlamıştır. Ser-nâmesinde görülen tarifata nazaran bu gazete maârif ve havadis dâhiliyeden ve hulâsa vechile politikadan bahsedecek ve haftada üç gün çıkacaktır. Hacmi ve tertibi (ve terkibâtı garabet-i nemayı münşiyanedan azade olan şive ifadesi) tasvî-i efkâra yakındır.

Mülkümüzde böyle bir serbest gazetenin daha meydana gelmesine teşekkür olunur ve müessis ve miharrirleri ‘an samimin tebrik edilir.....’33 numaraya kadar Suavi efendinin kalemiyle neşredildi.

Memleketimizde matbuatın târi ehemmiyetine muhbir gazetesinin zuhuru mebde-i îtibar edillir. Zira kendisi alim matbuatta bir tekalibi azime sebep olduğu gibi efkârı inkılâbiyede tahrik eylemiştir İmtiyazına haiz olan şahin oğlu Filip Efendi Diyarbekir'den gelerek çerçilik matbaasında hidmâtı şâkkede mustehdim ve terbiye-i zamana muvaffak mekteb filan görmemiş bir adam iken zekâyı fitrisi sayesinde muhbiriy ilel ebed dillerde destân edecek surette neşre kâdir muharrir bulmaya muvaffak olmuştur. 32 numara velev nüshasında ve 3 zi-l-ka'de 83 tarihinde bir ây

²⁸⁰ Hakayık müdürü İzzetlü Filip Efendidir.

müddetle tatil (1) ve Suavi'nin İstanbul'dan (hasb-el icâb) iclasından sonra defai saniye olarak neşrinde eski halini hafazaya kadar âdam bulamadığı gibi 55 numarasında da taraf hükümetten bilâ sebep külliye lağvedildi.

“Lisanı osmanide tıbaatın terakkisine dâir geçen numaramızda birinde neşretmiştik. Bu defa dahi matbuatın terakkisine mucib olacak bir eserin zuhurunu maa-el-memnuniye îlan ederiz.

Şöyleki: Şa'banın yirmi beşi tarihinden bed'e ile muhbir namında bir gazete daha neşr olunmaya başlamıştır. Ser-nâmesinde görülen tarifata nazaran bu gazete maârif ve havadis dâhiliyeden ve hulâsa vechile politikadan bahsedecek ve haftada üç gün çıkacaktır. Hacmi ve tertibi (ve terkibâtı garabet-i nemayı münşiyeneden azade olan şive ifadesi) tasvîr-i efkâra yakındır.

Mülkümüzde böyle bir serbest gazetenin daha meydana gelmesine teşekkür olunur ve müessis ve muharrirleri an samimin tebrik edilir.....

'33 numaraya kadar Suavi Efendinin kalemiyle neşredildi.

Memleketimizde matbuatın târih ehemmiyetine muhbir gazetesinin zuhuru mebde-i îtibar edilebilir. Zira kendisi âlim matbuatta bir tekalib azime sebep olduğu gibi efkâr-ı inkılabiyede tahrik eylemiştir.

İmtiyazını haiz olan Şahin oğlu Filip Efendi Diyarbekir'den gelerek Çörçil'in matbaasında hidemât-ı şâkkede mustehdim ve terbiye-i zamana muvaffak mekteb filan görmemiş bir adam iken zekâyı fitrisi sayesinde muhbiri ile ilel ebed dillerde destân edecek surette neşre kâdir muharrir bulmaya muvaffak olmuştur. 32 numara velev nüshasında ve 3 zi-l-ka'de 83 tarihinde bir ây müddetle tatil²⁸¹ ve Suavi'nin İstanbul'dan (hasb-el icâb) iclasından sonra def'ai saniye olarak neşrinde eski halini mufafazaya kadar âdam bulamadığı gibi 55 numarasında da tarafı hükümetten bila sebep külliye lağvedildi.

- 6 -

Âyine-i Vatan

Seksen üç ramazanın evailinde musavvir ve on altı sahife üzerine murettib olarak Muhammed Arif nâmında eğri yüzlü bir zat tarafından te'sis edilmiştir.

²⁸¹ Ma'hud kararname-i âli muhbirin birinci defaki tatili üzerine 8 zilka'de 83 tarihinde îlan olunmuştur.

Memleketimizde tasvîri ve hak fenlerinde mâhir adam bulunmadığı için resimleri Avrupa ile setrasyonları gibi ne muntazam olabildi ne de vâridâtı – o derece mülevves olduğu halde – tasvîri ve hak ücretine olsun kifayet edebildi. Bu cihetle aslını tatil ile ruznâme-i âyine-i vatan nâmında politikadan bahis olarak fer'ini neşr eyledi.

- 7 -

Vatan

Bu da Arif imzasıyla yetmiş üç senesi zi-l-ka'desinde zuhur etmiştir.

Gerek müessisinin gazeteciliğe lazım olan evsafdan mahrumiyeti ve gerek muharriyenin müşki'l-pesendliği biçare gazeteye hiçbir şeye benzetirmedi. Nihayet tarafi hükümetten 84 senesi muharreminde salif-üz- zikr muhbir ve ne yazdığını bilmemezlikte vatanla hem ayar olan âti- terceme utâridle birlikte olarak lağvedildi.

- 8 -

Utârid

Birinci nüshası Sâmi imzasıyla 85 senesi muharreminde neşr edilerek topu beş nüsha çıktı.

Fakat her bir nüshası âyırı âyırı beş asırda çıkmış gibidir. Mesela bir nüshasında (o zaman gazetecilere mevzuû bahs olan) millet meclisi teşkil edilmesinden ertesi nüshasında millet meclisi teşkili memleketimizde uymayacağından – üçüncü numarasında bir hitabe ile adaletin neşrinden – dördüncüsünde gazetelere hürriyet verilmesinden – beşincisinde gazeteleri kapatmak için hükümete casus hissi câsusluktan dem vurmaya başladı. Nihayet oda tarafi hükümetten bihak lağvedildi.

- 9 -

İstanbul

Yine eğri yüzlü Muhammed Arif imzasıyla muhtebir müessisi Filip Efendinin tahtı iltizamı bu idaresinde olarak âyine-i vatan ruznâmesinde bedel neşredildi. Seksen altı senesine kadar devam eyledi. Nihayet o zamanın ricalinden birinin karikatürünü yani musahhare resmini yapmaktığı üzerine imtiyazı ma'hûd kararname-i alî ile fesh olundu.

- 10 -

Muhib

Endun imzasıyla 84 Recebinde zuhur etmiştir.

Memleketimizde zuhur eden gazeteler içinde bunun kadar tahvili ünvan etmiş hiçbir gazete yoktur. Hatta bir senede iki üç isim değiştirdiği için .....nadriyeci levhası ünvanını almış yani muhibbe müşteri olan bir âdamın sonra başka nâm ile neşrinde eline bir şey geçmemiştir. Muhib – Türkistan –Memalik-i mahrusa – hulâsat –el efkâr – nihayet lisan-ı sıdk ünvanlarıyla beş defa ve fakat ikişer üçer nüsha olarak neşr edildi.

Daha garibi şurasıdır ki gazetenin nâmı değiştikçe sahibi de tebdili isim ederdi.!!

- 11 -

Veledul Cevaib

Seksen dört şa'banı evailinde Mösyö Filip'in ma'rifetiyle neşr edildi. 7 numaraya kadar devam edildiği halde bazı bad-ı hevânın siâyet mısranesi teşe'ümiyle o zamanın maârif nâzırı tarafından fesh edildi.

- 12 -

Mecmu'a-i Maârif

Seksen dört zi-l-ka'desinde mûmâ- ileyh Filip Efendinin idare ve iltizamı altında neşr olundu. Devâmı terakkiyenin zuhuruna kadardır.

- 13 -

Terakki

85 senesi şa'banın yedinci cumartesi günü Ali Raşid imzasıyla mûmâ- ileyh Filip Efendinin tahtı iltizamında olarak sa'y mahsusayla te'sis edildi.

439 numaraya kadar devam ettiği halde 87 senesi cümâd-el âhire 3. salı günü bir ay müddetle tatil edilerek ve hitâm müddet tatilde sahibi mukâveleyi fesh ederek kendisi neşr eyledi ise de devamına muvaffak olamadı.

Terakkiyenin – ma'hud kararname-i aliyenin matbuat-ı osmaniyyeyi pence-i la yesenine âldığının en şiddetli bir zamanda – zuhuru memleketimizde hakikaten terakkiyeden ma'duddur. Halkın istifadesini mucib olacak pek çok makaleler yazmıştır. Hatta bazı bendleri – o zamanlar Avrupa'nın taa müntehay-ı garbinde

Osmanlıların hukuku siyasiyesini iddia için neşr olunan - hürriyet gazetesinin bile dikkatini celb eylerdi.

Muhadderâta mahsus olarak pazarları ve mizaha mahsus olarak cumaları ayrıca iki nüsha neşr ederdi. Almanya ve Fransa muharebesine ibtidasında İstanbul'da terakki-yi tercüman olmuştur.

- 14 -

Kevkebi Şark-i

86 Şa'banında Âleksan Sarrafiyan imzasıyla neşr edildi. Pek az müddet devam edildikten sonra kendi kendine tatil edildi. Hatta ûrefay-ı üdebâdan bir zat tatilini î'landa (kevkeb en kadde sa'atu) mislini irad eylemişti.

- 15 -

Mümeyyiz

Sıdkı imzasıyla 86 şevvalinde zuhur eyledi. Bir buçuk sene kadar devam edebildiyse de istikbâlini te'min edemeyerek tatile mecbur oldu.

- 16 -

Basiret

86 senesi zi-l-ka'desinde Ali imzasıyla neşr olunmuştur. İki sene kadar ufâk nüsha olarak devam eyledi.

Nihayet geçen sene iki ay müddetle tatil edilmesi üzerine ikmal müddetle 89 senesi muharreminde şimdiki cürmüyle zuhur eyledi.

Basiretin en ehemmiyetli zamanı Midhat Efendinin muharrirliğinde bulunduğu müddettir.

- 17 -

Hadika

86 senesi zi-l-ka'desinde Aşir imzasıyla ve fakat sarf-ı ûlum ve fûnundan bahs etmek üzere te'sis edilmiştir. Bu hal ile bir sene kadar devam eylediği ve erbâb-ı fazıl ve üdebâdan bir kaç ve hususen muehheren bir zatı kâmilin himmeti îlmiye ve kalemiyesiyle neşr olunduğu halde idare-i maliyesince sekteye uğrayarak tatil eylemişti.

Bu kere hariciye nâzırı Devletli Halil Şerif Paşa hazretlerinin înayet mahsuseleriyle politikadan dahi bahs etmeğine müsaade olunmasıyla ikinci defa olarak birinci numarası 1289 senesi ramazaniyenin sekizinci cumaertesi günü kalem acz-i ihtiva ile neşr edilmiştir.

Elli altı numarasında birinci defa olarak bila muhakeme ve ma'hud kararname-i aliyenin hükmü la yes'eliyle iki ay tatile me'mur olmuştur.

-18 -

İbret

Seksen altı senesinde kevkebî şarkiye bedel neşr olunmuştur. Birçok defa kendi kendine birkaç defada hükümetten tatil edildi.

88 senesi zi-l-hiccesinde Midhat Efendi iltizam eyledi. Nihayet 89 senesi rebi-ül âhirinde şimdiki şekliyle (ve Kemal Reşad Nuri Tevfik imzalarıyla) neşr edilerek ondokuzuncu nüshasında harikulade olarak dört ay müddetle tatil ve muharrirleri tagrib suretiyle dışarıya me'mur edildiği halde iki buçuk ay sonra iradey-i saniyye ile tekrar neşr edildi.

İbretten elân ziynet mefhazeti olan şekli iltibas eylemesi matbuatça bir devir hükmünü almıştır ki tafsili sâlnâmemiz kadar bir kitap olur.

- 20 -

Asır

87 senesi rebi-ül evvelinde Muhammed Tevfik imzasıyla çıkmıştır. Üç dört ay kadar devam ederek kendi kendine tatil ve muahharen nâmını letaif-i âsare ve lisanını mizaha tahvil eyledi.

- 21 -

Hekayık

Birinci nushası 77 senesi cümâd-el ahiresinin garrasında Rüştü imzasıyla mûmâ-ileyh Şahin yan Filip Efendinin tahtı iltizamında olarak neşr edilmiş. Geçen sene imtiyazı mültezim tarafından işтира olunmuştur.

- 21 -

Mirkât

87 senesi Recebinde neşr edildi. Fakat devamı kâbil olmadı.

- 22 -

Diyojen

87 senesi ramazanında (Mösyö Teodor Kasap) tarafından müzahe mahsus olmak üzere ikdas edilmişti. Yüz seksen dört numaraya kadar devam eyledi. Nihayet iffetli Devletlü Rüştü Paşa hazretlerinin geçen seferki sadaretinden imtiyazı fesh olundu.

Diyojen gazetesinin hezilde cidden en parlak ve en muciz keftare malik olduğu ve memleketimizde lisan-ı mizah ile ifadesi kâbil olmayan ehvâlı ibham latif ile anlatılmaktaki iktidâr ve kemalî erbab-ı mezake malumdur.

- 23 -

Devir

89 senesi cümâd-el ahir senesinin 25 inci Perşembe günü Ahmed Mithat tarafından tesis edilmişti.

Memleketimizde gazeteciliği âzade-i istikbâl için berâat-i istihlâl ad edenler devrin zuhurunu bir devri fellah mukaddimesi add etmişlerdi! .....

Ya nasıl zannetmesinler ki hukuk-i siyasiyesini haiz olan her şahıs matbuat nizamnamesi hükmünce gazete ruhsatı âlabilecek iken o ma'hud karanâme-i âli matbuat nizamnamesi hükmünden iskat ve yerine kendisi kıyam ederek halkı gazetecilikten ve gazeteleri kânunun himayetinden mahrum etmiştir.

Devrin zuhuru ise kararnâmenin iptal hükmünü ve nizamnamenin iade-i ahkamını mubeşşir farz olunmuştu...Meğer ne yanlış tahmin ...ne bâtil zehab imiş !!! Hele hiç hatırımdan çıkmaz matbuatın ehemmiyetine takdire başlamış olan İstanbul halkı birkaç seneden beri – kendileri kararnâmenin pençesi altında – iki üç gazetenin neşriyatına esir oldukları için işitilmedik bir nam ile neşr olunan bu gazeteyi köprüde fevkalâde bir tehalük ve bir inbisat ile alırlardı. Ya ertesi günü ?..... İnsanın söylemeye dili varmıyor. Hiç Cuma günü gazete kapanır mı? İşte biz o devirde gördük bir de işitildi ki devir gazetesi kapanmış !!! Kimse inanmaz! Bununla beraber aslına ermek için matbuat muştakları Beyoğluna koşmaya başladı. Bende gittim hâcu poli çarşısının meydanı mâ haşerellahu !!!! Birden bire bu hali görünce ne için geldiğimi unutarak kalabalığın ne için olduğunu birinden anlamak istedim! Biçare hiddetle ama fevkalâde hiddetle – ne olacak? İşte dün verdikleri devri bugün kapatmışlar!.....

Ben tufana kalmışım gittik hasbel-meslek sahibine taziyet ettik.... İşte bu gazetede doğar doğmaz öldü.

- 25 -

Bedir

Devre bedel neşr edildi. Müessesiyenin bahtı sipahi on birinci nüshasında âniden fesh ettirdi.

Bunlardan başka mecmua-i fûnun ve (sekamet ünvan ile) gayri intibah ve gayet güzel bir tarzda mir'at namlarıyla üç fûnun gazetesi neşr edildi.

- 1 -

Mecmuâ-i Fünûn

Yetmiş dokuz muharreminde (cemîyet-i îlmiye-i osmaniyye) nâmıyla teşekkül eden bir heyet tarafından âyda bir defa olmak üzere te'sis edilmişti.

Bu cemîyet-i avamdan havassa kadar pek çok kişinin î'anesine mazhar oldu. Dışarılardan beş altı yüz müşteri peyda eyledi. Hatta cemîyet kitap ve evani-i fûnundan îbaret olarak Amerika'dan bile maârif nâmına hediyelere nâil oldu. Fakat elli bu kadar nüshaya kadar – oda dört senede bir sene tatil etmekle nâil oldu. Nihayet seksen dört senesinden beri ne cemîyetten eser ne de eserinden haber kaldı.

- 26 -

Ûbûru İntibah

(Cemîyeti kitabet) nâmında mevhum bir heyet tarafından 29 da te'sis edildi. (Cemîyeti kitabet) nâmı (cemîyeti edebiye) demek zannıyla verilmiş ve hatta o zannın tevlid ettiği sekâmetin birincisi (ûbûru intibah) lafzı olmuştu. Bir iki nüsha çıkardı. İki sene tatil etti. Sonra (îbretnâme) nâmıyla tekrar neşr edilip on on iki numaradan sonra bütün bütün mahvedildi.

- 27 -

Mirkât

Ezkiyayı vatandan mufhir-i ihrar olan Refik merhum tarafından 89 da te'sis edildi. Üç nüsha neşr etti. (Mecmua-i fûnun) için yazılmış bir tarzıyeyi mecmuasına

derc etmeye tenezzül etmediği için ihtiyariyle tatil edildi. Müşârün- ileyhın çıkarsız olan tercüme-i hâlini yazmaya takat müfekkirim mütehammil değildir.*

---

* Tefik Ebüzziya. (1290). Türk Gazetelerinin Terâcim-i Ahvâli. *Sâlnâme-i Hadika*, ss. 65 – 88.

AMERİKA GAZETELERİ

Kemâlâtı beşerin istikrar üzere terakki-dar olduğu kıt'a Amerika'dır. Zira Avrupa'nın ma'rif ve bedayîçe üç bin senede hâsıl ettiği terakki Amerika kıtasında üç yüz senede husule gelmiştir.

Bundan safvet hevâ ve safiyet ma-i ve nefaset me'kulat gibi sıhhat beşeri te'min ile beraber kuvve-i mefkûre ve der ki tevsi-yi medar olan esbabın dâhili munker değılseye tarihlerin beşi nazara arz ettiği misaller ve tecrübelerin isbat ettiği hallere bakılırsa maârifin terakkisi bedayi'nin kemal-i ekvamın saadeti adaleti mutlaka demek olan âzade-i tâm ve müsavat-ı kâmile halinde husule geliyor.

Bugün Newyork'ta bir torba veyahud bir makine icadına muktedir binlerle erbab-ı ma'rifet zuhur edib de Petersburg'da görülmedik yolda bir tabanca kundağı yahud emsaline benzemez surette bir kahve değirmeni vücuda getirmeye kâdar âdem zuhurunun işitilmesi Amerika'da idare-i adaletin ve Petersburg'da idareyi mustebidenin vücudu sebepleriyledir.

(Adaletle zulmün fikri beşere olan te'siratını bilenler bu kavlin mutâbık-ı hakikat olduğunu tasdik ederler.) Ne garibtir! adaleti mefkud olan yerlerde hayatı beşer mümkün olabiliyor da hayatı fikriye kâbil olamıyor!!! Filhakika adalet olmayan bir memlekette bedayi değil maârifin meratib-i süfliyesinden ma'dud olan vesaiti inkılâbiye ve maârifeti ebalis besnedaneye çalışılır: Lehistan göz önünde duruyor.

Evet, fikrin vücudunu temin eden adalettir. Çünkü adalet olmayan bir memlekette insan yarın ne olacağını düşünmekten başka bir şey-i tefekkürüne meydan bulamaz ki zihnini teharri-i maârifete hasr etsinde bedayi-î icadına veyahud vücuda gelmiş bir şeyin ıslahına kudret-yap olabilsin.

Amerika kıtası kudretin bahşettiği füyuzât tabiâtla mütenasib bir halkâ ve ahlak ise mehasini celile-i islâmiyeden olan usulu meşveretle malik olmaklığı sayesinde bu kadar bir zamanda her şeyce kâinatı halî saadeti medarına hayran edecek bir dereceyi alel-âli bulmuştur.

Hâsılı bu köhne âlemin en faysalı ârzı Amerika ve nev-î beşerin bugünkü günden bahtiyar kısmı Amerikalılardır. Seyehat tarikiyle gidip gelenlerin ve Avrupalıların tahkikat üzerine neşr ettikleri kitapların verdikleri malumata göre

Amerika'nın – her bir şeyin görülmedik bir tarzı bedi'ade olması - âlem içinde başka bir âlem olduğunu isbata kâfi imiş.

Amerika'da mesafî-beşerin âz zaman içinde vücuda getirdiği müessir-i azimeyeye atf-ı nazar edenler veya husus Nevyork ve Boston ve Vaşington şehirlerindeki âsar-ı İmran-ı imân ile seyredenler lisana tarifinde izharı acz eylemektedirler.

Ez cümle (gazete) nin Amerika'da icadı yüz elli seneye karib olduğu halde sair şeylerde olduğu gibi bu hususta da Avrupalıları bin kere geçmişlerdir: Memalik-i müctemi halkı kırk milyon nüfusa yakın iken yevmi ihrac olunan gazetelerden bin kişiye bir nüsha isabet eylemektedir.

Amerika'da bir gazete haneye girildiği vakit çerhlerin harekâtı mutevaliyesinden binaya yerleşmiş hükmünde olan sedayı daimiden insan kendisini dar-ul gulv içinde farz eder. Ve kuvve-i sami'a mahsusatının gayri bir his diğer hâsıl eylemiş! Gazeteleri ise Avrupa gazeteleri gibi öyle hayalat ârında koşmak veya mevhumata vücud vermek yolunda tasavvurat üzerine mebahisatta bulunmayarak daima hakikat veya hakikata mukarin mevad üzerine idare-i lisan ederler.

Çünkü gazetenin esasa icad-ı şuûnât-ı kevniiyyeyi îlan için olduğu ve şuûnât-ı kevniiyyeyi îlan ise halkın bir takımından îbretin veya bir takımından müstefid olmakla maksadına müstenid bulunduğu halde hâdisatı cariyeye bedel bir muharririn tasavvuratı zihniye ve hayalat mutesevvisiyle dolan gazeteler erbâb-ı mutala'aya bezginlik vermek tabiiyedir.

Hatta Amerika'da gazeteciler bir muhabirin hatta imlac hatası olan bir havadisnâmesine bir edibin efkâr ve ifadece misli olmayan bir makaleyi beliganesine tercih eyledikleri için gazeteler fevkalgaye revac bulmuştur.

Bunun için Amerika'da mevcut olan gazetelerden altı bin yüz yirmi yedisi sırf politika havadisine mahsustur.

Memalik-i müctemiada bir gazete başmuharririnin sabahleyin matbaaya gelerek daire-i tahririyeye girer girmez selamdan sonra birinci kelamı ne havadis olduğunu sormaktır. Külle yevm bir yandan muharrirler tahrir bir yandan mertebeler tertib bir taraftan musahhihler tashih ile meşgul olur. Ondan ma-adâ bir gazetenin havadise mahsus olarak bir kaç kısma ve her kısmın muteaddid muharriri mertebe sıhhi olduğundan her sınıf hademe kısmına âîd hizmeti ifa ettiği için hem bir sürat fevkalade vücuda gelir hemde herkes vazifesiyle mükellef oldukça intizam üzere neşredilir. Fakat bu kaîde muharrirler müstesna olmak üzere mertebelerle

musahhahlar hakkında gazetenin kıt'aca lâ akall bir metre tûl ve yetmiş beş santimetre arzında dört sahifeden îbaret olmasıyla meşruttur.

Muharrirler yazdıkları şey-i ikmal ettikçe tertibden evvel başmuharrire irâe etmek ve (bülten politik) cümle siyasiyeyi reisi başmuharrir yazmak veyahud muharrirlerden birine ifade ile yazdırmak usulu muttehizlerindedir. Bundan başka gazetenin satrı îtibariyle ehemmiyetine göre metresi iki liradan yirmi liraya kadar haricden havadis yazanlarda vardır.

Matbuat alel ûmum âzadi-i tâm halindedir. Bila perva herşeyden bahseder. Gazetelerle nâmusa müteallik zuhur eden du'avi bulunduğu mahallin mahkemesinde memalik-i müctemia kanununa tatbiken ru'yet olunur.

Altı yedi bin gazete içinde yılda altı gazeteci bulunmaz ki aleyhine ikame-i da'va olunsun. Bir de bu türlü du'aviy şahsiyenin gazeteye taalluk eder ciheti yoktur. Terettüb edecek cezaya tecrim veya habisten îbarettir ki sahibine râcîdir.

Gazete çıkarmak murad edenler hükümete müracaata mecbur değillerdir. Herkes istediği yolda, istediği lisanda gazete neşr etmekte hürdür. Şu kadar var ki her gazete neşrecek âdam neşr edeceği gazetenin mesleğini hacmini neşr edeceği eyyam-ı mahsusen varakalarla halka îlan ederek lâ akall iki üç bin kişi tarafından imare-i kabul görmedikçe işte mübaşeret etmez. Çünkü gazeteciliğe baht üzerine girişmek Amerika'da hamâkât sayılır. Bir de gazete çıkaracak adam gazetesinin kıt'asını ve neşr edeceği günleri bulunduğu memleketin postahanesine haber vermeye mecburdur. Çünkü bir gazetenin ücret nakliyesi ibtidasında takdir edilir. Bununla beraber Amerika'da en büyük gazete tekmili memalik-i müctemiyaya posta vasıtasıyla onbeş para mukabilinde devir edebilir.

Müctemia Amerika'da politika gazateleri içinde en mu'teber-i – Newyork Teryin – ile – Newyork Herald- gazeteleridir.

Newyork Teryin

Gazetesi altı sütun ve havadisine göre gâh on iki ve gâh on altı sahife ve her sahifesi bir metre tûlunda olarak sabah akşam neşr olunur. Sabah nüshası yüz elli bin ve akşam nüshası yüz veyahud yüz yirmi bin aded ihrac edilir.

Napolyon'un Sedan'da esareti – dünyanın hiçbir yerinde duyulmadan hatta her yerden evvel Berlin'e bildirilmesi lazım geldiği halde Avrupa'ya dahi haber verilmeden – Newyork'ta bu gazete neşr etmiştir.

Guru-lut muharebe-i meşhuresini meydan muharebede bulunan muhabiri kavga biter bitmez enginesiyle bin beşyüz İngiliz lirası ücret vererek telgrafla bildirmiştir.

Sahibi olan ve bundan beş ay mukaddem 30 teşrîn-i sâniyede vefat eden (havaris gayrileri) ise Amerika'da namus ve haysiyetle ma'ruf ve hilm ve atifet ve vakar ve mekanet ve kerem ve sahavet ve acze hakkında sahâbet ve himayet gibi secayayı bir güzide ile mevsuf al-i cenab bir zat idi.

Vefatından sonra cumhurun reisi sanisi bulunan zat mesnedinden istîfa ile gazetenin muharrirliği deruhde etmiştir.

Havaris gayrilli riyasete namzed olduğu halde muntehiblerinin granit muntehiblerinden noksan olması cihetle reis olamamıştı. Gazete ise öteden beri granite muhalefetle meşhur idi. Reis-i saniyenin mesnedini terk ile tertibine muharrir olması gazetenin meslek-i kadimini muhafaza maksadıyla olduğunu Amerika gazeteleri hikâye eyliyor.

Nevyork Herald

Gazetesi hacmen tertibine müsavi ise de daima sekiz sahife üzerine murettebdir. Yevmi yüzbin nüsha neşr eder. Müdürü olan meşhur (Ceymis Gordon Bent) İngilizlerin Habeş muharebesinde Teodur'un vefatı ve havadis seferiyyeyi Amerika gazetelerinin cümlesinden evvel îlan etmiş ve bu uğurda on iki bin İngiliz lirası masraf ihtiyar eylemiştir.

Hatta bu zat neylin menbaı keşf için Sudan'a siyahîler içine giden saih meşhur (doktorla bongostun)ya erci için Mıstır İstanlı namında Amerika'lı bir zatı bin beş yüz İngiliz lirası sarfıyla Afrika'ya îzam etmiştir.

Resimli gazeteler içinde meşhur olarak biri (Herpus Veyikli) ve diğeri (Franklöslü) namında iki gazetedir.

Herpus Veyikli

Sahibi olan Mıstır Herpers yirmi yedi sene mukaddim Nevyork matbaalarının birinde destegahcı imiş. Gazetesini beş bin dolar sermaye ile tesis etmiş tesisinin yedinci senesinde 1853'de matbaası içinden ateş zuhur ederek yanmış reb-i sigorta tarafından tahtı te'minde imiş. Harikin haftasında edevatı muhterkeyi evvelkinden mükemmel surette bir dolar istikrad etmeksizin ikmaliyle gazetesinde devam etmiş. 1855'de umur-ı serraffiye ve tüccariye – müteber bir banka ile meşhur bir sigorta

kumpanisinin ikisi bir günde îlan-ı iflas etmesi üzerine - azim bir sekteye uğrayarak Nevyork ve hatta Vaşington'daki fabrika sahipleri bile düçar-ı heyecan oldukları ve vakâ bir cumartesi gününe tesadüf ederek ertesi günü muamele-i tüccariyenin ne renk alacağı bilinemediği için hiçbir fabrika sahibi amele-i müstahdimenin ücretlerini vermeye cesaret edememiş ve iki gün muamele-i ahz ü îta hal sükûnet ve vukufta kalmış iken Mistır Herpers matbaasında mustehdim işçilerin haftalığını tamamen îta ettikten sonra iki gündelik de fazla vermesi Amerika'da meşhur olan şânını emniyet fevkalade inzimamıyla iki kat îla etmiştir.

Matbaasında yevmi 700 erkek 500 kadın müstahdem ve haftada derecâtı mütefâvitede üçbin beşyüz dolar²⁸² ücret îta edermiş. Gazetesi hadika hacminde ve dört sütun üzerine yirmi sahifeden îbaret olarak haftada bir defa musavvir 120000 nüsha neşr edilir. Bir kısmı (karikatür) yani bir şeyi şekli tabîînin hilafı gösteren tasvirlerle munhasırdır. Amerika'da tasviri vehn fenleri fevkalade ilerlemiş olduğundan gazetelerin resimlerine baktıkça insanın bakacağı gelir.

Frank Löslü

Buda (Herpers) gibi Frank löslü namında bir zatın kendi nâmına mensub çıkardığı gazetedir.

Kendisi onbeş sene evvel (gravür) yani hakkâk imiş. Hatta hemşehrilerimizden bir zat kendisine bir buçuk sene kadar bu sanatı tahsil için hizmet etmiş çemşir üzerine hani pek meşhurmuş. Gazetesinin varidatından başka yevmi bin dolar iradı varmış. Gazeteyi yüz binle altmış bin arasında tab edermiş. Bu gazete reis-i cumhur granite hilafgirlik ve müteveffik hevras gayrilleye taraftarlıkla ve Herpers Veyikli bunun zıddıyla meşhurdur.

Memaliki müctemiada neşr olunan gazetelerin miktarı

521	yevmi
113	haftada üç defa
117	haftada iki defa
4757	haftada bir defa
99	onbeş günde bir defa

²⁸² Bir dolar yermi beş kuruşdan ziyadedir.

680	ayda bir
6	iki ayda bir
53	üç ayda bir
6346	üç ayda bir
302	gazete mezhebine
107	gazete ziraatine
103	gazete mekteblere edebiyata
81	gazete ticaret ve serrafiyeye
5735	gazete politikaya mahsustur.

6347	yekün
182	gazete Almanca
23	Fransızca
12	İskandinav lisanında
8	İspanyolca
6	Felemink lisanında
5	İtalyanca
6	Çeh lisanında
1	Portekiz lisanında
1	Çeruki lisanında neşr ediliyor.*

344

---

* Tefik Ebüzziya. (1290). Amerika Gazeteleri. *Sâlnâme-i Hadika*, ss. 89 – 101.

TAYMİS (TİMES) GAZETESİNİN MAKİNESİYLE KÂĞIDI

Medeniyetin Avrupa'ca hâsıl etmekte olduğu kemalata bir numune de Taymis gazetesinin makinesiyle kâğıdıdır.

1815 senesinde Londra'da en seri makine saatte iki yüz elli nüshadan ziyade şey basamaz. O tarihte İngiltere'de Kont Stenhib namında bir zatın icad ettiği makine bu miktarı iki katına iblağ etmesiyle basmacılık âleminde bir muvaffakiyet azmiyeye sebep oldu.

Şimdiki halde ise iki taraftan yani bir gazeteyi makineye konulduğu halde tekмили matbû çıkarır ve saatte on iki bin nüsha basan makineler vardır. Eski tarzdaki makineler yalnız bir kâğıdın bir defada bir tarafını tab eyleyebilirdi.

Taymisin makinesi buhar ile tam kuvvet verilirse satte on yedi bin beş yüz nüsha basar. Çünkü kâğıdı makineye oni ki yerden verilir ve adden on iki makinası vardır.

Taymisin sahifelerinin her biri bir metre tûlunda ve altmış santimetre tarzındadır. Gazete her gün ya on altı veyahud otuz iki sahife basılır. Basma makinelerinde bu netice-i terakki Taymisin müesseseleri olan Valter hanedanının kemal-i ikdam ve sebat ile fîle çıkardıkları ikmalât sayesinde. Taymisin tahdid olunmaz derecelerde ve saatine sebep basmada kesilmemiş kâğıt kullanıldığıdır. Bu kâğıdın her topu iki yüz elli kayye ağırlığında olarak açıldığında tûli iki saatlik mesafe hâsıl eyler. Bunların her birine Taymisin kâh bin ve ve kâh beşyüz nüshası basılır. Her nüshası makineden kendi kendine kesilmiş çıkar. Gazeteyi devirip bükme için de ayrıca makineler vardır.

Taymis gazetehanesi saatte takriben iki bin beş yüz kayye kâğıt kullanır.

Hesab olunmuş: Taymis makinesi bin saat işlediği halde küre-i zemini iki kere kuşatacak kadar kâğıt tab eyliyor.

Taymis gazetesine kâğıt verenler kâğıdı fevkalgaye kuvvetlendirmek iddiasına kalkıştılar. Hatta bir top kâğıt açılarak iki baştan rabt edilmiş olduğu halde üzerine iki yüz elli okka yük koydular yırtılmadı. Japonyalıların bir kâğıda çelik kadar iş gördürürüz kavlini pek de yabana atmayalım: çünkü hakikatı tebyin etmeye başladı. Basmacılık âleminde (Amerika matbaacıları müstesna) Valter hanedanı Avrupa'da üçüncü derecede saltanat sürmektedir.*

* Tefvîk Ebüzziya. (1290). Taymis Gazetesinin Makinesiyle Kâğıdı. *Sâlnâme-i Hadika*, ss. 102 – 104.

VİYANA GAZETELERİ

Avrupa'da, İngiltere ve Fransa ve Belçika ile Almanya'dan sonra matbuatı şöhret bulan yer Viyana'dır.

İstatistiklerin verdiği malumata göre Viyana'da altı yüzbinden ziyade nüfus olduğu halde iki yüz kadar gazete neşr olunmaktadır.

Viyana matbuatı ehemmiyetçe şu üç yerden sonra olduğu gibi kesret ve revaçça yine hiç biriyle kıyas kabul etmez. Hatta bu hususta İtalya'dan bile aşağıdır. Çünkü Londra'da en az satan gazete yirmi beş bin nüshadan ziyade sattığı halde Viyana'da gazete sürmekte haddi intihâ yirmi beş bin itibar olunuyor. Odehnay Feriy Pers gazetesidir ki Viyana'nın Taymisi makamındadır. Viyana gazetelerinin hepsinden büyük ve yedi sekiz sahifeden ibaret olduğu halde ancak Taymisin bir yaprağını teşkil edebilir.

Viyana'da – 37 politikaya – 20 fen tıbbı- 10 fünün-ı tabîiye ve ziraata – 12 musikiye – 6 fen servete – 10 ûlum-ı siyasiyeye -12 mizaha -5 sayd – ve şikare -10 şimendifere -12 ûlum-ı mütnevviye-30 ticarete – 9 sanayiye – 16 mezhebe -9 muallimiye mahsus gazete neşr olunmaktadır.

Ûmum Avusturya'da neşr olunan gazetelerin ihrac edilen nüshasından 105000 kişide bir adama bir tanesi isabet ediyor.*

---

* Tefik Ebüzziya. (1290). Viyana Gazeteleri. *Sâlnâme-i Hadika*, ss. 105 – 106.

AMERİKADA MEKÂTİB VE USÛL-İ TAHSİL

Amerika'ya her yerden bu kadar ecnebi gittiği halde birinci mekteblerin badi-heva cümleye açık olması cümlesini milleti vahide etmiştir.

Amerika'da maârif mecburidir. Her sancak maârifin işine kendi bakar.

Maârifin nâzırı bazı yerlerde mebûsan ve bazı yerlerde ûmum ahâli tarafından intihab olunur. Maaşı valiye müsavi bazen faikadır. Mekteplerin idaresi her kazanın intihab ettiği meclise muhavvildir. Bundan başka bir meclis daha vardır ki gerek halkın ve gerek idarenin verdiği tahsisatı âlır, taksim eder, hocaları imtihan eyler, kitaplarla usul tahsili kararlaştırır, mektepleri teftiş eder.

Meclis nazıra tâbî değildir. Nâzırın işi maârifte müteallik olan şeyleri ve tahsile aîd keşfiyatı mebûsan halka haber vermektir. İstatistikleri toplar, mekatibi gezer, mecalis-i ûmumiye ve cemîyetler ve îlannâmelerle halkın maârifte ikdamını ziyadeleşdirir. Müdür her sene mebûsana bir mafsâl takrir verir. Bu takrirlerin ekserinde maârifte müteallik olan hatalar kemali cesaretle beyan olunur.

Yalnız Nevyork hükümetinin mekatibe mahsus olan kütüphanesinde birbuçuk milyon cild kitab vardır. Yalnız Nevyork hükümetinde mekteblerin tecdid ve tevsiine 9 yılda 8 milyon frank harç olunmuştur. (Tahsisâtı senevîye yine başka) Nevyork'ta 7583 erkek ve 32794 kadın hoca vardır. Kâdın hocalar erkek hocaların aldığı maaşın sülüsüyle muvazzaftırlar.

Kadın hocaların erkek hocaların iki katı olması çocuğu daha iyi okuttuklarındanıdır.

Amerika'da zuhur eden en büyük adamlar mektep hocalarından olduğu gibi kadın hocalarını dahi pek zenginler tezvic eder. Muharebe-i mündefi'a esnasında 10000 hoca askere girmiş, 4'ü general, 9'u miralay olmuş. (fe'etebirû.....)

(Birinci Mekteblerin Programı)

- 1 Okumak .....mükemmel lisan
- 2 Yazmak
- 3 Hesab
- 4 Coğrafya .....asker talimi

- 5 Hendese
- 6 Biraz resim
- 7 Kimyanın ziraat ve sanata tatbikinden bazı malumat
- 8 Heyet-i mukaddime
- 9 İlmi terkibi ebdan mukaddimatı
- 10 Hukuk-ı siyasiye mukaddimatı
- 11 Musiki

Çocuklar onbeş onaltı yaşlarına kadar mektepte otururlar. Hizmeti idarede bulunanların ekseri bu mekteplerden başka tahsil görmemiştir.

Amerika'nın bazı eyaletlerinde tahsil icbarı ve bir takımında ise okumayanlara'y vermek hakkında mahrumdur. Bu kanun vaktiyle İspanya'da cârî idi. Şüphe yoktur ki Amerika'ya İspanya idaresinde bulunduğu zaman sirayet etmiş.*

---

* Tefkik Ebüzziya. (1290). Amerikada Mekâtib ve Usûl-i Tahsil. *Sâlnâme-i Hadika*, ss. 107 – 110.

AVRUPADA MEKÂTİB

Fransa'da usûl, tahsil ve mekatib-i ibtdaiyenin programı

- 1 Okuyup yazmak
- 2 Fransa lisanının mukaddimatı
- 3 Hesâb
- 4 Usûl-ı aşari
- 5 İlmi din ve ahlak
- 6 Riyaziyat fliyata tatbiki
- 7 Mukaddimatı coğrafya ve tarih
- 8 Mukaddimatı hikmeti tabîfye ve kimya
- 9 Ziraat ve sanat ve hıfz sıhhat hakkında bazı mukaddimat
- 10 Araziyi ölçmek
- 11 Yükseklik ölçmek
- 12 Resim
- 13 Musiki
- 14 Jimnastik

Bir yerde kızlarla erkek çocuklar bir mektebe gitmez, mektebi vahid olmadıkça (sâl dâzeyl) nâmında pek küçük fukara çocukları için ayrıca mektepler vardır. Bunlar daima kadınların idaresinde bulunur. Muallime yahud rahibelere mahsustur.

Birde (avva uvva) nâmıyla yalnız rahibeler tarafından idare olunur mektebler vardır ki bunlar da yalnız okumak yazmak ve musiki öğrenilir. (badi-hevâdır) (Adult Apranti) nâmıyla mektepler de vardır ki gündüz çalışan çocuklar için geceleri açıktır. Biri 18 yaşından küçük ve diğeri büyük olanlara mahsus iki nevdır.

Birinci tahsil mekteplerini yalnız hocalara açabiliriz. İkinci derecede tahsil mekteplerini herkes açmaya muktedirdir: iyi hoca bulmak ve hükümetin göstereceği tertib tahsile riayet etmek şartıyla fabrika sahipleri bir hoca beslerler, çocuk işçileri okutmak için.

Belçika

Belçika'da tahsil bâdi-hevâdır. Lâkin mecbûri değildir. Mecbûri olursa fukaraya çocuğu için para vermek lazım geldiğinden bu usulu kabul etmemişler.

Belçika'da vesaiti tahsil Fransa'dan mükemmel ve serbesttir.

Ez cümle Fransa'da hoca olmak devletin izinine mahsus Belçika'da serbest cemiyetler vardır ki hocalık için berât verir. Herkes istediği zaman istediği gibi mektep açabilir.

Felemenk

Felemink'de hukuken tahsili icbarı değil lakin fîilen icbarı hükmündedir.

Çünkü bir fakirin çocuğu mektebe gitmezse hayır cemiyetleri yardım etmez. Bu kâide-i cebirden ziyade işe yaramıştır. Usûl-ı tahsil pek mükemmel bir tarzdadır.

İngiltere

Tahsil ve hocalık serbesttir. Her isteyen hoca olur mektep açabilir. Her istediği yolda usûl tehayyul ittihaz eyler.

Mekâtibin nezareti halka aîddir. Maârif nezareti yoktur. Lord Rusel icbârî tahsil için vaktiyle hayli ikdam edilse de kabul edilmedi.

1868' de olunan tahkik ve muayeneden anlaşıldı ki ümumen İngiltere'de yüzde otuz iki (%32) erkek ve yüzde 48 (%48) kadın imza koymak bilmiyor.

Cahil kalan takım ki fukara sınıfıdır.

Prusya

Tahsil mecburidir. Büyük Frederik 1793'de icbarı tahsil için bir kanun yapmıştır. Çocuğunu mektebe göndermeyenlerden cezayı nakdi âlınır.

Silziyade fabrikacılar kullandıkları çocuklar için bir mektep idaresine mecburdur ve usûlun pek çok te'siri görüldü. Mekteplerde okunan dersler Prusya'da başka bir tiptedir.

Almanya

Saksonya'da tahsili cebirdir. Çocuğunu mektebe göndermeyen babayı habs (hapis) ederler.

Hannover – ve Rotemberg – Bad – Saks Veymâr – Saks Kyburg, Gavta – Rasi Darmstadt – Nassau –Berevenzevik'te-12 Avusturya'da 14 yaşına kadar her çocuk mektebe gitmeye mecburdur. İsviçre'nin bazı şehirlerinde mecburi bazı şehirlerinde serbest tahsil vardır.*

---

* Tevfik Ebüzziya. (1290). Avrupa'da Mekatib. *Sâlnâme-i Hadika*, ss. 111 – 115.

FRANSA ÜDEBÂ-YI HÂZIRASINDAN BAZILARININ SERVETLERİ

Frank

600,000	Viktor Hugo (şâir meşhur)
1,800,000	Jörjsan (meşhur hikaye nuvis bir kadın)
8,600,000	Emil Du Jarden ²⁸³ (1)
400,000	Aleksandır Duma Febis ²⁸⁴ (2)
250,000	Âdemun Âbû
500,000	Alfones Kâr
570,000	Jul Janen
1,000,000	Adoluftur ²⁸⁵ (3)
1,000,000	Viktorien Sardou

(Mülâhaza)

Viktorien Sardou vaktiyle yani zamanı şebabında İstanbul'da bulunmuş ve hatta bâbı-âli tercüme odasında bir müddet devam eylemiş.

Mesela bu zat İstanbul'da Lisan-ı Osmaniyye'yi tahsil edibte devleti me'muriyetlerinde istihdâm olunmaya başlamış olsa idi, nihayet bir konsolos veyahud sefâret kâtibi olabilirdi. Bir sefaret kâtibinin ise müddeti ömründe alacağı aylık kaç bin kuruşa bâliğ olur ki cevabını hatta fevkalâde olarak hâsıl ettikten sonra bir milyon frank servete mâlik olabilsin? Memleketimizde en meşhur edebimiz Kemal Bey değil mi? Zamanımızda yazdığı yolda bir kitap veya yirmi beş satırlı bir mâkalesine muşabih on iki buçuk satırlı bir makale yazmaya kadir âdam var mı? Ya hal böyle iken müellifatından ne istifade etmiş? Nihayet bir kitabını üç ay içinde ikişer bin nüsha olarak iki kere tab ettirecek kadar bahtiyar olmuş. Mesela Fransa'da Viktor Hugo, Misarable nâmındaki te'lifini ibtidâ yüz yirmi bin nüsha bastırılmış. Takımını 27 franka sattığı halde neşrinin üçüncü günü akşam üzeri kendisi bile nüsha bulamamış !!! Bir sene içinde ikişer yüz ellişer bin nüsha olarak dört kere basılmış.

²⁸³ Lapurs – ve - labirte yani tabh ve hürriyet nâmında olan Fransız gazetelerinin müessisidir. Evvelkini alt yüz bin ikincisi bir milyon franka satmıştır. Ulum-ı siyasiye ve edebiyede meşhurdur.

²⁸⁴ Pederi olan Aleksandır Duma 245 cild ve 129 nev hikâye tanzim etmiş ve başkaları tarafından tanzim ve te'lif olunarak revacı için kendisine tahsis ettirilen dört yüz bu kadar nevi kitaba imza koymuş müddeti hayatında te'lifattan kırk iki milyon frank kazanmıştır.

²⁸⁵ Hala Fransız re'isi cumhuru olan Mösyö Tider

İşte fazail maârifle mutehalli bir kavmin üdebâsı böyle ve fazail ma'rifetten mahrum bir kavmin üdebâsı bu merkezde olur. *

---

* Tefik Ebüzziya. (1290). Fransa Üdebâ-yı Hâzırasından Bazılarının Servetleri. *Salnâme-i Hadika*, ss. 116 – 118.

TENÂSÜLÜN MÂNİALARI

Dünyanın her tarafında tenasül-ü tekessürden geri bırakan şeyler fennî servet ahabının tedkikat devir edvarına göre bir takımı mûcib bir takımı mânî iki sınıfa munkasım imiş.

Mûcibelerin birincisi havanın fenâlığı – ikincisi mahalle ve hanelerin pisliği – üçüncüsü hıfz-ı sıhhat esbabında kusur – dördüncüsü vücudu muhafaza edecek surette kimine dikkatsizlik – beşincisi muzır veya vücudu beslemez şeyler ekili – altıncısı fîsk - yedincisi îşret veya tütün gibi müfsidi mizac olacak şeyleri istîmalde ifrat -sekizincisi kaht ve gala’ – dokuzuncusu muharabât – onuncusu idare-i servetçe muzır veya kaîdesine mugayyer olarak ihtiyar olunan bir takım tedabir – on birincisi keder ve inkibad derun – on ikincisi çocuk düşürmek gibi esbâb-ı muharribedir. Bunlar îlel-i sâriye-yi tevlid eder. Yahud şiddetlendirir. Çocukların – neşv ve neması mânî olur. Büyüklerin kuvve-i hayatiyesini azaltır. Hâsılı vefiyyatı tezayüd nüfusda olan kânun tabiîyeye mukabele edecek bir dereceye getirir.

Mânilar ise îşret ve sefahete şiddeti inhimâk ve nev-i beşerin karma karışık bir halde ikametle birbirine teşabihi ve fahişelik ve teadüfi zevcat maddeleri oluyor ki bunlar dolayısıyla tevellüdü kesretten men ediyor. Mümkün olduğu kadar bunlardan hazır etmek efrâd-ı beşere farz-ı ayındır.*

---

* Tefik Ebüzziya. (1290). Tenâsülün Mâniaları. *Sâlnâme-i Hadika*, ss. 119 – 120.

AVRUPA HÜKÜMDÂRNİYLE VELİAHTLARI

Saltanat-ı Osmaniyye Padişahı

- Sultan Abdulaziz Han -

Veladet-i 1245

Veladetleri Almanya İmparatoru ve Prusya Kralı

1797 Birinci Keyum

1731 Veliahdı: Frederik Keyum

Avusturya İmparatoru

1830 Birinci Fransuva Jozef

1856 Veliahdı: Arşiduşes Jizel

İngiltere Kraliçesi

1819 Viktorya

1841 Veliahdı: Alivardor (Prens Daniel)

İtalya Kralı

1820 Viktor Emanuel

1844 Veliahdı: Prens Humber

İsveç ve Norveç Kralı

1829 İkinci Oskar

1858 Veliahdı: Oskar Gustav Adolf

Bavyera Kralı

1845 İkinci Lui

Veliahdı.....?

Belçika Kralı

1835 İkinci Leopul

Veliahdı.....

Portekiz Kralı

- 1838 Şarl Ferdinand
 1863 Veliahdı: Şarl Ferdinand

Danimarka Kralı

- 1818 Dokuzuncu Kristian
 Veliahdı Kristian Frederik Keyum Şarl

Rusya Çarı

- 1818 İkinci Aleksandır.
 Veliahdı: Aleksandır Aleksandoria

Saksonya Kralı

- 1801 Joanne Pomusan Mary Joseph
 Veliahdı.....

Felemenk Kralı

- 1817 Üçüncü Keyum
 Veliahdı .....

Yunan Kralı

- 1845 Birinci Jurij
 1865 Veliahdı Kostantin

Brezilya İmparatoru

- 1825 İkinci Bedru
 Veliahdı.....t*

---

* Tefvik Ebüzziya. (1290). Avrupa Hükümdâraniyle Veliahtları. *Sâlnâme-i Hadika*, ss. 121 – 124.

SEVÂHİL-İ OSMÂNİYEDEKİ TİCÂRET LİMANLARIYLA İSKELELER

Adriyatik Sevahilinde 3

Anti vari (yahud bar) derâc

Avlonya

Yunan Denizi Sevahilinde 2

Parga Preveze

Adalar Denizinde 6

Makarr-ı – eynuz – lâguz - kavala – selanik – vevelyu

Marmarada 9

Saray burnu – sebliyora – erkeley – tekfur dağı

Gelibolu – Bandırma – Gemlik – Mudanya – İzmit – (yahud dil)

Akdenizde 33

Trablurşarb - kandiye – haniye – retmu – istandiya suda – larnoka leymizus – zerdus – seyemi – seyray - halki – istamyali – telvuva-i – teygani – midilli – sâkıız – izmir - kuşadası – makri – Antalya – Mersin – İskenderun – Lazkiye – Trablus – Beyrüt – seyda – sur - aka – keyfa – yafe – İskenderiye

Karadenizde 11

Bergius – Balçık - Varna – Kostenca – Erkeli – İnebolu – Sinop – Samsun – Giresun – Trabzon – Batum

Bahr-ı Ahmerde 7

Yenbu – Cidde – Lihye – Sevakin – Mesu – Hadide – meha

Basra Körfezinde 2

Acil – Basra

KITAÂTI HAMSEDE BULUNAN HÜKÜMETLERİN DUYÛNU

AVRUPA

Yüz milyondan ziyade medyun olanlar.

Lira

İNGİLTERE	790,000,000
FRANSA	748,000,000
İTALYA	360,000,000
RUSYA	455,000,000
AVUSTURYA	306,000,000
İSPANYA	261,000,000
DEVLET-İ OSMANİYE	124,000,000

2,944,000,000

Almanya'nın iki imparatorluğu	35,000,000
Umûm Almanya Hükümetleri cemi'an	183,000,000

3,152,000,000

HOLLANDA	80,000,000
PORTEKİZ	64,000,000
BELÇİKA	27,000,000
YUNAN	18,000,000
MEMLEKETEYN	13,000,000
DANİMARKA	12,000,000

3,366,000,000

AMERİKA

HÜKÜMETİ MÜCTEMİA	433,000,000
BREZİLYA	67,000,000
KANADA	21,000,000
ÂRJANTİN	16,000,000
VENEZUELLA	14,000,000
PERU	13,000,000
MEKSİKA	10.000.000

3.87.000.000

ASYA

HİNDİSTAN	108.000.000
JAPONYA	28000,000

5.14.000.000

AFRİKA

MISIR	28.000.000
FAS	10.000.000
KAPTON	1,000,000

5,053,000,000

AVUSTURYA

UMÛM AVUSTURYA	38,000,000

5,91,000,000

Bu cetvelde Avrupa hükümetlerinin duyunu üç milyar üç yüz altmış altı milyon lira hesap olunmuş ise de üç milyar dört yüz milyon lirayı mütecavizdir. Ez cümle Devlet-i Osmaniyye'nin duyun-u ümumiyesi yüz yermi dört milyon değil daha ziyadedir. Bunun gibi hükümet sairenin de duyun-ı gayri muntazaması vardır.

Duyun üç milyar dört yüz milyon îtibar edilirse bunun için Avrupa halkının senevî 134 milyon lira faiz verdikleri zahir olur. (Tanzimat belediye namıyla şehir emanetlerinin bu derece faizi yine başka) şu halde tekmil Avrupa halkı iki yüz seksen milyon îtibar edilirse her âdam on iki lira bir semen borçlu olmak lazım gelir. Allah erbabı ziraate kuvvet hazırlayanlara insaf verir.*

---

* Tefkik Ebüzziya. (1290). Kıtaâtı Hamsede Bulunan Hükümetlerin Duyûnu. *Sâlnâme-i Hadika*, ss. 128 – 131.

AVRUPA DEVLETLERİNİN İTTİSÂ-I MEMÂLİKİ

- Rusya'nın Avrupa kıta'sındaki memaliği 5 milyon 333 bin 102
- İsveç ve Norveç memaliği 758 bin 509
- Avusturya ile Macaristan memaliği 622 bin 476
- Almanya memaliği 540 bin 302
- Fransa memaliği 528 bin 575
- İspanya memaliği 499 bin 763
- Devlet-i Osmaniyye'nin Avrupa kıta'sındaki memaliği 347 bin 33
- İngiltere 313 bin 675
- İtalya'nın 296 bin 13 murabba kilo metredir.*

---

* Tefik Ebüzziya. (1290). Avrupa Devletlerinin İttisâ-ı Memâliki. *Sâlnâme-i Hadika*, ss. 132.

AVRUPA DEVLETLERİNİN MİKDÂR-I NÜFÛSU

- Rusya'da 1867 tahriri nüfusuna nazaran 71 milyon 195 bin 346
- Almanya'da 1871 tahriri nüfusuna nazaran 41 milyon 56 bin 196
- Fransa'da 1866 da tahriri nüfusuna nazaran 39 milyon 594 bin 836 ²⁸⁶
- Avusturya ve Macaristan'da 1869 tahriri nüfusuna nazaran 45 milyon 904 bin 435
- İngiltere ve İrlanda 1871 tahriri nüfusuna nazaran 31 milyon 817 bin 108
- İtalya'da 1871 tahriri nüfusuna nazaran 26 milyon 816 bin 809
- İspanya'da 1870 tahriri nüfusuna nazaran 16 milyon 569 bin 331
- Devlet-i Osmaniyye'nin Avrupa kıt'asında tahminen 10 milyon 50 bin
- İsveç ve Norveç'te 1871 tahriri nüfusuna nazaran 5 milyon 957 bin 107
- Belçika'da 5 milyon 87 bin 105 nüfus ahâli mevcuttur.
- Belçika'da 173 Felemenk ve İngiltere ve İtalya ve Almanya'da 76 – Fransa'da 96 nüfusa bir kilometre araziye isabet etmektedir.
- Avrupa kıt'asında arazisine göre ahâlisi en az olan memleket İsveç ve Norveç'tir. Zira 6 nüfusa bir kilometre arazi isabet etmektedir.
- Rusyada 14 kişiye bir kilometre arazi düşüyor.*

²⁸⁶ Almanya'ya terk olunan esas Valoren eyaletlerinde mevcut olan 1 milyon 597 bin 228 nüfus bu miktarda dâhil idi değildir.

* Tefik Ebüzziya. (1290). Avrupa Devletlerinin Mikdâr-ı Nüfûsu. *Sâlnâme-i Hadika*, ss. 133 – 134.

AVRUPA AHÂLİSİNİN ELSİNE VE MİLLİYET CİHETİYLE SÛRET-İ TAKSİMİ

- Almanya ahâlisinin 37 milyon 436 bini Alman - ve 235 bini Fransız – ve 160 bini Vanuveza – ve 3 milyon 350 bini Lehli – ve 190 bini Çeh – ve 511 bini Yahudi'dir.

- Fransa ahâlisinin 34 milyon 330 bini halis Fransız – ve 1 milyon 100 bini Silet ve 370 bini İtalyan- ve 420 bini Felemenkli – ve 250 bini Bask'tır.

- Avrupa'da 28 milyon 150 bin nüfus İslavense – ve 94 milyon 900 bin nüfus Cermen (yani Alman) cinsine – ve 97 milyon 200 bin nüfus Latin cinsine mensuptur.

Şimendiferler

-Almanya'da şimendiferler 21 bin 121 kilometredir. 1 milyon ahâliye 514 kilometre isabet eder.

- Fransa'da 17 bin 666 kilometredir. 1 milyon ahâliye 483 kilometre isabet eder.

- Avrupa'da arazisine nispetle şimendiferi en çok olan memleket Belçika'dır. İngiltere ve Felemenk ve Almanya ve İsviçre ve Fransa birinci ve ikinci üçüncü dördüncü beşinci derecede kalır.

Hâlbuki müctemia Amerika'da işlemekte olan şimendiferler 100 bin 818 kilometre olduğundan 1 milyon nüfusa 2 bin 614 kilometre yolu isâbet etmektedir ki bu yolda Avrupa hükümetlerinin hiçbiri Amerika'ya müsabakat eylemez.*

---

* Tevfik Ebüzziya. (1290). Avrupa Ahâlisinin Elsine ve Milliyet Cihetiyle Sûret-i Taksimi. *Sâlnâme Hadika*, ss. 135 – 136.

ON BİR SENELİK VEKÂYİ-İ DÂHİLİYYENİN İCMÂLEN TÂRİHİ

Asakir-i Osmaniyye'nin elbisesi tebdil 1278 usûl-u askeriye tensik ve intizamı Avrupa devletleri usuluna tevfiik ve kânun askeri tanzim ve ıslah edildi. Askere mahsus olmak üzere vekayi ve fûnun harbiyeden bahis bir gazete ihdas olundu. Daire-i askeriye mücedde-i kargir inşa edildi. 1287

Umur-u bahriye hüsn-i hale ibsal ve kuve-i bahriye Avrupaca ikinci derecede sayılacak kadar tanzim ve tevsî ve zırhlı donanma teksir tersânede havuzlar desgahlar edevâtı ameliyeye mahsus fabrikalar inşa edildi.

Tophane ıslah ve îmalat-ı harbiyenin hüsn-i cereyanına fevkalgaye ikdam ve mahsusen tüfenk ve top fabrikalarıyla dökümhaneler icad edildi.

Memalik-i Osmaniyye malumatına mahsus olmak üzere bir sergi küşad edildi. 1279 – muvazene-i maliye neşr edildi. 1279 – destur tanzim olundu. Kaîme kaldırıldı. 1279 –

Evzan ve mukayes atike usul-u a'şâriye tahvil ve (sebestim mezik) kabul edilerek iğtişâş muamelat tadil edildi. 1287 –Mısır ve Elbistan hadyunami verildi. 1284 – Tunus ve Elbistan'ın usul veraseti tahvil edildi. 1288

Mekatib-i rüşdiye teksir ve mektep saltanatı tesis edildi. 1285

Mekteb-i tibbiyede bir mekteb-i mülkiye küşad ve tıp dersleri türkçeye tahvil olundu. 1288 – Beylerbeyi ve Çırağan sarayları kargir olarak bina edildi. Atik dârul-fûnun ikmal edildi. 1283 – yeniden bir maliye dairesi bina edildi. 1287 – Rusçukta ve Rum ilinin ekser mahallerinde – ve Anadolu'da temyur yollar temdid ve telgraflar capca ikmal edildi.

Karadağ te'dib olundu 1279 – cebel-i kozan dâire-i itaate alındı 1280 - asir ve necd feth edildi 1288 – Irak'ta bazı aşâir iskân edildi 1286 – Süveyş cetveli küşad edildi 1286 – Mısır'da Ankara'ya kaldırıldı 1278 – Eyalet-i münasib surette taksim ve daireleri tevsî olunarak vilayet nâmı verildi. Nizamâtı îlan olundu. 1284 – Tuna'da vilayet namına gazete ihdas edildi 1282 -İstanbul'da tıramvay icad ve teymur köprü inşa edildi 1288 -Capca sokaklar tevsî ve tanzim Bab-ı âlinin ve eski sarayın suru hedm edildi. Geride de isyan zuhur ederek bertaraf edildi. – Yunan'a îlan-ı harp olundu 1285- Belgrat kalesi Sırp emaretine terk edildi 1283.

Mısır'a Prusya'ya 1278 – Avrupa'ya seychat humayun vukû buldu 1284 – Fransa imparatoriçesiyle Avusturya İmparatoru ve Avrupa hükümdarları azayı hanedandan bazı zevat İstanbul'a seychat eyledi 1286 – bankalar küşad edildi.

Şuray-ı devlet teşkili muhakim islah edildi 1284 – maârifi nizamnâmesi tanzim ıslahane tesis mahbus-u umûmi bina ve mahbusiyenin sanatlarıyla meşgul olması usulu ittihaz edildi. Vilayette umumi meclisler teşekkül edildi.

Me'murin mülkiyenin üniforması tebdil edildi 1278 – Nişan Osmanı icad edildi 1278 – Amerika'ya sefiri izam edildi 1284 –

Kel'a ve istihkâmât tamir ve tahkim ve Erzurum ve Kars hududunda tarz-ı cedid üzere istihkâm inşa edildi. Mekatib-i askeriyenin usûl-i tedrisesiyesi islah ve erkânı harb zabıtanı teksir ve mekteb-i harbiyeye Hıristiyan şâkird kabul edildi.

Gayri resmi gazeteler ve fûnun ve uluma mahsus risaleler zuhur eyledi.

Yeniden iki nev-i türkçe huruf ibda edildi. Kanunu medeni-i İslâm Lisan-ı Osmaniyye'ye tercüme edildi.*

---

* Tefkik Ebüzziya. (1290). On Bir Senelik Vekâyi-i Dâhiliyenin İcmâlen Târîhi. *Sâlnâme-i Hadika*, ss. 137 – 140.

BİR SENELİK VEKÂYİ-İ SİYÂSİYYE DÂHİLİ

Devletlü Mustafa Fazıl Paşa hazretlerinin Divan-ı Ahkâm-ı Adliye riyasetlerinde mehakim nizamiye te'sis edildi. Ermeni Katoliklerin bitariki intihab etmelerine müsaade ve Hasan Efendi İstanbul'dan tard ve Bulgarlara eksarek nasb olundu.

Tütün reji altına alınarak 400 bin lira bedel seneviy mukabilinde Hristaki Efendi ile şerik-i zarifiye ihale olundu. Hazinece menfâat kasdıyla bir hayli tenkihat icra edilse de ittihaz edilen usulun sekâmeti me'mul olan faideyi hâsıl etmedikten başka sebep olanlar hakkında nefreti ammeyi mûcib oldu. Islahat komisyonu nâmıyla bir meclis akd edilerek tenkihata müteallik mevaddiy müzakere ve tenkihata uğrayarak açıkta kalmış olanları me'muriyetlere ta'yîne me'mur edildi.

Şûrâ-yı Devletin beş dairesi dâhiliye ve tanzimât nâmıyla iki daireye kalb edildi.

Mahkeme-i merkeziyye nâmıyla Selanik, İzmir, Amasya'da acayip birer mahkeme açılarak bidayeten temiz istina fûruat davaya me'mur olundu. Rum ile teymur yolları muteahhidi hıraşla olan mukavele fesh ve taraf devletten işтира olundu.

Usûl-i vilayat teşviş ve nazar velat ile küçük büyük kâffe-i me'murin hemen kullu yevm azl ve tebdil edildi. On milyon liralık istikrad akd edildi. Mithat Paşa sedarete ta'yîn oldu. (25 câ) Hüseyin Avni ve Muhammed Rüşdü ve İsmail Hakkı Paşalar zabtiye müşiri esbak Hüsnü Paşa ve Emin Bey mazharı af olarak İstanbul'a gelmelerine müsaade olundu. Vilayat-ı usûl-i î'ade ve ibka ve me'murin te'min ve ruji fesh olunarak emaneten inhisare alındı.

Mısır'da muâhedât ecnebiye lağv olunarak muhakim tanzim olundu.

Memleketeyn emareti tarafından nişan icadına müsaade talep ve istid'a edilse de kabul olunmadı. Islahat komisyonu dağıldı.

Paris sefiri Cemil Paşa hariciye nâzırı nasb olundu. Mahkeme-i kebir merkeziye nâmıyla dışarılarda açılan mahkemeler lağvedildi.

Buhara hâkimi için sefir Abdulhayy Efendi yed'iyle nâme-i humayun irsal edildi.

Rum ile şimdi vefir hisselerinden Almanya'da 880,060 hisse satılığa çıkarıldı.

Me'adin ve orman idaresi bir nezaret haline konularak Rüşdü Paşaya ihale olundu.

Cemil Paşa, Kırım'a Rusya imparatorunu selamlamak üzere gönderilerek avdette vefat eyledi.

Halil Şerif Paşa hazretleri hariciye nezaretine ta'yîn buyruldu.

Kolaçına'ya hücum eden 3000 Karadağlıdan dolayı Bâb-ı Âlî Karadağ beyine telgraf çekerek mütecavizlerin te'dibini emretti.

Rusya grandükası Nikola İstanbul'a geldi.

Çin, İslâm padişahzadelerinden Hasan İstanbul'a geldi. Mithat Paşa azl Rüşdü Paşa sadrazam oldu. (16 şa'ban)

Sırp hariciye müdürü şûrâ-yı imtidada Izvornik kalesi hakkında Bâb-ı Âlî ile muhabere eylediğini beyan ettiği şây-i olsa da Bâb-ı Âlî bu şâyîâyı resmen tekzib eyledi.*

---

* Tefkik Ebüzziya. (1290). Bir Senelik Vekâyi-i Siyâsiyye Dâhili. *Sâlnâme-i Hadika*, ss. 141 – 144.

MEBÂDÎ-İ FUSÛL-İ ERBAA

Faslu rebî sephar Perşembe 20 Mart 22 muharrem sayf – yaz cumartesi 21
Haziran 22 rebî 3 harif – güz Salı 23 Eylül 1 şa’ban şitâ kış pazartesi 22 kanun o 2 zi-
l-ka’de

İMTİDÂD FUSÛL-İ ERBAA

Bahar	92	gün	21	saat	16	dakika
Yaz	93	gün	13	saat	58	dakia
Güz	89	gün	5	//	47	//
Kış	89	gün	3	//	61	//

HUSÛF VE KUSÛF

Husuf külli 12 Mayıs ve 14 rebi-ül evvel
Kusuf cüz-i 26 Mayıs ve 28 rebi-ül evvel
Hüsuf külli 4 teşrîn-i sâni ve 13 ramazan

İHTÂR

Bugün frengi dediğimiz şühûr-i şemsiye ki şühûr-i İslâmiyyedir nâmına ferengi değil celâli deniyor. Nitekim takvimlerimizin balâsında da musarrahdır. Bu cihetle sahih ve salim celâli dururken müşevveş ve sakim rûmî kabul edilemez isteyenler hesabını ona uydurabilirler. Yani 12 gün tenzil eyledikleri halde mesela nisan Frenginin biri mart rûmîyenin yirminci salı günü olduğunu anlarlar.*

* Tefîk Ebüzziya. (1290). Mebâdi-i Fusûl-ı Erbaa. *Sâlnâme-i Hadika*, ss. 145 – 146.

TARİH-İ CELÂLÎ ÜZERİNE MALÛMÂT

(465) sene-i hicriyesinde câlisi taht-ı Selçuk-i olan Sultan Celâleddin Melik şah asrında Devlet-i İslâmiyye'nin daire-i servet ve mekneti ziyade tevsî ve ulûm-i hükmiye pek çok terakki ederek bazı ıslahat ve tadilata teşebbüs olunduğu sırada resd emirine dahi îtina olunup (467) sene-i hicriyesinde Sultan Celaleddinin veziri meşhur Nizamül-mülk ehli heyeti cem ile lede-l müzakere şemsin burc hamele-i naklı günü nevrûz îtibar ve (468) sene-i hicriyesi nevrûz-i mebde-i takvim cedid ittihaz kılındı ve resd-i cedid tertibine mübaşeret ile hukemayı âsırdan Ömer-el Hayyam ve Ebu-l Muzaffer ve Memun vasıtası ve Muhammed Hazan gibi huzzakı müncemin bu emrin temşiyetine me'mur oldular ve Ömer-el Hayyam ve Abdurrahman Harisi ile sair hukemayı âsır (471) sene-i hicriyesi Ramazanın onuncu gününden îtibaren mücedde da bir tarih-i şemsi ve zat ile tarih-i celâlî tesmiye ettiler ve bundan feresin eski esâmi-i şühûrunu istîmal eylediler. Fakat kadim ve celâlî deyu fark ettiler. Mesela ferverdine celâlî vardır. Beheşt kadim vardır. Beheşt celâlî dediler ve bir veche bâla bir vakitten beri kebîse terk olunmuş ettikten o sene şemsin burc hamele tahvili ferverdinemah kadimin yirmi sekizinci gününe müsadif olmaya onu evvel ferverdinemah celâlî kılıb evvel yirmi sekiz günü kimse îtibar eylediler. Ve şemsin huttan hamele kable nisf-ı nehar naklettiği gün ki nevûz-i sultani tesmiye ettikleri gündür. Onu sene başı îtibareylediler. Zira sene-i şemsiye-i hakikiyeye mebde-i ittihazına münasib olan senede dört gün yani bir veche bila iki tesavi-i leyl ve nehar günleriyle etvel ve ekser eyyamı olan iki gün olup ancak yevmi îtidal rebî mevalide sülûsay-i nisbetle yevmi devlet gibi olduğundan onu mebde-i sene îtibar eylediler. Bunun seneleri bir veche bila sene-i şemsiye hakikiye olmaya üç senesi üç yüz altmış beşer gün îtibar olunup dördüncü senesi kimse olarak üç yüz altmış altı gün olur. Fakat her yedinci defa ki kebîse beşinci seneye te'hîr olunarak yüz otuz senede otuz iki defa kebîse olacak iken otuz bir defa olup bununla yüz otuz senede fark edecek bir gün dahi kapatılır kaldığına bunun seneleri seneyyin-i şemsiye hakikaten olarak bunda adedi eyyam îtibarı maksudu bizzat olmayıp her yevmi îtidal rebî-î sene başı olacağından gün hesabınca vakî olabilecek galat ve hatanın buna tesiri olamaz.

Elhasıl tarih-i celâlî tamamıyla fennî heyete muvaffak olarak tertib olunmuştur. Binaenaleyh şimdiye kadar ümem-i salifede ittihaz olunan tarihlerin en

doğrusudur. Fakat mademki bilad-i İslâmiyye'de bir tarihi kameriyye-i hicri müstameldir. Bu tarih-i celâlînin dahi vaz'ı senesi mebde-i itibar olunacağına sene-i hicret nebeviye buna da mebde-i itibar olunsaydı daha münasib olurdu.

Gelelim şühûr-i celâlîyenin beyanına bazıları adedi eyyama nazar etmeyi şühûr-i şemsiye-i hakikiye olmak üzere her burcu bir ay itibar ettiler. Bazıları dahi teshili hesab için ayları otuzer gün itibar edip fazla kalan beş veyahud altı günü dahi âhir seneye ilave eylediler. Bu itibara göre târih-i celâlîyenin seneleri şemsi hakiki olduğu halde ayları şühûr-i şemsiye ıstılâhiye olmuş oluruz.*

Takvimü'l Edvar

Li - Cevdet Paşa

---

* Tefik Ebüzziya. (1290). Tarih-i Celâlî Üzerine Malûmât. *Sâlnâme-i Hadika*, ss. 146 – 149.

BEŞİNCİ BÖLÜM

SÂLNÂME-İ EBÜZZİYA

H.1296/ M.1879

BİR KİTABA BİR MUKADDİME LÂZİM İMİŞDE

Malumdur ki herkes her hareketini bir maksada vusul için ihtiyar eder. O maksat ise yüzde doksan dokuz îtibariyle menfaat-i şahsiyedir.

Ya bir insan menfaat-i şahsiye sâikasıyla bir eser te'lif veya neşr ederse ma'yubimi olmak lazım gelir.

Hele neşr olunmuş bir kitaptan müellifinin veya neşrinin istifadesi halkın veya tabiri diğerle o eseri okuyanların hâsıl edeceği faide ile tabîî mütenasiptir.

Müellif veya neşr mesela pireotu satar gibi sırf adam aldatmak için bir eser meydana korsa bir kere ve belki iki kere birkaç kişiyi aldatabilir. Lakin bu seyyie yalnız basmacılıkta değil dünyanın her sanatında câridir. Şunu demek isterim kâh: her sınıfta her bir sanatta şarlatan zuhur eder. Fakat o sanat sayesinde yaşayamaz bir âdamın bir sınıfında bir sanatta devam etmesi sattığı şeyi alanlara ettikleri fedakârlık kadar istifadeye mucib olunmasıdır.

Galiba hükmiyata giriştik! Meramımızı daha açık söyleyeyim ammenin nazarına bir kitap arz olunursa o kitabın okuyanlarca istifadeye ve hiç olmazsa eğlenceye mucib olması tabîî sahibi eserin istifadesini te'min eder. Yani kitabı makbul olunca satılır. Satılınca sahibinin masrafı çıkar. Hatta koynuna birkaç kuruşta girer.

Harikten biri iddia etse ihtimal kâh inanmazsınız! Fakat size ben haber vereyim kâh her müellif kitabını yalnız kendi faidesinin te'mini için yazar ama faideden faideye fark var. Dünyada şahıslar gördüm, kâh faideye şan ve şöhretten yahud namından veyahud sırf hamiyetten veyahud huzuru ilahide ibra-i zimmetten veyahud terakki-i hikmetten ve hatta tehârri-i hakikatden îbaret ad ederlerdi.

Vicdanlarınca maaşuk-i âlem-i beha bildikleri timsali ârzu neyse ona karşı – cihan varsa ancak güne zatından îbaredir! – diyerek faidelerini de pek çok zaman zarar eder. Pek az zaman istifade edebilir. Bir meslek mütesellibaneye hasreder.!

Zamanımızdan bahse ne hacet tarihlerde Sokrat'ı, Eflatun'u, Aristo'yu, Çiçero'yu, İbn-i Sina'yı, İbn-i Rüşd'ü (mucibi taciz olmamak için uzatmayalım) milletimizde bir köye Katib Çelebiyi, Gelenbevi'yi görüyoruz. Zamanımızda merhum Şinasi de vardı. Daha başkaları da bulunabilir. Evet! meraklı ve merakı ne kadar kuvvetli ise mezeyat-ı muhibeside o kadar kuvvetli bazı adamlar vardır. Fakat iddia olunur ve ispat da edilir ki o adamların yüzde doksan dokuzu (%99) yine şaz kabilindedir. (şazlar ise kaîdeyi te'yid eder. Fakat hiçbir şazdan kaide teşekkül etmez.!))

Bendeniz o şazlardan veya açık tabir ile müstesnalardan ma'dud değilim hatta ma'dud olmak da istemem. Çünkü gördüğüm müstesnaların şazların yüzde değilse nihayet -ül nihayeye onda biri doğru ve yüzde doksan dokuzu değilse lâ akall onda dokuzu bu kitabı yazanlardan, tertip edenlerden, bastırılardan, basanlardan ve hatta sokaklarda satanlardan ziyade menfaat-ı şahsiyesine hizmetkâr olduğu halde – efendisinin elbisesiyle hırsızlığa giden uşaklar gibi – mukalledlik sayesinde halka büyük görünmek isteyen mahlûkattır. Ma'mâfih maksatlarını açıktan açığa söyleseler kendilerini taayyib etmeye mahal olamaz. Çünkü bir mevki istisnada bulunmaktan ise bir kâide silkinde bulunmak elbette daha hayırlıdır.

Hakikati halde bu değil midir? Farz olsun ki ben müstesna imişim! Üç yüz sene sonra gelecek veya tabir sahihiyle lazım olacak şeyleri keşfe muktedir imişim! O fikir ile o meslek ile neşriyata girişsem zamanıma, ihvanıma ne faide verebilirim? İhtimal ki eserlerimi kütüphaneler içinde ararlar. Fakat şimdi okumazlar. Öyle değil mi?

Ya mukalledlerden isem !..... Ya şimdi yazdığım şeyleri bile okutmaya muktedir olmadığım halde (müstesna) lar güruhuna dâhil olmak istersem !.....Hem kendi menfaatime hem haklın menfaatine ne kadar hizmet edebilirim.

Herkes bilir ki umûma arz edilen hizmetlerin umûmi, menâfi-i şahsiyenin bir noktada tecemmuû ile hâsıl olur. (umûmdan Murad 1,500 sene sonra gelecek umûm değil !)

Şurasını te'min edeyim ki bir adam çıkarda filan muharririn filan kitabından umûma ne güzel hizmet hâsıl oldu der ise inanınız! Fakat bir adam filan müellif filan

kitabını mücerred-i umûme hizmet için yazdı derse kolaylıkla inanmayınız! İnanınız ki o adam İbn-i Sina veya hiç olmazsa Şinasi kudrette bir adamdır!

Hâ unutmayalım! Halka faide eder. Yahud kendi şöhretine bâîs olur îtikadıyla kesesinden para harç ederek vezinsiz şîirler manasız nesirler neşrettiren zatlar da bulunabilir. Onlar ise benim aradığım şazların aşağı tabakasına düşenlerdir.

(Lütuf buyrulsun da bendeniz geceye aydınlık veren mehtaba ima ile lakırdı söylediğim sırada ateş böcekleri hatıra getirilsin !)

“ Bir mühendis çıkıp iki deryayı birbirine ilhak eyliyor. Yine bir başka bir mühendis dağları delerek arabaları imrar ediyor. Bir mühendis de okyanusu âşarak iki köşveri birbirine ilsak çalışıyor. Bunlar umûma hizmet değil midir.? mi demek isteyeceksiniz.

Hayır, menfaat-i şahsiyeye hizmet içindir diyeceğim. Çünkü menfaat-i şahsiye menfaat-i umûmiyeden mukaddem olmamış. Yani Mösyö Lespis gördüğü hizmetin birkaç yüz misli bir menfaat hesap etmemiş olsaydı size gelip, Süveyş çöllerini açmak değil yerinden bile kıvıldamazdı. Çünkü Mösyö Lespis, İbn-i Sina yahud Nevton değildi. Olsa bile teşebbüsü milyonlarla altına muhtaç olduğundan kendi kendine icra ettiremezdi. Menfaat-i şahsiyesine hizmet için iş arar âdamlar buldu. Onlar kuvvetiyle hem onların menfaatine hizmet etti hem kendi menfaati hâsıl eyledi. Fakat vücuda gelen menfaatlerin en büyüğü umûm insaniyete aîd oldu.

Keza Jermanu alıp tüneline öyle kudret-i şahsiyesiyle açmaya muktedir olsa idi; köstebek gibi yerin altında dolaşmayı dilenci veya tabir-i sahihle hayır dilenci tarzında ötekinden berikinden bir menfaat mahsuse mukabilinde bir menfaat-i umûmiyye için para istemeyi ihtiyar eylemezdi. Hatta Jermanu farz ediniz ki Ferhat'ın ihfadından olsun da onun için kulenin ile dağ yarmaya merak eylemiş bulunsun! Ferhat'ın da eğer nakl olunan hikayatı sahîh ise – işte menfaat-i şahsiyyesi var imiş. Yani şirini severmiş !.....

Manş denizi üzerine köprü kurmaya tasavvur eden mühendis meşhur (Buta) veya taht el bahr tünel yapmak isteyen zat dahi aynıyla berikiler gibidir. Yoksa bahr-ı ahmerle bahr-ı sefid talik ederse Hind seferlerince emniyet ve kurbiyyet alıp dağları sekab edilirse iyab ve zehabca ehveniyet ve sühûlet kaleden devire köprü uzattılar. Veya tünel açılırsa mevaridce sür'at ve selamet hâsıl olur diye hiç kimse düşünmez. Zira bir gün garbda fûnun ve maârif hasbeten lillahi sahib-ul hayrat olmak için tahsil olunmuyor. Belki herkes kabiliyeti fitriyesi ve muktesebâtı îlmiyesine muvaffak iş görerek menfaat-i şahsiyyesini te'min ve muhafaza maksadıyla çalışıyor ki her

fikirde sa'y ve iştigale bu temayül mevcut olduğu için menafi-î umûmiyye kendi kendine hasıl olup gidiyor.

Vâkı'a hasbeten lillahi veya haseb-el insaniye maârifle iştigal edenler pek çoktur. Hatta diyebilirim ki Süveyş cetvelini açmak kaleden duvara köprü atmak veyahud tünel kazmak ra'yanede bulunan zevat eğer ra'iyanelerinin umûm înde makbul olacağını bilseler belki o kadar büyük bir maksada hizmet edip de insaniyetin evliyayı niâmı defterine yazılmak için bir kura' etmekle kanaat ederek tasavvur ettikleri inşaat fevkaladenin amelesi sırasında bulunmayı kendileri için medar-ı iftihar addederlerdi. Ma'mafih insaniyet o halde değil! Burada kimse Şinasi'ye matbaacı gördükçe yanına gidip de ders okumak istemedi! Lespesi de kimse Fransa'da mâi gömleği zincir kıyafetinde görmüş olsaydı, Süveyş cetveline değil hatta ufacık nehir binende yarım saatlik bir cetvel açılacağına dair söyleyeceği sözlere tabî der ki delilin nazarıyla bakardı!

Ne hacet! Bir tiyatroyu göz önüne alın! O bir garip temaşagahdır ki size pek çok hafâyâ arz eder ibtida gözükererek önüne bir perde çekmişlerdir ki enva-i tesavir eyler. Siz o resmi görür hayran olursunuz! Hâlbuki resmi resim gibi gösteren arkasında yanan ziyalardır. Velev ki perdede resim olsun! Yine "bakalım şu perdenin arkasından ne çıkacak? Derseniz! Hayran hayran etrafınıza bakınırsınız!

Perde açılır açılmaz karşınıza Avrupa'nın bundan üç yüz yıl evvel yaşamış köy evlerinden, kalelerinden bir şey çıkar. Görmediğiniz kıyafette adamlar, kızlar görünür. Şişe içinde bir kesilmiş kafa gösterirler. Adını "Ahzesar" korlar. Bir fahişeyi bir katil ile evlendirebilirler. Gözünüzün önünde kendini hasretle öldürmüş bir diğer fahişe görür eyvah dersiniz. Velev ki bir perde daha manzarınız olsun ki içinde! : gözlerini boyamış olan o kudretli ressamın maârifetine nazire göstermek için tiyatrocun da senin gözlerini kamaştırmak maksadıyla birçok pareler feda etmiştir.

Sakın yanlış tahmine düşüp de bu perde mesela bizim Kuleli Agop'un tiyatrosundadır. Kıyas etmeyin! Benim arz ettiğim misalin en küçük misali Beyoğlunda bulunan gerçeğe yakın yalancı tiyatrolar veya tabir-i aherle açık saçık ehl-i perde tiyatroculardır.

Şimdi ben sizden, siz benden şurasını anlamak istiyoruz ki acaba menfaat-i şahsiyye olmazsa o perdeyi resm eden adam eline fırçasını alır mıydı; o tiyatroyu idare eden adam menfaat-i şahsiyyesini düşünmeden işine girmez miydi; Yahud girer miydi; o tiyatroya oyun veren adamlar mutlaka oyunlarını menfaat-i şahsiye için mi verdiler?

Siz bana ben size kolay meram anlatabiliriz. Arada menfaat-i şahsiyyeden başka bir şey yoktur. Yukarıda söylemiştim; menfaati şahsiyyenin nev-î vardır. Anlaşılır ya şimdi sizin söylediğiniz şeyleri de düşünelim.

Evvela o perdeyi nakş eden adamlar elbette menfaat-i şahsiyyelerini düşünürler. Çünkü! Bir tiyatro perdesi neşretmek insaniyete hizmet etmeye vasıta olamaz.” demişlerdir. Çünkü tiyatro perdecileri Behzad yahud Refaîl olamaz.

Bir tiyatroya menfaat-i zatiyesini düşünmeksizin müdür olanlar vardır: Fransa’da zamanın reisi el-vükelası! “Rişelyo, İngiltere’de “Şireyden” gibi fakat onların da menfaati vardır. O menfaat ise şan ve şöhret menfaati idi. “Rişelyo’ yaptırdığı tiyatrodaki “korney” denilen şâirin eserlerine rekabet etmek “Şireyden’ ise iltizam ettiği tiyatrodaki Şekspir’in oyunlarını meydana çıkarmak maksadıyla uğraşırlardı. Binaenaleyh ikisinin hareketi de yine menfaat-i şahsiyyelerine hizmet etti.

Tiyatrolara oyun verenler eğer mücerred tiyatro yazmak için oyun verseler her milletin en meşhur şâirleri gibi oyunculukta, mahbuslukta, menfilikte, can verirler. Menfaat-i umûmiyyeye vaktiyle zamaniyle hizmet etmek için yazı yazmış tiyatro müellifleri Avrupa’da milyonlara malik oluyorlar. Hatta bizim memlekette bile geçinebiliyorlar.

Şaz yahud müstesna olan zevâta dahi ihtar ederim ki mümkün olursa mevcut bulunan ihvan-ı vatanın saadetine çalışmak istikbâlin azametiyle uğraşmaktan hayırlı olur.

Yukarıda defeatle tarif olunan şazlar, istisnalar kabilinden olmadığı halde ekser muharrirler bizim memlekette, dahi Avrupa’da olduğu gibi, eserini yalnız menfaat-ki şahsiyesi için yazar. Fakat o menfaat-i şahsiyyeden umûm dahi müstefid olur.

Çünkü (benim îtikadımca oğlumun oğlunun oğlu ‘ Dekart’ meziyetinde bir adam olmaktan ise kendimin kendimini kendi arkadaşlarımla ufacık bir Şinasi olmaklığımız daha hayırlıdır.)

Benim menfaat-i şahsiyyeden umûmun müstefid olacağına söz söylediğimi acayip görüyorsunuz? Garip bir şey! Ben herkesi ma’hûd Sadrazam Damad İbrahim Paşa veyahud o kabilden bir Paşa olsun da bir devleti batırsın. Kendi rahatıyla, ikbaliyle, konağında otursun demiyorum. Herkes umûma hizmet etsin. Tabi umûm dahi velev beşer onar para ile olsun kendine hizmet edenlere hizmet eder, demek istiyorum.

Anlatabildik mi efendim! Daima cemîyetin içinde bir adamın menfaati her adamın menfaati ile beraberdir. Yani beraber gider. Sen bana günde birkaç kuruş verirsen hizmette bulunurum; vermezsen hizmette bulunacak başka adam ararım. Onun gibi satın alacak adam bulursam kitap yazarım, bulamazsam başka işe girerim.

Yinemi aksini iddia ediyorsunuz? Pekâlâ! İşte kalemle îtiraf ediyorum ki bende istifademi te'min için hepimiz mizacına hizmet etmek istiyorum.

Hatta içinizde bazılarının “şu muharrir ne kadar doğru söylüyor. Hakikat halde öyle değil mi ya? Bu âlem bir pazarlık âlemidir. Herkes birbirinin gafletinden istifade etmek ister. Aferin muharrir! Şimdiye kadar kimsenin söylemek istemediği bir hakikati pervasızca meydana koydu,” diye vicdanının dırlanmaya başladığını işitiyorum.

Sus! O kadar lakırdı söylemek senin vicdanına düşmez? Doğru sözü benden dinle! Yine tekrar ederim: dünyada her ne görürseniz menfaat-i şahsiyye ilcasıyla vücuda gelmiştir.

Bazı müelliflerin “ bahusus zamanımızda halk için on beş veya yirmi bin satır yazı yazdım diyenlerin” tafra fûruşluğuna asla aldanmayın! Bir hokkabaz el çabukluğuyla sizi nasıl iğfale çalışır ve muvaffak olursa, bir müellif de safsatasıyla sizi aynı onun o gibi iğlaf etmek ister.

Yukarıda birkaç keredir anlattım ya müstesnalar zati müstesna müstesna mukallidleri yani maymunlar aaah o müstesna maymunlardan bahsetmeye beni mecbur etmeyiniz..... Onlar .....

Müellifler protestomu eder dediniz? Müzevver bir davayı deruhte edecek pek çok avukat bulunabilir. Fakat istimal edecek bir mahkeme tasavvur olunamaz ki pervam olsun!

Bilir misiniz ne düşünüyorum hala bir takımınız “ bu adamda bu yolda bir mukaddime ile halkın gözünü açarak yine umûmun istifadesine başka bir yolda hizmet etmek istiyor.” Demekten bir türlü kendini alamayacaktır.

Teşekkür ederim! Bu fikirde bulunanların zannı hakikatı haldir. -Şu kadar var ki ben müstesnalardan değilim hele müstesna- mukallidliğini yani maymunluğunu asla kabul etmem. Faideciliğe, kaîdeciliği, oldukça tercih edenlerdenim. Faidemi arayacağım. Fakat kaîde yani herkesin faidesi dâhilinde arayacağım. Tabiri diğerle herkesi faidesinden haberdar etmekle arayacağım. Herkese zararını faide suretinde göstermekle aramayacağım. Herkese zararını faide suretinde göstermekle ararsam, merhum Reşid Paşa'nın dediği gibi herkes mecnun

olmadığından tabî benim faidemde hâsıl olmaz. Çünkü umûmun ezrarına çalışmış olurum.

(Lakin umûmun içinde bazı müstesnalar var ki yine kendileri gibi müstesnaların halkı ahlaken ezrar eden eserlerini kemal-i tehalük ve şegafle alıp okuyorlar. Fakat okuyanlar da yazanlar gibi hem müstesna hem mahdud iktida ederse, eserlerden müessirlerin de haber verebilirim. Müessirleri ise ta'yîn müşkil .....)

Ne yalan söyleyeyim bir meselede menfaat-i şahsiyyemi her şeyden ziyade düşüneceğim. Yani menfaat-i şahsiyyelerini her şeye tercih etmek ister, bir sınıfın halinden pek kolaylıkla bahs edemeyeceğim..... Eee haydi bahsederim bu da hakikat yoluna feda olsun.....gazeteciler !.....gazetecilerden bahs etmek istiyorum. Pek ziyade aleyhilerine düşersem ihtimal ki kitabımı îlan etmezler. İsterlerse îlan etmeyiversinler. Sevenler ben halkın menfaatine hizmet ediyorum. Halk da beni kendi menfaatinden berhüdar olmak için gazetecilerin î'anesine muhtaç etmez sanırım. Temiz para on kuruş verir yine kitapçığımı îlan ettiririm.

Gazeteciler arasında da müstesnalar vardır. Hatta içlerinde bulundum. Fakat yukarıda söylemiştim. Ya ben o mahlûkattan değilim.

Söz onlara intikal etmişken şu hakikatı olsun söyleyeyim: dünyada gazeteciler kadar riyayı hakikat kalıbında istedikleri şekil ve surette dökmeye muvaffak olmuş bir sınıf daha yoktur. Bu mahlûkun nasıl şeyler olduklarını bilir misiniz? Yanlarına varacak olsanız vatani muhabbetten, milleti gayretinden, maârif taraftarlığından dem vururlar. Gazetelerini ele alsanız bu türlü mev'izelerin karşı alaya çıkacak kadar kuvvetlerini görürsünüz hele bir kere daire-i mahremiyetlerine giriniz de bakınız !..... Gayret-i cerr-i menfaat cem-î nukuddan îbaret mi değil mi o zaman anlaşılır.

İçinde müstesnaları vardır. Hem cidden müstesna Şinasi'yi düşündükçe gazeteciliği tezyif etmekte insana teeddüb geliyor. Fakat.....

(Fakat bir vakitten beri gazetecilikte turunu değiştirdi. Çünkü riyayı hakikat kalıbında dökmek için mev'izelerini – Allah'ın gazabını, cehennemini, arafını, ûkûbâtını, zebânilerini felanlarını tarif ile müstem'alarını müteessir etmek isteyen vâîz efendiler gibi - halkı endaz edecek bir yolda irad ediyorlar. Fakat bu da "müstesna" ların aşağı tabakasının edna kısmına dâhil olanların eseri sun-idir.)

Bir takımınız bizzat gidip görmekle bir takımınız da lisan-ı aşına olmakla bir kısmınız da şu iki sınıftan iltikat ettiğiniz malumat ile garbiyyûnın neşri maârifde gösterdikleri mahareti anlamışsınızdır. Fakat içinizde garb lafzını bilenler var ise de

neresi ve garb ahâlisî kimler olduğunu bilmeyenler bilenlerden elbette çoktur. Tarif edelim: garb güneşin battığı yere denilmiş; Amerika'nın garbı Asya olduğu gibi bizim garbımızda Avrupa'dır. Garb âhalisi bir yerin şarkında veyahud garbında bulunanlara demezler. Medeniyet ve maârifeti dünyaya neşr eden ve neşr etmekle çalışan Avrupa garbilerine derler. Eshab-ı medeniyeti Avrupalılar yahud Frenkler lafzıyla muarref görmek îtikadında bulunursa gözü pek büyük hata edersiniz. İspanya'da köylüler ve hatta şehirliler vardır ki İran'da Tahranlılardan değil hatta Belucistan tarafında bulunan köylülerden cahildir. Rusya'da âdam bulabilirsiniz ki Allah'ı (hâşâ) Kırım muharebesinde mağlup olan İmparator Nikola'dır zanneder!

Avrupalı veyahud âlem-i medeniyet dediğimiz yerlerin halkı İngilizler, Fransızlar, Almanlar, Belçikalılar, İskandinavlar, İtalyalılar, Portekizler hususıyla İsviçreli ve daha pek canımız isterse Amerikalılardır. (Amerika hükümeti mütefekkası her vakit medeniyetçe Avrupa'ya ilhak edebiliriz. Hatta âlem-i medeniyetin birinci parçası orasıdır.) Bu âlem-i medeniyetinde her gün bin türlü bedialar meydana geldiği gibi binlerle de kitap te'lif ve neşr olunur. Haydi, hepimizin vird-i zebanı ve medeniyetçe numune-i istişhadı olan parası ile alalım! Ve şehrin ahvâlina ittîlâ için gösterdiğiniz hevesli ihtimal ki paytaht âlem zannettiğiniz İstanbul'un ahvâlini tahkikde göstermemişsinizdir. İşte Paris'de tedkik olunacak olsa gün başına on beş yirmi nev-i kitap te'lif ve neşr edildiği anlaşılır.

Fransa'da ise – bizde olduğu gibi – basmada haddi gaye iki bin değildir.- zira memleketimizde 1268 şa'banında 1,200 takım kamus basılmış her katib geçinen Osmanlıya bir danesi edinmek lazım olduğu halde ihtimal ki halen (dâr-üt-tibâa-t-il amire)'de veya sahhaf dükkânlarında el sürülmedik birkaç yüz takımı mevcuttur. Hâlbuki ismiyle ma'ruf lugatın sahibi mutevaffi beyanının yalnız 100 takım kamusu bir iki ay zarfında Paris'de sattığı meşhurdur.

Şu fıkrayı istitrad suretinde iradımız Osmanlı paytahtında Osmanlılar için basılmış 1,200 takım lugatından yirmi sekiz sene zarfında nihayet yedi sekiz yüz takım satılmış olduğu halde Paris'de 100 takımına bir iki ayda müşteri zuhur ederse artık o Fransızlar paytahtında – ki bazı ekvale göre paytahtı âlemi medeniyettir. Fransız lisanıyla yazılan kitapların kaç bin nüsha basılması ve ne kadar revac ve rağbetle satılması iktida edeceğini siz hesap buyrunuz!

Biz hesap ettik beyan ki lugatlarını bir defa bastırılmış ve bir defa satabilmiş, hatta Avrupa'da gördük diyeceksiniz değil mi?

Öyledir, bir defa bastırılmış 2,400 nüsha bastırılmış velev ki bir ayda satamamış olsun. Masrafını çıkaracak kadarını hiç olmazsa bir yılda satmış Avrupa’da basılmış. Hâlbuki Avrupa’da türkçe harf yok! Fena harfler ihtiyar olunmuş. Hâlbuki o harfler bulmak için Avrupa’da bir müracaatgah var pahalı satmış. Hâlbuki müellifin vadettiği fiyatla Avrupa’da değil hatta İstanbul’da bile alına gelmiş ve alına geliyor. Bir zamandaki kamus beyânının altı yedi misli masrafına muhtaç iken beyân ki kamusun altı yedi misli paha ile satılıyor. ! Bu kasib? Herkesin menfaatine hizmet etmesi değil de nedir? Eğer Fransızlar arabça söylese de beyanını türkçe ile o lisanın beyninde tercüman olsa yedi bizim memlekette yazı yazanlardan acaba koynunda beyânkisi bulunmayan iki kişide bir adama tesadüf olunabilir miydi?

Medeniyetin teâtî-i efkâra bu derece ihtiyacından velev ihtiyacın neşriyatı en büyük bir sanat haline getirdiğindendir ki Nevyork, Vaşhington, Londra, Paris gibi şehirlerde yevmi elli altmış ve hatta yüz elli yüz altmış bin nüsha neşr eder gazeteler bulunuyor.

Yalnız gazete değil meşhur Viktor Hugo’nun – “mirza rebel” namında ve hiç olmazsa Naima tarihinin 2 cildi büyüklüğünde bir hikâyesi vardır ki – zamanımızda mevcut olan ekâbirin tercüme-i hallerini yazmakla meşhur “Vapuru’nun” 1870 tarihinde neşrettiği tercüme-i hal lugatına göre Viktor Hugo’nun te’lifi daha basılmadan dokuz lisana tercüme olunduktan sonra birer isimli – ve fakat üç yüz – timsali daha basılmış ve o timsalin 1863 sene-i miladisinden 1865 sene-i miladisine kadar 150 bin nüshası satılmıştır!

Hugo, müstesnalardan olduğundan kitabı niçin yazmış bilemem fakat yemin ederim ki onu resimli üç yüz bir yolda basanlar satanlar hususuyla kendi menfaatlerine hizmet etmişlerdir. Ama kiminin menfaati manevidir. Yani insanların kimi yiyeceğini giyeceğini düşünüyor. Kimi düşündüğünü yemeye, düşündüğünü giymeye çalışır.

Yine kükümet ziyalaştı. Sadece rucû edelim!

Bir takım erbâb-ı kalemde vardır ki meşhur veya mağrur olmadığından geçinmesi için yılda bir kitap neşr etmekle iktifa eder. O nev-î erbabı kalem ekseriyet üzere çok kitap satılır yerlerde yani yukarıda medeniyet îtibarinca ne demek olduğunu tarif ettiğiniz Avrupa’da bulunur. Avrupalılar (yani tarif ettiğimiz Avrupalılar) belayı siy-e mübtela iken teaccub ederim ki milyonlarla neşriyatın müşterisi olduğu halde yine halk uykudan, rahattan, huzuzattan iştigalden vakit bulup

kitap okuyor! Yine halk mütenevvi-î kitap okurken yıllık eserleri de ayrıca mutalaa ile iştigal ediyor!

O türlü eserlere almanak

* denilir ki bazı lugat kitaplarının rivayetine göre ‘elmanakh’ veya ‘elminah’ kelimesinden muharref imiş.

Bizim memleketimizde – vücudu kalkan bir şarlatanın kavlince – Endülüs Arap’larının ihtiraatinden olan ‘almanakh’ ve – bir muhakkikin kavlince – İbrânilerin eseri icadı olan (elmanah) yerine Acemlerin ma’hud ‘tumar takvimi’ revac bulmuş! Kenarında ihtiyarat nâmıyla istikbâlden haber verir. Hezeyanlara da buluna gelirmiş! Hatta muteveffa rızanın takvimi halen ellerde gezip duruyor. !..... (Lâ y’elemul gaybe illallah !)

Ama bendenizin bu risaleciğim öyle yerde dururken gökten İstanbul’da iken Bağdad’dan haber veren mahlûkatın eserlerinden daha faidelidir. Onlar da menfaatlerini muhafazaya çalışıyor. Bende fakat onlara mutlaka yalan sayesinde istifade ile uğraşıyorlar. Ben ise doğru söyleyenlerin doğru sözlerini herkese işittirmeye çalışıyorum.

Bu almanak Avrupa’da nasıl oluyor da revac buluyor mu buyuracaksınız? Bende onu anlatmak istiyorum almanak müneccimlik değil, muteveffî rıza takvimi de değil herkesin bin türlü kitabı okumak bin türlü gazete görmekle zihni dolmuş bir çok adamın intihaba iktidarı kalmamış onun için almanak rağbet buluyor. O zihni tutulmuş o rağbet-i münkatı olmuş âdamlar senede bir kere olsun edvar-ı felekiyyenin hareketini efkâr-ı insaniyyenin terakkisini görmeye rağbet ediyorlar.

Yanlarında hiç olmazsa takvimsi bir şey, terakkiyat-ı zamaneye gösterir bir risale bulunuyor. Bendenizin efkâr-ı umûmiyyeye arz etmek istediğim kitapçık o takvim o risale kabilinden değildir. Fakat birincisinin verebileceği faideyi îta’ etmeğe mezuniyet yok! İkincisinin havi olmak lazım geleceği şeyi umûmiyet itibariyle değilse de Osmanlılara ve Osmanlıların faidesine taalluk edecek cihetlerinin bir parçasını olsun şamildir sanırım.

Bir almanak te’lifine s’ay eden âdam için en kolay şey önüne bir takvim sâl olarak ayları, günleri kitabenin evveline derc ve hesabında hata ederse müneccimlerin ze’amına âfak-ı herc ve merc etmekten kolay bir şey yoktur. Ma’mâfih (eshab-ı

---

* Zirde almanak ünvanlı bir makalede bu babda iktida eden izahat verilmiştir.

nücum) tarafından almanak, elminah, sâlnâme velhasıl her ne nam ile olursa olsun yerde dururken gök yüzünün ahvâlinden haber vermek için kimseye ruhsat îta buyrulmuyor. Biz de vazgeçtik sâlnâme nâmıyla mevsüm olan kitabımızda yalnız yerin ve hatta küre-i zemin üzerinde küçücük bir parça olan bizim mülkün halinden bahsedeceğiz. Ara sıra Avrupa'dan, Asya'dan, Afrika'dan ve hatta Amerika'dan söz karıştırırsak (Avusturalya'dan bahs ettiğimizde hürmeten) o kadar kusurlarımız da af buyurulur zannederiz.

Pekâlâ, ama bizim yazdığımız şeyleri gasb edip de kitabınıza derc edecek misiniz? diye çehrenizi asmayınız! Haddimiz değil! Yazdığımız şeyler kitap ise onu kim bastıracak? Nasıl neşr olunacak, kim alacak, kim satacak? Biz halen şu ufacık risaleyi kolaylıkla mûcib-i istifade olacak surette neşr etmekten aciziz yok! Yazdığımız eserler parça parça bendlerden, şîirlerden, filanlardan îbaret ise alır toplarız.

Kim demiş ki bir adamın ağzından çıkan lakırdı başka bir adamın kaleminden çıkmasın? Müellif efendilerimizin şu cihette hakkı olabilir. Biz almanak yazarken herkesin yazdığını, söylediğini bir yere toplayıp da ondan istifade etmek istersen âsim oluruz. Bu elminah da öylesi yoktur. Mündericâtı eshab-ı edebîn âsar-ı fikriyesinden kabul olunan şeyler dahi parça parça bazı eş'ar ve makalattan ibarettir.

Bilir misiniz bir almanak nasıl yapılır. Bilemezsiniz, şu aşağıdaki tarifata dikkat buyurunuz! Ben bu hususu pek çok düşündüm. Nihayet bu eserlerden her sene kırk elli nüsha edinip kitaphanemde hemen üç dört yüz almanak cem eyledikten sonra hükmünü anlayabildim.

(Fevnuve resasiyun) yani kamus müsahebet der ki "almanak" denilen şey halkın en ziyade rağbetle telakki eyleyeceği bir kitaptır.'

Sebeb?

Sebebi şudur ki bu mecellerler bütün mahsulât-ı fikriyenin en hulâsası bütün âsar-ı edebîyye ve fennîyye ve hükmiyyeden iltikat olunan makalâtın mecmuasıdır.

Bir almanakçı cümlesi îla olmak üzere yüz şey intihab etse yirmisini de intihab etse ve içinden on beş yirmisini de intihab ale-l intihab olarak ayırıp kayd eylese artık o kitap lezzetle okunur ya?

Ba husus erbab-ı mütalaadan hiçbirinin umûmunu okumaya fırsat bulamayacağı eserleri o yıllıkçı yadigârlar bütün senenin günlerinde okuyup kayd ederler. Çünkü işler odur. Fakat böyle almanak tertib etmekle uğraşanlar bizim

memleketimizde bendenizden başka yoktur. İleride zuhur edebileceğini ümid ettiğim için o yolda dahi pişvalı-ı – ikinci defa olarak ihtiyar eyledim.

Siz onların ceplerindeki defterleri göreceksanız tımarhaneler sükkânının sadaret mecnunanelerinin zabt-ı cerideleri kıyas ederseniz. Nerede bir kitap hangi kitapta bir makale daha bir fıkra görürlerse hemen defter müstehzerata tamamıyla aynıyla kayd ederler.

İşte bende size bu kitabımı o cümlenin bir numunesi olmak üzere bu sene için arz etmek istedim. Belki eserim – muharebeden dönmüş birer zıbın gibi – elini kolunu sallayarak millete arz-ı vücud etmekle muktedir olamaz. Çünkü yeni doğmadır. Fakat bir Arnavut yavrusu gibi ben de bu vatanda doğdum! ddiyerek vatani için eklemekle muktedirdir; îtikadındayım.

Edebiyatımız devir fetretini geçirdi. Zamanımız bizi bir merkeze terakkiye sevk etmekte ve her şeyde gittikçe ilerler. Bir turu inkilâb görülmektedir. Her sahib-i ma'rifetin kendisi için bir tarzı cedid ihtir'a edişi ne kadar hata ise her sahib-i kaleminde – eğer muktedir ise beyendiği yolda veya tabir-i esah ile istediği tarzda bulunduğu asrın etvarı müceddid-ânesine muvaffak bir meslek ifade ve istifade açmak istemesi de o kadar hata olabilir.

- Fakat mümeyyiz kimdir?

- Elbette hakikat olacak!

- Hakikat bilinmiyor.

- Elbette hürriyete müracaat olunacak hürriyette beğenilmezse mercimiz – zaruri-adet olacak bu zamanda bütün giymek dört beş yaşında ki kız çocuklarına kadar sirayet ettiği halde bizim papuççu ve yeminci esnafı mücerred halkı kendi sarı pâpuç ve kırmızı yemenileriyle gezdirmek ta'assubunda înat ettiklerinden bâtıp gittiler. Bu asırda ise matbuata rağbet – le elhamd- bütüne rağbetin yüzde biri kadar revac bulmaya yaklaştı. Eğer biz de halen edebiyatta Şefiknâmenin siyasetinde İbn-i Haldun'un sözlerini mûcize kabilinden zannedersek elbette feelbette batar gideriz.

Okunsun okunmasın yazı yazmayı merak etmiş âdamlar vardır. Hallerini yukarıda tarif etmiştim. Fakat benim istifadem eserimin okunmasına mütevakkıf olduğu gibi erbab-ı mutalaanın zevk ve istifadesi de okudukları şeyin can sıkımayacak surette olmaklığına menvittir.

Mesela herkese bir şey öğretmek için gözlerine bir dürbün kudretinde gözlük takardı. Bu hal-i zuhalin halkasına göstermeye çalışırsam tabî'dir ki öğretmek istediğim adamların pek çoğu istifadeden teberri eder. Çünkü muzdarib olurlar. Fakat

bir çocuğa eflaki ufacık bir dürbün ile göstermeye başlarsam zuhalin halkasını görecektir dürbünü kendisi ararda bulur.

Şimdi efendim! Bendeniz eshabı mutalaaya çocuk ve yazı yazarların cümlesini müstesna kıyas etmiyorum. O cihetle çocuklara varıncaya kadar herkes kendi menfaatını düşünür itikadında bulunuyorum. (müstesna efendilerimiz başka lakırdı)

Onun için şu risaleyi büyüklere çocuklara faide eder ve onların istifadesi sayesinde vücuda getiren âdam da mustefid olur, zannıyla bastırıyorum.

Ebüzziya Tevfik *

---

* Tevfik Ebüzziya. (1296). Bir Kitaba Bir Mukaddime Lâzım İmişde. *Sâlnâme-i Ebüzziya*, ss. 17 – 50.

ÂLMÂNÂK

Bu bir ism-i umûmidir ki her nev-i takvimlere ve evvelinde veyahud ahirinde hâsılı derununda takvim bulunan âsar-ı seneviyyeye tesmiye olunur. Sarfiyun'un rivayetine göre bu bir ism-i arabı ve hisab manasına olan (elminah) muharrifi imiş. (Eskalijere) vesair müdekkikin bu lafzı Rumcadan müştak olmak üzere kabul ve (âyn devranı) manasına olarak kayd eylediler. Bazıları da Sakson lisanından geldiğini beyan ile aslını (almanakt) diye zabt ettiler. Bu ise (almünhilat) muharrifi olarak eski Cermen lisanınca her âyn mecmuası yani defter-i şühûr demek imiş.

Diğer bir zanna göre bu nev-i eserleri icad eden Britanyalı (Keyne Kalan) isminde bir zat olarak her sene tanzim ettiği takvim nüshalarını neşr eder. Ve buna verdiği almanak ismi ise (seltik) lisanınca ihbar-ı şühûr manasına mevz-u imiş. Hatta (manah) lafzı müehheren Rus lisanına intikal ederek (manak) suretine munkalib olmuştur ki ay manasınadır.

Guhen namı müdekkik der ki: bu ism-i elsine-i şarkiyyede (elmanaha) lafzından müştak olarak senevî manasına gelir. Zira şarkta her sene müneccimlerin e'azıma birer takvim takdim etmesi adettir.

*

Şu malumatı konver esasiyun ile lugat-ı edebiyat kayd etmiş ise de bunların ikisi de lafz-ı mezkûr hakkında bir hükmü katî vermemişlerdir.

Kamusda mineh, minha, imtinah, istimna, muminah, memanih, mümaneh, manih, menah lafızlarını tetebbu ettik ise de Fransız Sarfiyun'un ta'yîn ettiği mana ile bunların mütezemmin olduğu maâni beyninde ba'de-l müşrikin kadar fark gördük. Fakat biz şu hakikatı biliriz ki evvelinde elif lam olarak Avrupa lisanlarında ve bhusus İspanyolca ile Fransızca'da mevcut kelimatın hemen yüzde yetmiş beşi Arabıdır. Çünkü Avrupa lisanlarına kabul olunan kelimat-ı arabîyyenin lam-ı tariflerini nefis-i kelimededen zan olunarak o yolda nakl ve istîmal olunmuştur. Mesela ûlum-ı riyaziyeden cebri Al-Jaber ve alatı hendeseye teferruatından elâdadeyi aldı da el-kasrı ale kazar ve alanik alanik ve kueli kavlı velhamrayı âlembere diye telaffuz eyledikleri malum ve almanikada elminakh muharrifi olarak ehzu istîmal etmiş olmaları melhuz ise de bu lafız ile dahi mevzu-i beynde bir münasebet

göremediğimizden (bazı şarlatanlarımız gibi) aslı Arab malıdır. Bir hat tasavvur edemeyiz.*

Herhangi millet ki hey'atı ve kozmoğrafyadan cüz-i malumat peyda eylemiştir. Almanak yapmıştır. Ez mine-i takdime de bile görülüyor: Çinliler, Hindliler, Mısırlılar, Yunanlılar gibi.

Romalılar bu nev-i eserlere (fast) derlerdi. Hıristiyanlık bu âdeti kabul ve tamim ve İslâmiyet ise ikmal derecesinde tevsî eylemiştir. Hatta Avrupa'da bu türlü şeyler henüz kaysa kitapları tetimmatından ma'dud iken beşinci asır hicride vaz-ı şühûr-i mülkiye Celaleddin'in müneccimleri her sene şühûr ve mevasimi muayyen ve inkilâbât semaviye ve hesabât nucumiyeyi mu'lin takvimler neşr ederlerdi. Ve hatta yedinci asır hicri evasıtında zuhur eden muharrib meşhur Hülagu bile her yıl takvimler yaptırırdı. Avrupa'da ise matbaanın zuhurundan evvel almanaklar kilise kitaplarının bir tarafına derc edilir ve yurta günlerini ta'yîn etmekte istîmal olunurdu. Bazı kere bunların daimisi yaparsak aleddevam kullanılırdı. Fakat bu icad on altıncı asırdan mukaddem görülmemiştir.

Bu yolda takvimler Devlet-i Osmaniyye'nin bidayeti zuhurundan beri Osmanlıların nezdinde maruf ve namı ise ruznâmededir. Ma'mafih bize de İranlılar veyahud Selçukluların yadigârı olmaklığı muhtemeldir.

*

1533 senesinde Lyon madel nisf-el neharından ölçülmek îtibarıyla (Rable) ı müneccim bir almanak neşretmiştir ki o zamana kadar heyet-i mahsulü olan bu yolda eserlere nücum mahsulü kalmaz ve ihtiyârât derc edilmezdi. Vâkı'a Romalılar ve Anglo Saksonlar ihtiyârât ve ehbar-ı gayeye görülmüş ise de onların almanakları heyeti değil sırf nücumu idi.

Fransız krallarından II. Henri zamanında Paris'in (Noterdam) külliyesi müneccimi böyle iki fennîn mahlutu olarak bir almanak yapmış ve içine yalan yanlış bir takım ihtiyârât derc etmiştir ki elyevm köylüler îndinde mer'idir. O zaman ise sarayı hükümdarı tarafından dahi takdir olunmuştu!

Yine bu asırlara yani 1644 senelerine doğru İngilterede (Leyli) bir almanak neşr etmiş ve içine siyaset ve diyanete muzır bir takım hurâfât katmıştır.

---

* Fazıl meşhur Ahmed Faris Efendinin kavline göre almanak lisan-ı ibraniyede takvim-ül evkat manasına olan (minah) kelimesinden muharraf ve Frenklerin arab-ı lafziyedir demeleri galet-i tahmininden ibaret imiş.

Almanaklara bu gibi muzır şeyler kaldığına en evvel Fransa'da IX. Şarl dikkat ederek âsar-ı mebhuse tab olunmadan evvel bir kere muayene olunması hakkında bir nizam vakî etmiştir.

X. Henri almanaklara vukuat-ı müstakbelenin istihrac cini mütezemmin zayıçeler konulmasına men-i ve XIII. Lui dahi 628 senesinde bu memnuîyeti tecdid ve teşyid eyledi.

*

Almanya'da tıbaatın zuhuruna kadar almanakların ahkâmı mekteplerde tedris olunur ve hatta her ayın kozmoğrafyaya müteallik olan vukuatı şakirdane hıfz ettirebilir idi.

Almanyanın (Sisyubatus) isminde olan bir almanakını (Luter) ki* şakirdi ve dostu (Mela İnşistan) islah etmiştir. Bu islah almanakların menzile-i kemale isalini mucib olacak kadar mühim ve mündericatı hakkında bir takım tashihata kadar şâmil idi. Ondan sonralardır ki almanaklar zamanlarının muhakemat tarihiyelerince mizan ad olunmak meziyyetini kazanmışlardır. XVIII. asırda Fransa'da ahâliye tanzimattan bahseder ve politika ve ziraatca ihzaat-ı cedide ve sair hakkında malumat îta eyler; almanaklar görülmüştür.

(Bun mesaje buâtu dehbâl ân süveys) yani İsviçre Bal şehrinin iyi ve total muhbiri namındaki almanak bu asrın mahsulü olarak (almanak devmanu lainsberg) yani Lainsberg Maneu'nun almanakı ünvanıyla neşr olunan eserden bir asır sonra zuhur etmiştir.

1788 senesine mahsus olarak neşr olunan Bal şehrinin iyi muhbiri Avrupa'nın ahvâl-i ûmumiyesine dâir tuhaf bir icmal ve memalik-i beîdanın ahvâl ve adatı hakkında bazı malumat ve hıfz-ı sıhhate dair vesayayı ve Yahudiler hakkında bazı azviyyâtın reddine dair bir hayli malumat-ı cami' idi.*

Bir kaç seneye gelinceye kadar İngiltere'de almanakın neşri (istasyona rey of kumpani) isminde bir şirketin imtiyazı tahtında olmasından almanakların bu kumpaniyenin yed-i vahidinden çıkar ve hükümet dahi bir resm-i mahsus alır idi.

* Uter Protestanlığın vaz'ı-dır. Viladet-i Almanya'da 1482 vefatı 1546'dadır.

* Bundan da anlaşılıyor ki almanakların ibtiday-i şühür ve eyyama ve hadisâtı felekkıyeye müteallik mevad için icad edilmiş iken bilâhire bunların ibtidalarına – şu bizim almanaktaki gibi yalnız bir cetvel şühür kayd edilerek sahâif-i sairesini bin şeye hasr etmişlerdir. Vakı'a el-yevm nücum ve heyete mahsus olarak almanaklar neşr olunduğu varsa da sade tasviri havi ve hatta tarifattan bile musteğni nev nev eserlerde neşr edilmektedir.

Fransa'da 1679 senesinde kral almanakı namıyla (almanak revâyal) zuhur eden eser muehheren milli almanak namına inkılâb etmiştir. Bu almanak da safahât kamer evkat tul-ı ve gurub ile sarayın bazı eyyam-ı resmiyyesi ve Fransa binalarının müsadif olduğu günler ile darphane bulunan memleketlere dair malumat-ı tarihiyye mukeyyed idi.

Müellifi ise (Loran Hurri) isminde bir zat olarak 1697 senesine kadar devam eyledi. Ondan sonra istatistik yani ilm-i icmalî ile me'murin devletin esamisi dahi derc edildi.

1699'da XIV. Lui almanakları bir kat daha ileri götürüp kendisi bizzat almanak neşr eyledi.(!)

Bu almanakta en büyük prensler ile bazı kilise imtiyazatına dair malumat verilmiş ve milli almanak namı îta edilmiş idi. (almanak nasyönel) biraz sonra zevat-ı meşhurenin esamisi dahi bu almanaka kayd olundu.

XIV. Lui verdiği misale muehheren Avrupa'nın her tarafı imtisal ederek hatta Almanya'nın en küçük bir prensi bile kendi devletine mahsus almanaktan mahrum kalmamıştır.

Prusya'nın Devleti almanakı 1700 senesinde te'sis olunmuş ve Saksonya'nınki 1730'da bed'en etmiştir.

1763'ten beri neşr edilmekte olan (almanak devgupta)'yı unutmayalım. Bu eser Avrupa'da ferman ferma olan hanedanların ve Almanya müttefikiyetinin müşarık olduğu muharebelerin tarifatin ve icmalını havi olarak her sene bir fezleke-i siyasiyye ve bir de (ceride-i vekâyî) neşr ederdi. Düşünmelidir ki bu munkihi sair umûmun hulâsasıdır ve bu sene yüz on altıncı defası neşr olunmuştur. Şimdi ki halde ise küre-i arzın mütemeddin addedilen hükümetlerin kaffeten ve mücmelen ahvâl-i siyasiyye ve maliyesinden haber verdiği cihetle senevî bir milyon nüsha kadar sürülmektedir.

Elyevm otuzdan ziyade almanak vardır. Ve bunların en birincileri Fransız almanaklarıdır ki Geran Britanya ve Avusturya Devletleriyle Amerika Cumhuriyeti malumat-ı siyasiyyelerine riayet etmeyi ve caibe ittifakiyeden addetmişlerdir.

*

Parisli temsili meşhur (Dido)'nun sâlnâme-i ticaret – yahud – 5,000 adresli almanak dahi âsar-ı makbuledendir ki seksen iki seneden beri bilâ-fâsıla devam etmektedir.

Bu almanakta Fransa'da bulunan kâffe-i emakin emiriye ve siyasiye ve maliye ve sarrafiye ve ticariye ve dar-us-sanayi ve sairenin esâmisi muharrir olarak bir cedvel tehecci ile murad olunan isim ve mekân bulunur ve hatta erbab-ı sanayî esmarı ve sanathaneleri ve meşhur mağazalar ve taalluk eyledikleri hususat ve Paris'de şayan-ı ziyaret ve temaşa olan mevzilere kütüphaneler hakkında muhtasaran malumat verir.

Hele Fransa'da bu türlü eserlerin ziyade makbul olduğundan bir taraftan kitapçılarla erbab-ı edeb münekkihleri halkın rağbetine layık olacak hizmetten geri durmadılar.

Fransa'da almanak (dehmuz) ve almanak (dedham) kabilinden olan mecelleler pek çok vakitten beri neşr oluna gelmiştir ki bunlar da şâirler ve hatta müteşâirler bile bir senelik mahsul tabîflerini enzar-ı ammeye arz etmeyi îtiyad eylemişlerdir.

Almanlar edeb ve tasvire ve musikiye ve hikâyeye dair olan menkalarını sal bisal buzullaştırdılar. İngiltereliler ise bunları taklitten geri durmayarak en güzide ediblerinin mahsul kalemlerini munekkihlerine derc eyledikleri gibi resimleri dahi sair milletlerden ve belki mukalled behleri olan Almanlardan ziyade ikmal ve tezyin eylediler. Bu gayret Fransızlar da dahi sirayet ederek o yolda tanzim ettikleri almanakları Avrupa'nın her bir muhalifine kabul ettirmeye muvaffak oldular. İngilizlerin (Farjad Minüt) ve (Kasak) ismindeki munekkihlerinin mehkukatına bakılmakla duyulmaz. (eylu seriyette london yüz) ve (kesles almanak) resmice fevkalgaye eylemişlerdir.

Almanya'da Meydu ismindeki almanak pek çok zaman makbul has ve âm idi. Lakin şimdilerde Almanya matbaacıları her sene haddi hesaba sığmaz Almanaklar neşr ediyorlar. Zira genç şâir ve muharrirleri ilk bahriye-i kalemlerini bunlar üzerinde icra etmektedirler.

*

Kozmografyadan velev cüz-i olsun behredar olan milletlerin almanak neşr ettiklerine bâlada işaret eylemiştik. Rusya'da dahi vaktiyle Avrupa'da olduğu gibi kiliseler tarafından eyyam-ı diniyye ve hurafat-ı münciyyeyi hâvi almanaklar neşr edilirdi. Sonraları bazı fûnun ve heyete müteallik almanaklar temsil edilmeye başladı.

Beş on seneden beri Rusya'da tesavir ve mehkukata pek ziyade rağbet görüldüğünden elyevm tasvir vahyinde Almanları ve hem de İngilizleri mahcub

edecek derecelerde eserler meydana koymakta olduklarından bu sebeple almanak hususunda dahi haylice tef-vik gösterdiler. Fakat Rusya'da serbest-i matbuat olmadığı ve küçük büyük her nev-i neşriyat matbua kabl ettiği nazar-ı muayeneden geçmekte bulunduğu cihetle münderecatca garbiyunun en adi munekkihleri derecesine bile varmadılar. Onda ise kabahat erbab-ı ma'rifette değil tarz hükümetlerinde olduğu malumdur.

Almanya'da her sene tarihin bir parçasını tasvir eder. Almanaklar görülmüştür. İtalyanlar da bunu taklit etmiştir.

XV. Lui zamanında Fransa'da almanakların nev-i azalmıştı. Lakin o zamanın te'sisinden olan almanaklardan bazısı elyevm devam etmektedir.

Faideli olan almanaklar meyanında (Purjarden) yani iyi bağ-çe-van ünvanlı munekkihi bağ-çe meraklılarına tavsiye şayan görürüz.

Keza yemek meraklıları için dahi (Bun Gözüneye) ismindeki munekkih şayeste-i ihtardır.

Fransa büyük inkılâbında Yapes (Jared)'in almanağı meşhur oldu. Lakin ondan sonra her fırka kendisine mahsus almanak neşrine düştüğünden (almanak papoler) münekkih-il avam ve (almanak falanestereyan) ve (almanak ekarian) (almanak napolyunian) gibi eserler meydana çıktı.

(Almanak devbun konsey) ve almanak perustan nâmındaki eserler sırf dini idiler. Almanak devbun Katolik îla hikâyeler ve latifelerle memlû' idi.

Almanak dö frans hukuk-ı medeniye ve hukuk-ı siyasiye ve ziraate ve hıfz-ı sıhhate dâir avame pek çok ve fakat derece-i ihata vardıkları nisbetinde malumat vermiştir; ve (almanak düvel-i ad ve kampanya) ahlak nas'e yardım edenlerdendir.

(Lü Dübel almanak li-işvaz) namındaki munekkih pek gayretli ve evkât üzerine (haberi mukaddem) malumat ile memlu olarak fevkalgaye iştihar peyda etmiş ve ilân neşr edilmekte bulunmuştur.

Râsıdlardan meşhur manudalaramın teribil ve devil almanağıyla Anuer yani sâlnâmesine bir sene zarfında ca-be-ca zuhur edecek. Buralar fırtınalar, yağmurlar gibi tahavvülât ve inkılâbât havaya dair kat'â tehallüf etmez. Malumat ve heyet ve nücuma müteallik bir hayli işârât derc edildiğinden Fransa pek ziyade şöhret bulmuştur.

Bu almanak on beş senedir devam etmektedir. Asıl garibi şurasındadır ki müessisi on iki sene evvel vefat etmiş olduğu halde almanaka yine her sene neşr

olunuyor. bu zat kab-el vefat inkılâbâtı felekiye ve nücumiye hakkında her sene-i müstebile için bir hayli malûmât keşf ve zabt etmiştir.

Fransa'nın küçük almanak ve kameri ve mahzen-i şayan tesâvir ismindeki almanakları yirmi sekiz seneden beri çıkmakta ve almanak dev Frans Edumuza dufamil ismindeki eser kırk yedi sene devam eylemektedir.

Bunlar her türlü letaif ve garâibi ve îlmi ve edebi birçok fukarat ve etayib şamildir.

Fransızların meşhur İliyustrasyon gazetesine mensup olan ve otuz altı seneden beri neşr olunan almanak dahi gerek tesavir ve gerek malumatca en güzide asar-ı cam-î olmak haysiyetiyle şayanı tavsiyedir.

Sâlnâme

Sâlnâme lafzı Fransızca “Anenur” kelimesinin tercümesidir. Anenur sene manasına olan (Anine) lafzından muştaktır ki senevî neşr olunan eserlere âlem olmuştur.

Fransa'da anenur nâmı altında neşr olunan eser antikacı meşhur (Meylilen) tarafından 1893 senesinde tertip edilen (lanenu-ir devre ve pobiliken) yani sâlnâme-i cumhuriyedir. Anenurların almanaklardan farkı hemen bir isim ihtilafından ibaret gibidir. Çünkü her ikisi de senevî müellifattan oldukları gibi evvellerinde mutlaka bir de takvim şühûr bulunmaktadır. Müdericâta gelince: Almanaklar gibi bu tellerde mevad-dı mütenevviadan bâhs veyahud bir fenn-i mahsus üzerine mürettebdirler.

Muhtevi oldukları mevad cihetiyle en mühim ve en meşhur sâlnâmeler şunlardır:

Anenur devlekenumu politik yani sâlnâme-i fenn-i servet ki fenn-i mezkûr meşahirinden Muris Blok tarafından otuz altı senedir neşr edilmektedir. Bu sâlnâme her devletin maârifinden, servetinden, nüfusundan, ticaretinden, ziraatından, mehakiminden berri ve bahri kuvve-i harbiyesinden, mevaridatından mâ haseler kâffe-i hususatından umûmen malumat mücmile îta eder.

Meşahirden Lui Feykiye'nin (lanenseyantefik) yani sene-i îlmiyesi dahi şayan-ı mutala'a âsar-ı îlmiyedendir. Fransızların sâlnâme-i edebiyatı, sâlnâme-i dârul fûnun umûmiyesi, cemîyeti, coğrafya ve tarihiye sâlnâmesiyle rasadhane sâlnâmesi ve Berlin'in sâlnâme-i nücumiyesi, Bürüksel'in sâlnâme-i rasadhanesi ve on beş günde bir defa neşr olunan meşhur revevde devmuned namı mecmua-i

fünunun edebiyat ve fûnuna ve siyasete mahsus olarak iki bin sahifeden ibaret her sene neşr ettiği sâlnâme mühim ve şayanı istifade eserlerindedir.

*

Sâlnâmeler ekseriya birer daire-i resmiye tarafından tanzim ve neşr olunur. İngiltere’de, Fransa’da, Almanya’da ve sair Avrupa Devletlerinin umûmunda her daire-i resmiye kendi me’murlarının esamisini nâtik sâlnâmeler neşr eder. Hele İngiltere’nin devlet sâlnâmesi bu yoldaki eserlerin cümlesini tekuk etmiştir. Çünkü me’murin-i siyasiyye ve mülkiye ve askeriyesinden her şahsın hizmeti devlete tarih-i intisabından îtibaren en sonraki me’muriyetine kadar ahvâli me’muriyesinden ve önüne kadar vermiş oldukları me’muriyetlere de müddet-i istihdamından mücmelen malumat verdiği gibi tekaüd’lük istihkakına kadar müddet kaldığını dahi her sene hesap ve kayd eyler ki me’murin için bir nev-i sicil ahlak hükmündedir.

*

Bizde ise 1262 sene-i hicriyesi muharreminde ve rical-i devletle eyalat ve esami-i velât ve vekayi-i meşhure ve umûmen me’murin mensuba ve furuk rüteb şahane gibi hususi ve resmi bazı malumat ve tarifâtı mücmeley-i şâmil olarak evvel vakit meclisi maârif azasından bulunan Ahmed Vefik Paşa hazretlerinin eseri say’i olmak üzere ilanı neşr edilen sâlnâme ihdas olunmuştur. Fakat otuz üç sene zarfında gerek intizam ve gerek mündericatça hâsıl ettiği terakki ,terakkiye denmeyecek kadar cüzidir. Bahusus milyonlarla kuruşa mal olmuş bir de matbaa-i (âmire) var iken alan litoğrafya ile temsilden kurtarılmaması şayan-ı taaccübdür.

Hâşiye

Munekkih ve sâlnâme kabilinden olan eserler asar-ı mevkutenin en güzide ve en müfidlerinden oldukları cihetle Avrupa ekvam-ı fazilesi meyanında görüldüğü üzere memleketimizde dahi bu yolda medeniyetin kendi sermaye-i müktesibimiz nisbetinde olsun zuhur ve revacı hakikaten arzu olunur. Hatta bu arzuya mağluben bundan beş sene mukaddem 1290 senesine mahsus olmak üzere ‘sâlnâme-i hadika’ ünvanıyla bir munkih neşr eylemişim. Bu gibi eserlerin luzum ve faidesi ise milletimiz meyanında o tarih de henüz takdir edilmemiş olmasından her şeyde birinci olanların uğramaklığı tabii olan ziyana biz de bu yüzden uğramış idik. Ne faide ki fikri terakki mukâvemet nâ-kabil bir hiss manevi olduğundan rağbet-i umûmiyyeye tecrübe maksadıyla şu kadarcık bir fedakârlığı ihtiyar ile bu eseri dahi bu sene için

neşre tesaddi eyledim. Ümid varım ki mustakbelde birçok emsalin zuhur yeni mucib olacak surette rağbet-i umûmiyyeye mazhar olur.

Şurasını söylemek isterim: beş on sahifeli naçiz bir eserin halkça mazhar-ı rağbet olması beni iğna ve ihya edemeyeceği gibi bu rağbetin fikdanı dahi maddeten evvel kadar ziyan-ı mucib olmaz. Fakat millet-i meyanında

– Asar-ı ceyyideden olmak üzere – elifba cüzlerinden en ciddi ve en nâfi eserlere bu kadar zamanımızın ihtiyâcatı nisbetinde medvenat-ı nafianın zuhur ve revacını ârzu eden ve husul-ı ma’rifet ve saadetimizi halkın bu türlü eserlere rağbetiyle mütenasib bayılan bir adama göre velev yarım sahifeli olsun bir eseri say’ın nazar-ı îtibarı millete alınmasını görmek kadar kesr-i gayret edecek bir hal mütesavvir değildir sanırım.*

---

* Tefik Ebüzziya. (1296). Almanak. *Sâlnâme-i Ebüzziya*, ss. 51 – 72.

TARİH VE ZÂİ

(Yani fi yevmin min şehri felanın diye ta'yin-i evkat)

Tarih lugatta – tef'îl vezninde – ta'yîni vakit eylemek manasınadır. Fakat istilahda bir vakti ta'yîn eden şeye ıtlak olunur ki kendisinden sonra gelen zaman ona nisbet edilir. Ve vakti tarifdir ki bir emr-i şay'an evvel hudusunu gösterir, yani bir din ve bir devlet zuhuru mesaibden mesela tufan veya bir zelzele ve âfat-ı arziye ve semaviyyeden bir vak'a-i haile hudusu gibi ki ân zuhurundan îtibar ve kayd olunur.

Tarih-i kudemayı fersen ta'yîn evkatındaki hesaplar yine ıtlak eyledikleri (mahruza)'dan müverrih olarak mearibtir; veyahud farisiyyede defteri divanı ismi olan (tarik) lafzından tearrib eylediler; diyenler de varsa da hiç birinin kavli muvaffakı hakikat değildir.

Câmî-i kâmus ki lugat-ı arabîyyenin gavamızını tefhîmde ve tefhimmede olan kemal-i cihetiyle müsellim değildir. Rivayat-ı mebhus anhayı red ile sarf-ı lugat-ı arabîyye olduğunu kayd ve tasrih eylemiştir.

Bizim (tarik) vezninde tarihi dediğimiz tef'îl vezninde mastar olan (tarihi) den muharreftir. Arab ise ta'yîn olunan vakte cür'a vezninde (erhe) ıtlak eyler.

*

Tarihin Fransız lisanında mukabili (data) kelimesi olarak yalnız bir varakanın yazıldığı vakti değil mekanı değil mübayindir. Aslı ise Latince “dat” yahud “datun”dır.

İlmi tarih kronoloji bu sanattan tevellüd etmiştir. Diploması yani tefennün bahisyasının dahi buna bir büyük istinadı vardır.

Mebdeen tarihi bir zaman maruftan itibar etmezler ise taayyin vakit hâsıl olmamış olur. Bunun içindir ki şimdi Hıristiyanlarca eşheri vuku'at olan miladı İsa mûteberdir.

Tarih vaz'ına mübaderat miladının üçüncü asrında 'şuhedayı nesara-ı' vasıtasıyla birinciden üçüncü asıra kadar hükümdarların fermanlarınca dahi düstûr-ul amel edildi. Fakat bir tarih koymayıp birkaç tarih konurdu. Kurun vustâda konulan tarihler “filan padişah devri” ve “filan papa zamanı” diye işareten îbaret idi. Bunlarda bazı keresine ay, hafta, gün ve hatta bazı kere saat ve dakika bile kaydedilirdi. Bazılarında yalnız ay ta'yîn olunarak gün kaydedilmezdi. Nitekim bazılarında da günden bahsedilerek ay işaret edilmezdi.

On birden on beşinci asır miladiyeye kadar İtalya'da ve Avrupa'nın sair bazı mahallerinde "filan ayın nısf-ı ulu" veyahud nısf-ı ahiri diye tarih konulurdu, gün ta'yîn edilmezdi; yani ayın biri, üçü, beşi gibi bir işarete lüzum görmezlerdi. Elyevm haftaların işareti pek nadirdir. Fakat şimdi Avrupa'da bazı müekkkikler maharetine gündüz veya gecenin hangi saat ve dakikasında olduğunu yazarlar. Hele fermanlarda bu hususa pek ziyade îtina edilir. Hatta sabah ve akşam dahi ta'yîn olunmak şarttır.

On üçüncü asra kadar Avrupa'da (Roman) tarih-i müsta'mil idi. Tarih-i miladinin istîfmalı ondan sonradır. Muehheren kilise muherreratında roman tarihi bir dereceye kadar devam eyledi. On dokuzuncu asır ibtidasında kilise tarihlerinin ma tekademeni dahi hesap ile tarih-i milada tatbik eylediler. Hatta (Sinmur) ismindeki papaz "tatbik-i tarih" ünvanıyla bir kitap neşr ederek Roman tarihinin tarih-i milada suret-i tatbikini ta'yîn eyledi.

(Dun Kılamaneset) ve (Dun Devran) ve (Dun Kılaman) bu âlemde şöhret kazandılar. (Kornaya Urbân) bu âlemde en ziyade tebehhür etmişlerdendir.

*

Tarihin mekânı mubin olmasına gelince: evâilinde kralların muteaddid payitahtları * ve her payitahtta müteaddid saraylar olduğundan ta'yîn mevki'e gerçekten lüzum vardı; halen dahi mer'âyedir.

Miladın on ikinci asrıdan sonra buna daha ziyade ehemmiyet verildi; hatta on üçüncü asır nihayetinde sarayın hangi dairesinde yazılmış olduğu dahi kaydederlerdi! 1642 tarihinde umûm-i evrak resmiyede ta'yîni mekân edilmesini Fransa'da resmen arzuhalcilere îlan eylediler. Papazlar bu surete pek riayet etmezlerdi. On dokuzuncu asırda onlar da istîfmale başladılar.

Hele barbarlarda miladın mebdeen tarih-i ittihazı pek yenidir. Çünkü 1150 sene-i miladiyesine kadar tarih miladinin îndlerinde mûteber ve hatta malum olmadığı sene-i mezkurede yazılan bir fermana "kuyruklu yıldızın doğuşundan üç sene sonra" (!) diye şerh vermelerinden anlaşılır. Hatta (Şarl Sisil)'in hal' dahi bir aralık Fransızlar için mebdeen tarih-i ittihaz olunmuştu.

---

* Vaktiyle bir vesvese vardır ne gibi payitahtlarda ikâmet eyledikleri zaman Osmanlı Padişahları dahi muherreratında beldeyi kaydederler idi.

Tarih-i Hicri

İslâm'da ibtida vaz'ı tarih olan faruk azamdır ki İmam Âli delâlet etmiştir.* Hicret-i nebevviyye şehri rebi-ül evvelin sekizinci salı gününde vakî olmakla o senenin evveli yani muharremi garrası rü'yet ve ictimâatın hasebiyle cuma günü idi. Binaenaleyhi şühûr-i arabiyyenin ibtidası muharrem olmak cihetiyle hicretten 2 ay küsur gün mukaddem olan gurre-i muharrem'in mebd-i tarihi İslâm ittihazına ecille-i eshab beyninde ittifak âra hâsıl olarak ondan sonra gelen seneler bu hesap üzere yürütüldü ve arabin eski kaâdesine riayeten sene başı yine muharrem ittihaz edildi ki bu hususta eshab-ı kirâmın ittifak eylediği sene hicretin on yedinci senesi idi. O güne kadar her yıl eşher-i vekayî ile yâd ederek kitapta evvel vechile tarih konulurdu.

Mesela zat-ı peygamberinin Medine'de ikamet buyurdıkları senelerin ilk senesine "sünnet-ül izin birrahil" yani Mekke'den Medine'ye rihlete izin senesi ve ikinci seneye "sünnet-ül emri bilkital" yani müşrikin ile muharebeye emri senesi derlerdi. Ve bu siyak üzere her senenin birer ism-i mahsus olarak nihayet onuncu seneye sünnet-ül veda tesmiye olunmuştu.

Bu kaâde dahi adât-ı cahiliyyeden idi. Zira Arab eyyam-ı cahiliyyette müteaddid vekayî-i tarih îtibar eylemişlerdir. Mesela bir zaman Beynel-Arab muhterem olan "Velid Bin Mugire" nin vefatı mebd-i tarih ittihaz olunmuş ve biraz sonra da "amul fil" dahi tarih îtibar edilmiş idi. Bu iki tarihin arası yüz yirmi senedir.

Kâbe'yi bina ettikleri günden îtibaren ile de vaz' tarih olunurdu. İşte Risâlet-Meâb Efendimiz câhiliyyetin bu âdetini fesh etmeyerek seneleri ayrı ayrı birer isim ile yâd ve tesmiyeye mesağ buyurmuşlardı. Fakat muhheren birçok ekvam kabul-ı islâm etmeleriyle daire-i islâmiyyeye tevsî'i eyledikten din-i mubin-i islâm gibi tarihin dahi muayyen ve her yerde bir olmağına lüzum görünerek hicretin on yedinci senesinde kitabette tarih-i sene-i hicret îtibariyle vazâ nübâşeret eylediler.

*

Arabin eyyam-ı cahiliyyede sinin-i kameriyyeyi tensik maksadıyla ittihaz ettikleri nesi kaâdesine tuhaf olmak îtibariyle kayd ederiz:

Taife-i arab kamerin hareketi devriyesine vâkîf olmadıklarından dâima ibtida-i şühûr-i rü'yeti hilâldan îtibar ederler ve bir rü'yeti hilâldan diğer rü'yeti hilâle kadar

---

* Sebebi şudur ki Hz Ömer yine hakim nasb etmiş olduğu Ebu Musa El-Eş'arîye irsal eylediği bir mektubun âhiline (fî şa'ban) diye işaret eylemişler idi. Ebu Musa mektubu alınca şa'banın sene-i sabıka ve lahika şa'banından hangisi olduğunda iştibah eylediğinden keyfiyeti müşârun ileyhden istizah eylemesiyle icma-i eshab ile mazbut olan yevmi hicretten tarih-i vaz' edildi.

mürvarid zamana bir ay derlerdi. Hâlbuki bazı ay tamam otuz gün ve bazısı yirmi dokuz gün gelerek eksik olur. Ve bazen de üç ay bir devziye hep eksik düşerdi. Bunun aslı ise itibar-ı şühûrun rü'yeti hilâl ile meşrut olmaklığı idi.

Hac ise o zaman dahi İbrahim (a.m)' ın ta'yîn ettiği gibi zi-l-hiccenin on'unda icra olunduğu cihetle bu hesaba yani rü'yet-i hilâl ile yürütülen şühûr-i arabîyye'ye göre mevsimi hac her zaman bir faslın vakt-i muayyinine tesadüf etmeyerek kah bahara, kah şitaye, kah harif vasfiye ve her bir faslında olana vasatına nihayetine düşmek zaruri olduğundan vakti haccın her sene bir mevsimde yani meyveler ve galle'ler yetişerek havalar îtidal bulduğu zamana müsadif olmaklığı için kabâil-i arab tedbir âtiyeyi îlan ve ittihaze karar verdi; ve o senenin mevsimi haccında Mekke'de eylediklerinde her Arab Beyi tarafından birer hatib kıyam ederek de'b-i hutbeyi edadan yani cenab-ı vacib-ul vücuda hamd ve senadan sonra halka hitab ile "Ey nas! Biz size bu sene bir ayı unutturmak istiyoruz; yani bu seneye bir ây daha ilave ve bade ma her üç senede bir kere bu kâideyi icra edeceğiz. Bundan maksat ise haccın meyvelerini kemale ve mahsulâtın idrakı zamanına tesadüf etmesiyle nasın mahsulünü bi-l-istishâb kelimesi ve binaenaleyhi hem ifayı hac ve hem de istifayı menfaat eylemesi hususudur" dediler. Bu karar umûmen eyan ve efrâd-ı kabâil tarafından kabul edilmeye dağılıp gittiler.

O sene ise muharremi nes ederek (yani unutarak) gibisi îtibar ve muharremi safere ve saferi rebi-ül evvele ve şühûr-i saireyi dahi keza birbirine te'hîr ile ertesi sene mevsimi haccı muharremin önüne düşürdüler. Ve o sene muharrem zi-l-hicce oldu. Çünkü saferi muharrem tesmiye ile sene başı addetmişler idi. Ertesi sene ise muharrem zi-l-hicce olarak sene-i müstakbeleye iki muharrem düştü ki birisi o senenin ibtidası olan muharrem diğeri nes ettikleri muharrem idi. O seneyi on üç ay yaptılar; işte bu hesaba göre üç sene hac mevsimi muharreme tesadüf eyledi ve ondan sonra sefere nakl ederek üç senede haccı seferde vaki oldu. Hâsılı bu minval üzere haccı şühûrun on ikisine de devir ederek her birinde üç sene kaldı ki onların keseleri her otuz altı sene-i kameriyyede on iki şehri kameri olurdu.

Kimse bu tarzda îtibar edilirse sene-i kameriyyenin fusulu sene-i şemsiyenin fusuluna yakın olur iki sene yahud üç sene mervarinde mevsimi hac vakî olan âyın kebîseliği tamam olarak kebîse aylara intikal eylemek iktiza eylediğinde yine huteba tarz ma'hud üzere ictima ve kıyam ile dâhil olacak senenin filan âyının ismini evvel aydan sonra gelen aya (mesela doksan altı senesi saferini doksan altı rebi-ül evveline nakl ve te'hîr ettik) derlerdi.

Onlar nöbetle her ayı böyle nes ettiklerinden bazı yılda iki safer vakî olur ve ne zaman bir senede haram olan receb ve zi-l-ka'de ve zi-l-hicce ve muharrem tekrar eylese muktezayı vakit ve hale göre birini ihtiyar ile haram addederlerdi.

Vakta ki devir nes on iki ay tekmil ederek yine şehri zi-l-hicceye geldiğinde evvel sene mevsimi hac şehri mezkurun onuncu gününe tesadüf eylediğinden Risalet-i Meâb Efendimiz haccı buyurdular ki o sene hicretin onuncu senesi idi. Hatta hicretin dokuzuncu senesi haccı zi-l-ka'denin onuncu gününe müsadif olduğu ve halife-i evvel Hz. Ebu Bekir hac eylediği halde zat-ı peygamberi etmemiş idi. Hac eyledikleri sene ki haccet-ül veda diye meşhurdur; irad buyurdıkları hutbede “zaman yine eski haline receât eyledi” dedikten sonra ‘ inne îddeteş şühûr-i.....ileh” ve “innemâ nesiû.....ileh” âyetlerini tilavet ve nas zamanı cahiliyet hesabından men buyurdular. Bu cihetle yıllar ve aylar ve sabık fusul-ı erbe'ada devir etmeye başlayarak vakti hac zamanı İbrahim'deki gibi zi-l-hiccenin onunda tekerrür eyledi.*

---

* Tefkik Ebüzziya. (1296). Tarih ve Zâi. *Sâlnâme-i Ebüzziya*, ss. 72 – 84.

ŞÜHÛR-İ ÜMEME DÂİR MALUMAT

Şühûr-i Arabiyye:

(Devri Kameri)

Sâl-i Hal 1296

Otuz sene kameriyyeye bir devr-i itlak olunur. Münecimin senenin şehri ulu olan muharremi 30 saferi 29 gün yani bu siyak üzere birini otuz diğerini 29 îtibar etmeyi ıstılâh eylediklerinden bir sene-i kameriyye 354 güne bâliğ olur ki şühûr-i mutsavviyen yirmi dokuz gün hesab olunmuş olur. Çünkü kamerin 29 gün 12 saat 44 dakikada devrini ikmal eylediği înd-el hesab malum olduğundan 44 dakika fazla dâhil hesab eylediler ve ikinci ve 5 ve 7 ve 10 ve 13 ve 16 ve 24 ve 26 ve 29 ncu senelerinin zi-l-hiccelerini otuz gün ad ile zikir olunan seneleri üçer yüz elli beşer gün şimar eylediler.

Otuz senede kebislerden 11 gün hâsıl olur; otuz sene 354 eyyam seneye zarb ve zikir olunan on bir gün dahi hâsıl zarbe zam eylediğinde 30 sene-i kameriyye-i 10,631 güne bâliğ olur. İşte münecimin şühûr-i kameriyye'yi ıstılâhiye dedikleri bu hesabdır. Vâkıâ noksandan salim değilse de tefavutu pek cüzidir. Çünkü her yıl 19 saniye sarkmak üzere 30 senede 17 dakika 24 saniye hâsıl edeceğinde işbu bin iki yüz doksan altı seneyi âhîrinde 12 saat 31 dakika 6 saniye gaîb olmuş veya tabiri âherle artmış olur. Binaenaleyhi hicretin 2482 senesi şevvali bir gün zammıyla 30 gün îtibar eylediği halde şu âçık da kapanmış olacağından tarih-i kameriyyede bir gün yanlış bulmak 2482 sene dokuz mah ve küsur eyyama muhtaçtır.

Şühûr-i Rumiyye:

1879

Bunun seneleri şemsiye-i ıstılâhiyye ve bir senesi 365 gün 6 saattir. Vaz' ulâ Roma'nın bânisi olan Romelus ise de onun hesab ve taksimi hiçbir fasıl ve mevsime mutabık değildi. Çünkü seneyi on mahe taksim ile bir yılı 304 gün îtibar eylemişti! Halefi Pumpeus 2 ay daha zammıyla 12 mahe iblağ eyledi. Taa "Jul Sezar" zamanına kadar bu tarih devam ederek mûmâ ileyhi İslâmiyet'ten kırk beş sâl ikdam bir seneyi 365 gün 6 saat îtibar ve el'ân şühûr-i Roma'ya dediğimiz hesab meşusi vaz eyledi.

Çünkü resed ilhanının ta'yîni mûcibince bir sene-i şemsiye 365 gün 5 saat 49 dakika olduğu halde Sezar 11 dakika fazla îtibar etmiş ve bugün Frengi ile beyinlerde görülen on iki gün farkı şu 11 dakika tevliid eylemiştir.

İşbu tarih-i mezhebinde bulunan kıvam ile Rusya ve Yunan Devletleri butlânı bedihi olduğu halde ilcayı teassubla terk edemiyorlar ise de Devlet-i Osmaniyye'nin hiç olmazsa tarih-i celâlîyeyi şemsi-i hicriye îtibar edib de kullanmasına ve bâ husus muamelatı hesabiye ve resmiyesinde şühûr-i rûmîyeyi (sene-i maliye namıyla daha müşevveş bir yolda) istimal etmesine bir sebebi makul ikame eylemek îtikadımızca mümkünsüzdür.

Tertib-i Şühûr-i:

1 Kânûn-ı sâni – 2 Şubat – 3 Mart – 4 Nisan – 5 Mayıs – 6 Haziran – 7 Temmuz – 8 Ağustos – 9 Eylül – 10 Teşrîn-i evvel – 11 Teşrîn-i sâni – 12 Kânûn-ı evveldir.

Fakat devletce mamelat-ı resmiyede sene-i rûmîyenin ibtidası marttan mûteberdir.

Şühûr-i Feres Kadim:

Sâl-i Hal...

Bunun dahi seneleri şemsiye-i ıstalahiyedir. Esami ve tertib-i şühûr-i ise vechi âti üzeredir.

1 – ferur din mah – 2 – erdbeheşt 3 - herdad – 4 teyirmah -5 – merdâd -6 – şehriyur -7 – mehremah -8 – âban -9 – âzer -10 – deymah – 11 – behenmah -12 – esfend ârmez

Bu tarih Cemşid zamanından beri bed-i etmiştir; âyları otuzar gündür. Feresi kadim âdeti üzere her büyük padişah zamanında yahud fevkalade bir muzafferiyete mazhar veyahud fevk-al-me'mûl bir hadiseye bais olan padişah devrinde tarih-i teceddüd ve ibtida ederdi; nitekim vaktiyle Rumlar ve cahiliyette Arablar da tarihlerini bu yolda tecdid ve tebdil ederlerdi.

Her yüz yılda bir ây kebîse îtibar olunarak hesaplarını tesviye etmeyi kâide ittihaz eylemişler idi; nitekim Romahlılar dahi bu babda feres kadimi taklid eylemişlerdir.

Şühûr-i feresde hafta olmadığı ve günün ayrı ayrı ismi olduğu için yüz yirmi senede bir ay ziyade etmişlerdir. Ve hamse-i müsterikalarının dahi ayrıca isimleri vardır.

Esâmi-i Eyyam:

Evermezd, Behen, Erdibeheşt, Şehriyur, Esfend Ârmez, Herdâd, Merdâd, Dibazer, Âban, Hurma, Tir, Cuş, Deymehir, Mehri, Seruş, Resen, Ferverdin, Behram, Zam, Baje, Deybedin, Din, Ard, Üstad, Asuman, Zamyad, Mazasfend, Eyjan.

Esami-i Hamse-i Müsterike:

Ehnuz, Eşnud, Esfendid, Dehşet, Heteviş her yedi günde bir (dey) tekrar ettirirler ve deydebin deybarez ve deymehir derler ve mesela bir yılda ferur deyn mahı kese olarak tekrar eylese iki yüz kırk yıldan sonra erdi beheşt tekrar eder.

Bu tarihin âyları kesirden salim olduğundan müneccimin ekseriya zincirlerini bununla hesap ve tanzim ederler.

Tarih-i mezkure (yezd-i cürd) namı Fars padişahının kuvvetiyle nihayet buldu. Çünkü Osman Bin Affan hazreti zamanında İran'ı feth ve biz de cerd-i katl eylediği ve ondan sonra İran'dan saltanat kalmadığı için tarih teceddüd etmemiştir.

Şühûr-i Beni İsrail:

Sâl-i Hal 5639

Bunun âyları ve günleri kameridir. İhbar-ı yehüda göre sebebi vaz-ı vak'a-i âtiyedir.

Hız Musa (âlem) Ben-i İsrail ile Mısır'dan nisanın on beşinci perşembe gecesi şemsi hamelde kamer mizanında iken çıkmışlar idi. Ben-i İsrail nebi-i müşârun ileyhe gelerek "bu gece ve yarın yola gitmek münasib değildir." dediler. Hız Kelimi sukut ederek yollarında devam ve bahr-ı nili biiznillah geçer ile Firavun düçarı gark ve helak olmuş ve kendileri tevabi'yle necat ve selameti bulmuştur. Binaenaleyhi müşârun ileyhi yevmi mezkûr ile beşretliğinden kavmine "bugün zabt ile her zamanda yâd ettik! ve her yıl bu günde bayram ederek vaz'ını değiştirmeyin!" diye tenbih buyruldu. Bu cihetle seneleri şemsi ve şehirli kameri hesap ve istîmal etmeye mecbur olduklarından, bayramların zamanı mütegayyir olmamak için bazı senelerde bir ay zam etmeye ihtiyaç görerek, kebîse yılına gabur ve kebîse olmayan

seneyi bi-sut tesmiye eylediler. Bu hesapca yıllarının âyaları 13 olur. Bir de kebîse hesab ettikleri yılların devrini on dokuz sene îtibar eylediklerinden, Arab'ın cahiliyetteki usuluna yakındır. Şu kadar ki, Arab ziyade ettiği âyı cemi' şühûre devir ettirdiği halde bunlar altıncı ayları olan (âzer) iye tekrar ve altıncıya yedinciye tehir ederek o sene iki âzer şimar eylediler ki birisi asıl âzeri diğeri ziyade ettikleri azedir.

Reîs seneleri rûmî aylarından Ağustos ile Eylül beyninde mütereddiddir. Hz Musa zamanında ibtidayı şühûr-i rû'yet hilâlden îtibar olunurdu; muehheren kavmi yahud müteferrik olarak (karayıl) taifesi iken evvelki gibi hilâl görünmesi îtibar ile ehl-i islâm mesela ekalim de olan tefavûte îtibar eylemediler; lakin rabbanıyyun ki yehudun eazımıdır. Ayların ibtidaları ihtilaf üzere olmamak için bir ayı otuz ve bir ayı yirmi dokuz hesab ve îtibar eylediler. Bu tertib bir dereceye kadar devr-i kameriyye mutabıktır; şu kadar bir farkı var ki onlar kebîse ve besite senelerini nâkıs mûtedil zaid namıyla üç nev-i ad etmişlerdir. Besite-i nâkıs 353 besite-i mûtedile 354 besite-i zaide 355 gündür. Ve kebîse-i nâkıs 383 mûtedile 384 ve zaide 375 gün olur.

Tarihlerinin ibtidası zaîmlerince hûbûtu âdemden mu'teberdir. Güya Âdem ile asrı Musa arasında 3448 sene ve Hz Musa ile İskender Beyinin de 1,000 sene murur etmiş imiş.

Yehudun Esami-i Şühûr-i:

Tesri – merhusevan - kışlu – tecet –sevat- azer – nisan – eyar – sivan – temmuz – âv – eylül *

Şühûr-i Türkiye:

Seneleri şemsi ve âyaları kameri olmakta tarih yehud gibidir; lakin bunları ay ibtidalarını takvimleri muktedası üzere ictima-i hakikattan îtibar ederler ki şehri-i zaidleri bihaseb-il ictima-i bi'aynihi senenin bir yerinde vakî olur.

Türk Aylarının İsimleri:

Âram ây – ikinci ây – üçüncü ay – ay – dördüncü ay – beşinci ay – altıncı ay – yedinci ay – sekizinci ay – dokuzuncu ay – onuncu ay – onbirinci ay – çif şubat ay-

---

* Bu esami fil asl-i meşhur Süryaniye'den ehz ve bazıları tahrif olunmuştur.

Re's seneleri âram ay olarak kabl-ez-zevale vasıt delv olan ictima'a müsadif olmak şarttır.

Tarih-i mezkurenin ibtidası zaîmlerince âferinişden müteber ve âlemin ömrü îtikadlarınca yüz altmış (ven) ve her (ven) hesablarınca on bin sene-i şemsiyyedir.

Bu tarihte taksim ve terkib hususunda ne kadar dikkat eylediği ve ne kadar edvar-ı muhtelifê îtibar olunduğu zic erbabına malumdur. Elyevm Maveraünnehir halkında ekserin kabailin kullandıkları şühûr budur.

Cengiz ahfadından müneccim meşhur Evleğ Bey hisabatı heyeti bunun üzerine yürütmüştür. Zic ilhanı dahi bu kaîdeden ayrılmıştır.

Şühûr-i Kıbt:

Sâl-i Hal 1596

Ayları ve günleri şemsi-i istilâhı olmakda tarih yehudu kebîrdir. Kezalik kesr-i zaid reb' tam olarak her dört yılda bir kebîse olmada dahi onunla mutabıktır. Fakat bu tarihin ayları otuz gün îtibar edildiğinden daima sene âhirinde olan âydan sonra besite senesinde ise hamse-i müşrike kebîse senesinde ise âltı gün zam edilir.

Şühûr-i Kıbtiyenin Esamisi:

Tut – babe – hatur – keyhek – tuba – emşir – bir mehat – bermevde – peşteş – bune – ebib – mısri.

Senelerinin ibtidası daima şehri tuttur; şemsi sümbüle burcunun on âltıncı derecesine nüzul ettiği vakte müsadiftir. Tarih-i mezbur Rum Kayserilerinden beyt-perest olanların âhiri Dakliyatanus dâr-ül saltanatı olan revmiye-i kübra (Roma)'dan Mısır ve nevahisi halkı ile cenge kıyam eylediği günden ibtida eder; Elyevm Mısır'da hatta muamelat-ı resmîyede bile şühûr-i kıbtiye mustameldir.

Şühûr-i Mülkiye Yahud Celâlî:

Sâl-i Hal 801

Selçukilerden Celal-eddevle, Melikşah'ın veziri olan meşhur Nizam-ül Mülk bedayi-i îlmiye ve hikemiyenin terakkisi emrinde vâki' olan ikdâmât maârif perveranesi cümlesinden olmak üzere hicretin 467 senesinde erbabı heyetten Ömer Bin Hayyam ve Ebul Muzaffer ve Memun vasıtası ve Abdurrahman Harisi ve Muhammed Hazın ve Hâkim Levgeri ve emsalı huzzakı müneccimini cem ile 471

sene-i hicriyesi ramazanın onuncu gününden îtibaren müceddeden hesap ve vaz ettirdiği tarih-i şemsiyye tarih-i celâlî ismini verdirmiştir.

Bunda feres kadimin – belade mestur olan – esam-i şühûriyeni istîmal eylediler. Fakat mesela ferurdin mahı kadim ve ferur din mah celâlî diye kayd ve tefrik eylediler.

O sene şemsin burc hamele tahvili ferurdin mah demek yirmi sekizinci gününe tesadüf edildiğinden yevmi mezkure evvel ferurdin mahı celâlî ittihaz ederek o yirmi sekiz günü kebîse îtibar eylediler. Ve şemsin huttan hamele kable nısf-ı nehar naklettiği gün ki ‘nevrûz-i sultani’ tesmiye ettikleri gündür; Onu res’ sene olmak üzere kabul ettiler. Çünkü sene-i şemsiye-i hakikiyeye mebde’ ittihazına enseb olan senede dört gün yani iki tesavi-i leyl ve nehar günleriyle etvel ve aksar-ı eyyam olan diğer iki gün olarak âncak yevmi îtidal rebi-î mevalide sülûsen nisbetle yevmi delalet gibi olduğundan onu mebde’esine îtibar eylediler.

Bunun seneleri bir veche bâlâ sene-i şemsiye-i hakîkiye olmakla üç senesi üç yüz altmış beşer gün îtibar olunarak dördüncü senesi gibiyse yani 366 gün olur; Fakat her yedinci def’aki kebîse beşinci seneye tehir edilerek yüz otuz senede 32 defa gibiyse olmak lazım gelirken 31 defa vakî olur ve bununla 130 senede fark edecek bir gün dahi kapadılar. Binaen aleyh tarih-i melikinin seneleri şemsiye-i hakikiye olarak bunda adedu eyyam îtibar maksudu bizzat olmayıp her yevmi îtidal rebi-î yani nevrûz sene başı olacağından gün hesabınca vakî’ olabilecek hatanın buna kıt’a dâhili yoktur.

Mâ hasele tarih-i celâlî tamamıyla fenn-i hendese muvaffak olarak tertib edilmiş olduğundan, şimdiye kadar ümem-i salife ve müteahhirede ittihaz olunan tarihlerin en doğrusudur.

Bunu iki suretle istîmal ederler: bir takımı aded-i eyyama bakmayıp şühûr-i şemsiye-i hakikiye olmak üzere her burca bir ay îtibar ile kabul etmiş ve diğer takımında teshili hesap için ayları otuzar gün îtibar ederek fazla kalan beş veyahud altı gün dahi sene-i âhirine ilave eylemiştir. Bu îtibara göre tarih-i mülkiyenin seneleri şemsi-i hakiki olduğu halde ayları şühûr-i şemsiye-i ıstılâhiye olmuş olur.

Şühûr-i Efrenciye:

Sâl-i Hal 1879

Tarih-i efrenci tarih-i romanın hesabı mülkiye tatbiken ve islah edilmiştir. Miladın 1582 salisinde Papa bulunan XIII. Gara Guvar nokta-i îtidal rebi’în hesabca

Martın 21'ne müsadif olmaklığı lazım gelirken tarih-i rûmîyye göre Martın 11'ne tesadüf eylediğini görünce bunun tarih-i rûmî muhabbetinde meşruh olduğu üzere 11 – dakika fazla îtibar edilmesinden neş'et eylediğini lede-l ihsab keşif ile tarih-i rûmîdeki gibi her dört yıl gibiyse ad olunarak Şubatın 29 sayılmasını ve fakat 11 dakika fazladan 400 senede üç gün kadar bir müddet birikeceğinden bu fazlayı yedirmek için her yüz sene başı gibiyse îtibar olunmayarak yalnız dördüncü yüz sene gibiyse ittihaz olunması ta'yîn ve teshih ile tarih-i romanın hesab müşevveş ve sekimini be vecihle ıslaha muvaffak olmuştur. Binaen aleyh 1700 ve 1800 ve 1900 senelerinde gibisi olmayıp 2000 ve 2400 ve 2800 ve helumme cerrâ her dört yüz senede şubat âhirine bir gün ziyade edilmeye karar verildi.

Bu kararın tarih-i îlanında katolik mezhebine tabî olan milletlerin ekserisi kabul ettikleri halde bazısı bir asır ve bazısı iki asır sonra kabul eylediler.

Elyevm Hıristiyanlardan mezhebinde bulunanlardan ma-adâsı umûmen bu tarih ile amel eylemektedirler; hatta Japonyalılar bile bundan beş sene evvel kendi senelerini Frenkiye tatbik ile bu hesabı ihtiyar ve îlan eylediler.

Gara Guvar zamanında rûmî ile Frengi beyninde 10 gün fark vardır. İngilizlerin tarihi kabul olan 1752 de 11 gün idi; zamanımızda ise 12 gün oldu. Murur zaman ile 13, 15 ve mah ve sâl olacağı malumdur. Ya hal böyle olunca hiçbir hesap ve kaîdeye uymayan şühûr-i rûmîyeyi elyevm muhafazada ba husus Osmanlılarca hem de celâlî gibi elde bir hesap muntazamda mevcut iken ne mecburiyet vardır bilinemez. ...

Garaguar bir sâl- şemsiye 365 gün 5 saat 49 dakika îtibar etmiştir. Raşadların isbatına göre bir sâl şemsi 365 gün 5 saat 48 dakika 15 saniye 6 salise olduğundan şu küsur cüz-i dört yüz senede 2 saat 16 dakika 23 saniye 4 saliseye balığ ve bir gün fazla olmak 420 seneydi. Sekiz mahe mütevakkıfıdır.

Tarih-i İlahî

Yahud Şühûr-i İlahiyye

Sâl-i Hal 324

963 sene-i hicriyesinin rebi-ül ahirinde ve tarih-i celâlînin 477 nci senesi esfend ârmez âbiyenin onuncu gününde culus eden Celaleddin Muhammed Ekberki, Hind'de saltanat süren Babür Şah evladındandır. Yevmi mezkûru mebdai tarihi ittihaz ederek “tarih-i ilahi” tesmiye eyledi. Bunun seneleri şemsiye-i hakikiye olarak umûmen hususât divaniyede istimal edildi. Ve şühûr yine esma ve şühûr-i celâlîyeye

kabul ederek Şu kadar ki filan mah ilahi diye fark edilirdi. Usul-ı tarihleri aynıyla tarih-i mülkü gibi olduğundan tafsiline ihtiyaç görülmemiŐ ve devletlerinin inkirazıyla beraber bu da istimaldan kalmıştır.

Fransızların Şühûr-i Cumhuriyesi

Sal-i Hal 88

Bu tarihi, Fransa birinci Cumhuriyenin yevmi îlanından mazbuttur ki re's-i seneleri fazla harifden bir gün evvel (vandemuyer) ayından başlar.

Ayları otuzar gün olmakta aynıyla celâlî gibidir; fakat bir ay üç (hafta) ya münkasım olduğundan bu hesapları hiçbir ümmetin hesabına benzemez: günlerin âyrı âyrı ism-i mahsusu olduğu gibi birinci ikinci üçüncü gün diye onuncu güne kadar sayılır. (hafta) makamında olan aşr-i evvel bittiğinde tekrar yine birinci ve ikinci diye sayılır. Ve mesela (felureâl) ayının aşr-ı saniyesinin yedinci günü diye hangi aşr içinde kaçınıcı gün olduğunu ta'yini iktida eder.

Şühûrun bila kûsür otuzar gün olması cihetiyle sene ahirine müsadif olan âydan sonra hamse-i müsterike zam ile ikmal hesab ederler.

Bir takımını da günlere nebat ve çiçek vesaire isimleri verdiler. Mesela Felure âlı yani çiçekli ayın ilk gününe (gül) tesmiye ettikleri gibi (neyuves) yani bulutlu ayın ilk gününe dahi (torba kemuye) manasına olan (turb) namını vermiŐlerdi.

Hamse-i müsteriklerinin birinci gününe (îydi fazilet) ikincisine (îydi zekâ) üçüncüsüne (iydi iştigal) dördüncüsüne (îydi efkâr) beşinci gününe (îydi mükafeten tesmiye etmişlerdi.

Bu beş gün hiçbir Őeyle meşgul olmayarak bayram ederler ve eyyamı sairede hiçbir nam ile yurt tutmazlar idi. Çünkü inkılâb kebirede adat-ı diniyye umûmen laŐvedildiĐi gibi ('eza) namına tutulan yortular dahi legu ve hatta kiliseler bile sed edilmiş idi. Tarih-i mezbure büyük Napolyo'nun İmparatorluğuna kadar devam eyledi.*

* Tevfik Ebüzziya. (1296). Şühûr-i Ümeme Dâir Malumat. *Sâlnâme-i Ebüzziya*, ss. 85 – 104.

NEVRÛZ “SULTANI”

Yeni gün manasınadır. Senede iki gün itlak olunur ki birine nevrûz-i amme diğetine nevrûz-i hassa derler.

Nevrûz-i amme – ferur din mahın ilk günüdür ki şemsin burc hamelin nokta-i itidalına tehvil eylediği ondan mûteberdir.

Vech-i tesmiyesi feresi kadim esatirinde şöyle mesturdur: “cenab-ı âferinende-i gün ve mekân âlemi ve âdemi evvel günde halk eyledi ve kevakibin cümlesi uclarında ve uclar dahi nokta-i hamelde bulunarak nücum ve eflakın o günün evanında devrane me'mur oldu.”

Yine esatiri feres hükmünce pişdadyandan padişah meşhur Cemşid ki namı aslısı Cem'dir; güya aktarı dahi dolaşarak Azerbaycan vilayetine vusulunda o yeri istihsan etmiş ve mürtefi' bir mevkiinde cebhesi, semti, şarka mütevecih bir muras'a taht-ı tesnî ve bina edilmesi ferman ile yevmi mahudda zerandude libas şahaneler iktisasıyla ve başında bir tac murassa ile taht-ı masnua oturmuş ve güneşe tulû' edip de umûmen evvel havaliye elvanı ziyaya gark eylediğinden herkes bu temaşayı şaş'a bahşadan mahzuz ve karin-ul ayn olarak “bugün bir ruz-i mesûd ve müstesnadır.” diye o günü tesîd ve “nevrûz” tesmiye etmişler imiş.

Pehlevi lisanında şua' ve Pertev (şid) itlak olunur ki cem' lafzına ondan sonra izafe ile Cemşid demişlerdir. O gün bayram ve ba'dü mahir sâl yevmi mezburede bu resmi icrada ihtimam eylediler.

Nevrûz-i hassa – ferur din mahın altıncı gününe itlak olunur; derler ki o göze Cemşid Şah taht-ı saltanatına culus ederek devletinin erkânı havas-ı cem' ile umur-ı devletin ve ahvâl-i riâyete müteallık vesaya-yı adil-ane iradından sonra huzzara kelimat-ı âtiye ile hitab eyledi: “hak subhanehu ve teala hazretleri cümlemizi âdemden ve sa't sırayı vücuda getirerek şeref, akıl ve şûûr ile ecnası hayvanat ve behaimden mümtaz eyledi. Binaen aleyhi cümlemizi layık olan temiz sularla âbdest alarak, dergâh-ı ilahiyeye secdegüzar şükür ve sapaş olmaktır. Ba'de mâ bu günü zabt ile resm-i mezbureyi her sâl icraya ihtimamımız matlubumdur.”

Ondan sonra Faris halkı yevmi mezbureyi nevrûz-i hasse ile tesmiye eylediler.

Ona süre-i acemin beher sene nevrûz-i amme ile nevrûz-i hasse arasında on altı gün zarfında erbab-ı hacâtın mes'ulatına müsaade mahbusunu ıtlak ruz ve şebbi arş ve tarb ve sefa ve sohbetle imrarı evkat etmek de'b-i dirinleri idi.

Nevrûz sultanı Ferur din mah-ı celâlîyenin ilk günüdür ki Celaleddin Melik Şah'ın emriyle hesap ve ittihaz olunan şühûr-i celâlîyenin tarih-i vaz-ı olan 471 sene-i hicriyesi ramazanın onuncu gününden îtibar eylediği cihetle o günü (nevrûz-i sultani) tesmiye eylediler ve her sene şemsin burc-ı hamele intikal eylediği gün resmi âyın icrasını tensib ile îydu rebî hükmüne koydular. Bu kâîdeye Devlet-i Osmaniyye'nin evail-i zuhurunda riâyet edilir ve havassı devlet yevmi mahsusda padişahı tebrik ve birbirlerini tesîd ederler idi.*

---

* Tevfik Ebüzziya. (1296). Nevrûz "Sultanı". *Sâlnâme-i Ebüzziya*, ss. 105 – 108.

KEBİSE

Kebis olunmuş yani doldurulmuş nesneye denir. (te'nisi mevsuf îtibariyledir.)

Sene-i kebîse bu manadadır ki kendi için bir gün sirkat olunmuş seneye itlak olunur. Ve kebîse sene-i şemsiyenin her dört senesinde bir vakî olur ki üç yüz altmış altı gün olduğu yıldır. Dört senede bir kûsür eyyamını cem' ederek şubatı âhiriyye ziyade ederler ve ona ıstılâh mûnecciminde fazla elsine tabir olunur.

Sene-i şemsiye 364 gün ve rub' gün olmaya devranla dört senede bir 366 güne balîğ olur.

Şühûr-i rûmîye efrenciyede Şubat 3 sene-i basitede yirmi sekiz ve dördüncü senede 29 gün olur ki evvel yevmi zaide ve evvel seneye gibiyse itlak olunur.

Celâlîyede ise şühûru otuzar olduğundan besite olan üç senede hamse-i müsteraka 364 gün olarak dördüncü senede hamse-i müsterakaya bir gün dam ile 366 güne iblağ edilir.*

---

* Tefik Ebüzziya. (1296). Kebîse. *Sâlnâme-i Ebüzziya*, ss. 109 – 110.

SÂLNÂME-İ EBÜZZİYA

İSTATİSTİK KISMI

Kürre-i arz üzerinde küçük büyük hükümetlerin miktar-ı ahârisiyle ittisa' arazisini natik ilim icmalidir.*

(Hurufu Hacâe Üzere Murettebdir)

Arjantin cumhuru (Amerika'da) * mesâha-i memaliki 1,010,160 murebbe kilometre nüfusu 1,723,352 bu miktarın 897,780 nüfusu zükur 845,572 nüfusu inasdır. Arjantin Cumhuriyetine her taraftan senevî 70 bin kadar mühacerat vukû bulmaktadır.

Almanya İmparatorluğu * sath-i memaliki: 544,450 murebbe kilometre – 1871 tahriri nüfusuna nazaran miktar-ı ahâlisî 41.009.999 nüfustur. (1873 senesinde hesap hükmünce) 1/ 2 25 milyon Protestan, 11 milyon Katolik 500 bin Yahudi mevcut olarak müttefikin dahi olduğu halde miktarı mecmu-i 4,677,803 neferdir.

Fi 20 Mayıs 1876 tarihli resmi gazetenin îlanına göre Almanya'nın nüfusu mevcudesi 42, 757, 812 nefer imiş.

Amerika (devleti müttetide)si sath-ı arazisi 1.804.351 ve karayı mülhikasının 01.206.019 ki cem'en 3, 010, 370 murebbe İngiliz milidir.

Enhar ile güller 240,000 murebbe mildir ki baladaki miktara zam-ı halinde 2.350.351 mile baliğ olur.

Ahâlisî: 31.445.080 nüfus idi; 1870 tahriri nüfusunda 38 milyon 558 bin 371 kişi olduğu tebyin etti.

Mülâhaza

Amerika'da nüfusun on senede bu kadar tezayidine sebab-i dünyanın her tarafından kıt'a-i mezkureye vukû bulan mühacerettir; çünkü Amerika'nın (atazonafedaryl) tesmiye olunan cumhuriyet kübrası ve gerek sair cumhuriyetleri bu hakdan içinde erbab-ı hürriyetin kâbesi hükmünü bulmuş ve her bir yerde isti'dad ve istikbâlince muhatara gören hürriyet-i efkâr ashâbı Avrupa şitaban olarak kıta'-i mezkureyi kendilerine vatan sani ittihaz etmekte bulunmuştur. Hesabı mutavassıtla

---

* İşbu malumat muris belukun resmi ve her devletçe hükmü mer'î olan sâlnâme-i fenn servetten iltikat olunmuştur.

senevî yalnız büyük cumhuriyete iki yüz elli bin kişi hicret etmektedir. Mecellemizin hacmi müsâid olsa idi o babda bir âlem icmalî verebilirdik.

İnşallah ikinci nüshasını neşre muvaffak olursak gelecek sene her devletin her türlü ahvâli hakkında bir mükemmel fihrist malumat görülür. Sath-ı memaliki 2,322 mürebbe kilometre ve nüfusu fi 31 kanun-i evvel 1875 tahriri nüfusuna nazaran 213, 689 nüfustur. – Makarr-ı hükûmet Dehsu şehri nüfusu: 17,464.

Avusturya Macar * sath-ı memaliki: Avusturya kıtası? İtlak olunan cihette 3000,232 mürebbe kilometre ve Macaristan ve Karuatya parçalarında 223, 328 keza cem'en 622, 560 mürebbe kilometredir.

Nüfus:

Uteriş	20, 217,531
Macar ve Karuât	15, 417, 320
Her üç kıt'a sükkanından asker yekûnu	_____
	35.904.436

Viyana'da 607,514 nüfus mevcut olarak havalisiyle yani Viyana'ya iltisak etmiş olan mehellat ile beraber miktar-ı ahâlisî 825,165 nüfustur ki İstanbul sükkanına mutekaribdir.

İspanya krallığı * sath-ı memaliki: 503450 mürebbe kilometre ahâlisî 1872 tahririne göre 16.500.000 paytaht maderid, sükkanı: 298,426 nüfustur. Meşhur şehirleri Barselona 188,948 Sevil 1182 98 – velanes 107,703- malağa 94,732- mures (mersiye)87,803 -kadiyes 71,521- sareğus 67,428- gurandağ 67,326- nüfusu havidir.

İsveç-Norveç krallığı sath-ı memaliki: 439,915 mürebbe kilometre ahâlisî 1871 tahririne nazaran 4,304,177 paytaht İstokholm şehir-i ahâlisî, 138,512 nüfustur.

Norveç sath-ı arazisi 317,800 mürebbe kilometre ve ahâlisî 1871 tahririne nazaran 1,760,000 paytaht: Kirastina şehridir, ahâlisî: (aruşları beraber) 66,657 nüfustur.

Her ikisinin miktarı arazisi 757,615 mürebbe kilometre ve miktar-ı ahâlisî 5.964.170 nüfustur.

Mülâhaza

Kral her sene merkezi paytaht da şûrâ-yı ümmetin resm-i keşadında bulunmakla mükelleftir. Fakat suret-i daimede İstokholm şehrinde mukimdir. Çünkü kûr diplomatik yani heyet-i seferi oradadır.

İsviçre (cumhuru) * sath-ı memaliki: 41,418 murebbe kilometre ahâlisî 1870 tahririne göre 2,669,090 makarr-ı cumhuriyeti Bahren şehri ahâlisî: 36,001 nüfustur.

İtalya krallığı sath-ı memaliki: 29,745 murebbe kilometre-ahâlisî: 1871 tahririne nazaran 26i,801,154- payıtaht: Roma şehri: ahâlisî 247,297 nüfustur.

İran şahlığı * sath-ı memaliki: 1,427,400 murebbe kilometre ahâlisî tahminen 8 den 9 milyona kadar takriben 3 milyon miktar-ı hal-ı bedâvet hamiyye Nişin payıtaht Tahran nüfusu meçhuldur.

Akator: (cumhuru) sath-ı memaliki: 693,280 murebbe kilometre ahâlisî: 1.110.000 bundan altı yüz bini beyaz ma-adâsı zencidir.- Makarr-ı cumhur Keytu şehri ahâlisî 70,000 nüfustur.

Evvelde Nevyork grandukalığı * sath-ı memaliki: 6,399 murebbe kilometre ahâlisî fi 31 kanun-i evvel 1871 tahririne göre 316,640 makarr-ı hükümet evvelden Nevyork şehri ahâlisî 14,928 nüfustur.

Bad grandukalığı sath-ı memaliki 15,311 murebbe kilometre ve – ahâlisî fi 31 kanun-ı evvel 1875 tahririne nazaran 1,506,531 nüfustur. Bunun da yüz bini protestan mezhebindedir. Makarr-ı hükümet Karlus Revhe kasabası ahâlisî: 36,582 nüfustur.

Bavyera krallığı * sath-ı memaliki: 75, 864, murebbe kilometre ve – ahâlisî fi 31 kanun on 1875 tahririne nazaran 5, 240,832 payıtaht Muninç ahâlisî 169, 478 nüfustur.

Beru Nezuk dukalığı sath-ı memaliki: 3, 690 murebbe kilometre ahâlisî fi 31 kanun evvel 1875 tahririne göre 328,351 dar'ül mülki: Pozibuk şehri sükkanı 58,000 nüfustur.

Brezilya İmparatorluğu sath-ı memaliki: 8,130,000 murebbe kilometre ahâlisî 9,700,000 payıtaht: Ruydu Janiro şehri ahâlisî 275, 800 nüfustur.

Berehm (memleketi müstekile) si * sath-ı memaliki 257 murebbe kilometre ahâlisî fi 31 kanun-i evvel 1875 tahriri mucibince 142,645 berem şehri ahâlisî 83,000 nüfustur.

Belçika krallığı * sath-ı memaliki 2,945,539, hektar ahâlisî 1873 tahririne göre 5,353,000 payıtaht Berusel şehri ahâlisî fi 31 kânûn-ı evvel 1866 tahririne göre 163,434 ve havalisindeki 8 mahalle ile 286, 827, nüfustur.

Bolivya Cumhuru * sath-ı memaliki 1,315,022 murebbe kilometre ahâlisî 1,987,325 makarr-ı cumhur suker şehri sükkanı 23,200 nüfustur.

Paraguay Cumhuriyeti * sath-ı memaliki 150,000 murebbe kilometre – ahâlisî 221, 089 nüfustur.

Purtugal krallığı * sath-ı memaliki 1, 013 murebbe kilometre ve adalarının mesahe-i sathiyesi 3,836 murebbe kilometre ahâlisî 4,323,993 ve adalarında 362,105 payıtaht lejbun şehir-i ahâlisî 275,000 nüfustur.

Peyiba (felemink) krallığı sath-ı memaliki 32,841 murebbe kilometre ahâlisî 1873 tahririne nazaran 3,716,000 payıtaht (teşrî) Amsterdam şehir-i ahâlisî 281,805 payıtaht (tenfiz) lahu şehir-i ahâlisî 93,083 nüfustur.

Peru Cumhuriyeti * sath-ı memaliki 1,311,867 murebbe kilometre ahâlisî 1866 tahririne nazaran 865 ,000 makarr-ı cumhur leyma şehir-i ahâlisî 121,362 nüfustur.

Çin İmparatorluğu sath-ı memaliki 3,500,000 murebbe kilometre 1864 tahriri nüfusuna nazaran ahâlisî 360,279,897 payı taht Penk şehir-i ahâlisî 1,651,500 nüfustur.

Şehri mezkûrdur 1872'de 3,661 neferi ecnebi bulunurdu; bu miktarın 1211 nefer İngiliz, 541 neferi Amerikan, 481 nefer Alman, 239 nefer Fransız, 56 nefer İspanyol vesaire idi.

Danimarka krallığı sath-ı memaliki 38,608 murebbe kilometre ahâlisî 1874 tahririne nazaran 1.874.000 payı taht Kopenhag şehri. 1.769.583 nefer Luter mezhebine yani Protestanlığa mensub olarak, 1857 nefer Katolik 2127 mormon yani tedadı zevcatı caiz gören mezhep erbabıdır. Neslen Rum ve Yahudi olan mütebâkî ahâlisî anbeân tebdili mezhep etmekte ve senevî Danimarka'ya hayli muhâceret vukû bulmaktadır.

Rusya İmparatorluğu sath-ı memaliki murebbe kilometre

4.765.568 Avrupa kıtasında

350,541 Finlandiya

4.865.108 yekûnu, Avrupa'da

407,597 Kafkasya'da

11, 415,715 Sibirya'da

2.454.305 Merkezi Asya'da

14,287,618, yekunu, Asya'da

19,152,725 yekunu umûmi

Bu miktar 1788 senesi için neşr olunan pıllak sâlnâmesinde devlet-i müşarun ileyhinin ahvâl-i hususiyesi hakkında verilen malumat sırasında mukayyed olarak fakat ondan sonra Türkistan'da ve muharebe-i ahire netayicinde olmak üzere Pesarılya ile Anadolu'da tevsîf mülk eylemesi cihetiyle Rusya memalikin şimdiki mesaha-i sathıyyesi gelecek seneyi mecellemizde teshih ve kayd olunur.

Zikâr	İnas	Yekûnu	Memaliki
34,210,210	35,154,331	69,264,541	Avrupa kıtası
//	//	1,843,253	Finlandiya
//	//	7,208,194	Yekunu, Avrupa'da
2,224,796	2,156,844	4,584,640	Kafkasya'da
1,716,481	1,201,246	3,328,628	Sibirya'da
1,151,063	1,675,183	2,626,246	Merkezi Asya'da
5,595,240	5,43,272	15,537,513	Yekunu, Asya'da
“	“	80,745,307	Yekunu Umûmi

(Fütuhât-ı malumadan dolayı tezayüd eden neferi haric hesabıdır.)

1867'de Rusya'nın fakat Avrupa kıtasındaki memalikinde bulunan ahâlisînin mezhep ve kavmiyet üzerine vukû bulan taksimatını natık aramaktır:

Zikâr	İnas	Yekunu	Mezhep
26,294,971	26,874,201	53,169,179	Gark-ı
431,765	494,866	926,631	Sokatur
111,322	117,938	229,260	Gark Evni
18,996	18,140	27,136	Gregoryan
Ermenileri			
3,512,616	3,696,847	7,209,464	Katolik Rumen
1,241,944	1,323,442	2,565,354	Protestan
1,269,705	1,342,475	2,612,189	Yahudi
1,194,749,	1,193,623	2,359,372	Müslüman
143,176	121,799	255,975	Putperest
340,10,210	35,154,331	29,364,541	yekun

Romanya prensliği (Eflah - Boğdan) sath-ı memalik 153,774 murebbe kilometre 4,424,261 makarr-ı hükümet Bükreş şehri 141,754 nüfusu idi. Beserabya'nın Romanya'daki parçası Rusya'ya vedu berice Romanya'ya intikal eylediği cihetle miktarı nüfus ve arazisini bu sene suret-i sahihede ta'yîn olunmaz.

Zengibar padişahı payitaht olan Zengibar ceziresinin mesahe-i sathiyesi 1,600 murebbe kilometre ahâlisî 100 bin memaliki beriyyesindeki 500 bin nüfus olmak üzere mûkayyedir.

Padişah-ı Sultan Berguş:

Japonya İmparatorluğu sath-ı memaliki 370,000 murebbe-i kilometre ahâlisî 872'de icra ettikleri mükemmel tahriri nüfus mucibince 32,110,825 payitaht: Yedu şehri ahâlisî 780,221 nüfustur.

Japonya halkı içinde 14 prens, 15 prenses, 2,666 asilzade, 221,467 rahip ve rahibe var. Sınıfa namzed 10,477 zikâr ve inas vardır.

Nisvandandan bir çoğu mesaî ricale iştirak eylediğinden tüccar ve sair esnaf hizmetlerinde müstahdem yüz binlerle kadın bulunduğu gibi, emal-ı şakkede yani çiftliklerde 60,866,412 kadın hizmetkar mevcuttur.

Sakıs krallığı sath-ı memaliki 14,867 murebbe kilometre fi 31 kânûn-ı evvel 1871 tahririne göre ahâlisî 2,506,244 payitaht Dersude şehri ahâlisî 177,08 Sakısı Alatenburg dükalığı sath-ı mülki 1,315 murebbe kilometre ahâlisî 145,844 Makarr-ı hükümet Altenburg şehri 019,969

Sakıs Kayburg katadokları sath-ı mülki 0,21,970 kilometre ahâlisî 182,674 makarr-ı hükümet Gavta şehri nüfusu 12,812

Sakıs mayenin jandoluğ sath-ı mülkü m. 2,466 kilometre ahâlisî 194,463 makarr-ı hükümet Mayenin şehri nüfusu 8,876

Sakıs – ve imar dükalığı sath-ı mülki 3,617 kilometre ahâlisî 292,923 makarr-ı hükümet ve imar şehri nüfusu 15,998

Sendumenik Cumhuriyeti sath-ı mülki 13,000 m kilometre ahâlisî 100,3000 – makarr-ı cumhuriyeti- Sendumenik şehri nüfusu 15,000

Sensalvador cumhuriyeti sath-ı mülki 18,906m ahâlisî 750,00- makarr-ı cumhuriyeti Sensalvador şehri nüfusu 40 bin.

Siyam krallığı sath-ı memaliki 6,576,000m ahâlisî 5'den 6 milyona kadar müneccim demek ki beher milyon 100 bin murebbe kilometrede takriben 1 milyon

nüfus meskûn – makarr-ı hükümdar. Bankok şehr-i ahâlisî 400,000 nüfus bunun 200 bini Çinlidir.

Şili Cumhuriyeti sath-ı memaliki 41,418m ahâlisî 2,039,767 makarr-ı cumhuriyeti Santiyago şehri nüfus 148,264.

Sırb prensliği sath-ı mülki 43,552m ahâlisî 1,216,186 makarr-ı hükümet Belgrad nüfusu 21,869

(Niş ve havalisi Sırbistan'a iltihak ettiği cihetle tezeyüd eden nüfus ve arazisi miktarı bu hesabın haricindedir.)

Osmanlı İmparatorluğu sath-ı memaliki 2 milyon 85 bin 594 murebbe kilometredir. (*)

Anadolu ve Arabistan'da nüfus:

10.907.000	Hüdavendigar – Aydın – Konya - Ankara - Kastamonu - Sivas – Trabzon - Kıbrıs – İzmit.
109.060.000	Erzurum - Diyarbakır - Halep – Lübnan.
2,75 00000	Bağdat
900,000	Hicaz - Yemen

16.463.000

Afrika'da

750,000	Trablusgarp
1,500,000	Tunus

2, 779,667	Mısır sefili
1,164 995	Mısır uluâ
519,532	Mısır vustâ
592,550	1848 sene-i miladiyesinde 1870 senesine kadar Mısır'da vuku bulan mevludât
5,499	keza 1870?'de
85,000	nüfusu ecnebiye
3,500,000	Mısır'ın yeniden taht hükmüne geçen memaliki zenciyede takriben

---

8,695,243 yekun Mısır

27,08,243 yekun umûmi

Paytaht olan Kostantiniye'nin bilad-ı sülûse yani Eyüb'den Ayestefanos sevdeliceden Rumeliye kuvağı ve Anadolu kuvağından fener bahçesi ve adalar – ahâlisî: 750,000- ecnebler ve limanındaki kimileri halkıyla beraber kah bir milyondan elli bin noksan ve kah elli bin ziyade tahmin olunur.

Mülâhaza

(*) Rum ilindeki nüfus-u Osmaniyeyi istatistikler 9,980,000 aded kayd etmişler idi. Rum ilinin hali hazırı ise muhtaca izah değildir. Bu sebeple ne mutebaki arazisinin mesahası ve ne de nüfusun miktarı hakkında malumat-ı sahihe i'ta olunabilir.

Şu kadar var ki elyevm Arnavut'luk hal bakire bulunduğu ve kavm-i mezburun miktarı bir buçuk milyonu müteceviz olduğu gibi Kosova ve Selanik vilayetlerinde dahi beş yüz bin kadar nüfus tahmin edildiğine ve bir de bu sene ve her sene istilas-ı bittab-ı mahdud olarak bu iki kıt'ada ise 1 milyon 200 binden ziyade ahâli bulunduğuna ve şark-ı Rum ile Edirne'de dahi iki, üç yüz binden ziyade nüfus bulunacağını görürüm. Elindeki Memalik-i Osmaniyeye'de yine 3 milyon 7 yüz binden ziyade Osmanlı kalmak lazım gelir.

Geran Britanya ve İrlanda krallığı sath-ı memalığı 1875 tahririne göre:

Murebbe mil	Murebbe kilometre	Nüfus	Esami-i
50,823,	131,840	21,277,524	İngiltere
7, 398	19,153	1,426,584	Gal Prensliği
354	916	144,430	Acassenet
atası 20,685	79,443	3,358,613	İskoçya
31,755	82,214	5,402,759	İrlanda
“	“	207,198	Berri ve Bahri
			memleketi
askere			
121,115	313,566	31,817,108	yekun

Dört sene sonra 1875'de icra olunan tahriri nüfusta miktar-ı mezburun 33 milyon 60 bin vardığı ve İrlanda ahâlisî plan katoliklerin miktarı da 5 milyon 6 yüz bine baliğ olduğu görülmüştür.

Londra'da 1871 tahriri nüfusunda 3 milyon 251 bin 803 nüfus kayd edilmiş idi. Fi 30 Haziran 1875'de bu miktar 200 bin nefer daha artarak 3 milyon 445 bin 160 nüfusa baliğ olmuştur.

Londra'nın mesahe-i sathiyesi 122 murebbe İngiliz mili yani 139 milyon 175 bin 282 murebbe zira iâşardır. Derunundan cereyan eden (temiz) nehir 10,997,018 murebbe zira iâşar teşkil eder.

Sokaklarla caddeler dolu 1,500 İngiliz miliye yani 2,413,800 zira-î iâşariye müsavidir.

İngiltere Müstemlekati

İngilterenin tabiatında bulunan memalikin gerek vus'atı arazisi ve gerek kesret ahâlince en cesimi Hindistandır. Avustralya ile Amerika ve Afrika'daki müstemlekati ikinci üçüncü dördüncü derecede kalır. İşte Geran Britanya'dan mâ'ada şu üç kıtadan ki nüfus mevcudesi vechi âti üzere olarak bunlarda ekvamı muhtelifeden îbaret ve edyan-ı mutenevviaya tabîdirler. İngiltere Devleti Müslüman olarak 40 milyon nüfusa hâkimdir.

190,284,818 umûmen müstemlekatındaki tebası

33,070,000 Geran Britanya ahâlisî

223,334,817 yekun

Gatamala Cumhuri sath-ı mamaliki 27,000m ahâlisî 1,200,000 makarr-ı cumhuri Gatamala şehri 40 bin nüfus.

Fas Padişahlığı sath-ı mülki 752,170,m ahâlisî 7 den 8 milyona kadar makarr-ı saltanat Fas nüfusu 88,000 merakeş 70,000

Fransa sath-ı mülki 52,957,675 hektar yahud 528,577,m ahâlisî 1872 tahrire nazaran 36,102,921 nüfustur. Paris'de o zamanki tahriri hükmünce 2.222.060 nüfus var idi. Elyevm iki buçuk milyon mütecavizdir.

(Cezayir ve sair müstemlekati haric ez hesabıdır.)

Güçencin yahud Ananam imparatorluğu sath-ı mülki 5,356,440m ahâlisî 15'den yirmi milyon kadar imparator makarr-ı: hevefu.

Kolombiya cumhuru sath-ı arazi 1,010,160m ahâlisî 2,900,633 makarr-ı cumhur Bugta şehri ahâlisî 40,000

Kostarika cumhuru sath-ı mülki 55,393 m 1870 tahririne göre ahâlisî 175,000 bu miktar 12 bin kişide 10 kişisi medeni kusuru âlem vahşet perverdesi imiş.

Levbu (memleketi müstekillesi) mesaha-i nâhiyesi 285m nüfus 56,912

Lüksenburg grandükalığı sath-ı mülki 2,554 miladi ahâlisî 197,525 Lüksenburg şehri nüfus 14,635

Meklenburg şevhrens grandükalığı sath-ı memaliki 13,442 miladi ahâlisî fi 31 kanunu evvel 1871 tahririne nazaran 557,897 makarr-ı hükûmet şehvran nüfus 29,804 restuğ şehri sahilde olarak mükemmel bir liman meşhur bir dâr-ül-fünun 30,980 nüfus vardır.

Meklenburg İsterlintiz grandükalığı sath-ı memaliki 2,725m ahâlisî 96,982 makarr-ı hükûmet yeni İsterliz şehri.

Meksika cumhuru sath-ı arazisi 1, 921,240 miladi ahâlisî 1868 tahririne nazaran “yani imparatorluğun feshiyle cumhuriyetinin îlanından sonra) 9.173.052 makarr-ı cumhuriyet Meksiko şehri-i ahâlisî 205,000 nüfustur.

Büyük şehirlerden Gadalajara 90 bin puebla 85 bin Ganacuatı 50 bin, San lui 40 bin nüfusa şamildir.

Nikaraga cumhuru sath-ı memaliki 150,650m ahâlisî (1855 icra olunan tahririne göre) 264,000-

Bugüne kadar üç yüz bin nüfusa baliğ olduğu kaviyyen tahmin olunur. Cumhuru mezbure ahâlisînden 40 bini beyaz küsürü zencidir.

Venezuvella cumhuru sath-ı mülki: 1,101,315 ahâlisî 1873 tahriri hükmünce 1,784,194 makarr-ı cumhur: Karakas şehri 50,000 nüfus

Vemertanberg krallığı sath-ı memaliki 19,540m 1875 tahririne göre nüfus 1,881,505 makarr-ı hükûmet Estuteğarat şehri nüfus 91,923 Urugay cumhuru sath-ı mülki 186,920m nüfus 450.000 makarr-ı cumhuru münteviyada şehri-i ahâlisî 1875 tahririne nazaran 105,711

Yunan krallığı sath-ı mülki: 25,189 - nüfus 1870 tahririne nazaran 1,457,894 makarr-ı hükûmet Atina şehri kadimi nüfus 44,510 iskelesi olan peyre ile beraber 50 bine baliğ olur.*

* Tefvik Ebüzziya. (1296). İstatistik. *Sâlnâme-i Ebüzziya*, ss. 111 – 136.

MAÂRİFİ UMÛMÎ

Maârifi umûmiyenin Avrupa'da hakkıyla ferma neferma olduğu memleket İngiltere olduğu için biz de mecellemizde oradan ibtida etmeği münasib ad eyledik. Ayrıca Amerika cumhuriyet müctemasında maârif-i umûmiyeye müteallık vesailde Avrupa'nın en marifet perver olan İngiltere ve Fransa halkına takdim edilmiş ise de bize nispetle öbür dünya hükmünde olan kıta-i mezkure ahvâl-i marifetten zirde bahsedeceğiz.

İngiltere

İngiltere'de maârif nezareti bu kadar her yerin maârifce muhtac-ı ilahiye her neden îbarettir ise o yerin parlamentoda bulunan mebusu onun husuluna saî olur. Tamimi maârif emrindeki tahsisatı ise (kumun) yani daire-i belde-i heyetleri ehz ve sarf eyler.

Tahsili ve hevacilenin serbesttir. Her isteyen hoca olur; mektep açabilir. Her istediği yolda usul-u tahsil ittihaz eder.

Mütevaffa Lord Rusel icbarı tahsil için vaktiyle halice çalıştıysa da meramı tervic olunmadı.

1868'de olunan tahkik ve muayeneden anlaşıldı ki ûmumen Geran Britenya Cezair'inde yüz erkekte fakat 32 kişi ve yüz kadında 48 kadın imza koymak bilmiyor.

Bu muayenede cahil kalan takımın amele ve çiftçi sınıfı olduğu ta'yîn eylediğinden, o mahzurun dahi tehvini için siyar hevaceler istihdamı teksir eyledi.

Parlamentonun Geran Britanya'da 1871 senesinde mücededen teşkil olunan mektebler için ceste ceste tahsis etmiş olduğu mebâliğ 820,827 lira sterlin idi. Hâlbuki yetmiş senesinde mücededen te'sis edilen mekatib için verdiği para 369,502 lira idi.

Yukarıya 82,827 lira vech âti üzere sarf olunmuştur.

Lira sterlin mahal-i sarf

34,629 mekatib ibtidaiye inşaat ve tamirâtı ve tefriş ve tanzimi için.

34,629 mukaddiman hüsnu hizmeti meşhud olan muallim ve muallimlere atıyye-i teşvikiyye.

3,667 müzakerecilerin o senelik tahsisatı

43,507 seyyar hocalara (*) muavenet nakdiye ve yetişdirdiği şakirdan için mükâfatı âkçesi 72,512 sıbyanı büyük mekteblerinin mesarifi müteferrikası.

625 geceli gündüzlü mekteblerle sanayî mekteblerinin ve serseri çocuklara mahsus mekteblerin mesarif muteferrikası.

60,889 bu işlerin tesviyesine memur olanların yine o senelik maaşları.

22,672 yine bu mekteblerin o sene için heyeti idaresi maaşı.

4 ,588 mesarifi mütenevvia.

542,898 mesarifi munkine-i seneviyyesi.

820,828 yekün

1855 senesinden altmış dokuza kadar sikat eden senelerde İngiltere’de mekatib-i ibtidaiyenin adedi ile onlara devam eden şakirdanın miktarı hakkında resmen tanzim olunan cedveldir.

Sinîn	Mektep	Şakird
1855	4,800	569,076
1856	5,179	645,905
1857	3,398	700,872
1858	6,641	721,744
1859	6,586	880,131
1860	7,227	962,932
1861	7,505	1.028.690

(*) Seyyar hocalar mektebi olmayan karyelere ve muayene muhtaç olan çiftçi ve madenlerde müstahdem amelelerin çocuklarına mahsustur ki menavibe ile karayı siyer ve çocukları talim eylerler. Amerika’da da böyledir.

1862	7,569	1.057.426
1863	7,739	1.092.741
1864	7,891	1.132.291
1865	8,433	1.246.055
1866	8,753	1.287.604
1867	9,340	1.391.100
1868	9,894	1.527.665

1869	10,337	1.639.502
1870	//	1.949.026

Bu mekatib-i ibtidaiye doğrudan doğruya maârifî idariyelerinin ma'rifetiyle keşaddır ve idare olunan mekteplerdir. Yoksa İngiltere'de hususi mektepler vardır ki onların şakirdanı bu hesabın haricinde ve mukadder şakirdanı kaç yüz binden ibarettir.

Saniyen mekatib-i âliyye mütenevviada tahsil ile meşgul bir milyona karib şakird mevcuttur.

Fransa * maârifin Fransızlar beyninde haiz olduğu rağbeti tarife ihtiyaç yoktur sanırız.

Çünkü şems-i ma'rifet şarktan gaybûbet edib de mıntika-i garibeden tulû' ettiği günden beri o kıtayı hakkıyla izâe eylemiş sanılır; şu kadar var ki ma'rifet perverlik namına Ziya'yı ma'rifete perdekeşlik eden firkalar şimdiye kadar en ziyade Fransa'da saltanat sürmüş idi.

Krallardan Henriler, Luiler vaktinden büyük küçük Napolyonlara yani dört beş yüz sene evvelden ta zamanımıza kadar Fransa'da mekteplere terbiye-i ammeyi pek çok hizmetler himmetler sebkât etmiştir. Ne çare ki dünyada inhisar tahtında bulunan her şey layık olduğu isti'dâd ile tenasüb hâsıl etmek kabil olamayacağından Fransa'da dahi be vesaiti mükemmeleden hakkıyla istifade-i amme hâsıl olamamıştı. Çünkü mektepler Papazların yed galibesinde mahsur idi.

Üçüncü cumhur ise mekatibi hemen nisfıyyet derecesinde Papazlardan kurtarmaya ve maârif-i nezaretin iktidarını dahi yalnız idare-i cihetine hasr etmekle muvaffak olduğu cihetle şimdi Fransa'da dahi terbiye-i umûmiyye İngilizlerin ve Amerikalıların tarzı terakkisine haiz olmaya başlamıştı.

Ba husus udebayı siyasiyundan Jul Semyun ile elyevm hariciye nâzırı bulunan Mösyö Vadingetunun maârif nezaretlerinde terbiye-i ibtidaiyye mektepleri layık olduğu derecelerde tanzim ve lüzumu kadar teksir edilmiş ve el'ân maârifî emrinde noksan görünen hususatın cebrine çalışmakta bulunmuştur.

Akvâl Kummunal

Yani Devair-i Belediye Tarafından İdare Olunan Mektepler.

Belediyeler elinde ruhban ve rahibât elinde yekün

11,002	6,220	17,222	sâl dazil
9,689	18,037	37,726	erkek çocuk mektebi
14,690	19,374	34,664	kız çocuk mektebi
45,381	43,631	89,612	

Yirmi daire-i belediyeye münkasım olan Paris şehrinin her bir dairesinde mukayyed olan nüfus ile sin üzerine tahsis edilen mekteplerde mevcut kız ve erkek çocukların miktarını natık cedveldir.

Mekatibi milliye

Devairi	Miktar ahâli	Oğlan 6'da 13 yaşına kadar	Kız 2'den 13'e kadar	Sıbyan 2'den 6'ya kadar
1	81,605	2,467	2,771	3,146
2	19,99	4,443	2,517	3,302
3	92,680	3,494	3,538	4,595
4	98,648	3,515	3,795	4,274
5	104,083	4,487	4,259	4,837
6	99,110	3,603	2,839	3,928
7	75,438	2,524	3,035	3,487
8	70,259	2,527	2,753	1,539
9	106,221	3,158	3,208	3,858
10	116,438	4,093	4,295	5,516
11	149,641	7,407	7,128	9,919
12	78,635	3,998	4,720	5,497
13	70,192	4,030	4,048	5,224
14	65,506	3,322	3,426	4,702
15	69,340	4,163	3,641	4,810
16	46,187	2,506	2,257	2,529
17	63,193	4,730	4,538	5,831
18	130,456	6,023	6,065	8,590
19	88,930	5,239	5,105	7,083
20	87,444	5,023	5,163	6,793
Yekün	1,799,980	78,758	80,110	100,958

Fransada mekatibi ibtidaiyenin programı 1- okuyup yazmak - 2 Fransız lisanının mukaddimatı- 3 hesap – 4 usûl-i eşaraya - 5 îlmi din ve ahlak - 6 riyazat: fi'lliyyat tatbik- 7 coğrafya ve tarih mukaddimatı - 8 mukaddimat-ı hikmeti tabifıyye ve kimya - 9 ziraat ve sanat ve hıfz-ı sıhhat hakkında bazı mukaddimatı – 10 arazi ölçmek -11 yükseklik ölçmek -12 resim - 13 musiki -14 jimnastik.

Birinci tahsil mekteblerini yalnız musaddık hocalara açabilir; ikinci dördüncüde tahsil-i mekteblerini herkes açmaya salihdir. İmparatorluk devrinde iyi hoca bulmak ve maârif nezaretinin ta'yîn edeceği tertib tahsile riayet etmek mecburiyeti vardı. Şimdi ise serbesttir. Çocuk işçileri okutmak için fabrikacılar da muallim besler.

Paris'de mektebi sultanı tarzında yedi mekteb vardır. Lisede karen 1- lise kornay 2- lise sonlu 3- lise şarılmayın 5- lise kundursay 6- kolej istatisler 7-

İsviçre'de * mekatib-i ibtidaiye İsviçre'nin 22 nahiyesinde 7,000 mektebi ibtidai vardır. Hesab mutevessıt üzere 380 nüfusa bir mektep isabet ediyor. Bu mekteblere 400,000 çocuk devam ediyor. Ve her mektebe 57 çocuk düşüyor.

Jehnevu, Zevriş şehirlerinde mükemmel mekatib-i âliyye mevcuttur.

İsviçre'nin bazı şehirlerinde tahsil mecburi ve bazı şehirlerinde serbesttir.

Frank

1,100,000 yevahi ile devair-i belediye tarafından mekteblerin tahsisatı 2,100,000 taraf-ı hükûmetten verilen tahsisat seneviyye

700,000 bedeli ücret

Rusya'da * Senpetersburg, Moskova, Kiev, Çarkevu, Evdase, Kazan Devpa ve Gelsin Fevri şehirleri dâr-ül fûnûnlarına 5,579 talebiye devam etmektedir.

Lehistan'da 175,000 nüfusa bir mektep ve Baltık eyaletlerinde 200,000 nüfus bir mekteb Finlandiya'da 284,000 nüfusa bir mekteb isabet ediyor.

Umûm Rusya'da 9,955 mekteb olarak bunların umûmuna 280,000 şakird devam etmektedir ki her mektebe 300 şagird düşer.

Rusya'da terbiye-i umumiyyeye müteallik vesait Avrupa'da bu türlü vesaitin ittihazı emrinde gösterilen ikdam ve himmetler nisbetinde mâniâlar tesadüf etmekte ve Avrupa'nın ekser biladında tahsil-i cebri olduğu gibi Rusya'nın ekser biladında cehalet-i umumiyenin idamesi tahtı mecburiyettir.

Memalik-i müctemi'a Amerika'nın bazı taraflarında maârif mecburi bazılarında maddeten serbest olduğu halde manen mecburidir. Çünkü okumak bilmeyenler rey vermek hakkından mahrumdur.

Memalik-i müctemianın maârif-i ûmumiyesi idaresinin 1870 senesi evahirinde îlan eylediği bir istatistikde 38 milyon 558 bin küsur nüfustan îbaret olan Amerika Devleti müctemiası halkından fakat 5,660,074 kişinin okumak bilmez olduğu ve bu miktarın 777,864 neferi ecnebi olarak küsur 8,882,210 neferi Amerika'da adamlardan ettiği mukayyedir.

Mekatib-i ibtidaiye badihevâ olarak herkese güşâdedir. Cihanın her tarafından memalik-i müctemiaya hicret eden bu kadar ecnebi millet vahide hükmüne kopan işte bu mekteblerdir.

Maârif hususunda merkez-i cumhuriyenin müdahalesi yoktur; her nahiyeye-i umur maârifine kendisi bakar maârif müdürleri bazı yerlerde mebûsan ve bazı nevahiyede umum tarafından intihab ve nasb olunur. Maaşı bir sancağın en büyük memuruna müsavi ve bazen fâktir.

Mekteblerin idaresi her kazanın intihab ettiği meclise muhavvildir; hususen bir meclis daha vardır ki gerek halkın ve gerek idarenin verdiği tahsisatı kabz ile taksim hocaları imtihan kitaplarla programları tanzim ve mektepleri teftiş eder.

Meclis-i maârifin müdüre tabî değildir. Müdürün işi maârifte müteallik olan şeyleri ve tahsile aîd keşfiyatı tahkik ile mebûsan-ı ahâliyye tebliğden ve bir de istatistikleri cem' ile mekatib-i muâyine ve meclis-i ûmumiyye ve cemîyetler akd ve îlannâmeler neşr ederek halkın maârifte ikdamını teksir eylemekten îbaretir.

Müdür her sene mebûsana bir mufassalı layiha verir ve maârifte müteallik olan hatalar - velevki kendi noksanı tedbirine hal olunsun - Sırbistan'a izah edilir.

Bir de Amerika'da milli mekteblerden mâ-adâ her şahıs istediği halde mekteb-i güşad ederek talim ve tedrise salih olduğu gibi programını maârif idaresine irae etmeye mecbur değildir. Kendi bildiği gibi usul-ı tedrisiyeyi ta'yîn ve o yolda devam eder. Fakat sene başında ıksâm-ı ûlum üzerine muretteb ve miktar-ı şakirdanı natık bir istatistik vermeye mecburdur.

Garibdir ki bazı nahiyelerde rekabet maksadıyla bu gibi para ile çocuk okutur mektebler açılmış ve halk tarzı tahsili takdir ettikleri için ekseriyet üzere çocuklarını onlara vermek de bulunmuştur.

Geçen 1860 senesinden 1870 senesine kadar on sene zarfında yalnız Nevyork şehriyle nevahisindeki mekteblerin tecdid ve tevsîine 9 milyon 120 bin frank sarf edilmiştir.

1869 senesinde neşr olunan bir istatistikde Nevyork mekteblerinde 7,583 erkek ve 22,794 kadın hoca bulunduğu kaydedilmiş idi. 75 senesinde neşr olunan bir istatistik ise erkek hocaların miktarı 4,100 nefer ve kadın ve hocaların miktarı 31,875 nefer baliğ olduğunu gösteriyor.

Demek ki beş sene zarfında mevcut olan 7,583 nefer erkek hoca 4,100 nefer tenazzül etmiş ve yine bu müddet zarfında 22,794 nefer kadın hoca 31,875 nefere baliğ olmuş yani erkeklerden hocalığı terk eden 3,483 nefere bedel evvel miktar kadın hoca kabul olunduktan sonra yeniden yapılan mektebler için dahi 5,598 nefer kadın hoca alınmıştır.

Bununla beraber kadın hocalar erkek hocalara verilen maaşın sülüsüyle muvazzafdır.

Amerika'da kadın hocalara bu derecelerde rağbetin sebebi nisvanın sıbyanı madar-ane bir muhabbetle talim ve terbiyeye fitraten mail olduklarının sabit olmaklığına mebnidir. Pek yakın bir zamanda görülecektir ki Amerika mekatib-i ibtidaiyelerinde bir tane erkek hoca kalmayacak.

Amerika'da Birinci Mekteblerin Ders-i Cedveli:

- 1 Okumak yazmak.
- 2 Hesab.
- 3 Hendese mukaddimatı.
- 4 Coğrafya.
- 5 Asker-i talimi.
- 6 Resim.
- 7 Kimyanın ziraat ve sanata tatbikinde bazı malumat-ı mukaddime.
- 8 Heyet-i mukaddimat.
- 9 İlmi terkibi ebdan mukaddimatı.
- 10 Hukuk-ı siyasiye mukaddimatı.
- 11 Musiki

Çocuklar 1 ve 16 yaşlarına kadar mektebde kalırlar. Hizmet-i idarede bulunanların ekserisi bu mekteblerden başka tahsil görmemişlerdir.

Fakat fûnûnu âliyeye mahsus nev-i nev-i mektebler olduğundan her isteyen intisab etmek istediği fenne mahsus mekteblere girerler. Şu kadar var ki birinci mekteblerin ümumu badihevâ olduğu halde sair mekteblerin bazılarında cüz-i ücret alınır.

Bizde Mekatib!

İslâm'da maârif ve Osmanlılar arasında ülum ve medarise vaktiyle sebkat eden hizmetleri burada meydana koymak istemem. Çünkü mazinin vesaiti marifeti bugün mefkud olmasa bile istikbâlimiz için muhtaç olduğumuz esbabın yerine kaim olmaz.

Sahib-i idrak isen bir kere etrafımızda iman ile bakıp da marifetin ne demek olduğunu maârife hizmet nasıl eylediğini öğrenmeliyiz.

İnsan aguş-ı maderden kurtulur kurtulmaz valide kadar muşfik ve onun kadar hamî ve hele istikbâli için ondan bin kere ziyade hadım olunmak lazım gelirse mektepleri ve mekteplerde talim-i ülum deruhde edenleri haber vermek iktiza eder.

Bizde ise hal bütün bütün bunun hilâfidir. Çünkü bizim mekteb hocalarının muhâzarât kitaplarının hamakât bahsinde olan fikralarından ma'ada hiçbir yerde zikr faziletlerine tesadüf edilmez!

Mekteblerinin ahvâlini henüz haber verdiğimiz Amerika'da ise hürriyet ve hâkimiyet-i ahâliyi kaim eden erkân-ı muallimiyendir denilebilir. Hatta malum olan muharebelerinde Amerika halkının gösterdiği gayret bütün hocalar tarafından ezhaneye eğilen hubb vatan ve milli insaniyet tahminler semeratı sayılır.

Hoca nedir? Bir aîlenin nefesine faik görerek evladını yed' kifayetine teslim edeceği bir vücudu mahir demek oluyor. Ba husus herkesin efkâr ve ahlakça tutacağı tarikin mebd-i çocukluk olduğundan mekteb hocaları terekkiyatı milliye'nin kuvve-i saikesidir.

Hatta Almanya İmparatoru Keyum sene başı münasebetiyle huzuruna kabul ettiği muallimin mebûslarına hitab ile sosyalistlerden kinaye olarak "elyevm memleketimizde erbab-ı fesadın miktarı elli bine baliğ olmuştur. Binaen aleyhi sû'-i ahlakın önünü almak için çocukların tehzib ahlakına himmet olunması elzemdir" demiş ve istikbâl için nizamın şiddet ve polisin dikkatinden ziyade hocaların himmetinden ümid var olduğunu göstermiştir.

Biz bu gibi hizmetleri memleketimizde kimlerin uhdesine havale edeceğimiz ne vakte kadar evladı vatan ya buruk gibi yolunda hezeyenlarla cehli tervice me'luf olan muallimin kiram ellerinde bırakılacak.

Eğer maksad hakikaten maârif-i ûmumiyyeye hizmet ise hemen her şeyden evvel şu hoca bahsi düşünölmelidir ve şu hususta topu 38 milyon nüfusdan îbaret iken servet ve şevket kudret ve mekanet cihetlerinde hemen bütün Avrupa ile tartılmak isteyen Amerika'yı numune tutmaya çalışmalıdır. Malumdur ki güzel iş yapmak isteyen, güzel işe taklid eder.

Amerika bahsinde dahi haber vermiş idik ki bugün birinci mertebeye-i tahsile mahsus olan mektebler hocalarının yedide altıdan ziyadesi kadındır. Bundan başka gündün güne kadın hocalar ziyadeleşiyor. Çünkü kadınların çocuğa şefkati ve onlarla uğraşmaktaki sabır ve sukuneti bi-l-tabi erkeklerden ziyade olduğu için kadın elinde terbiye olan çocuklar ekseriyet üzere erkek hocaların okuttuklarından daha suhuletli tahsil ettikleri tecrübe ile sabit olmuştur. Bundan başka kadın hocalar erkeklere verilen maaşın üçte biriyle tedarik olunabilmektedirler. Binaen aleyh ezher-i cihet menfaatli oldukları için Amerika'da hükûmet daima kadınların hocalığını tercih ediyor.

İşte biz de muhtaç olduğumuz hocaların kesretiyle beraber servetlerimizin katline göre erkek çocuk mektepleri için dahi mümkün olduğu kadar kadından hoca yetiştirmeye çalışmalıyız. Hatta şimdiden dâr-ül- müallimatda tahsil eden nisvanı kız rüşdiyelerine değil, kız olsun erkek olsun birinci mertebeye-i tahsil mekteplerine ta'yîn etmelidir. Malumdur ki her dâr-ül-mekteblerin muharrehi mekatibi ibtida'iyedir. Onların muallimini hiç olduktan sonra rüşdiyelere velev Farabiler, İbn-i Sinalar ve nisvandan hafseneler, hamduneler ta'yîn edilsin ne faideler olur?

Bununla beraber mülke lazım olan mertebeye-i ûlâ tahsil mekteblerinin cümlesine kadın elvermeyeceği için erkek hoca peyda etmek için sınıflar veya mektepleri açmakta ihmal eylememelidir.

Mekteblerimize gelince: hakikaten şu iki kelimeyi yazdıktan sonra ne diyeceğimizi şaşırдық! Çünkü mekteblerimiz yok ki o bahse müteallik söz söyleyelim. Malumdur ki mefkudden bahs olunmaz, bahs mevcut üzerine olur.

Öyle ise bugün ki günde bir taraftan hoca yetiştirmeye bir taraftan etfal-ı vatani meziyyat-ı insaniyeden tecrid ile muallim peygandır ki sene tenzilinden başka semereleri olmayan mahalle mektebler, muallimlerini usûl tedarislerini takımıyla zî ü

zeber ederek yeniden mektebler yapmaya ve bu tarik ile kemalat ve maârifce olan kabiliyetimizi akvâm fazlaya karşı ibraz etmeğe çalışalım.

Maârif nezaretin tahsisatı bu kadar büyük bir memleketin terbiye-i umûmiyyece olan yirmi de bir ihtiyacına kifayet edemeyeceğinden maârifce olan ihtiyacatımızı hükûmetten beklemyelim.

Dünyanın her tarafından müteallik hizmetlerin en kesretlisi ve hele en menfaatlisi halk tarafından gösterebiliyor.

Biz de ise cemîyet-i tedrise müstesna olmak üzere hemen bir asırdan beri terbiye-i umumiye dair halk tarafından hiçbir hizmet ibraz olunmamıştır. O cemîyet ise dört beş sene devam ve ikdam sayesinde memleketimizde koca bir dâr-üş-şafaka vücuda getirdi. O sayededir ki sokaklarda melâmet hallerine bâkıpta yüreklerimize yaralanan bir takım senevî kırk elli tanesi olsun ortadan kalkmaya başladı.

Makalemize vaktiyle başka eserde söylenilen şu iki cümle ile hitam verelim:

“Payıtahtta meşhud olan sarfıyat sefahetin yüzde biri bu emri hayra masruf olmak lazım gelse idi aradan beş altı sene geçer geçmez her mahallede dâr-üş-şafaka kadar bir mekteb mevcut olurdu.

“Ehl-i İslâm maârife zekâtı kadar î’ane etmek lazım gelse idi etfal-ı vatanın en fakir ve zelili bile bir mükemmel dâr-ül –fünûndan çıkardı.”*

---

* Tefvik Ebüzziya. (1296). İstatistik Maârifi Umûmi. *Sâlnâme-i Ebüzziya*, ss. 137 – 160.

TAKVİMİ ŞUÛNÂT

1878 – 1295

Siyasi

İngiliz donanması Marmara denizine girmiştir.

Fi mart

Ayestefanos muahedesi akd ve tasdik olunmuştur.

3 Mart 1878

Grandük Nikola Dolma Bahçe Sarayının zat Hz Padişahı ile mülakât eylemiştir. 17 Mart

Çinli general (çur çum çam) tarafından Kaşgar emareti târ-mâr eylemiştir. (fi mart)

Madmazel Dehra Zasulec namında bir mekteb muallimesi Rusya polisi nâzırı General Esere Pufi generale öldürmüştür. (Nisan 1878)

Almanya İmparatoru Keyum'e sosyalistlerden lapikalı tenekeci Kudel tarafından kurşun atılmıştır. (11 Mayıs 1878)

Feylesof ve Volterin Paris'de icrayı resim sad Salı (21 Mayıs 1878)

Jan jak Russonun jehnude icrayı resim sad Salı (2 Temmuz 1878)

Çırağan vak'a-i mecnun-anesi yani Suavi hadise-i mel'üne-i (8 Mayıs 1294)

Ûlum-i felsefe muntehilerinden Nevbileng namı sosyalist Almanya İmparatoru üzerine saçma ile dolu tüfenk boşaltmıştır. (3 Haziran 1878)

Berlin kongresinin küşad ve akdı fi 13 Haziran 1878

Süleyman Paşa Hazretlerinin istinak ve muhakemesine Rum ile divan-ı harbi tarafında şurû olunmuştur. (fi Haziran 94)

Anadolu'nun te'mini istikbâli için Kıbrıs cezaresinin ahrazı suretiyle İngiltere Devleti Bâb-ı âli ile bir mûahede akd ve teati eylemiştir. (fi 8 Temmuz 1878)

Hadiyu Mısır zatına ve hanedanına müteallik emlaki hazine-i mısriye nâmına farig olmuştur.(00 Temmuz 1294)

Avusturya'lının bu seneye asker sevk edeceğinin şive-i üzerine saray halkının kıyamı ve kumandan Veli Paşa'nın tardı (fi 4 receb sene 95 ve 22 Haziran)

Kongre tatil müzekerat etmiştir. fi 13 Temmuz 1878

Bu sene erbab-ı kıyam-ı hükûmet konağı üzerine hücum ve ateş ederek valinin memleketten çıkmasını musırr-ane talep eylemişlerdir.(fi 26 receb sene 1295 ve 15 Temmuz)

Bu senede hükûmet avam (16 Temmuz 1294)

Avusturya askeriyenin bu sene kıt'asına (17 Temmuz 1294)

Hükûmet avam tarafından vali mazhar saraydan çıkarılmıştır. (Ağustos Temmuz 94)

Avusturyalılar sarayı topa tutmuşlardır. (17 ağustos 1294)

Sarayın zabtı (8 Ağustos)

Sarayı erbab-ı kıyamın reisi müterceriden şeyh yekamovic Muhammed Efendi ile Kavukçu Hafız General Feylepuvicin emriyle sulh edilmiştir. (fi 15 Ağustos) Rahmetullahi aleyhima!

Muhammed Ali Paşa Arnavud erbab-ı kıyamı tarafından Yakud'da îdam edilmiştir. (25 Ağustos 1274)

Rusya'da Nihilist denilen serbesti fırkasının Moskov hükûmetine karşı teşyid-i terhibatı.

Prens Bismark tarafından Almanya'da sosyalistler hakkında bir nizam ittihaz ve îlan olunmuştur.

Nizamın şiddetine binaen birçok sosyalistin muhaceratı (fi 00 Eylül sene 1878)

İspanya kralına suikast edilmiştir.

İtalya kralı Humberta 3 defa suikast olunmuştur. Afgan Şahı Ali Han İngiltere heyeti sefaretini reddetmiştir. İngiltere Devleti tarafından Afganistan üzerine îlan-ı harb olunmuştur. Şir Ali Han terk-i hükûmet ve istishab ile îyal ile Türkistan'a muteazım olmuştur.

Pederinin yerine Yakub Han Afgana padişaha nasb edilmiştir. Geride ceriresine mahsus imtiyaz îta ve müddet-i temdid edilmiştir.

Mareşal Makhun cumhuru riyasetten istîfa etmiştir. Fi 29 kânûn-ı evvel 1879

Mösyö Jul Garevinin 563 rey ile Fransa Cumhuru riyasete intihab olunmuştur. Fi 30 kânûn-ı sâni

Mösyö Gambetta Jul Garvinin yerine sahibi re'y 400 kişiden fakat 314 re'y ile mebûsan reisi intihab olunmuştur. 31 kânûn-ı sâni

Hulâsa

Mareşal Makâhu'nun infisalı muretteb bir hücum neticesi değildi. Müşarun ileyhi riyasette bulunduğu bir hükûmetin esas kavanini bildiği veya bilmek lazım geldiği halde mücerred muhafaza-i imtiyaz veya muhafaza-i ehibba veya muhafaza-i meslektaşuya yahud muhafaza-i menviyatı kavanin esasiyeye ve bu suretle ve zaif asliyelerini muhafaza ve mesuliyetlerini def etmek isteyen heyet-i vükelanın hukukuna tercih ve bu tercihde ısrar ve heyet-i vükelası muhafaza-i vezaifde bil-tabî sebat eylemekte riyasetten istifâ ve infisala mecbur olmuştur. Jul Garuye'nin malûm olân sevâbıkı ahvâlina nazaran riyasette muvaffak olacağı Fransa'da kaviyyen zan olunmakta ve cumhuriyetin tesisi hakkında iştibahlar bir taraf olmaktadır.

Kozanlı oğlu Muhammed isyan etmiş ve bâ'dehü derst ile Trablusa açıklanmıştır.

Bedirhan Paşa, Zadelerden Osman ve Hüseyin Beyler îsyan ve üzerlerine sevk olunan esakire mukavemette bulunmayarak nadimen istiman etmişlerdir.

İspanya kralı on ikinci Alfonso ile Portekiz kralı Dönlui (elvasi) namı mahallede 40 dakikadır mülakat ve müsahebat etmişlerdir. Fi kânûn-ı sâni

Yunan tesviye-i hududu için komisyon akd edilmiştir. Fi kânûn-ı sâni

İngiltere Afrika'daki müstemlikatına mucavir (zevlus) hâkimiyle muharebeye mubaşeret etmiştir. Fi kânûn-ı sâni

Bir İngiliz fırkasını zevluslar kâmilin mahvetmiştir.

Rusya Devletiyle Osmaniye Beyinin de muahede-i hususiye akd edilmiştir. Fi 27 kânûn-ı sâni sene 1295

Rusların munteha-i avdet olmalarına binaen Edirne valisi ve kumandanı Rauf Paşa hazretleri makarr-ı vilayete azimet etmiştir. Fi 11 Şubat 1295

Puthurca bila niza Karadağ'a terk olunmuştur. Fi Şubat

Kaimdanın dört yüzlüğü bir lira itibariyle kaldırılacağı maliye nezaretinden resmen ilan olunmuştur. 10 Şubat

Edirne'de Bulgar fesedesi Rum Metropolodini hanesinden çıkarıp sokakta darb ve tahkir etmişlerdir. Fi 18 Şubat sene 1879

Mösyö dö Bismark'ın sosyalist mebûsan hakkındaki ittihamnamesi ekseriyet âra ile red olunmuştur. Fi 16 Şubat 1879

Hizmetlerinden çıkarılmış olan zabitan askeri tarafından Hidiv Mısır ile maliye müdürü Vilson Hakir ve Nubar Paşa cerh edilmiştir. Fi 18 Şubat Harkuf valisi Prens Ferabukini Rehvulu ile bir nihilist cerh etmiştir. Fi 23 Şubat 1879

Şir Ali Han vefat etmiştir.

Süleyman Paşa rütbe-i askeriyelerinin ref'iyye ve 6 sene müddetle Bağdad'da ikamete memur olmuştur.

Fi 27 sefer sene 1296 ve fi 19 Şubat 1295

İşte

Bir senelik şûnât-ı siyasiyyeden mühim olup da hatırdaki kalanlarını bilaya kayd eyledim. Herkes hafızasına müracaatla mukayese ederse şu senenin vukuat-ı u'cûbesini hemen bir asırlık garaib vukuata müsavi bulur.

Şuûnât-ı Sanaiye

Paris'te büyük ekspozisyon (1 Mayıs 1878) Mösyö Edison konoraf (Sad enuvist) altını ıslah eylemiştir.

Mösyö Hug telefon (durşenu) altını ıslah ve mikrofun (hardeşenu) namında bir alet ibdâ' etmiştir.

Fransa ve İngiltere ve ba husus Amerika'da (levmier elektrik) ziyayı kehrübâi ile tenviri esvâk ve emakine başlanmıştır.

Almanya'da ve Avusturalya'da taht-el türab telgraf rabt ve temdidini mübaşeret olunmuştur.

Amerika'da demir ve cam izabesinde kömüre bedel (petrol) istîmalı tecrübe ve ittihaz olunmuştur. (Tanılar) isminde bir İngiliz yüz başısı Balune ârzu olunan tarafa sevk ve tahvil için dümen makamında bir âlet icad etmiştir.

Kimyager meşhur Kef tarafından telgraf pillerince bazı tebdilat fennîye icra edilmiştir.

Rehniyye isminde bir sahib sanat elektrik iştigaline mahsus bir lamba ihdas etmiştir.

Şuûnât-ı Şettâ

Fi 15 Mayıs 1879 Paris'in Behranjey sokağına bir hotel eczayı nariyenin işgaliyle kâmilen bir hava olarak 81 nüfus telef olmuştur.

Fi 30 Haziran 1818'de sergi münasebetiyle Paris'de şimdiye kadar cihanın hiçbir tarafında misli görülmedik bir surette bir şehri âyin icra ve medar-ı tezkar olmak üzere 89 nefer politika müttehiminin 490 neferi itlâk ve kusurunun müddetleri taklil edilmiştir.

Geçen 1878 senesinin cümle-i garâib'den olmak üzere Almanya'nın Şimanyes şehrinde (Şimanyesir Lotarın) namıyla bir mecmua-i şehriyye neşr etmekte olan (yuhan gurus) nam Papaz mezkûru mecmuanın haziran nüshasında Gürenin sebatını ve şemsin heval Gürede Devranını zaimince zeburda iki mısra-ı iradeyle isabet müd'â etmiş ve kendisine de şu zahmet-i mukabilinde ve mesleğin muktedâlarından meşhur Papaz Konak gibi muahrrik-elşems ünvanı verilmiştir.

Hindistan'da himalaya cibâl-ı müteselsileden (şimala) namı dağı bir zelzele ile yerinden oynamıştır. (Bu dağın sath-ı deryadan irtifa-ı 7,270 metredir.

Cenubi Amerika'da Venezuela cumhuriyenin makarr-ı olan (kazakas) şehrinde dahi bir hareketi arz olarak 600 nüfus telef olmuştur. (Miladın 1812 senesinde yine bir zelzele ile şehir-i mezkûr kâmilin harab olmuş idi.)

Panama berzahında bir kıtâl harfîyle Amerika kıtasını ikiye bölmek ve bu suretle siyahat-ı bahriyyeyi taksir etmek için 99 sene müddetle Amerikalı bir kumpanyaya imtiyaz verilmiştir.

İran Şahı Nasiruddin Han ziyaretine kasıd olduğu Paris'de muvasalat etmiştir. 10 Haziran 1878 “feyğaru” matbaasında müşarun ileyhi bir balo verilmesidir. Fi 18 Haziran.

Almanya'nın 3 kıta zirhlisından beri Manş'da yekdiğerine tesadüfle ile gark olmuştur. Mayıs 1878

Fi 00 Haziran 1878 vehzu cebel-i ateş feşanı şimdiye kadar misli meşhud olmadık derecelerde şiddetle iştilal ve fevrane başlamıştır. Hatta Times gazetesi bundan bahseden bir makalesinde “vehzu ve volkanın bu defaki şiddeti iştilalı tarihçe vekayi fevkaladeden sayılmaya şayan olarak derunundan mevâdd-ı ma'dinanın şidetle fevran etmekliğı cihetle katrı menfez ânbeân tevessü etmeye başlamış ve 1872 senesinden beri bu volkanda iki defa daha bu vechile şiddeti iştilal vuku'a gelerek bunlardan bir 76 senesi martında ve diğeri bu sefer 78 senesi haziranında görülmüştür.” demiştir.

Bazı müdekkikin 1822 ve 1858 senelerinde dahi mezkûr volkanın bu vechile şiddetle iştilal eylediğini ve gittikçe şiddet ve dehşetin artacağını beyan etmişlerdir. Hakikaten gazetelerin beyanına göre el'an şiddeti devamdadır.

Yine Bir Volkan Eseri

1878 senesi martında Çin'in Honkong limanına vasıl olan bir Almanya sefinesinin kaptanı malumat atiyeyi hikâye eylemiştir.

“1878 Şubatının dokuzuncu günü bahr-ı muhit cenubide vaki yeni Biritanya şibe ceziresinin şimal-ı şarkı sahili dumandan görünmez bir halde idi.

“Bu dumanın bir volkanın eseri olduğunu tahmin ve 3 menfezden tutmakta ettiğini keşf eyledi.

“Mezkûr sahilden sefinemizin mururu hemen imkânsız raddede idi. Çünkü volkanın püskürtmekte olduğu (mas) yani remad ma'deni dört kadem irtifaında denizin üzerini kaplamış ve henüz tehaccur etmemiş idi.

“Şubatın onuncu günü bir büyük dalga zuhura geldi. Muteakiben reviyi deryada bir cezire hadis oldu ki katre 3 reb' mile musavi idi.

“Bu adanın hadis olduğu mahallede kadimen deryanın en sani' yeri 17 kulaç idi. Şimdi evvelki hali tagayyür edecek surette kare deryaca bir hayli tebdîlât vuku'a gelmiş olsa bunu tahkik ise esnayı mururumuzda na kabil idi. Zira denize kaplamış olan sünger taşları icrayı tehkikatı mânî olacak raddede idi.

“Denizin suyu iki gün sıcaktı. Hatta sahil kâmilen dalgaların attığı pişmiş balık ve kaplumbağalarla dolmuş olduğundan ahâlinin yüzleri bu nîmeti bahriyeden dolayı muteşekkir olduklarını îlan eder bir halde beşûş idi.

Vefiyat

Sabık Hanura kralı beşinci Jorj 57 yaşında Paris'de vefat etmiştir.

İspanya kraliçesi Mercedes 18 yaşında vefat etmiştir. Fi 26 Haziran 1878

Napol kralı Mevratın Esğer evladı Lusian Mevrat 75 yaşında vefat etmiştir.

11 Nisan 1878

Avusturya İmparatoru Fransuva Jozefin pederi Arşidük Fransuva Şarl 76 yaşında vefat etmiştir. 00 Mart 1878

İngiltere kraliçesinin kerimelerinden Prens Alkisu vefat etmiştir. Kânûn-ı evvel 1878

Felemink kralının veliyi ahdı Prens Henri vefat etmiştir. 13 kânûn-ı sâni 1879

Vefiyat Âyan-ı Osmaniyye

Mirâlayı Doktor Aziz Bey ki (Kırımı diye marûf idi.) 35 yaşında varmadan vefat etmiştir.

Mûmâ ileyhın vefatı Millet-i Osmaniyye için zayıat azmiyeden maduddur.

Aziz Beğ fûnûn tabiyenin Lisan-ı Osmaniyye nâkiline de sa'i ve müşvak olanların edeben ve liyakat fennen ve gayretten en mükemmellerinden idi.

Bahusus emr-i az dâhiliyede huzzakatı ve lisanını gavamızını tefehhümdeki fazileti meydanda olan eserleriyle sabittir. Cenabı hak müstağrik rahmet ve mağfired eyliye.

Halil Şerif Paşa

45 yaşında vefat etmiştir. 31 kânûn-ı evvel 1294

Halil Şerif Paşanın meziyyat-ı siyasiyesine uzun uzadıya tarife ihtiyaç yoktur. Eğer kader beslediği ikbalı fîle getirmiş yani müşarun ileyhi muhtela olduğu beyin ufûnetine uğramamış olsa idi – tarih-i siyasiyemizde namı bir fasıl felahe mukaddime olabilecek - hariciye nazırımızda Halil Paşa olurdu. Müşarun ileyhın gaybûbeti Osmanlıların bahtsızlığı esarından ad olursa sezâdır.

Kimyager Derviş Paşa

Vefatı 6 kânûn-ı sâni 1294

Müşarun ileyhi fûnun tabiiyyede huzzakat ve ma'rifetiyle meşhur idi. Mükemmel bir hikmet tabiiyyesi ve sair bir hayli eseri vardır.*

---

* Tefvik Ebüzziya. (1296). Takvimi Şuûnât. *Sâlnâme-i Ebüzziya*, ss. 137 – 176.

TAKVİM-İ EDEBİYAT

Biraz vakitten beri sekte-i vukufa uğramış olan neşriyatımız birkaç ay vardır ki meydana çıkmaya başladı. Bunların en çoğu roman yolunda şeyler olarak içlerinde ciddileri de varsa da bir takımı kütüphane-i edebî pencerelerine yapıştırmaktan başka işe yarar şeyler değildir.

İbtida bir fihristini yazalım da iktiza ederse mündericâtı hakkında mülâhazatımızı da söyleriz.

Fihrist:

- 1 - Hâkim Âlim; Monte Kristo hikâyesinin zeyli müellifi: Atinalı bir Rum.
- 2 - Tarih-i ûmumi; müellifi takvim: vekayî muharriri İzzetli Ahmed Midhat Efendi.
- 3 - Alayın kraliçesi; (bir hikâyedir ki bir İngiliz tarafından tasvir, bir Fransız tarafından lisanına nakl ve mûmâ ileyhi Ahmed Mithat tarafından Lisan-ı Osmaniyye'ye tercüme edilmiştir.
- 4 - Alayın kraliçesinin Zeyli Efendi mûmâ ileyhin cümle-i muhayyelâtındandır.
- 5 - Garâziyeilla (doğrusu Geracila) şairi meşhur Lamartinin bir hikâyesidir.
- 6 - Asya (vusta) seyahatnâmesi kitabın kabına bakılırsa (Muhammed Emin) ve seyahatnâmeyle mûmâ ileyhi Ahmed Midhat Efendinin yazdığı mukaddimeye îtimad caiz ise Muhammed Ali Efendi namında başka başka iki seyyahın eseri demek olur.
- 7 - Sevdayı sa'y ve amel mûmâ ileyhi Ahmed Midhat Efendinin cümle-i makalatından.
- 8 - Konak - Kafkasya'da Şeyh Şamil (veya doğrusu Şeyh Şemveil) muharebatını mütezemmin bir roman bir Amerikalının Kafkas seyahatnâmesinden bir Alman teraşide eylediği malumatı kendi lisanında bir roman haline getirirmiş ve Mösyö ve Yezintal Ahmed Mithat Efendi dahi türkçemize tercüme etmiştir.

(Bunların cümlesi tercüman-ı hakikat gazetesinin tefrika ve (mutenevvîa) sütunlarında neşr edildikten sonra yeni kütüphane ünvanıyla ayrıca dahi tab edilmiştir.)

- 9 - Şeytanın yadigârları; muharriri Fransız menşe-i meşhuru Frederik Seviyle; mütercimi: Şemseddin Sây Beyefendi.

Ceyb kütüphanesi ünvanıyla neşri ibtida olunan eserler:

- 10 - Medeniyet-i İslâmiyye muharriri: Sâmi Bey.

11 - Esâtir

(Bunlarda tabîî meşhur Mehran Efendinin cümle-i timsaliyedendir)

12 – Meşahir-i nisa tercüme-i ahvâl câmi’ ve meziyyeti Zihni Efendi.

13 - Lord Hup mevtine Kristoya Zeyl yine o Atina’lının eseri mütercime güya Vasılaki isminde bir zat

14 - Çapkın (Gu) stav; meşhur Puldevkuk’un eseridir. P. H Efendi veyahud Bey tarafından tercüme edilmiş.

15 - Sahte derviş Macarlı Mösyö Vamberi (namı diğer Reşid Efendi)’nin seyehatnâmesi mütercimi A. H namında bir zat.

Sahrâ-i

Abdülhak Hamid Bey Efendinin bir manzumu eseridir.

Mülâhaza-i Umûmiyye

İşte beş altı aydan beri meydana çıkan eserleri sırasıyla baloda zikreyledik. Şüphe yok ki âsar-ı mezkurenin ekserisi halkça maruf veya tabiri eseh ile meşhur zatlar tarafından vücuda getirilmiş şeyler olduğu için bizce yeniden tavsiyeye hacet görülemez; belki eserimiz âsar-ı mezkure eshabı tarafından erbâb-ı mutâlâya tavsiyeye muhtaçtır.

Şu kadar var ki her sahib-i mutâla okuduğu bir eser hakkında beyanı mülâhaza hürriyetine haiz olduğu için bizde zikr olunan eserlerin mutâlaâsıyla hâsıl ettiğimiz fikri burada kayd edersek âsim olmayız îtikadındayız.

Mukaddimemizde yazı yazarların sınıfından bahsettiğimiz sırada bunların şazları, müstesnalrı, mukallidleri ve hatta şarlatanları dahi bulunduğunu söylemiş idik; elbette hatırlardan çıkmamıştır.

Bir şeyin ta’yîn mahiyeti için elde vahid kıyası bulunmak elzemdir. İşte bende erbab-ı mutâli’aya burada kayd ettiğim eserler ve müessirlerin her biri için iktiza eden ve ahd-i kıyasları mukaddimede ta’yin eylediğimden, mukayese-i asar ve işhasda suubet çıkılmaz itikatındayım.

Mulahazatımızda fihristin sırasına riayeten evvela Monte Kristo zeylini piş-i nazara âlâlim; bir şâirin bir eserine nezire yapılabilir; fakat şurasını idrakten acizim ki bir şâirin tasavvur ettiği heykeli rivayete papuç giydirmeye nasıl cesaret edilir?

Bir Fransız şâiri tarafından kendi memleketine müteallik tertib olunan bir vaka-i muhayyele veya tarihiyeyi nâkıs farz ederek ikmale kalkışmak yani hayâlî veyahud ciddi bir vakayı sırf yalanla itmam hevesine düşürüp de it'âbî fikir etmek zahir bu asrın Yunan udebasına mahsus bir tur ma'rifet imiş!

Anı tercüme masruf olan himmet eğer vakı'a ise – halk tarafından gösterilen rağbet dahi zeyl yapan Yunaninin marifetiyle mütenasib ve ihtimal ki garabetce ana galibedir.

Tarih-i ümumiyyeye gelince bendeniz halen tarih-i hususumuzu yazmak değil okumaya bile muvaffak olamadığımdan o babda bir şey söyleyemem şu kadar derim ki eğer müverrih efendi eserinde silsile-i vekayiîn irtibatını muhafaza etmiş ise sa'yları meşkûr olsun.

Alain kraliçesi ismindeki hikâye fevkalade olmakla bereber musavvirinin bir kalemi mahir sahibi olduğunu göstermeye hizmet eder âsarındandır.

Zeyline gelince: Midhat Efendiye şâîrin şu:

Bilmem neden ettik intihâbı!

Meydana getirdik evvel kitâbı!

Beyitiyle hitab edib derim ki hikâyeye muharriyenin verdiği netice vak'anın sureti cereyanıyla mütenasib idi. Bir şey nâkıs addetmek ondan mükemmelini vücuda getirmeye mutevakkıftır.

Bir kıza iki kişi alaka etmiş kız içlerinden birini sevmiş birinden daima nefret edermiş. Nefret ettiği âdam kızın sevdiği askerden tard ettirmiş. Bununla beraber babasının ilhahına mağlub olarak nefret ettiği adama varmış. Nikâhında iken feraş-ı izdivacına girmeyerek kaçmış. Nihayet ihtifa ettiği yerde zevci kendisini bulmuş. Yine celbi kalbine muvaffak olamamasından terk-i yar ve diyara mecbur olmuş. Bu aralık kız kocasına ısındırılmış; hatta avdeti için mektup yazmış. Çünkü kız sevdiğinin öldüğüne tahkik ederek kat-î ümid eylemiş. Kocasını aldığı mektup üzerine avdet ederken batmış bir geminin âdamlarını kurtardığı sırada rakini tanımış gemisine almış, zaten kendisine ettiği fenalığını müstehakkı olduğu da bilâhire îndinde tahakkuk etmiş olmasından eski tahribini tamir maksadıyla karyesinin mahalli ikametine rakibini ihbar ile kendisini deryayı helâke atmış.

Muharrir bunda bir semahat aşk bir ûlvi cenâb bir gerabet tasvir ederek hikâyesine hitam vermiş.

Batmış bir geminin halkını rakibini bile kurtararak gemisine almış ve kendisi ihtiyarıyla okyanusun içine atmış olan bir adamı diriltip de rakbiyle zevcasının

yanına girmekte sonrada bir hak meşrû sahibini bir aşk-ı bir aşık-ı menkuheyi cem' ederek nihayet bu üç şahsı musviyi şer'an hikmetin, âdetin, örfün, hâsılı insanlığın fevkinde olarak birbirine kardeş addettirip de tarik-i dünyalar gibi alaik şehvaniyye ve infilâlât vicdaniyeden tecrid etmekte ve cümlesini bir evde ve birlikte yaşatmakta ne zevk tasavvur edilebileceğini erbab-ı mezâkın fikri devra devrine havale eylerim.

Bir de affu edibanelerine mağruren şurasını göstermek isterim; hikâyenin birinci satırına şu îbare ile başlatmış:

“İngiltere'nin her tarafını sis bürüyerek ...”

Eğer Midhat Efendi biraz daha himmet etseler imiş mahsuldar olan kalemlerinin katarat-ı siyahından tebahhur eden sehâb rivayât ve mutalâ'at ile küre-i zemini sis içinde bırakacaklar imiş!.....

Gerazeilla (yahud Geraçila) ya gelince: aslıyla tercümesini mukayese edenler tercümenin iltibas eylediği suver ve elfaz ucûbeden dolayı biçare Lamartin'in âlemi ûkbada ruhuna muazzeb etmeye maa ziyadet kifayet eder diyorlar.

“Günahı söyleyenler boynuna bizce karanlıktır.”

Şeytanın yadigârlarına gelince: bendenizin Fransız lisanına intisabım katrenin deryaya nisbeti kabilinden olduğu için mütercimim kira hazerâtının naklı elfazdaki isabetlerinin dercâtını takdiri iktidarına haiz değilsem de bazı cehabize-i mütercimim ifâdâtına nazaran yadigâr yerine hatıraları ve harfiyyen tercüme edilmek istenirse yâd-daşt denmek lazım gelir imiş. Çünkü yadigâr tuhfe masına (sevindir) tercümesi yâd-daşt ise (mehmuvar) tercümesidir. Hikayenin Fransızca ismi ise (lehmuvar dudyayıl)'dır.

İsmi bırakıp da esere gelince lugat-ı edebiyat sahibi müellifin tiyatro ve hikâye olarak yetmiş kadar mütenevvâ âsârını taaddüd ettiği sırada (Liyon Amarra) yani aşıl Liyon ismindeki hikâyesiyle şeytanın yadigârlarını hasseten tavsiye ediyor. Şimdiye kadar tercüme suretiyle lisanımıza nakl olunan ecnebi hikâyelerini mutala'a eden zevat elbette bu hikâyenin lisanımızda emsali olmadığını tasdik eder. Bir kere hikâye başından âhire kadar bir şahsın sergüzeştini nâtık olmaya berâber her vak'a ayrı ayrı bir hikâye hükmündedir. Hele Fransızcaya vakıf olmayıpta lisanımızda hikâye tasvirine kalemlen iktidarı olan zevât için bundan güzel numune-i imtisal olamaz.

Sâmi Bey Efendinin (mahsusatından olan imla' şenlikleri bir taraf edilince) bu hikâyede ittihaz ettiği üslub ifade hakikaten şayeste-i sitayiştir.

Hikâye 70 cüzden îbâret bir güzel cild hâsıl etmiştir.

Ümid ederiz ki Munete Kristov hikâyesine vâkî olan rağbetlerinden ziyade bu hikâye halkımızın hüsnü kâbuluna mazhar olur.

Ceyb kütüphanesi her zamanda herkes kadrince tenvir-i ezhana hizmetten geri durmamakla mükellef ve bahusus fünûn ve maârif hasren erbab-ı kalemin ûhde-i himmetine müfevviz olduğu cihetle bu gibi ciddi eserlerin zuhuru hakikaten mûcibi mesar olmaktadır.

Bendeniz müşkil pesendlerden değilim. Hele ciddi eserler hakkında hiç müşkil pesendlik etmem hatta bazı mertebe gass ve semini yani za'f ve mübalağayı dahi havi olsa mâdem ki esas hüsnü niyete yani neşri marifete mebnidir yine fert mesar ile telakki ederim.

Mesela: Medeniyet-i İslâmiyyede hele günün medeniyeti pervaran İslâm sırasında Müslüman olarak Şimâr ve Cengiz'in oğlu diye tezkâr edilmişti ve bâhusus maâriife taraftarı gösterilişini bir büyük noksan addedeceğime hüsnü niyete atıf etmeyi evveli görenlerdenim.

Sahte derviş bir (yani) lafzıyla (Asya'yı vusta seyahatnâmesi) diye tefsirden ise bir yahud kaydı ile mevzuûnu tarif ve Asya kelimesi arabı ve müennes imiş gibi, sıfatında te'nise riayete bedel vusta veya Fransızcası gibi (Merkez-i Asya seyahatnâmesi) diye tahrir edilmiş olsa idi herhalde doğru olurdu.

Mündericâtına ise evralar hakkında malumat sahihesi olanlar muâheze edebilir.

Meşhir-i nisa hakikaten şayan-ı tebrik âsar-ı nefisedendir. Zihni Efendinin müellifatı Arabiye tetebbû' ve ittifaktaki iktidarı kendisini bilenlerin müsellimi olduğu cihetle te'lifin heyet-i umûmiyyesi noksandır masundur.

Hatta şurasını söylemekten çekinmeyiz ki yalnız bu sene değil on beş yirmi seneden beri milletimizin udebası tarafından vücuda getirilen müellifatı mütenevvia arasında meşahir-i nisaya mümasil ciddi ve nafi' bir eser daha görülmemiştir.

Celd şanisinin dahi yakında neşr olunacağını şimdiden erbab-ı marifete tebşir ederiz.

Suret-i ifadem muahezeye haml olunmaz ve hulusu niyetime bağışlanır ise şurasını söylemek isterim: mesela hayrunnisa yalnız meşahir-i nisvan İslâm'ın tercüme-i ahvâli olmalı idi veyahud kâffe-i ümem mütemeddinanın meşahir-i nisvanından bahs etmeli idi. Malumdur ki buna bir adamın vukufu ve iktidarı ve hatta ömrü kâfi değildir.

Hal böyle olunca kitab-ı mezkure dercine kat'a luzum olmayan bir takım nisvan evvelini yani İsrailiyattan madud olan tercüme-i halleri kayd etmemek gerekti.

Saniyen tercüme-i hal yazarlar ya ümumen vefiyyat yazarlar; veyahud muasiriyenden fakat bir hayat bulunanların ahvâlini tercüme ederler.

Nitekim Fransızlar biir kısmına tercüme-i ahvâl-i umûmiyye ve diğlerine tercüme-i ahvâl muasırın derler.

Zihni Efendi ise muasıratı yani bir hayat olan nisvanı dahi emvat sırasında kayd ve zikr etmiş.

Bir de bu gibi mecellerelerde şayan-ı tezkar olacak rical ve nisvan az çok bir şeyden behre-dâr olmak iktiza eder. Mesela İngiltere'de böyle bir kitap yazılsa ve hatta sırf muasıratta olan nisvanın tercüme-i halini nâtık olsa mücerred hanedan hükümdariden olduğu için kraliçenin bir kerimesini ve pederi baş vekili veya zevci bir büyük muhtera olduğu için Beykunsfelidin kerimesini ve vapurun muhtera (vatı)'ın zevcesini yazmaz fakat avamdan bir kunduracının karısı eğer dikiş iğnesine bir göz daha îlave edipte diktiği dikişi bir başka tarza tahvil etmiş. Yani fennî hayatta bir inkılâba baîs olmuş ise onu hâsılı her suretle ta'yîn etmiş nisvan-ı meşâhir sırasında zikreder.

Demek isterim ki filan paşanın kerimesi güzel yazdığı veya dürüst okuyup yazdığı için bu gibi eserlere ziyet bahş olan meşahir-i nisa sırasında yâd olunmaya sezâ-vâr değildir. Eğer sezâ-vârdır denilirse o halde dâr-ül- muallimat tâlibâtı birer allame-i bi hem-ta yani her biri habibe ve selm-i meziyette birer zerre-i tac-ı nisa olmak üzere kayd ve imla edilmeli idi.

Sahrâ

Gerek sahrâ ve gerek nâzımı olan Hamid Bey Efendi hakkında velev sırf tahsin yolunda olsun söz söylemeye kendimde kudret göremem şu kadar diyebilirim ki Hamid Bey Efendi edebiyat-ı cedide taraftarlarının birader vicdanı ve şuûr ve inşa da gördüğümüz istîdad kemalin vâris valişanıdır.

Sahasından bir numune:

Nâğme 2 (mukayese-i beledi ve bedevi)

Beledi nuş zehr-i mihnet eder;

Bedevi tâze taze şir-i leziz.

O taayyüş deyib cihada gider;
Bunu av itleri eder; telziz.
Medeni sırf nakd edip hatta –
Nefsini saz ile hamûş eyler.
Bedevi kulübesinde koş eyler;
Niamâtı tuyuru badiheva.
Bunu bir makire edip ağva;
Sanki çerkeb zevki coş eyler
Abı semin içinde cilve kenan
Onu da hemseri eder hayran.*

---

* Tefik Ebüzziya. (1296). Takvim-i Edebiyat. *Sâlnâme-i Ebüzziya*, ss. 177 – 192.

SONUÇ

Sâlnâme, genel olarak geçmiş yılların veya bir yılın bütün olaylarını, her nevi icraatını, istatistik, ticaret, sanat, iktisat, tarih, fen ve biyografi bilgilerini özet halinde ihtiva eylemek üzere her ne tertip edilen ve yayınlanan eserler hakkında kullanılan bir deyimdir.

Sâlnâme-i Hadika ve Sâlnâme-i Ebüzziya adlı eserleri bütünüyle incelediğimizde sâlnâmelerde verilen bilgilerden şu sonuçları çıkabiliriz.

Bir kere yapmış olduğumuz çalışma Ebüzziya Mehmed Tevfik Bey tarafından yapılmış olan ilk almanak ve sâlnâmeler olması dolasıyla özellikle ilgi çekici ve önem arz etmektedirler.

Araştırmamızda H. 1290 ve H. 1296 yıllarına ait olan sâlnâmelerin matbuu Osmanlıca metinlerinin transliterasyonunu yaparak döneme ışık tutmasını sağladık. Ayrıca sâlnâmelerin çıktığı döneme ve yazarın yaşadığı dönemi ele alarak konu bütünlüğü açısından değerlendirmeye çalıştık.

Sâlnâmelerin verdiği bilgilerden yola çıkarak öncelikle Sâlnâme-i Hadika'da, Hadika gazetesinde neşredilen birkaç makalenin ve çeşitli bilgilerin yer aldığı bu sâlnâme on bir senelik dâhili ve bir senelik siyasi olaylardan bahseder. Çeşitli makalelerin yer aldığı yıllıkta; edebiyat, tarih, eğitim, coğrafya, özellikle matbaacılık ve basın tarihiyle ilgili – ilk gazetelerimizin tarihi hakkında oldukça geniş bilgiler verilmiştir- konulardan ve kanunlardan bahseden yazılar yayımlanmıştır. Gazetelerde Türkiye ile sınırlı kalmayıp çeşitli ülkelerin gazetelerinden de bahsetmektedir. Bunun yanı sıra Avrupa ve Amerika'daki eğitim sistemi üzerinde durulup o dönem eğitim sistemi hakkında ayrıntılı bilgiler verilmektedir. Eğitim sisteminin yanında Avrupa Devletleri'nin nüfusu da verilmektedir. Bakıldığı zaman devrinin olaylarını, ilgi odaklarını, halkın tecessüs konularını ve memleketin kültür seviyesini belirtmesi bakımından önemli bir eserdir.

Sâlnâme-i Ebüzziya ise, Ebüzziya Mehmed Tevfik Bey'in bu konudaki ikinci eseridir. Bu eseri H.1296 (M.1879) yılında neşrettiği esere baktığımız zaman özellikle elli sayfalık “Mukaddime”si ilgi çekici olup, “Maârif-i Umûmiye” tenkid edilmektedir. Ayrıca almanaklar, sâlnâmeler ve çeşitli aylar hakkında geniş bilgiler bulunmaktadır. Özellikle baktığımızda verilen bilgilerin istatistiklere özen gösterilmiş olduğunu görmekteyiz. Çünkü burada şehirlerin nüfuslarının ne kadar olduğunu yine eğitim sisteminde bunların kaçının kız ve erkek çocuğu olduğunu mekteblerin sayısını göstermekte, nerede hangi kıtada olduğunu ve mezheplerini belirtmektedir. Ayrıca mekatibi ibtidaiyenin ders programlarını göstermektedir. Bunu yaparken de bizdeki mekatib usulüne atıflar yapmaktan da geri kalmamıştır.

Genel olarak sâlnâmelerdeki makaleler, Ebüzziya Mehmed Tevfik gibi tipik bir Osmanlı Aydınının Avrupa'ya bakışını ortaya koymasından çok önemlidir. Çünkü hem Osmanlı'daki hem de Avrupa'daki devrin olaylarını, ilgi odaklarını, merak edilen gizli kalan konuları ve özellikle kültür seviyelerini en ince ayrıntısına kadar belirtmesi bakımından önemli bir kaynak eser niteliğinde olduğu görülmektedir.

SÖZLÜK

Adatı : adetler, görenekler.

Âferîn : yaratan.

Azer : ateş.

Âferînde : yaratıcı.

Âferîniş : yaratılış.

Agâh: bilgili, haberli, uyanık
neden sonra.

Âguş : kucak.

Ahdnâme : ahitnâme, antlaşma metni.

Ahfad : oğul, oğulları.
göçebelik.

Ahkâm : hükümler.

Ahraz : kirpikleri dökülmüş, çipil gözlü adam.

Ahz ü İ'tâ : alış veriş.

Âh ü zâr : âh edip inleme.

Aktar : taraflar, yanlar.

Akvam : milletler, uluslar.

Alaik : ilgiler, ilişkiler.

Âm : sene, yıl.

Amme : umûma mahsus olan.

Âtî : gelecek.

Avdet : geri dönüş, dönme

Azviyyâtın : iftiralar.

A'sâr : öşür vergileri, ondabirler.

Bâd-ı Hevâ : heva, heves,
eğlence, bedava, boş.

Ba'dü : hayli zaman, sonra,

Bahşa : bahş eden, bağışlayan

Bâlig : toplam, yekun

Bedavet : bedevilik, yörüklük,
göçebelik.

Bedayi : eşi ve benzeri olmayan.

Bed'i : ilk okuma dersi.

Bedîa : begenilen, takdir edilen,

Behle : kalın kuşçu eldiveni.

Beher : her biri.

Beht : şaşkınlık.

Behre-dar : hisseli, paylı.

Beriye : çöl.

Belâde : kötü kimse, günahkâr.

Anha : şunda, bunda, şu.

Anye : meşakkat, güçlük, zorluk.

Asar : izler, nişaneler.

Ashâb : sahipler.

Asir : zor, güç.

Bisut : el açıklığı, civan mertlik.

Boy : emir.

Butlan : batıllık, boşluk, çürüklük.

Ca-be-ca : yer yer.

Cem : hükümdar, şah.

Cem' : toplama, yığma.

Cemâzi-yel-ahir : Arabî ayların altıncısı. tanıdıklar.

Cemâzi-yel- evvel : Arabî ayların beşincisi. fikirler.

Cemi'an : hep bütün.

Cerh : yaralanma.

Cesim: iri, büyük.

Cezair : adalar.

Cibal : dağlar.

Cür'a : yudum, içim.

Dâr-üt-tıbâa-t-il amire : III. Selim zamanında kurulan devlet matbaası.

Delv : burç adı.

Daye : çocuğa bakan.

De'b : adet, usul, tarz.

De'b-i dirinleri : eski adet.

Berzah : ince uzun kara parçası.

Beyyin : açık, aşikâr.

Bidayet : başlama.

Bilâ – fâsıla : aralıksız, arasız.

Bilad : memleketler, şehirler.

Eâzım : pek büyük olanlar,

Ebalis : iblisler.

Edebane : edepli, edebe uygun.

Efrenc : Frenk, Avrupalı.

Efrencî, efrencîyye: Frenk, Avrupalılara mahsus olan, onlarla ilgili.

Ehibba : dostlar, sevgililer,

Efkâr : fikirin çoğuludur,

Eflaki : gökte oturan melek.

Ehval : korkular, dehşetler.

Ekalim: dünyanın memleketleri, mıntıkaları.

El'ân : henüz, hala, şimdi.

Elfaz : kelimeler, sözler.

Emakin : mahaller, mevziler.

Dâr-ül-fünûn : üniversite.

Enhar : ırmaklar, çaylar.

Enseb : münasib, uygun.

Erbaa : dört.

Erbab : sahibler.

Derc : gazete yazma toplama.
yalanlar.

Der-uhde : üstüne alma, yükleme.

Dest-gâh : tezgâh, dokuma aleti, atölye.

Devlet-i Âliye : Osmanlı İmparatorluğu.

Eşhar : şöretli.

Eşher : pek çok mühim.

Eşhür : aylar.

Etayib : seçkin, seçilme.

Etfal : çocuklar.

Evail : ilk vakitler.

Evasıt : ortalar, ortadakiler.

Evra : hisar.

Evzan : tartılar, ağırlık ölçüleri.

Eyyâm : günler, gündüzler.

Ezhan : insanda akıl, fikir.

Farig : vazgeçmiş.

Faris : İran, İranlı.

Favk-al me'mul : umulanın üstünde,
umulandan çok.

Feres : oyun.

Fer'ini : asılla ilgili olmayan.

Ferverdin : bahar mevsiminin ilk ayı.

Fevk-al-gaye : son derece.
keyfiyet.

Fevren: birdenbire.

Esâtir : uydurma, hikayeler,

Esâmi : namlar, adlar.

Esbak : daha önce gelen.

Esvâk : alış veriş yerleri, çarşılar.

Gala : yüksek, kıymet, pahalılık,
bir şeyin haddini aşması.

Galle : zahire, mahsul, ekin.

Galat:hata,kaideyeuymayan söz.

Garras : parlak, güzel, şaşalı.

Garabet : gariplik tuhaflık.

Gark : suya batma, boğulma.

Gavamız : anlaşılmaz şeyler, güç
şeyler.

Gaybûbet: kaybolma, yokluk.

Gayur : gayretli, çok çalışan.

Gulv : haddini aşmak.

Güşâde : açılmış, açılış.

Hafaya : gizli kalmış sırlar.

Hakayık: hakikatler, gerçekler.

Hakkâk : hak eden.

Hamâkat : ahmaklık.

Hamele : taşıyanlar, kaldıranlar.

Hamiyet – kâr : hamiyetli,
haysiyet ve şeref sahibi.

Hasâis : birine has olan nitelik

Harif: sonbahar.

Fıkdan : yokluk, darlık.
icabı olarak.

Fısk : Allah'a karşı isyan etme.

Fi'lliyat : gerçekten işlenen işler.

Füruat : kökten ayrılan kısımlar, esastan olmayıp geniş bilgide ortaya çıkan meseleler.
Fünûn : (fennin çoğulu) bilgiler, fenler.

Fusul-i Erbaa: Dört mevsim, dört fasıl.

Hayf : amansızlık, haksızlık, zulüm.

Hey'i : Astronomik.
çekme.

Hezl : eğlence, alay.

Hırâş : tırmalayan.

Hidmet : hizmet.
çalışmalar.

Hikemiyye : hikmet ve felsefe ile söz ve düşünce.
Hitâm : nihayet bitme son.

Hubb : sevgi.

Hudâ : Allahlık, Allaha mahsus.

Hudus : sonradan peyda olma.

Hulâsa : esas, bir bahsin özü.

Husuf : Ay tutulması.

Hususat : bakımlar, işler, yollar.

Huzuzat : insan hoşuna giden şeyler.

Huzzak : işinin ehli olan.

Irtifa : yüksek.

Itlak : salıverme, koyuverme.
çıkarmak.

Hasb-el-îcâb : durum, durum icabı olarak.

Hassa : kuvvet.

Haşiye : izah.

Havali : etraf, civar, çevre.

Havas : keyfiyetler.

Havi : ıssız, تنها, boş.

İğna : zengin etme.

İhtar : uyarma, hatırlama, dikkat

İhvan : sadık, samimi.

İhve : sadık, samimi.

İkdâmat : devamlı sürekli

İktifa : kanaat etme.

İlsak : birleştirme.

İnas : kızlar.

İnfisal : ayrılma.

İnhimâk : ziyade, düşkünlük.

İntac : sonuç.

İntişar : yayılma, dağılma.

İrâe : gösterme, tayin etme.

İrsal : gönderme, salıverme.

İstidâd : doğrulma.

İsti'dâd : akıllılık, anlayış.

İstihrac:birşeyiniçinden bir şey

Iksâm : yemin etme, and içme.

İbdâl : yoktan ortaya koyma.

İbham : kapalı.

İbsal : rehin veya sipariş etme.

İcbar : zorlama.

İclas : oturma, oturtma.

İfâdât : anlatma, anlatış.

İfna : yok etme.

İtmam : tamamlama, bitirme.

İttihaz : kabul etme.
öldürme, savaş.

İyâl : bir kimsenin geçindirmek zorunda olduğu kimseler.

İzaat : ilan etmek, açığa vurmak, sesle neşriyat yapmak.

İzâe : ziya verme, aydınlatma, ışık verme.

Jurnal: gazete, dergi, seyir defter, günlük.

Kabail : kabileler, boylar.

Kabl-ez-zeval : öğleden önce.

Kabil : kabul edilen.

Kabz : el ile tutma, avuç içine alma, kavrama.

Kaht : kıtlık, kuraklık.

Kalemen : kalem ile, yazı ile.

Kalkale : hareket ettirme.

Kânûn-ı evvel: aralık ayı.

Kânûn-ı sâni: ocak ayı.

Kargir : taş veya harç ile yapılmış olan. bilimler.

İstiğna : aza kanaat etme.

İstimâ : dinleme, işitme.

İstiman : aman dileme.

İşârat : işaretler, alametler.

İştigal : meşgul olma.

İştira : satın alma.

İt'âb: yorulma, yorma, töhmet verme.

İtâb : azarlama, tersleme.

Kıbt : Mısırın eski yerli halkı.

Kıt'âl : vuruşma, birbirini

Kıyam : kalkma ayağa kaldırma.

Kilisa: kilise.

Kudema': eskiler.

Kudret-yâb: kudretli, gücü yeten.

Kura': ibadet eden.

Kurbiyyet : yakınlık.

Kurun : zamanlar.

Küre: sipa, tay.

Küsuf : Güneş tutulması.

Küşad: açma, yeni bir yapının kullanılması.

Lahika : (levâhik) lâhikalar, ekler, eklenen şeyler.

Lede-l – Müzakere : müzakere anında, konuşma sırasında.

Libas : esvap.

Maârif: bilgi, kültür, marifetler,

Karib : yakın, yakın olan, uzak olmayan.

Karye : köy.

Kâtla : hiçbir vakit, asla.

Katre : bir damla su.

Kavâid: kaideler, usuller.

Kebîse : şubat 29 çeken yıl, bir yıl fazlası olan yıl.

Kesret : çokluk.

Keş : çeken, çekici.

Keys : Leyla Mecnun.
beraber.

Ma'yub : ayıplanmış, ayıplanan,
bir eksiği kusuru olan.

Me'abid : sığınılacak yer.
kutlu.

Mearib : hacetler, istekler, hizmetler.

Mebde' : evvel, başlangıç.

Mebdeiyet : evvel, başlangıç.

Mebhus : sözü geçmiş, bahsolmuş.

Mebni : bina olunmuş, yapılmış,
kurulma.

Mecnun-ane : delice, delicesine.
etme.

Medaris : medreseler.
yapılan kayıt.

Mefkud : kayıp, bilinmeyen.

Mefküre : ülkü, ideal.
değiştirilmiş.

Mefluc : felç olunmuş.

Mekatib: mektepler.
değiştiren.

Mader : anne, ana.

Mah : Ay.

Mâhe : burgu, matkap.

Mahir : maharetli.

Ma'hûd : bilinen, sözleşilen.

Mahviyyet : alçak gönüllük.

Makarr : durulan yer, , merkez,
pâyitaht, başkent

Malumat : bilinen şeyler.

Ma'mafih : öyle olmakla
beraber.

Mevkut : vakti zamanı belli olan.

Meymun : uğurlu, bereketli,

Mezak : zevk alma.

Mezc : katma, karıştırma.

Muahhara : geriye bırakılmış.

Muâhedât : antlaşmalar.

Muahheren : sonradan, bilahire.

Muavenat : yardım, yardım

Muâmelât-ı resmiye : dairelerde

Muhadderat : kapalı, örtülü,
namuslu kadınlar.

Muharref : tahrif edilmiş,

Muhatara : tehlike, zarar ziyan.

Muhavvil : tehvil eden,

Me'kulat : yiyecekler.
şeyler.

Melamat : ayıplama, kınama.
olarak.

Memlû' : doldurulmuş, dolu.
sunulan.

Memurîn: memurlar.

Menkuha : nikahlı kadın.
takılmış.

Mer'i : riayet edilen, saygı gösterilen.

Mesâil : meseleler.

Mesbuk : geçmiş.

Meşahir : teşhir olunacak yerler,
sergiler.

Meşrut : şart koşmuş, şartlı.

Mevârid : gelecek, varacak şeyler.

Mev'ize : öğüt.

Musahhar : ele geçirilme.

Musir-ane : ısrar ve inatla ayak
diriyerek.

Mutavassıt : aracılık eden, aracı.
rastlayan.

Mu'tena : intiham edilmiş, özenilmiş.

Mutmain : imtihanlı, içi rahat.

Muvasalat : vasıl olma, varma.
köhne.

Mübayin : başka türlü, ayrı zıt.
kullanan.

Mübaşeret : bir işe başlama girişme.

Mücazat : ceza.
koloniler.

Muhayyelat : hayal edilmiş

Muhtasaran : kısaltmış, kısa

Mukaddem : takdim edilen,

Mukaddime : önsöz, makale.

Mukalledlik : boynuna gerdanlık

Mukayyed : kayıtlı, bağlı.

Mukim : ikamet eden, oturan.

Mukteza : iktiza etmiş, lazım
gelmiş.

Mu'lin : haber veren.

Mûmâ-ileyh : kendisine işaret
edilen, ismi evvelce geçen.

Munsıf : insaflı, merhametli.

Musaddık : tasdik eden.

Mürvârid : inci.

Mürur : geçmek.

Müsâdif : tesadüf eden,

Müsâvât : eşitlik.

Müstakil : bağımsız

Müsta'mel : kullanılmış, eski,

Müsta'mil : istimal eden,

Müstefid : istifade eden.

Müstemlekat : sömürgeler,

Müceddid : yenilenmiş.
emin

Müceddid-ane : yenilik yapana yakışır yolda.
düzensiz.

Müctemia : ictima eden, toplanan.
geciken.

Müctemi : toplanan, toplanmış.
olan.

Müennes : dişi.

Müfevviz : ihale eden, sipariş eden.

Müfid : ifade eden, anlatan.
başkalaşan.

Mülâhaza : düşünce.

Mülevves : kirli, pis, karışık.

Mülhakat : bir merkeze bağlı olan yer.
olan.

Mülhik : ilhak eden.

Mülki : bir ülkeye ait.

Mümeyyiz : katip, temyiz eden.

Mündericat : içindekiler.

Münkasım : kısım kısım bölünen,
bölük bölük olan.

Mürtefi': yükselmiş, yükselen.

Nakısat : noksan olanlar, eksikliği bulunanlar.

Necd : yiğitlik.

Nesi : unutkan.

Neş'et : meydana gelme, ileri gelme,
çıkma, yetiştirme.

Nısfıyyet : yarımlik, yarı yarıya bölme.

Müsterih : şüphesi kalmamış,

Müşevveş : belirsiz, karışık,

Müteahhire : sonraya kalan,

Müteârrif : irfan sahibi, arif

Mütebâki : baki kalan.

Müteferrik : dağınık, ayrı.

Mütegayyir : değişen

Mütehammil : tahammül eden.

Mütenevvia : çeşit, türlü.

Mütesevvi : düzenleyen, düz

Müteveffa : vefat etmiş olan.

Müttehim : töhmetli, kabahatli.

Müzâyaka: sıkıntı,darlık,.

Nafi': menfaatli, faydalı, karlı.

Nakabil:olmayacak,olamayacak.

Nakıd : söyleyen, konuşan.

Remad : kül.

Re's : baş , kafa.

Risâlet-Meâb:elçilikeden.Hz.
Muhammed.

Rub': dörtte bir çeyrek.

Sad : yüz.

Niam : nimetler.

Nisâ : kadınlar.

Niza' : çekişme, kavga.

Nush : nasihat, öğüt verme.

Nücumi : yıldızlarla ilgili.

Perest : tapınan, tapan.

Perverane : yetiştiren, koruyan.
bildirilen.

Peygan : boş, saçma, faydasız.

Piş-i nazar : göz önü.

Pişva : reis, başkan.

Radde : sırt, mertebe, derece.

Râiyâne : çobanlığa ait, çobanca.

Raiyye : bir hükümdarın idaresi altında bulunan ve vergi veren halk ,sürü otlatılan hayvan sürüsü.

Râcî : geri dönen.

Rasîd : dikkatle bakan.

Râyet : sancak, bayrak.

Rebi-ül-ahir: “sonbahar” Arabi ayların sonuncusu.

Rebi-ül-evvel: “ilkbahar” Arabi ayların üçüncüsü.

Receât : öldükten sonra dünyaya gelişler.

Siyahat : seyahat.
geçen.

Su': kötülük, fenalık.

Suver : suretler.

Sadede rucû : saded harici, konuşulan mevzudan dışarı çıkmak.

Sail (e) : (sualden) isteyen.

Sakamet : bozukluk, ziyan.

Sakim : hasta, hastalılar.

Sâl : yıl

Sâl-i Hal : içinde bulunan yıl.

Salif-üz-zikr : zikri geçen

Sâlnâme : yıllık, senelik.

Sa'y : çalış, çabalama, gayret.

Sebkat : geçme, ilerleme.

Sefine : gemi, vapur.

Sekab : dayanıp itimat edilen, güvenilen.

Seman : kıymet, değer.

Ser – name : mektup başlığı, bir taifenin başı.

Setr : örtme, kapama.

Sezâ : münasib, uygun.

Sika : güven, emniyet.

Sinn : yaş ,ömrün derecesi.

Sinin : yıllar.

Tarik : bırakan, terk eden, vaz

Tarihi Hicri : hicereye ait.

Târ-mar : karmakarışık.

Sühûlet : kolaylık.

Sükkan : oturanlar.

Sülüs : madeni para.

Saban: Arabi ayların sekizincisi.

Şâkirdân : (aslı “şâgirdân”dır)
1. talebe (öğrenciler) 2. çırak, yamak.

Şayeste : yakışır, yaraşır.
alma.

Şhvaniyye : Şehvetle ilgili.

Şiar : üstünlük.

Şikaf : yarık, yırtık, çatlak.

Şitaban : acele eden, çabuk olan.

Şuûnât : hadiseler, olaylar.

Şühûr : aylar.
olma.

Taaddüd : birden çok olma, çoğalma.

Taayyün : meydana çıkma.

Taayyüş : yaşama, geçinme.

Tab': gazete basma.

Tabaât = Tıbâat: 1. kılıç yapma sanatı
2. kitap vesaire basma isi.

Tahakkuk : hakikat olarak meydana
çıkma.

Tahavvülât : değişmeler, değişiklik.

Tagrîb : gönderilme, memlektten
çıkarma.

Taklil : azaltma, indirim.

Taksir : kısaltma, bir işi eksik yapma.

Te'nis : münis kılma, alıştırma.

Tashihat : düzeltmeler.

Tasrih : açık açık söylenme.

Tarziye : razı, hoşnut etme.

Taslit : musallat etme.

Teâtî : verişme.

Tebehhür : kısa ve sık nefes

Teceddüd : yeni olma.

Teeddüb : edeb.

Tefavüt : iki şeyin birbirinden
farklı olması.

Tefehhüm : yavaş yavaş anlama,
farkına varma.

Tefennün : değişme.

Tefevvuk : üste çıkma, üstün
olma.

Tehecci : heceleme.

Tehvil : korkuya düşürme.

Tekalîb : çevirmeler, döndürme.

Tekaüd'lük : emeklilik.

Teksir : çoğaltma.

Temayülât: muhabbetler, sevgiler.

Temdid : uzatma.

Temeddü : medenileşme, medeni
olma

Tenasüb : uyma, uygunluk.

Tenfiz : nafiz kılma, hükmünü
yürütme.

Uhuvvetkar: kardeşgibidavranan,
muamele eden.

Tensik : düzenleme, düzeltme.

Terettüb : sırası gelme.

Tesrih : Salı verme, bırakma

Tes'id : tebrik etme, kutlama.

Teşabih : benzeme.

Teşahhus : şahıslanma.

Teşe'üm : uğursuz sayma.

Tesrîn-i evvel: Ekim ayı.

Tesrîn-i sâni: Kasım ayı.

Teşviş : karıştırma, karma karışık etme.

Tetebbu : araştırma.

Tetimmat : eksiğin tam olması için katılan şeyler.

Tevatüre : ağızdan ağza yayılan söz.

Tevellüd : doğma.

Tevric : kıymet, itibarını arttırma.

Tevsi'-yi : genişletme.

Teymur : demir.

Tezayüd : sıkışma, çoğalma, artma.

Tilavet : Kuran-ı usulüne göre güzel okumak.

Tuhfe : hediye, armağan.

Tulu': doğma, doğuş.

Türâb : toprak.

Udeba : edipler, yazarlar.

Ufûnet : pis koku, iltihab.

Ûlâ : birinci , ilk.

Ulâ : şan-şeref.

Utârid : zeki, kurnaz.

Ümem : ümmetler.

Vech : yüz, sürat, çehre.

Vefir : bol, çok.

Vesaya : vasiyetler.

Vesit : uşak, hizmetçi.

Vird-i Zeban : tekrar edilen söz, zikir.Zahil : ihmal edilen.

Vukuf : durma, duruş

Yad-daş : hatırdan tutulan şey.

Yed : el, kuvvet, kudret.

Zâdegân : soylular sınıfı.

Zâmir : gizli.

Zarb : darb.

Zebûn : zayıf, güçsüz.

Zehap : bir düşünceye sapma.

Zelîlî : hakirlik, horluk, alçaklık.

Zer : güç, kuvvet.

Zic : yıldızların yerlerini gösteren cedvel.

Zi-l-hicce: Arabî aylarının on ikincisi olup, onuncu günü kurban bayramına rastlar.

Zi-l-ka'de: Arabî aylarının on birincisi.

Zir : Farsça alt, aşağı.

Zükur : erkekler.

KAYNAKÇA

- Abbaslı, N. (2002). *Ali Suâvinin Düşünce Yapısı*. Bige Karınca Yayınları, İstanbul
- Afyoncu, E. (1991). İbrahim Müteferrika. *İslam Ansiklopedisi*, Türkiye Diyanet Vakfı, c. 21, İstanbul, ss. 324 – 327.
- Ahmad, F. (1999). *Modern Türkiye'nin Oluşumu*. Alogan, Y. (Çev), Kaynak Yayınları, İstanbul
- Ahmad, F. (1999). *İttihat ve Terakki 1908–1914*. Yavuz, N. (Çev), Kaynak Yayınları, İstanbul
- Akbayar, N. (1997). Ziya Gökalp. *Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi*, Dergâh Yayınları, c. VIII, İstanbul, ss. 660 – 666.
- Akgül, M. (1999). *Türk Modernleşmesi ve Din*. Çizgi Yayınları, Konya
- Akşin, S. (1987). *Jön Türkler ve İttihat ve Terakki*. Remzi Kitabevi, İstanbul
- Aktaş, Ü. (1998). *Osmanlı Çağı ve Sonrası*. Bakış Yayınları, İstanbul
- Akün, F. Ö. (1991). Namık Kemal. *İslam Ansiklopedisi*, Türkiye Diyanet Vakfı, c.32, İstanbul, ss. 361 – 378.
- Akyıldız, Ali. (1991). Meclis-i Meşveret. *İslam Ansiklopedisi*, Türkiye Diyanet Vakfı, c. 28, İstanbul, ss. 248 – 249.
- Akyıldız, Ali. (1991). Sadık Rıfat Paşa. *İslam Ansiklopedisi*, Türkiye Diyanet Vakfı, c.35, İstanbul, ss. 400 - 401
- Akyılmaz, G. (2002). III. Selim'in Dış Politika Anlayışı ve Diplomasi Reformu Çerçevesinde Batılılaşma Siyaseti. *Türkler Ansiklopedisi*, c.XII, Güzel,H.C.,Çiçek, K., Koca,S.(Ed.), Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, ss. 660 - 670.
- Atilla, Ç. (1983). Osmanlı Yıllıkları. *Türk Dünyası Araştırmaları*, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı Yayınları, Sayı 22, Şubat, ss. 196 – 197.
- Avcı, O. (2004). Bugüne Uzanan Yakınçağ 1800 – 2000. *Selçuklulardan Bugüne Tarih El Kitabı*, Nezihi Turan, A. (Ed.), Grafiker Yayınları, Ankara, ss.449 – 456.

- Aydemir, Ş. S. (1972). *Enver Paşa*. c.I, 2. Baskı, Remzi Kitabevi, İstanbul
- Bayur, Y. H. (1983) *Türk İnkılâbı Tarihi*. c.I, Kısım 1-3. Baskı, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara
- Berkes, N. (2008). *Türkiye'de Çağdaşlaşma*. Yapı Kredi Yayınları, İstanbul
- Bostan, M. H. (1991). Said Halim Paşa. *İslam Ansiklopedisi*, Türkiye Diyanet Vakfı, c. 35, İstanbul, ss. 557 – 560.
- Çaylak, A. (1998). *Osmanlı'da Yöneten ve Yönetilen*. Vadi Yayınları, Ankara.
- Çelik, Y. (1999). İshak Sükûti. *Yaşamları ve Yapıtlarıyla Osmanlılar Ansiklopedisi*, Yapı Kredi Yayınları, c. I, İstanbul, ss. 658 – 659.
- Çelik, Y. (1999). Turan Ali (Hüseyinzade). *Yaşamları ve Yapıtlarıyla Osmanlılar Ansiklopedisi*, Yapı Kredi Yayınları, c. II, İstanbul, ss. 630 – 631.
- Çetin, N. M. (1997). Ümmet. *İslam Ansiklopedisi*, MEB. Yayınları, 1. Baskı, c. XIII, İstanbul, ss. 102 – 104.
- Çoker, F. (1963). Bahriye Sâlnâmeleri. *Donanma Dergisi*, C. 76, Ankara, ss.1–5.
- Davison, A. (2002). *Türkiye'de Sekülerizm ve Modernlik*. Birkan, T. (Çev), İletişim Yayınları, İstanbul
- Deringil, S. (2007). *İktidarın Sembolleri ve İdeoloji*. Yapı Kredi Yayınları, İstanbul
- Devellioğlu, F. (1982). *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat*. Güneş, A. S. (Haz.), 19. Baskı, Aydın Kitabevi Yayınları, Ankara, ss. 1 – 1195.
- Duman, H. (1999). *Osmanlı Sâlnâmeleri ve Nevsalleri Bibliyografyası ve Toplu Kataloğu*. c. I, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara
- Durakbaşa, A. (2000). *Halide Edip, Türk Modernleşmesi ve Feminizm*. İletişim Yayınları, İstanbul
- Meydan Larousse*. (1972). Ebüzziya Mehmed Tevfik. Meydan Gazetecilik ve Neşriyat Ltd. Şti., İstanbul, ss. 855 – 856.
- Büyük Ansiklopedi. (1970). Ebüzziya Tevfik. c. IV, Milliyet Yayınları, s. 1480.
- Ebüzziya, Z. (1991). Ahmet Rıza, *İslam Ansiklopedisi*, Türkiye Diyanet Vakfı, c. II, İstanbul, ss. 124 – 127.
- Ebüzziya, Z. (1997). Ebüzziya Mehmed Tevfik. *Türk Dili ve Edebiyatı Aniklopedisi*, Dergâh Yayınları, c.II, İstanbul, ss. 418 – 420.

- Ebüzziya, Z. (1991). Ebüzziya Mehmed Tevfik (1849 - 1913). *İslâm Ansiklopedisi*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, c.X, İstanbul, ss. 374 – 378.
- Eryılmaz, B. (1992). *Tanzimat ve Yönetimde Modernleşme*. İşaret Yayınları, İstanbul
- Eyice, S. (1991). Bâbüli. *İslam Ansiklopedisi*, Türkiye Diyanet Vakfı, c. IV, İstanbul, ss. 378 – 389.
- Fendoğlu, H.Tahsin. (2002). Osmanlı Modernleşmesine Giriş. *Yeni Türkiye*, Yıl:8, Sayı:46, Temmuz-Ağustos, s.145–155.
- Gür, A. (1998). *Ebüzziya Tevfik Hayatı; Dil, Edebiyat, Basın, Yayın ve Matbaacılığa Katkıları*. Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara
- Hanioğlu, Ş. (1981). *Bir Siyasal Düşünür olarak Dr. Abdullah Cevdet ve Dönemi*. Üçdal Neşriyat, İstanbul
- Hanioğlu, Ş. (1989). *Osmanlı İttihat ve Terakki Cemiyeti ve Jön-Türklük (1889-1902)*. c.I, İletişim Yayınları, İstanbul
- Hanioğlu, Ş. (1991). İbrâhim Temo. *İslam Ansiklopedisi*, Türkiye Diyanet Vakfı, c. 21, İstanbul, ss. 354 – 355.
- Hanioğlu, Ş. (1991). Enver Paşa. *İslam Ansiklopedisi*, Türkiye Diyanet Vakfı, c. XI, İstanbul, ss. 261 – 264.
- Hanioğlu, Ş. (1991). Abdullah Cevdet. *İslam Ansiklopedisi*, Türkiye Diyanet Vakfı, c.I, İstanbul, ss. 90 – 93.
- Işık, İ.(2006). Ebüzziya Tevfik. *Resimli ve Metin Örnekli Türkiye Edebiyatçıları ve Kültür Adamları Ansiklopedisi*, c.III, I.Baskı, Elvan Yayınları, Ankara, ss. 1129 – 1131.
- Işın, E. (1985). Osmanlı Modernleşmesi ve Pozitivizm. *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi*, İletişim Yayınları, c.II, İstanbul, ss.352 – 362.
- Tekeli, İ. İ. (2007). *Cumhuriyetin Harcı, Köktenci Modernitenin Doğuşu*. İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul
- İnalcık, H. (2003). Atatürk ve Türkiye'nin Modernleşmesi. *Belleten*, XXVII, Sayı 108, TTK, Ankara
- İnalcık, H. (2006). Türkiye ve Avrupa: Dün Bugün. *Doğu-Batı Makaleler I*, Doğu Batı Yayınları, Ankara, ss. 215 – 240.
- Massignon, L. (1971). Sâlnâme. *İslâm Ansiklopedisi*, c. X, cüz. 100 – 104, 2. Baskı, MEB Yayınları, İstanbul, ss. 134 – 136.
- Kara, İ. (1999). Felsefe ve Tefelsüf Türkiye'de Felsefenin Dili Niçin Yok. *Cogito*, Sayı:19, İstanbul, s.284 – 311.

- Karal, E. Z. (2006). Gülhane Hatt-ı Hümayunu'nda Batı'nın Etkisi. *Tanzimat Değişim Sürecinde Osmanlı İmparatorluğu*, İnalçık, H. Seyitdanlıoğlu, M. (Ed.), Phoenix Yayınları, Ankara, ss. 65 – 82.
- Karpat, K. H. (2002). *Osmanlı Modernleşmesi-Toplum. Kuramsal Değişim ve Nüfus*, Zorlu, A. Durukan, K. (Çev.), İmge Kitabevi, İstanbul
- Karpat, K. H. (2007). *Türkiye'de Siyasal Sistemin Evrimi (1876 - 1980)*. Soğancılar, E. (Çev.), İmge Kitabevi, Ankara
- Karpat, K. H. (2002). *İslâm'ın Siyasallaşması, Osmanlı Devleti'nin Son Döneminde Kimlik, Devlet, İnanç ve Cemaatin Yeniden Yapılandırılması*. Yalçın, Ş. (Çev.), İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul
- Karpat, K. H. (2006). *Osmanlı'da Değişim, Modernleşme ve Uluslaşma*. İmge Kitabevi, Ankara
- Karpat, K. H. (2009). *Osmanlı'dan Günümüze Kimlik ve İdeoloji*. Timaş Yayınları, İstanbul
- Kavas, A. (1991). Talat Paşa. *Yaşamları ve Yapıtlarıyla Osmanlılar Ansiklopedisi*, c. II, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, ss. 605 – 607.
- Kocabaşoğlu, U. Uluğtekin, M. (1998). *Sâlnâmelerde Kayseri*. Kayseri Ticaret Odası Yayınları, Kayseri
- Koçak, C. (2001). Yeni Osmanlılar ve Birinci Meşrutiyet. *Tanzimat ve Meşrutiyet'in Birikimi Modern Türkiye'de Siyasal Düşünce*, c.I, İletişim Yayınları, İstanbul
- Koçu, R. E. (1968). Ebüzziya Mehmet Tefik Bey. *İstanbul Ansiklopedisi*, c.IX, İstanbul, ss. 4867 – 4882.
- Koloğlu, O. (2004). *Abdülhamid ve Masonlar*. 1. Baskı, Pozitif Yayınları, İstanbul
- Kuran, A. B. (2000). *İnkılâp Tarihimiz ve Jön Türkler*. Kaynak Yayınları, İstanbul
- Mardin, Ş. (2008). *Türk Modernleşmesi – Makaleler 4*. Türköne, M. Önder, T. (Çev.), İletişim Yayınları, İstanbul
- Mardin, Ş. (2001). Yeni Osmanlı Düşüncesi. *Tanzimat ve Meşrutiyet'in Birikimi Modern Türkiye'de Siyasal Düşünce*, c.I, İletişim Yayınları, İstanbul
- Mardin, Ş. (2004). *Yeni Osmanlı Düşüncesinin Doğuşu*. Türköne, M. Unan, F. Erdoğan, İ. (Çev.), İletişim Yayınları, İstanbul
- Mardin, Ş. (1993). *Türkiye'de Din ve Siyaset - Makaleler 3*. İletişim Yayınları, İstanbul

- Mardin, Ş. (1995). *Jön Türklerin Siyasi Fikirleri (1895–1908)*. İletişim Yayınları, İstanbul
- Mardin, Ş. (1990). *Türkiye’de Toplum ve Siyaset- Makaleler I*. Türköne, M. Birkan, T. (Çev.), İletişim Yayınları, İstanbul
- Mccarthy, J. (2006). *Osmanlı’ya Veda İmparatorluk Çökerken Osmanlı Halkları*. Tuncel, M. (Çev.), Etkileşim Yayınları, İstanbul
- Okay, O. (1999). Batılılaşma Devri Fikir Hayatı Üzerine Bir Deneme. *Osmanlı Medeniyeti Tarihi*, c.I, İhsanoğlu, E. (Çev.), İstanbul, s. 195 – 216.
- Okay, M. O. Kahraman, A. (1991). İslâmcılık. *İslam Ansiklopedisi*, Türkiye Diyanet Vakfı, c. 23, İstanbul, ss. 60 – 71.
- Ortaylı, İ. (2008). *Gelenekten Geleceğe*. Timaş Yayınları, İstanbul
- Ortaylı, İ. (2006). *İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı*. Alkim Yayınları, İstanbul
- Ölmezoğlu, A. (1945). Cevdet Paşa. *İslam Ansiklopedisi*, c. 3, MEB. Yayınevi, İstanbul, ss. 114 – 123.
- Özbilgen, E. (1999). Fuad Paşa. *Yaşamları ve Yapıtlarıyla Osmanlılar Ansiklopedisi*, c. I, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, ss.464 – 466.
- Özcan, A. (1991). Osmanlıcılık. *İslam Ansiklopedisi*, Türkiye Diyanet Vakfı, c. 33, İstanbul, ss. 485 – 487.
- Özcan, B. (2002). Sultan III. Selim Devri Islahat Hareketleri (Nizâm-ı Cedîd). *Türkler Ansiklopedisi*, c.XII, Güzel,H.C.,Çiçek, K., Koca,S.(Ed.), Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, ss. 671 – 683.
- Özcan, T. (1999). Midhat Paşa. *Yaşamları ve Yapıtlarıyla Osmanlılar Ansiklopedisi*, c. II, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, ss.207 – 211.
- Pakalın, M. Z. (1993). *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*. MEB Yayınları, İstanbul,
- Parla, T. (1989). *Ziya Gökalp, Kemalizm ve Türkiye’de Korparatizm*. İletişim Yayınları, İstanbul
- Pekdoğan, C. (2002). Modernleşmeye Giden Yolda Bazı Fikirler. *Türkler*, c.XIV, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, ss.606 – 613.
- Petrosyan, Y. A. (2002). 1876 Anayasası ve Türk Tarihindeki Yeri. *Türkler Ansiklopedisi*, c.XII, Güzel, H.C.,Çiçek, K., Koca, S.(Ed.), Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, ss.899 – 908.
- Margulies, R. (1999). Karasu Emanuel. *Yaşamları ve Yapıtlarıyla Osmanlılar Ansiklopedisi*, c. II, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, ss. 14 – 15.

- Saydam, A. (2002). Tanzimat Devri Reformları. *Türkler Ansiklopedisi*, c.XII, Güzel, H.C.,Çiçek, K., Koca, S.(Ed.), Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, ss.782 – 804.
- Shaw, S. (2002). Osmanlı İmparatorluğu'nda Geleneksel Reformdan Modern Reforma Geçiş; Sultan III. Selim ve Sultan II. Mahmud Dönemleri. *Türkler Ansiklopedisi*, c.XII, Güzel, H.C.,Çiçek, K., Koca, S.(Ed.), Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, ss. 609 – 628.
- Sertoğlu, M. (1968). *Osmanlı Tarih Lügati*. Enderun Kitabevi, İstanbul
- Seyitdanlıoğlu, M. (1999). *Tanzimat Devrinde Meclis-i Vâlâ (1838 - 1868)*. 2. Baskı, TTK, Ankara
- Tansel, F. A. (1964). Ebüzziya Tevfik, *İslâm Ansiklopedisi*. MEB., c.IV, Cüz 29-33, İstanbul, ss.100 - 103.
- Tanör, B. (2002). *Osmanlı -Türk Anayasal Gelişmeleri*. Yapı Kredi Yayınları, İstanbul
- Tansü, Y. E. (2002). *Batıcı Düşüncenin Etkili Bir Sözcüsü İctihad Dergisi (1904 – 9 1932)*. Yayınlanmamış Doktora Tezi, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 481.
- Tektaş, N. (2009). Mustafa Reşid Paşa. *Osmanlı'da İkinci Adam Saltânati Sadrâzamlar*, Çatı Kitapları, İstanbul, ss. 516 – 528.
- Tevfik, E. (2006). *Yeni Osmanlılar*. Kutlu, Ş. (Çev.), 1. Baskı, Pegasus Yayınları, İstanbul
- Toprak, Z. (2001). Osmanlı'da Toplumbilimin Doğuşu. *Tanzimat ve Meşrutiyet'in Birikimi Modern Türkiye'de Siyasî Düşünce*, c.I, İletişim Yayınları, İstanbul
- Tunaya, Tarık Zafer. (2004). *Türkiye'nin Siyasî Hayatında Batılılaşma Hareketleri*. İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul
- Tunaya, T. Z. (1984). *Türkiye'de Siyasî Partiler*. c.1, 2.Baskı, Hürriyet Vakfı Yayınları, İstanbul
- Tunaya, T. Z. (1956). *Türkiye'nin Siyasî Gelişme Seyri İçinde İkinci Jön Türk Hareketinin Fikri Esaslar.*, İÜ Hukuk Fakültesi Tahir Taner'e Armağan, İstanbul
- Türköne, M. (2003). *Türk Modernleşmesi*. Lotus Yayınları, Ankara
- Uçman, A. (2008). Ebüzziya Tevfik, *Yaşamları ve Yapıtlarıyla Osmanlılar Ansiklopedisi*. Yapı Kredi Yayınları, c. I, İstanbul, ss. 390 - 391.
- Uçman, A. (1991). Mizancı Murad. *İslam Ansiklopedisi*, Türkiye Diyanet Vakfı, c. 30, İstanbul, ss. 214 – 216.

- Uçman, A. (1991). Prens Sabahaddin. *İslam Ansiklopedisi*, Türkiye Diyanet Vakfı, c.34, İstanbul, ss. 341 – 342.
- Uçman, A. (1999). Şinasi. *Yaşamları ve Yapıtlarıyla Osmanlılar Ansiklopedisi*. Yapı Kredi Yayınları, c. II, İstanbul, ss. 593 – 595.
- Ülken, H. Z. (2005). *Türkiye’de Çağdaş Düşünce Tarihi*. Ülken Yayınları, İstanbul
- Uluçam, M. (1999). Ali Paşa. *Yaşamları ve Yapıtlarıyla Osmanlılar Ansiklopedisi*. Yapı Kredi Yayınları, c. I, İstanbul, ss. 221 – 222.
- Yalçınkaya, M. A. (2002). XVIII. Yüzyıl: Islahat, Değişim ve Diplomasi Dönemi (1703 - 1789). *Türkler*, c.XII, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, ss. 479 – 511.
- Yalçınkaya, M. A. (2002). III. Selim ve II. Mahmud Dönemleri Osmanlı Dış Politikası. *Türkler*, c.XII, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, ss. 629 – 659.
- Yeniçeri, Ö. (2002). Kırım Savaşı Islahat Fermanı ve Paris Barış Antlaşması. *Türkler Ansiklopedisi*, c.XII, Güzel, H.C., Çiçek, K., Koca, S.(Ed.), Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, ss. 840 – 858.
- Yıldırım, Y. (2007). *Şerif Mardin Düşüncesi Işığında Türk Modernleşmesi Açısından Sivil Toplum ve Osmanlı Kaynakları*. Yayınlanmamış Doktora Tezi, MSGSÜ, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Zürcher, E. J. (2007). *Milli Mücadelede İttihatçılık*. Salihoğlu, N. (Çev.), İletişim Yayınları , İstanbul

DİZİN

- A -

Abdülhak Hamid Beyefendi, 213
 Abdülhayy Efendi, 142
 Abdullah Cevdet, 30, 37
 Abdurrahman Harisi, 144, 177
 Acem, 155, 182
 Adalet, 23, 25, 77, 90, 98, 108, 115
 Afgan Şahı Ali Han, 206
 Afrika, 118, 156, 191, 193, 207
 Agâh Efendi, 105
 Ahlak, 21, 23, 34, 36, 73, 74, 77, 86, 89, 92, 95,
 115, 125, 152, 164, 166, 200, 202
 Ahmet Mithat, 60, 68, 109, 208
 Ahmet Rasim, 64
 Ahmet Rıza, 30, 31, 37, 41, 229
 Ahmet Vefik Paşa, 19, 44, 45, 162
 Ahvâl, 9, 37, 39, 44, 88, 98, 106, 110, 116, 117,
 118, 164, 166, 171, 172, 175, 190, 195, 197, 203,
 210, 214, 219, 223
 Alain kraliçesi, 214
 Âleksan Sarrafiyan, 110
 Âleksandır Duma Febis, 127
 Alemdar Mustafa Paşa, 7
 Alfones Kar, 128
 Ali Paşa, 10, 59, 249
 Ali Raşid, 109
 Ali Suavi, 24, 53, 63
 Allah, 24, 33, 40, 82, 87, 135, 152, 224
 Almanak, 44, 52, 53, 60, 67, 155, 156, 157, 158,
 159, 160, 161, 162, 163, 164, 220
 Amasya, 141
 Amerika, 15, 103, 113, 115, 116, 117, 118, 119, 121,
 122, 138, 140, 152, 153, 155, 161, 185, 188, 191,
 196, 197, 199, 200, 201, 202, 203, 208, 209, 212
 Amsterdam, 188
 Anadolu, 47, 49, 57, 139, 189, 191, 205
 Anenur 165
 Anglo Saksonlar, 160
 Ankara, 57, 60, 139, 191
 Arab Beyi, 171
 Arapça, 48, 58
 Aristo, 147
 Arjantin, 185
 Arnavut, 14, 157, 192
 Âsar-ı edebiyeye, 156
 Asilzade, 190, 255

- B -

Bâb-ı Âli, 11, 13, 38, 95, 136
 Babür Şah, 179
 Bâd-ı Hevâ, 217
 Bağdad, 155, 191, 208, 248, 252
 Bangkok, 190
 Barselona, 186
 Basiret, 110
 Bask, 138
 Batılılaşma, 2, 4,5,6,7,16,18,19,20,22,24
 Bayyera, 130, 187
 Bedirhan Paşa, 207
 Belçika,124,125,126,137,138,153,187
 Belgrat, 139, 238
 Belucistan, 168
 Benjamen Franklin, 69
 Berlin, 104, 116, 165, 204
 Beylerbeyi, 139
 Beyoğlu, 32, 112, 149
 Bismark, 206, 206
 Boğdan, 191
 Bolivya, 187
 Bosna, 47, 54, 63, 66, 67, 68, 91
 Boston, 116
 Britanya, 158, 161, 192, 193, 194
 Bulgarlar, 141, 207
 Büfon, 69
 Bükreş, 189
 Büyük Frederik, 125

- C -

Cahiliye, 170, 172, 174, 175
 Cavid Bey, 14
 Cebeli Kozan, 139
 Cemil Paşa, 141
 Cemşid, 174, 181
 Cengiz, 177, 216
 Cenub, 205, 206
 Cerîde-i Havadis, 60, 104
 Cermen, 138, 159
 Cevdet Paşa, 18, 20, 45, 58, 143,
 Ceymis Cordon Bent, 117
 Cezayir, 98, 193

Atina, 194, 212
 Âyine-i vatan, 107
 Avarız, 106
 Avusturya, 65, 102, 121, 125, 129, 133, 134, 136,
 137, 141, 162, 186, 205, 206, 210
 Aydın, 49, 201
 Ayestefanos, 192, 205
 Ayine-i Vatan, 107, 108
 Azerbeycan, 181

- D -

Danimarka, 131, 188
 Dârul- Fünun, 35, 139, 165,
 Dâr-üş- şafaka, 204
 Dekart, 150
 Devlet-i Aliye, 74, 98
 Divan-ı Ahkâm-ı Adliye, 60, 141
 Diyarbekir, 37, 106, 107
 Diyojen, 60, 69, 111, 112
 Dokuzuncu Şarl, 160, 239
 Dolma Bahçe Sarayı, 205
 Durkheim, 35, 36

- E -

Ebu-l Muzaffer, 144, 177
 Ebüssuut Efendi, 58
 Ebüzziya Tevfik, 1, 2, 44, 55, 57, 59, 60, 61, 63, 65,
 67, 157, 219
 Ecnebi, 86, 98, 101, 122, 141, 188, 191, 200, 215
 Edipler, 231
 Edirne, 47, 202, 207
 Eflatun, 147
 Elbistan, 139
 Endülüs Arabları, 154
 Emanuel Karoso, 38
 Emil Du Jarden, 126
 Emin Bey, 141
 Engizisyon, 82, 83
 Enver Paşa, 13, 38
 Ermeni, 31, 141, 189
 Erzurum, 140, 191
 Eskalijer, 158
 Esnaf, 8, 157, 200

- F -

Familya, 88
 Farabi, 203
 Fas, 134, 193
 Felemink, 101, 119, 125, 188, 210
 Ferhat, 148
 Ferid Hoca, 56
 Feylesof, 205
 Filib Efendi, 106, 107, 108, 109, 110
 Finlandiya, 188, 189, 199
 Floransa, 101

- Ç -

Çeh, 119, 138
 Çırağan Sarayı, 139
 Çiçero, 147
 Çin, 76, 97, 101, 103

- G -

Gal Prensliği, 202
 Galile, 69, 82
 Galebe-i Revan, 242
 Garb, 71, 78, 86, 109, 132, 148, 152
 Gelenbevi İsmail Efendi, 58
 Genç Türkler, 11
 Girid, 83
 Gutenberg, 101, 102
 Gülhane Parkı, 8
 Gülhane hattihümayunu, 7, 9, 10, 20, 33, 43
 Gülşen Sarayı, 86, 87

- H -

Hac, 103, 171, 172
 Hadika, 44, 61, 62, 68, 72, 110, 118, 219
 Hakan, 100
 Hakim Levgeri, 177
 Halaçyan Efendi, 38
 Haleb, 49, 105, 191
 Hâlet Efendi, 57
 Haliç, 105
 Halife, 30, 41, 93, 172
 Halil Şerif Paşa, 98, 110, 142, 211
 Harbiye, 29, 34, 38, 75, 101, 139, 140, 165
 Harici, 44, 48, 95, 105, 107, 111, 113, 114,
 Hasan Efendi, 141
 Hatib, 171
 Havadisname, 102, 115
 Hıristiyan, 14, 17, 20, 25, 26, 140, 159, 167, 179
 Hicaz, 47, 191
 Hicret, 145, 169, 171, 172, 185, 203
 Hidiv, 208
 Hikaye, 126, 215, 224
 Hind, 104, 148, 159, 193, 209, 239, 23, 43
 Hollanda, 103, 133
 Horasan, 56, 59
 Hristaki Efendi, 141
 Hüdavendigâr, 201
 Hülagu, 160
 Hürriyet, 17, 19, 20, 23, 24, 25, 26, 31, 32, 33,
 40, 67, 80, 82, 83, 85, 102, 108, 109, 157, 185
 Hüseyin Avni, 141
 Hüseyin Zade Ali, 37
 Hüsnü Paşa, 141
 Hüsnü Subhi, 105
 Hz. Musa, 175, 176

Frank Löslü, 118
 Fransa, 3, 5, 91, 101, 102, 110, 121, 124, 125, 127
 130, 133, 134, 135, 137, 146, 147, 150, 157, 158,
 163, 164, 169, 200, 193, 195, 194, 200, 206, 207
 208, 239, 246, 249,
 Fransız İhtilali, 34
 Fransuva Josef, 129, 210
 Firavun, 175
 Frederik Keyum, 129, 130
 Frengi, 143, 174, 179
 Frenk, 153
 Fuad Paşa, 20, 43, 137, 142

- I -

Irak, 139
 Islahat, 5, 6, 7, 15, 23, 27, 141, 144
 Islahat Fermanı, 9, 10, 11, 16, 20, 21
 Izvornik Kalesi, 142

- İ -

İbn-i Haldun, 157, 256
 İbn-i Rüşd, 147
 İbn-i Sina, 88, 147, 148, 203
 İbrahim Müteferrika, 5
 İbrahim Temo, 37
 İkinci Abdülhamid, 12, 13, 14, 15, 16, 18, 28, 29,
 33, 34, 41, 42, 48, 64, 66, 68
 İkinci Aleksandır, 130
 İkinci Henri, 159
 İkinci Lui, 145
 İkinci Mahmud, 4, 7, 6, 8
 İltizam, 79, 97, 108, 109, 111, 150
 İnalçık, 3, 4, 21, 22
 İnkılâb, 74, 101, 106, 114, 156, 159,
 161,163
 İran, 79, 152, 159, 175, 193, 209, 223
 İran Şahı Nasuriddin Han, 209
 İrlanda, 137, 202
 İshak Sükûti, 37, 38
 İskandinav, 119, 153
 İskender Bey, 176
 İslâm, 4, 9, 12, 13, 15, 16, 17, 19, 21, 23, 30,
 36, 41, 42, 48, 52, 55, 73, 79, 83, 86, 92, 114,
 140, 142, 143, 159, 170, 173, 176, 202, 204,
 212, 216, 254
 İsmail Hakkı Paşa, 141
 İspanyolca, 119, 158
 İsrail, 175, 216
 İstanbul, 12, 26, 29, 32, 51, 54, 55, 61, 60, 63, 65,
 67, 68, 69, 70, 77, 86, 88, 90, 91, 903, 94, 95, 103,
 106, 107, 108, 109, 111, 126, 139, 140, 1241, 142,
 153, 155, 185
 İstikbâl, 67, 85, 89, 97, 98, 100, 110, 112, 150, 154,
 185, 202, 205
 İstokholm, 186
 İsveç, 129, 136, 137, 186
 İsviçre, 102 125, 138, 153, 160, 186, 199

İtalya, 22, 105, 120, 130, 133, 136, 137,
 164, 169, 187, 206
 İttihat ve Terakki, 13,14,15,16,19,29,30,
 31, 32,37, 38, 39, 40, 41, 67
 İzmir, 50, 61, 87, 132, 141
 İzmit, 132, 191

- J -

Jan Jak Russo, 69, 205
 Japonya, 120, 134, 179, 1190
 Jermanu, 148
 Jön Türkler, 11, 13, 18, 19, 22,25,27,28,
 29, 30, 31, 32, 33, 34, 35, 40, 41
 Jul Janen, 127
 Jul Sezar, 173

- K -

Kabe, 170, 185
 Kafkasya, 188, 189, 212
 Kânûn-i Esasi, 14, 29, 64
 Kânûn-i evvel, 174,187,200,210,211,225
 Kânûn-i sâni, 174, 206,207,210,211,225
 Karadağ, 139, 142, 207
 Kars, 140
 Kastamonu, 56, 191
 Kaşgar, 205
 Katib Çelebi, 147
 Katolik, 83,141,164,179,185,188,189,192
 Keçecizade Fuad Paşa, 50
 Kebise, 171,173,174,175,176,177,178,183
 Keldani, 100
 Kemal Karpat, 13, 16
 Kıbrıs, 62, 191, 205, 253
 Kırım, 104, 141, 152, 211
 Kiev, 199
 Kilise, 82, 160, 162, 163, 169, 180
 Koçhisar, 56, 57
 Kolombiya, 194
 Kont Stenhib, 120
 Konstantini, 191
 Konya, 1, 48,48, 57, 63, 64, 66, 67, 191
 Kopenhag, 188
 Kosova, 192
 Kostarika, 271
 Kozanlıoğlu Muhammed, 207
 Kozmografya, 163
 Kuleli Agop, 149
 Külliyyat, 98
 Kütüphane, 48, 49, 55,122,147,163,212,

- L -

Latin, 69, 100, 138, 168
 Layiha, 55, 200
 Lehistan, 114, 199
 Lehli, 138
 Litografya, 166
 122, 135
 Londra, 1, 43, 120, 121, 154, 192,
 Lorani Huri, 162
 Lugat, 153, 154, 159, 168, 215
 Lugat-ı edebiyat, 159, 215
 Lugat-ı arabîyye, 168
 Luter, 161, 188
 Lüksemburg, 193
 Lyon, 160

- M -

Maârif, 73, 76, 77, 79, 80, 81, 97, 106, 107, 109,
 113, 123, 125, 127, 140, 148, 149, 152, 165, 166,
 177, 195, 197, 199, 200, 202, 203, 204, 215,
 216, 219,
 Macaristan, 136, 137, 186
 Mahmud Nedim Paşa, 61
 Matbaa, 1, 3, 5, 16, 49, 54, 59, 60, 61
 62, 64, 65, 66, 67, 106, 107, 115, 117,
 118, 120, 149, 160, 163, 166, 209, 219,
 222
 Matbuat, 100, 106, 107, 109, 112, 116, 121,
 157, 162
 Marmara, 100, 132, 205
 Maveraünnehir, 177
 Mebusan, 14, 67
 Mecelle, 72, 97, 156, 163, 185, 187, 195, 217
 Medeniyet, 2, 3, 10, 15, 24, 36, 71, 73, 77, 78,
 79, 87, 92, 120, 152, 153, 154, 166
 Medine, 170
 Mehran Efendi, 212
 Mekatib, 79, 122, 124, 139, 140, 195, 197, 202, 226
 Mekteb, 37, 38, 59, 74, 75, 79, 106, 107, 119, 122, 123, 124
 125, 139, 195, 196, 197, 198, 199, 200, 201, 202, 203, 204
 Mekke, 47, 170, 171
 Meksika, 194, 245
 Memalik-i İslâmiyye, 83
 Memalik-i Osmaniye, 87, 102, 139, 202
 Menfaat-i umûmiyye, 148, 150
 Memun, 144, 177
 Meşrutiyet, 8, 12, 13, 14, 15, 18, 27, 28, 29,
 31, 32, 41, 60, 67
 Mevlana Celaleddin Rumi, 55
 Mezhep, 40, 188, 189
 Mistur Hervers, 117, 118
 Midhat Efendi, 63, 110, 212, 214, 215
 Mizancı Murad, 30
 Modernleşme, 4, 5, 6, 8, 10, 12, 13, 14, 16, 21,
 Moskova, 199

Mösyö Teodor, 111
 Muallime, 124, 205
 Muhammed Arif, 107, 108
 Muhammed Hazan, 144
 Muhammed Rüşti, 141
 Muhammed Tevfik, 111
 Muharrem, 113, 143, 166, 200, 201, 202, 203,
 Muharebe, 98, 101, 103, 109, 116, 117,
 152, 155, 162, 170, 188, 202, 207, 246
 Muhibir, 106, 107, 108, 161
 Mukaddime, 98, 100, 112, 123, 151, 201,
 211, 212, 213, 219, 227
 Musiki, 121, 123, 124, 163, 199, 201
 Mustafa Fazıl Paşa, 141
 Müellif, 89, 105, 126, 146, 147, 150,
 151, 153, 156, 162, 165, 212
 Mülkiye, 29, 38, 44, 47, 75, 90, 139, 140, 159,
 Müneccim, 155, 159, 160, 173, 175, 177,
 183, 190
 Müslüman, 1, 5, 9, 10, 12, 16, 17, 20, 21,
 23, 25, 26, 33, 40, 90, 105, 189, 193, 216
 Müşrik, 56, 170, 177

- N -

Naima Tarihi, 154
 Namık Kemal, 1, 17, 18, 22, 24, 27, 33, 39, 59
 Napolyon, 69, 102, 117, 197, 252
 Nefer, 89, 97, 185, 188, 189, 192, 195, 200, 202,
 Nevruz Sultanı, 178, 181
 Nevyork, 115, 116, 117, 122, 154, 187, 200
 Nevyork Teryin, 117
 Nevyork Herald, 118
 Nihilist, 206, 208
 Nikola, 142, 152, 205, 239
 Nil, 175
 Niş, 187, 200
 Nizam-ı cedid, 6
 Nizamül Mülk, 177
 Nizib, 103
 Norveç, 129, 136, 137, 186
 Nubar Paşa, 208

- O -

Odehnay Feriy Pers, 121
 Onuncu Henri, 161
 On beşinci Lui, 164
 On dördüncü Lui, 162, 163
 On üçüncü Lui, 161
 Ortaylı, 4, 19
 Osmanlı Hürriyet Cemiyeti, 31, 38, 40
 Osman Bin Affan, 175
 Osman Ragıb Paşa, 98

- Ö -

Ömer Bin Abdülaziz, 73
Ömer Bin Hayam, 177

- P -

Padişah, 6, 9, 13, 17, 25, 28, 33, 39, 41, 47, 49,
66, 83, 92, 103, 129, 142, 168, 174, 175, 181,
182, 189, 192, 193, 205, 206, 249
Paris, 4, 29, 31, 37, 54, 78, 85, 101, 141, 153, 154,
159, 162, 163, 193, 198, 199, 205, 208, 209, 210
Payitaht, 87, 91, 93, 95, 153, 169, 186, 187, 188,
189, 200, 201, 204, 240
Pehlevi, 181
Pekin, 100
Pertev, 181
Peru, 134, 188
Petersburg, 115
Portekiz, 119, 130, 153, 207
Prens Humber, 129
Prens Sabahaddin, 15, 30, 31, 41, 43
Protestan, 3, 161, 185, 187, 188, 189,
Prusya, 102, 104, 125, 129, 140, 162

- R -

Rahibe, 125, 190
Ramazan, 104, 107, 108, 140, 141, 173, 178, 252
Rasyonel, 42
Reform, 3, 6, 7, 8, 11, 15, 18, 24, 25, 26, 30, 33
Recaizade Ekrem, 65
Receb, 105, 108, 168, 201, 202, 249, 250
Refaîl, 150
Refik, 57, 83, 102, 110
Reşid Paşa, 9, 23, 43, 45, 68, 82, 95, 148, 244
Rodos, 1, 60, 61, 62, 67, 237
Romelus, 173
Rönesans, 4
Rum, 4, 20, 55, 92, 136, 138, 155, 170, 173, 184
188, 201, 203, 208
Rumeli, 47, 192
Ruşuk, 36, 139
Rusya, 53, 98, 101, 130, 133, 136, 137, 142, 153,
163, 174, 188, 189, 199, 205, 206, 207, 239
Ruznâme, 59, 100, 104, 108, 160
Ruznâme-i Ceride, 59, 104
Rüştü Paşa, 112

- S -

Sadık Rıfat Paşa, 10
Safahât, 162
Saksonya, 125, 131, 162
Sakson lisanı, 158
Sâlnâme, 12, 43, 44, 45, 46, 47, 48, 49, 50, 51,
52, 53, 54, 60, 62, 66, 69, 70, 97, 98, 111, 146,
155, 162, 164, 165, 166, 184, 188, 219, 220, 229,

Sâlnâme-i Cumhuriyye, 164
Sâlnâme-i Ebüzziya, 53, 64, 68, 219
Sâlnâme-i Edebiyat, 72, 164
Sâlnâme-i Hadika, 44, 54, 62, 68, 166, 219
Sâlnâme-i Kameri, 54, 65
Sâlnâme-i Ticaret, 162
Saltanat, 7, 44, 92, 103, 120, 129, 139, 174,
177, 179, 200, 193, 197
Sanat, 43, 62, 65, 66, 77, 118, 123, 124, 140
147, 154, 168, 199, 201, 208, 219, 230
Santiago, 191
Sedan, 117
Sedat Simavi Bey, 54
Sefâret-nâme, 3, 4
Selanik, 29, 31, 40, 48, 55, 132, 141, 202,
Selçuklular, 160
Seltik lisanı, 159
Senpetersburg, 199
Serasker, 50, 97
Serbesti Fırkası, 206
Sıdkı, 110
Sırbistan, 98, 190, 200
Sırp, 87, 140, 142
Sibirya, 188, 189
Sivas, 191
Slavca, 87
Sokrat, 147
Sudan, 117
Sultan Celaleddin Melikşah, 144
Sultan Süleyman, 50, 249
Süleyman Çelebi, 246
Süleyman Paşa, 68, 205, 208
Süveyş, 139, 148, 149, 161

- Ş -

Şair, 212
Şakir, 32, 87
Şakird, 82, 161, 195, 196, 197, 199, 200
Şam, 103
Şark, 78, 85, 103, 106, 110, 111, 152, 158,
181, 192, 197, 210
Şarl Ferdinand, 131
Şefiknâme, 157
Şekspir, 150
Şerif Mardin, 19, 21, 26, 32, 33, 39, 40
Şeyh Şamil, 212
Şili, 191
Şimendifer, 122, 138
Şinasi, 19, 22, 24, 27, 57, 60, 65, 70, 86,
105, 106, 147, 148, 149, 151, 152
Şir Ali Han, 206, 208
Şûrâ-yı Devlet, 45, 59, 141
Şühûr, 72, 144, 145, 158, 160, 165, 170,
171, 172, 173, 174, 175, 176, 177, 178,
179, 200, 203

- T -

Tahran, 45, 152, 187
 Tahrir, 62, 79, 90, 100, 115, 138, 185, 186, 187, 188, 190, 192, 193, 194, 216
 Tahsil, 59, 76, 79, 80, 86, 95, 118, 122, 123, 124, 125, 126, 148, 195, 199, 200, 201, 203
 Takvim, 43, 44, 56, 68, 103, 104, 143, 155, 158, 159, 164
 Takvim-i Ebuzziya, 44, 55, 65, 68
 Takvim-i Bahar, 44, 53
 Takvim-i Vekâyi, 103, 104
 Talat Paşa, 38
 Tanzimat, 1, 6, 8, 9, 10, 11, 13, 14, 16, 18, 19, 20, 21, 22, 23, 24, 26, 27, 32, 33, 43, 48, 59, 98, 135, 161
 Tarih-i Celâlî, 143, 144, 145, 174, 177, 178, 179
 Tasvir-i Efkâr, 22, 59, 60, 62, 67
 Taşra, 34, 91, 95, 100
 Taymis (Times) Gazetesi, 121, 122
 Teracim-i Ahvâl, 97
 Terakki, 16, 24, 30, 60, 74, 78, 79, 80, 81, 85
 Tercüman-ı Ahvâl, 103, 104
 Teşrîn-i evvel, 174
 Teşrîn-i sâni, 117, 143, 174, 255
 Tımar, 56, 100
 Tiyatro, 1, 69, 149, 150, 215
 Trablusgarb, 37, 191
 Trabzon, 47, 132, , 191
 Tufan, 74, 76, 112, 168
 Tuna, 47, 139
 Tunus, 139, 1191, 244
 Türkistan, 22, 98, 108, 188, 206,
 Türkler, 11, 13, 16, 19, 29, 31, 36
 Türk Milliyetçiliği, 17, 31, 35
 Tütün, 91, 141
 231

- U -

Urugay, 194

- Ü -

Üçüncü Ahmet, 3, 4
 Üçüncü Mustafa, 5
 Üçüncü Selim, 5, 6, 7, 14

- V -

Valter Hanedanı, 120
 Vatan, 1, 9, 17, 29, 42, 62, 67, 85, 87, 90, 91, 93, 95, 107, 108, 113, 150, 152, 156, 185, 202, 203, 204
 Vekayi-i Siyasiye, 72
 Veli Paşa, 205
 Velid Bin Mugire, 170
 Velid Ebuzziya, 57
 Vaşington, 114, 118, 153

Venezuvella, 194
 Vilyım Çörçil, 104, 107
 Viktorya, 130
 Viktor Emanuel, 130
 Viktor Hugo, 125, 126, 154
 Viktorien Sardou, 126
 Viyana, 2, 64, 65, 120, 121, 186, 239, 254
 Volter, 205
 Vükela, 97, 149, 207

- Y -

Yemen, 191
 Yavuz Sultan Selim, 239
 Yahudi, 4, 138, 161, 185, 188, 189
 Yakub Han, 206
 Yakud, 206
 Yeniçeri, 4, 7, 8, 25, 71, 92
 Yeni Osmanlılar, 11, 17, 18, 19, 20, 21, 22, 23, 24, 25, 26, 27, 28, 29, 32, 34, 40, 41, 60, 67, 69
 Yıldız Camii, 65
 Yıldız Sarayı, 65
 Yirmisekiz Mehmet Çelebi, 3
 Yunan, 98, 100, 102, 131, 132, 133, 139, 159, 174, 194, 207, 214
 Yusuf Akçura, 54
 Yüzbaşı Said Efendi, 51

- Z -

Zadelerden Osman, 207
 Zelzele, 168, 209, 253
 Zihni Efendi, 213, 216, 217
 Zi-l-hicce, 86, 105, 110, 171, 172, 173,
 Zi-l-ka'de, 106, 107, 109, 110, 143, 172, 231
 Ziya Gökalp, 22, 32, 35, 36, 37, 38

EKLER

**EK. A. SÂLNÂME-İ HADİKA ve SÂLNÂME-İ EBÜZZİYA'DA BULUNAN
MAKALELERE AİT BAZI ÖRNEK BELGELER**

H.1290 – M.1873 TARİHLİ SÂLNÂME-İ HADİKA

TARİH-İ TAKVİM

MUHARREM

Cuma	1	28
İR	2	1 Mart celâli
Pazar	3	2 Seyyid Reşinin Hind'e seferi H. 962 Rusya
İmparator Nikola'nın vefatı 1755		
İR	4	3
Sa	5	4 Türki 1867
Çar	6	5 Rusya'da serrafilere hürriyeti 1861 Belgrat'ın
Penc	7	6 Yavuz Sultan Selim Mısır'da havli H. 923
Cum'a	8	7 Facia kербela H. 61
İR	9	8 Osmanlıların Viyana'yı muhasarası H. 945
Pazar	10	9 On üç krallığı XII. Şarll'n Osmanlılara iltihası
İR	11	10 H.1122 Mazezintek vefatı 1871
Sa	12	11
Çar	13	12
Penc	14	13 Fransa'da Birinci İmparatorluğun ilanı 1083
Cum'a	15	14

MUHARREM

İR	16	10
Pazar	17	16
İR	18	17
Sa	19	18 Paris'de kanun 1871
Çar	20	19
Penc	21	20 Alim Riyazi Nevton'un vefatı 1727
Cum'a	22	21
İR	23	22
Pazar	24	23
İR	25	24 Vefat Harun p. 809
Sa	26	25 Victorya Manuelin Sardunya Krallığı 1829

SEFER

Pazar	1	30 vak'a-i saffeyn 37 y
İR	2	31
Sa	3	1 Nisan celâî Linkol'ün idamı 1865
Çar	4	2
Penc	5	3 Rodos'un fethi H. 929
Cum'a	6	4
İR	7	5
Pazar	8	6
İR	9	7
Sa	10	8
Çar	11	9
Penc	12	10
Cum'a	13	11
İR	14	12
Pazar	15	13

SEFER

İR	16	13 Hattat meşhur Vahdettin'in vefatı 1871
Sa	17	15
Çar	18	16 Serdarı Ekrem Umur Paşa'nın vefatı 1871
Penc	19	17
Cum'a	20	18
İR	21	19
Pazar	22	20
İR	23	21
Sa	24	22
Çar	25	23
Penc	26	24 Galebe-i Revan 1045
Cum'a	27	25
İR	28	26
Pazar	29	27

REBÎ-ÜL- EVVEL

İR	1	28 Uzun Hasan'ın hezimetî H. 872
Sa	2	29 Osmanlıların Hind sevhiline vusulu H. 940
Çar	3	30
Penc	4	1 Mayıs celâlî
İR	6	3
Pazar	7	3 Köprülü Mehmet Paşa'nın vefatı H. 1072
İR	8	5 Napolyon'un Sent Elenada vefatı 1821
Sa	9	6 Hammildük??? vefatı 1858
Çar	10	7 İrtihal Beyazıd H. 918
Penc	11	8 Leyle-i mevlid
Cum'a	12	9
İR	13	10
Pazar	14	11
İR	15	12

REBÎ-ÜL- EVVEL

Sa	16	13 Patrona Halil ihtilali
Çar	18	14
Penc	18	15
Cum'a	19	16
İR	20	17
Pazar	21	18
İR	22	19
Sa	32	20
Çar	24	21
Penc	25	22
Cum'a	26	23 Tunus'un fethi H. 982
İR	27	24
Pazar	28	25
İR	29	26

REBÎ-ÜL- EVVEL

Sa	1	27
Çar	2	28
Penc	3	29
Cum'a	4	30
İR	5	31
Pazar	6	1 Haziran celâfi
İR	7	2
Sa	8	2
Çar	9	4
Penc	10	5 Fransızların Meksika'yı dahli
Cum'a	11	6 Kont Kavur'un vefatı 1861
İR	12	7
Pazar	13	8
İR	14	9
Sa	15	10 Hisarcık galebe-i meşhuresi H. 1152

REBÎ-ÜL- AHİR

Çar	12	11
Penc	17	16
Cum'a	18	13 Selanik'in fethi H.834
İR	19	14 Almanya seferi şenliği H.932
Pazar	20	15 Süleyman Çelebi'nin Mareşal Kalebri katli 1800
İR	21	16
Sa	17	22
Çar	23	18
Penc	24	19 Väterlo muharebesi meşhuresi 1815
Cum'a	25	20 Fransa'da asilzadelığın ilgası 1790
İR	26	21 Zulkadriyye memalikinin istimlakı H. 931
Pazar	27	22
İR	28	23
Sa	29	24 Gönçe muharebe-i meşhuresi H. 991
Çar	30	25

CÜMÂD-EL ÂHİRE

Cum'a	1	25
İr	2	26 Şirv'abenay câmi' fatih H. 867
Pazar	3	27
İr	4	28
Sa	5	29
Çar	6	30
Penc	7	31
Cum'a	8	1 Ağustos celâlî ve Sadaret Ragıb Paşa
İr	9	2
Pazar	10	3
İr	11	4
Sa	12	5
Çar	13	6
Penc	14	7
Cum'a	15	8

CÜMÂD-EL ÂHİRE

İR	16	9
Pazar	17	10
İR	18	11
Sa	29	12
Çar	20	13 Fethi Haniyye H.1055 ve vefatı Sadrazam Mustafa Reşid Paşa H. 1274
Penc	21	14
Cum'a	22	15
İR	23	16
Pazar	24	17 Feth Bağdad H. 940
İR	25	18
Sa	26	19
Çar	27	20
Penc	28	21
Cum'a	29	22
İR	30	23

CÜMÂD-EL- ÜLÂ

Penc	1	26 Cülus Hazreti Padişah H. 1277
Cum'a	2	27
İr	3	28
Pazar	4	29
İr	5	30
Sa	6	1 Temmuz celâlî vefatı Hayreddin Paşa H. 953
Çar	7	2
Penc	8	3 Feth İşkadro H. 883
Cum'a	9	4
İr	10	5
Pazar	11	6 Himaaye-i Sultan Süleyman Fransa H. 932
İr	12	7
Sa	13	8
Çar	14	9
Penc	15	10

CÜMÂD-EL- ÜLÂ

Cum'a	16	11
İR	17	12 vak'a-i İnebahtı H. 979
Pazar	18	13
İR	19	14 Feth İstanbul H.857
Sa	20	15
Çar	21	16
Penc	22	17
Cum'a	23	18
İR	24	19
Pazar	25	20 Vefat Gazi Murad Paşa H. 1020
İR	26	21
Sa	27	22
Çar	28	23
Penc	29	24

ŞÂ'BÂN

Sa	1	23
Çar	2	24
Penc	3	25
Cum'a	4	26
İR	5	27 Vefat Sinan Paşa 1004
Pazar	6	28
İR	7	29
Sa	8	30
Çar	9	1
Penc	10	2
Cum'a	11	3
İR	12	4
Pazar	13	5
İR	14	6
Sa	15	7 Leyle-i berat viladet-i hümayun

ŞÂ'BÂN

Çar	16	8
Penc	17	9
Cum'a	18	10 İstihlas Bağdad H. 1048 ve şahadet Sokullu Mehmet Paşa H. 987
İR	19	11
Pazar	20	12
İR	21	13
Sa	22	14
Çar	23	15 Memurin İbrahim Paşa bu za nizamat Mısır H. 931
Penc	24	16
Cum'a	25	17
İR	26	18 Tanzimat-ı Hayriyye H. 1255
Pazar	27	19
İR	28	20
Sa	29	21
Çar	30	22

RECEB

Pazar	1	24
İR	2	25
Sa	3	26 Vak'a-i Çaldıran H. 920
Çar	4	27
Penc	5	28 Zabt Estonya, Belgrad H. 950
Cum'a	6	29 Leyle-i regaib
İR	7	30
Pazar	8	31 Zelzele-i atihe H. 915
İR	9	1 Eylül celâlî
Sa	10	2
Çar	11	3
Penc	12	4
Cum'a	13	5
İR	14	6 İtmam cami-i Fatih H. 875. Vefat Ali Paşa 1871.
Vefat Kıbrıslı 1869		
Pazar	15	7

RECEB

İR	16	8
Sa	17	9
Çar	18	10
Penc	19	11
Cum'a	20	12 Muhasara-i saniyye-i Viyana H. 1094
İR	21	13
Pazar	22	14
İR	23	15
Sa	24	16
Çar	25	17
Penc	26	18
Cum'a	27	19 Leyle-i mi'rac-el- Nebi aliye-l islâm
İR	28	20
Pazar	29	21
İR	30	22

RAMAZÂN

Penc	1	23
Cum'a	2	24
İr	3	25
Pazar	4	26
İr	5	27
Sa	6	28
Çar	7	29
Penc	8	30
Cum'a	9	31
İr	10	1 Teşrîn-i sâni celâlî
Pazar	1	2
İr	12	3
Sa	13	4
Çar	14	5
Penc	15	6

RAMAZAN

Cum'a	16	7
İr	17	8
Pazar	18	9
İr	19	10
Sa	20	11
Çar	21	12
Penc	22	13
Cum'a	23	14
İr	24	15 Feth Belgrad H. 927 ve vefatı Ragıb Paşa H. 1176
Pazar	25	16
İr	26	17 Vefat İbn-i Haldun H. 808
Sa	27	18 Leyle-i kadr
Çar	28	19
Penc	29	20
Cum'a	30	21

ŞEVVÂL

İR	1	22
Pazar	2	23
İR	3	24
Sa	4	25
Çar	5	26
Penc	6	27
Cum'a	7	28 İtmam cami Süleymaniye H. 963
İR	8	29
Pazar	9	30
İR	10	1 Kânun-i evvel celâf
Sa	11	2
Çar	12	3
Penc	13	4
Cum'a	14	5
İR	15	6

ŞEVVÂL

Pazar	16	7
İR	17	8
Sa	18	9
Çar	19	10
Penc	20	11
Cum'a	21	12
İR	22	13 Sefer Eğri H. 1004
Pazar	23	14
İR	24	15
Sa	25	16
Çar	26	17
Penc	27	18
Cum'a	28	19
İR	29	20

Zİ-L-KA'DE

Pazar	1	21
İR	2	22
Sa	3	23
Çar	4	24
Penc	5	25
Cum'a	6	26
İR	7	27
Pazar	8	28
İR	9	29
Sa	10	30
Çar	11	31
Penc	12	1 Kânun-u sani celâlî vak'a-i hayriyye H. 1241
Cum'a	13	2
İR	14	3
Pazar	15	4

Zİ-L-KA'DE

İR	16	5
Sa	17	6
Çar	18	7
Penc	19	8
Cum'a	20	9
İR	21	10
Pazar	22	11
İR	23	12
Sa	24	13
Çar	25	14
Penc	26	15
Cum'a	27	16 Vezaret Köprülü Mehmet Paşa H. 1166
İR	28	17
Pazar	29	18
İR	30	19

Zİ-L-HİCCE

Sa	1	20
Çar	2	21
Penc	3	22
Cum'a	4	23
İr	5	24
Pazar	6	25
İr	7	26
Sa	8	27
Çar	9	28
Penc	10	29 ayd izahı
Cum'a	11	30
İr	12	31
Pazar	13	1 Şubat celâlî
İr	14	2
Sa	15	3

Zİ-L-HİCCE

Çar	16	4
Penc	17	5 Tamir sur Konstantin H. 916
Cum'a	18	6
İr	19	7
Pazar	20	8
İr	21	9
Sa	22	10
Çar	23	11
Penc	24	12
Cum'a	25	13
İr	26	24
Pazar	27	15
İr	28	16
Sa	29	17

Ek. A.1. Sâlnâme-i Hadika'daki Tarih-i Takvime Ait Örnek Bir Belge

ب		ا	
سالنâme حدیقه		سالنâme حدیقه	
صفر		محرم	
وقعه صفین ۳۷ ی	۳۰	۱۵	۱۶
	۳۱	۱۶	۱۷
نيسان جلالی لقبونك اعدای ۱۸۶۵	۱	۱۷	۱۸
	۲	۱۸	۱۹
ردوسك فتحی ۹۲۹ هـ	۳	۱۹	۲۰
	۴	۲۰	۲۱
	۵	۲۱	۲۲
	۶	۲۲	۲۳
	۷	۲۳	۲۴
	۸	۲۴	۲۵
	۹	۲۵	۲۶
	۱۰	۲۶	۲۷
	۱۱	۲۷	۲۸
	۱۲	۲۸	۲۹
	۱۳	۲۹	۳۰

سالنâme حدیقه

ب

صفر

وقعه صفین ۳۷ ی

نيسان جلالی لقبونك اعدای ۱۸۶۵

ردوسك فتحی ۹۲۹ هـ

پازار ۱
 ایز ۲
 صا ۳
 چار ۴
 پنج ۵
 جمعه ۶
 ایز ۷
 بازار ۸
 ایز ۹
 صا ۱۰
 چار ۱۱
 پنج ۱۲
 جمعه ۱۳
 ایز ۱۴
 بازار ۱۵

سالنâme حدیقه

ا

محرم

پارسده قومون ۱۸۷۱

عالم ریاضی نوطونك وفاتی ۱۷۲۷

وفات هارون ۸۰۹ م

ویمتورامانوتك ساردنیا قرالغی ۱۸۲۹

لایه

۱۵ ۱۶ ایز
 ۱۶ ۱۷ بازار
 ۱۷ ۱۸ ایز
 ۱۸ ۱۹ صا
 ۱۹ ۲۰ چار
 ۲۰ ۲۱ پنج
 ۲۱ ۲۲ جمعه
 ۲۲ ۲۳ ایز
 ۲۳ ۲۴ بازار
 ۲۴ ۲۵ ایز
 ۲۵ ۲۶ صا
 ۲۶ ۲۷ چار
 ۲۷ ۲۸ پنج
 ۲۸ ۲۹ جمعه
 ۲۹ ۳۰ ایز

Ek. A.2. Sâlnâme-i Hadika Önsözüne Ait Örnek Bir Belge

مقدمه

واقعا بر اثر نه قدر مكممل اولورسه آندن استفاده
 او قدر اطرافلى اولوق لازم كلير . مع مافيه بر مملكتده
 امثال مسنوق اوليان بز شى وجوده كلنجه نه قدر ناقصده
 اولسه ينه فائده دن خالى قالمز ظن ايدرم .
 مدنيت حاضرده مقتدا مز اولان امم غريبه اسباب
 تربيت و معرفتى هر بولده هر درلو واسطه له نشر
 ابتدكارى كې بعضاً كلنجه طرزنده و عقله كلدك بېك
 درلو وسائل ابلده استحصاله چالپشورلر . بوندن بېك
 بيوك فائده كورديلر .
 بونجه بيه مبنيدر كه الف با جز و لرى اطفالك رغبتنى جالب
 اوله جق نساويزايه مرتب اولوق كې تشويقا

Ek. A.3 Maârif Hakkında Örnek Bir Belge

معارف

حقیقت! دنیایه معرفتدن بپوکه نه مزیت تصور
اولسون؟

معرفت حقاك اجل لطف سبجانئیسیدر

عزتلك حامیسی معموریتك بانیسیدر

دائم ایلم ظاهر و باطنده تغلیب امور

صانك كه احكام شوونك صانع ثانیسیدر

معارف سایه سنده در که اوروپاده هر کس مبعوثان
اهلینك تعین ابتدییکی منافی و قایه به کافیل اولور
حال بو که آسپاده هیچ کیسه مبعوثان الهینك تدین
ابتدیکی شرابی حیات ایده مز!

معارف سایه سنده در که انکلیز بر کوچک اردو ایله
اوج یوز ملسوندن زیاده نفوسه مالک اولان چین
حکومتك پای تخته داخل اولور

حال بو که اوفوجه چین حکومتی بر کوچک فرقه
عاصیدهك یله اوزرینه وارمغه جسارت ایده مز!

معارف سایه سنده در که برقاچ کونده برقاچ اوروبالی
بخر محیطی بکهرک دنیانك اور برکوشه سنه واصل اولور
حال بو که برقاچ ملیون تاتار برقاچ یوز سنه ده زدیواری

معارف

الناس اما عالم او معلم والباقی هیچ

دنیایه شرف انسانیت فیض معرفتدن عبارتدر
یوقسه نصاب علمه مالک و یا تحصیلنه سالک اولیان
عوامك هوامدن هیچ فرقی اوله مز . برکه مزیات
انسانیه بی دوشونهام!

هر کسی خالقبله وظیفه خلقتدن خبردار ایدن
معارف دکلیدر؟

فطرتمزده کی استعداد کمال بالفعل اظهار ایدن
معارف دکلیدر؟

موجودات زمینی اکثر خواصیله برابرینی نوعمه خدمتکار
ایدن معارف دکلیدر؟

دنیاك برکوشه سنده کی نعم فوایدی دیگر کوشه سنده
بولسانلرك پائنه ایشار ایدن معارف دکلیدر؟

طوفانزده فضا اولان بونجه اقوام سالفه نك مائز
عرفانی جهسان مدنیده دائمی الاستقرار ایدن معارف
دکلیدر؟

آوردی • مشتریلرینك اڪثریسی خواص ایله
 مأمورین دوات و ولاتدن عبارت ایدی • مع ما فیسه
 ایرادی مصرفنه مع ریاضه کفایت ایرادی • حتی قریم
 محاربه سی جریده حصادت ایچون بز دور مسعود
 اولشدر • چونکه خلق آره صره چقار دینی علاوه
 لری قحط و غلا زماننده اکیک قاپشور کپی یغمالدر
 و ماکنه لری باصغنه یتیشه مزدی • جریده حوادت
 مملکت تهزجه فوق العاده اوله رق بویله پردور دخی
 کپوره ش اولدینی حالده نه شکنی نه لسانی و نه ده
 وظیفه سنی اصلاح ایکی خاطرینده بیه کتورمیه رک
 دوه یورنیشدن آیرلماش ایکن ترجمان احوالک
 حدوتنی استرقاب ایله یومی و فقط نلسانی حکایه
 و نلسنک نصنی حوادت و نصنی اعلان اوله رق ایکی
 صحیفه دن عبارت بر علاوه نشرینه باشلادی که
 مؤخر ایکی صحیفه ده علاوه سیله روز نامه جریده
 حوادت تالی و وردی • ایکی اوچ سنه ده یو حال ایله
 دوام ایلد اکن صکره حجهنی پیوده رک شمد بکی
 شکله نشرینه باشلادینی کون بر مقاله ایله
 باباسی اولان جریده حوادنک گوشه فراغی اختیار اتمسی
 جهتمله کندیسی زمانک احتیاجاتنه موافق خدمت

حقیقته برلین رسمی غزته سی اعلانه مجبوردر
 اگرچه زده ده تقویم وقایع خارجییه نظارت جلدله سنک
 زیر نظارتنه آکئور و بونکله برابر مواد مهمه سیاسییه
 اعلان ایلدیلور و خصوصاً دولتمز حقیقده اورو بانک بعض
 غرضکار غزته لری طرفندن عمداً وقوع بولان نشریات
 بونکله رد ایلدیلور سه تقویم وقایعه عصرک تر قیسنه موافق
 ووظائفه مطاباق بر بولده نشر اولمغه باشلار •

- ۲۵ -

جریده حوادت

بیک ایکی یوز اللی آتی سنه سننده انکلیز و بلیام
 چرچیل طرفندن نیم رسمی اوله رق تأسیس ایلدیشدر •
 ظهورندن بکرمی برنجی سنه سنه قدره نه ده برد فعه نشر
 ایلدیلور رسنه سی اوچ بچق غروشه صایاوردی • ابتدای
 نشرنده بر سنه قدر خاتمک رغبتنی جاب ایتمک ایچون اعلان
 طابعی اکر کی هوز عاری راست کلد بکنه باد هوا و بر لر ایش •
 خدمتی اینه اورو بانک صرف اکلنجه دن عبارت
 اولان لطائف وقوعاتنه و آمر بقا ایله هند او چنک
 - اوزمانلرجه تحقیقی همان محلاتدن اولان - عجایبانه
 ترجمان اولاندن عبارت ایدی •
 مؤسسی دولندن ایکی بیک بشپوز غروش معاش

ایستاتستیک - معارف عمومیہ ۱۳۷

معارف عمومیہ

معارف عمومیہ نیک اور و پادہ حقہ فرما فرما

اولدینی مملکت انکلترہ اولدینی ایچون بزده مجله من

ده اورادن ابتدا ایتمی مناسب عد ایلدک . اگرچه

آمریکا جمهوریت مجتهد سندہ معارف عمومیہ متعلق

وسائلده اورو پانک الک معرقنور ملتی اولان انکلترہ

و فرانسه خلقنه تقدم ایلدش ایسه ده بزہ نسبتله اور

دنیا حکمنده اولان قطعہ مذکورہ احوال معارفندن

زبرده بحث ایلده جکز .

انکلترہ

انکلترہ ده معارف نظارتی یوقسدر . هر یرک

معارفجه محتاج الہی هر نهدن عبارت ایسه اور یرک

پارلامنتوده بولنان مبعوثی آنک حصوانه ساعی اولور .

تعیم معارف اسرنده کی تنصیصاتی ایسه (قومون)

یعنی دائرہ بلدیہ هیئتتری اخذ و صرف ایار .

تحمیل و خواجه لک سر بستدر . هر ایستیان

۱۳۶ . سالنامہ ابوالضیا

م . ک . - اہالیسی : ۱۸۲۳ تشریر حکمنجه

۱۷۸۱ : ۱۹۴ - مقرر جمهور : نارافای شہری ،

۵۰۰۰۰ نفوس

وہر تانبغ قرالغی * سطح ممالکی : ۱۹۰۵۴۰

م . ک . - ۱۸۷۵ تشریر بنہ کورہ نفوس : ۱۰۸۸۱۰۵۰۵

- مقرر حکومت : استوتنغات شہری ، نفوسی :

۹۱۶۲۳

توروغای جمهوری * سطح ممالکی : ۱۸۶۰۶۲۰

م . ک . - نفوس : ۱۵۰۰۰۰۰ - مقرر جمهور :

موتہ ویدہ او شہری ، اہالیسی : ۱۸۷۵ تشریر بنہ نظراً

۱۰۵۰۷۱۱

یونان قرالغی * سطح ممالکی : ۲۵۰۱۸۹ م . ک .

- نفوسی ۱۸۷۰ تشریر بنہ نظراً ۱۰۴۵۷۰۸۹۴ -

مقرر حکومت : آنتہ شہری قدیمی ، نفوسی ۴۴۰۵۱۰

اسکلہ سنی اولان پیرہ ایلہ برابر ۵۰ بیکہ بالغ اولور .

تمت

اوروپا دولتلىرىنىڭ مىقدار نەپوسى

- روسىيە دە ۱۸۶۷ تىخىز نەپوسىنىڭ نەزىرى ۷۱
مىليون ۱۹۵ بىك ۳۴۶

- المانىيە دە ۱۸۷۱ تىخىز نەپوسىنىڭ نەزىرى ۴۱ مىليون
۵۶ بىك ۱۹۶

- فرانسىيە دە ۱۸۶۶ تىخىز نەپوسىنىڭ نەزىرى ۳۹
مىليون ۵۹۴ بىك ۸۳۶ [۱]

- آۋستىرىيە ۋىجارسىتان دە ۱۸۶۹ تىخىز نەپوسىنىڭ
نەزىرى ۴۵ مىليون ۹۰۴ بىك ۴۳۵

- انكلتەرە ۋايرلاندىيە دە ۱۸۷۱ تىخىز نەپوسىنىڭ نەزىرى
۳۱ مىليون ۸۱۷ بىك ۱۰۸

- ايتالىيە دە ۱۸۷۱ تىخىز نەپوسىنىڭ نەزىرى ۲۶
مىليون ۸۱۶ بىك ۸۰۹

[۱] المانىيە تىرك اولتانىنىڭ ۋولون ايتالىيەدە موجود
اولان ۱ مىليون ۵۹۷ بىك ۲۲۸ نەپوس بۇ مىقدار دە
داخل دىكىدۇر.

اوروپا دولتلىرىنىڭ اتساع ممالكى

- روسىيە نىڭ اوزبۇق قىسىمى سىندەكى ممالكى ۵ مىليون
۳۳۳ بىك ۱۰۲

- اسۋىچ ۋىنۋوچ ممالكى ۷۵۸ بىك ۵۰۹

- آۋستىرىيە ۋىجارسىتان ممالكى ۶۲۲ بىك ۴۷۶

- المانىيە ممالكى ۵۴۰ بىك ۳۰۲

- فرانسىيە ممالكى ۵۲۸ بىك ۵۷۵

- اسپانىيە ممالكى ۴۹۹ بىك ۷۶۳

- دوات عثمانىيە نىڭ اورۇپا قىسىمى سىندەكى ممالكى
۳۴۷ بىك ۳۳

- انكلتەرە نىڭ ۳۱۳ بىك ۶۷۵

- ايتالىيە نىڭ ۲۹۶ بىك ۱۳ مەربع كىلو مەتودىر

سالنامه

۵۰

او كرتك ايسته ديكم آمارك پك چوغى استفاده دن
تبرى ايدر؛ چونكه مضطرب اولورل . فقط
برچو جوغه افلاكي اوفاجق بردور بين ايله كوستر مكه
باشلار سدهم زخلك خلقه سنى كوره جتك دور بيني
كند بىي آرادده بولور .

شمدي اقدم ! بنده كز اصحاب مطالعه بي
چوجوق؛ ويازي يازانارك جاه سنى مستنا قياس
ايتيورم . اوجهته چوجوقلره وارنجه به قدر هر كس
كندى منفعتنى ادشور اعتقادنده بولونيورم .
(مستنا اقديارمز بشقه لقردى .)

آنك ايچون شور سايه بي بيوكلره ، چوجوقلره
فائده ايدر؛ وآلك استفاده سى سايه سننده وچوده
كستين آدمده مستفيد اولور؛ ظنيله باصديرييورم .
ابوالضيا توفيق

آلماناق

بو براسم عمومى در، كه هر نوع تقويماره وارلنده
وياخود آخرنده، حاصللى دروننده تقويم بولان آثار
سنويه به تسميه اولور . صرفيونك رواينده كوره بو
براسم عربى و حساب معناسنه اولان (المناح) مخرفى
ايمش . (اسقاليرهر) و سائر مدققين بولنظى
روجه دن مشتق اولق اوزره قبول و (آلك دوراني)
معناسنه اوله رق قيد ايلديار . بعضار بنده ساقسون
لسانندن كلديكنى بيان ايله اصلنى (آلونكت) ديه
ضبط ايلديار . بو ايسه (آلوهلت) مخرفى اوله رق،
اسكى جرمن لسانجه هر آلك مجموعه سى يعنى دفتر
شهور ديمك ايمش .

ديكر بر ظنده كوره بو نوع اثرلى ايجاد ايلن
پريتانيالى (كينفلان) ائمنده بر ذات اوله رق، هر سنه
تنظيم ايتسديكى تقويم نسخهلر ينى نشر ايدر و بوكا

۱۲۲	سالنامه ابو الضیا
	کیلومتر
۴,۸۶۵,۵۶۷	اوروپا قطعہ سندھ
۳۵۰,۵۴۱	فینلانڈیادہ
۴,۸۶۵,۱۰۸	یکون، اوروپادہ
۴,۰۷,۵۹۷	قققاسیادہ
۱۱,۴۱۵,۷۱۵	سیمبر یادہ
۲,۴۵۴,۳۰۵	مرکزی آسیادہ
۱۴,۲۸۷,۶۱۷	یکون، آسیادہ
۱۹,۱۵۲,۷۲۵	یکون عمومی

یوہ مقدار ۱۸۷۷ سنہ سچون نشر اولتان بلایق
سالنامہ سندھ دولت دشار الہانک احوال خصوصیت سی
حقندہ ویریلان معلومات صرہ سندھ مفید اولارق،
قطط آنن صکرہ ترکستانہ و محاربہ اخیرہ نتایجندن
اولان اوزرہ اسلراپیا ایله آناطولیویدہ توسیع ملک
ایلسی جہتہ روسیہ مالکنک شمدیکی مساحہ
سطحی ایسی زانجک سندھ کی مجاہدہ نتیجہ و قید
اولنور.

ایستاتیسٹیک

۱۲۳

عالمی	یکون	انانک	ذکور
اوروپا قطعہ سی	۶۹,۰۷۴,۵۴۱	۳۵,۱۵۴,۳۳۱	۳۴,۲۱۰,۲۱۰
فینلانڈیادہ	۱,۸۴۲,۲۵۲	"	"
یکون، اوروپادہ	۷,۰۳۰,۷۹۹	"	"
قققاسیادہ	۴,۵۸۳,۶۴۰	۲,۱۵۶,۸۴۴	۲,۳۲۴,۷۹۶
سیمبر یادہ	۳,۳۲۷,۶۲۷	۱,۶۰۱,۹۲۶	۱,۷۱۶,۳۸۱
مرکزی آسیادہ	۲,۶۲۶,۲۴۶	۱,۴۲۵,۱۸۳	۱,۵۵۱,۰۶۳
یکون، آسیادہ	۱۵,۵۳۷,۵۱۳	۵,۰۲۳,۲۷۲	۵,۲۹۲,۴۴۰
یکون عمومی	۸۰,۱۷۴,۵۳۷	"	"

(قتیحات معلوماتن طویلی تزیاد ایکن نغور خارج حسابدر)
۱۸۶۷ دە روسیہ نیک فقط اوروپا قطعہ سندھ کی مالکنده یولتان اھالیسناک
منھب و قومیت اوزرینہ وقوع یولان تقسیماتی نطق ارقامدر :

حتى بوشمول تأثيرك امكان حصوله استعداد
بيله كورليور .

بناء عليه بونقصاتك تلافيفي اولسه اولسه اجراي
احكامه مؤكل اولانلك انتظام اخلاقيله حاصل اوله
بيلور .

اسلام دولتيرينك حال برر نظر تدقيق اوكنه آليزسه
دعوايزك برهاني كئندي كئيني ميدانه آتار:
مبدأ ظهوردن تايقين وفساره كننجه به قدر دول
اسلاميدك كافه سي اكل هر شرايع اولان احكام
فقيهه ايله اداره اولتوردى .

حال بوييله ايكن عمر بن عبدالعزیزك حسنات فوق
العاده سنله مثلاً حاكم باهر اللهك سببات رديئه سي
بيننده بياني عقلاي كئيدك ايله ميه جيكي درجه لده
فرق كوروايزي ؟

شوقدر واركه انسان باطبيع ميل تعدي ايله مجبول
اولدبعيچون دنياه حكومتك ظهوري لازم كئيش
ايكن آنك كئيشن حالي ينه انساندن بكلك علني
برتناقض دكيدر ؟ مطالعاه سي بزوقت خاطر خراس
اولفندن خالي قالمز .

بونكله برابر طبيعت بشري و هيچ اولر سسه جهيته

بر لازمه سياست

حكومتلك عدل بو انتظامنه چاره تحريسي بيله مشغول
اولان اصحاب دانشك كئيدبلر نجه اقصى الغايات عد
ابلدكاري ماده امر تشريعي هر درلو سوء استعماله مانع
اوله بيله جك بدرجه كاله ابصال اتمكدر .

بوييله بر مقصد واقعا مدنيت ايجونلك بولك بر مدار
سعادت اوزه بيلير و موانع براندازلقده بوقدر
اعجازل كوستر مش اولان قوت معارف ايلروده باكه
اوله بر مطالب اعلايي دنخي فعله كئيره بيلير . فقط
كرك تار خارده ورك زما نلك احوالنده بوكونه قدر
نظاماتي آرزو اوانديغي درجه ده دكل بلكه آنك
عشيري مرتبه سنده بيله شمول تأثيري مشهود اوله مبور

قوت و یرمکه چالشق قیلندن اولارمی؟ حاصلی
بو بهانه ره اعتذاره هیچ محل یوقدر .
زمانز طور به جق زمان دکل بتون جهان انسانیت
کال شوق و شتاب ایله طریق ترقیده قطع مسافاته
باشلادی .

توجه اولان کعبه کالات ایسه بودار مخت ایچنده
بردیار سعادتدر ' بودیار سعاده وصول ایچسون
عزم و اقدام ایتمک هر عافله کوره ' فریضة ذمتدر '
فریضة ذمت بو ایکن وای اوقومه که بطالت
دوشکنده مألوف خواب غفنتدر ' خواب غفلته قالان
خلق البسه فرارگاهی صحرای وحشتدر ' صحرای
وحشتک هر محصولی بزوع زهر مشتقتدر ' زهر مشتقت
نتیجه تأثیری باطبع هلاک و ندامتدر ' هلاک و ندامتدر
برجمیتی تخلیص ایده جک واسطه ایسه مجرد غیرت
و معرفتدر .

عاقل ایسه ک زده بو بولده کیسه دن کبر و قالمغه غیرت
ایده لم غیرت ایده لم که بر ساعت اول بر قسم
پرو کیده لم .

کال

حریت افکار

انسانک حریتی مختار اولدیغندن اختیاری ایسه
صاحب فکر بولدیغندن کایر .

بو پداهت کوز او کنه آننجیه تمایله تسلیم اولمق
اقتضا ایدر که هر در او خواص بشریه به اولدیغنی کبی
حریته دخی اساس قوه متفکره در .

باهر کارمزده وجودینی ادعا ایتدیگمز حریت فکرن
متولد اولنجیه فکرنک وجودینی انکار ایتمک صفردن عدد
تشکل ایده بلور دیمک قیلندن اولارمی؟

دنیا ده هانکی ماده وارد که کندهنک مالک اولدیغنی
برخاصه بی محصولی و یا تعبیر اخره اثری اولان دیگر
بر ماده ده ایجاد ایده بیلسون؟ بو قدر دلائل نظریه به
نه حاجت؟ تطبیقات میدانه طور بیور:

بر آدمک و او طایفه لره بینی از بیلسون فکر نجیه قناعت
ایتدیکی تصدیقاتی تغییر ایتمک قابلیتدر؟

ولو خنجره یورکی پاره لیسون وجد نه نتیجه تصدیق
ایتدیکی معتقداتی کوکلندن چیقارمق ممکن اوله یا اورمی؟

Ek. A. 11. Gazetenin Nerede, Nasıl ve Ne Vakit Ortaya Çıktığı Hakkında Örnek Bir Belge

سالنامه حقیقه

۱۲۹۰

معلومات متنوعه

و

الاستاتیسیتیق

غزیه

زده نصل و نه وقت ظهور ایشدر؟
 ممالک تهرده مطبوعات - بعض قایا قوغقلرننده و یا
 اناج او یوقلرننده ظهور ایدن خدایی نابت متارکی -
 مضیق اضطراب ایچنده طوغوب ینه مضیق اضطراب
 ایچنده بیومکده در .

واقعا طبیعتده استعداد نمادر کار اولجه - نه قدر
 اغریوک آلتنه دخی بولنسه - دایه ترقینک اثر اقدام
 واهتمامک اواستعداد طبیعی به انضمامی سایه سنده
 نه وقت اولسه اظهار کمال ایلسی طبیعتدر . . .

Ek. A. 12. Amerika'da Mekatib Usulü Tahsil Hakkında Örnek Bir Belge

آمریقادہ مکاتب و اصول تحصیل ۱۰۹

قادیں خواجہ لڑک ارکان خواجہ لڑک ایکی قادی
اولسی چوجینی دها ای اوقوتد قلدندندز .
آمریقادہ ظهور ایدن الک بسوک ادملر مکتب
خواجہ لڑدن اوادینی کبی قادیں خواجہ لڑینی دخی
پک زنگینلر تزویج ایدر .

مخاربه مندفعه اثنا سنده ۱۰۰۰۰۰ خواجہ عسکره
کیرمش ۴ ی جنرال ۹ ی میرالای اولش .
(فاعتبروا ۰۰۰۰۰۰)

(برنجی مکتبلرک پروغرامی)

- ۱ اوقومق ۰۰۰۰ مکمل لسان
- ۲ یازمق
- ۳ حساب
- ۴ جغرافیا ۰۰۰ عسکر تعلیمی
- ۵ هندسه
- ۶ براز رسم
- ۷ کیمیاک زراعت و صنعتہ تطبیقندن بعض معلومات
- ۸ هیئت مقدماتی
- ۹ علم ترکیب ابدان مقدماتی
- ۱۰ حقوق سیاسیه مقدماتی
- ۱۱ موسیقی

سالنامه حدیقه

۱۰۸

بازار مجلس دها واردر که کرک خلقک و کرک اداره تک
و پردیکی تخصیصاتی آکور ' تقسیم ایدر ' خواجہ لڑی
سنا ایجان ایلر ' کتابلرله اصول تحصیل قرارلشدیریر '
مکتبلری تفتیش ایدر .

مجلس ناظره تابع دکلدر . ناظرک ایسی معارفه متعلق
اولان شیلری و تحصیله عالم کشفیاتی معوثان
خلقہ خبر ویرمکدر . ایستاتیسستیکلری طوبلار '
مکتبلی کرر ' مجلس عمومیہ و جمعیتلر و اعلانیامه لره
خلقک معارفه اقدامی زیادہ لشدیرر . مدیر هر سنده
مبعوثانه بر مفصل تقریر ویرر . بوتقریرلرک اکثرده
معارفه متعلق اولان خطار کال جسارتله بیان
اولنور .

بالکر نیویورق حکومتک مکتبه مخصوص اولان
کتبخانه سنده بریحق ملیون جلد کتاب واردر .
بالکر نیویورق حکومتک مکتبلرک تجدید و توسعنه
۹ ییلده ۸ ملیون فرانق خرج اولنشدیرر . (تخصیصان
سنویه ینہ بسفہ) نیویورقده ۷۵۸۳ ارکان
و ۲۲۷۹۴ قادیں خواجہ واردر . قادیں
خواجہ لڑ ارکان خواجہ لڑک آلدینی معاشیک ثانیه
موظفدرلر .

Ek. A. 13. Avrupa'daki Mekatib Usulüne Ait Örnek Bir Belge

۱۱۲

اورو پادده مکتاب

برنجی تحصیل مکتب لرینی یالکز خواجه لراچه یلوز
 ابکنجی درجه ده تحصیل مکتب لرینی هرکس آچمه
 مکتدردر: ابی خواجه بولق و حکومنگ کوسره جکی
 ترتیب تحصیل رعایت ایتک شرطیه
 فابریقه صاحب لری برخواجه بسارلر جوجق ایشجیری
 اقونق ایچون:

بلجیقا

بلجیقاده تحصیل بادهوادر لکن مجبوری دکدر
 مجبوری اولورسه فقرايه جوجنی ایچون پاره ویزمک
 لازم گادیکندن بو اصول قبول ایتماشلر
 بلجیقاده وسائط تحصیل فرانسه دن مکمل
 وسر بستدر

از جمله فرانسه ده خواجه اولق دولنگ اذنسه
 مخصوص بلجیقاده سر بست جعیلر واردر که
 خواجه لری ایچون برات ویرر هرکس ایستدیگی زمان
 ایستدیگی کبی مکتب آچه یلوز

فلمنک

سالنامه حدیقه

۱۱۲

۸. مقدمات حکمت طیبیه و کیمیا
 ۹. زراعت و صنعت و حفظ صحت حقیقه بعض
 مقدمات
 ۱۰. اراضی اولچمک
 ۱۱. یوکسکاک اولچمک
 ۱۲. رسم
 ۱۳. موسیقی
 ۱۴. جیمناستیک

بریده قزله ارکک چوجقملر بر مکتبه کتیز مکتب
 واحد اولدقجه (سیال دازیل) نامنده پک
 کوچک فقرا چوجقملری ایچون آریجه مکتب لری واردر
 بونلر دایما قادینارک اداره سنده بولنور . معلم یاخود
 راهبدره مخصوصدر

برده (اووه اووا) نامبله یالکز راهبدر
 طرفدن اداره اولنور مکتب لری واردر که بونلر ده یالکز
 اوقومان یازمق و موسیقی اوکره نیلور (بادهوادر)
 (آدولت آیرانتی) نامبله مکتب لری واردر که
 کونلوز چالیشان چوجقملر ایچون کجه لری آچمدر
 بری ۱۸ یاشندن کوچک و دیکری بولک اولنلره
 مخصوص ایکی نوعدر

Ek. A. 14. Sâlnâme-i Ebüzziya'nın Sâlnâmesinin Önsözüne Ait Örnek Bir Belge

بر کتابه بر مقدمه لازم ایش ده ...!

معلوم در، که هر کس، هر حرکتی بر مقصده
وصول ایچون اختیار ایدر؛ او مقصد ایسه یوزده
طقسان طقوز اعتبار یله منفعت شخصیه در.

یا بر انسان منفعت شخصیه سائقه سیه بر اثر تألیف
و یا نشر ایدر سه معیوبی اولوق لازم کلیر؟

هانه نشر اولوش بر کتابدن مؤلفنک و یا ناشرینک
استفاده سی خلقک و یا تعبیر دیگرله او اثری او قویانلرک
حاصل ایده جکی فائده ایله طبیعی متناسبدر.

مؤلف و یا ناشر مثلا «پیره اوقی صانار کپی»
صرف آدم آلداتق ایچون بر اثر میداننه قور سه؛
پر کره، و بلکه ایکی کره بر قانچ کشتی بی آلداته بیسلیر.
لکن بو سیئه بالکنر باصمه جیلقده دکل دنیانک هر صنعتده
جاری در. شونی دیمک ایسترم، که: هر صنعتده،
هر بر صنعتده شارلاتان ظهور ایدر؛ فقط اوصنعت

ÖZGEÇMİŞ

Talat Karataş 1984 yılında Van/Erciş'te doğdu. İlköğrenimini Alaattin Sucular İlkokulu'nda tamamladı. Orta öğrenimini Atatürk İlköğretim okulunda Lise öğrenimini ise Erciş Lise'sinde yaptı. 2004 senesinde Gaziantep Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü'nü kazandı. 2006 senesinde yatay geçişle Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih bölümüne geçti. Burada eğitime devam edip 2008 yılında bu okuldan mezun oldu. Orta düzeyde İngilizce bilmektedir.

VITAE

Talat Karataş was born in Van/Erciş in 1984. Primary School completed the first learning Alaattin Sucular. Secondary education Atatürk Primary School, made in high school Erciş high school. Gaziantep University Faculty of Arts and Sciences Department of History won in 2004. Hacettepe University Faculty of Arts and History section of the horizontal transition in 2006 has passed. To continue to pitch here in 2008 and graduated from this school. Moderately fluent in English.